

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Ilze Loze. Krama vērsa galvas figūra Lagažas apmetnē Lubāna mitrājā • *Rūdolfs Brūzis.* Šķēpu gali ar skaldņotu uznavu Latvijas 14.–16. gs. arheoloģiskajā materiālā • *Ēriks Jēkabsons.* Amerikas Savienoto Valstu Sarkanā Krusta darbība Latvijā 1919.–1922. gadā • *Ineta Lipša.* Sabiedriskā tikumība Latvijā: alkoholisko dzērienu lietošana, 1918–1940 • *Juris Pavlovičs.* Nacionālkomunisms un Latvijas prese: dažu 1957. gada reģionālās informācijas telpas aspektu analīze • *Elīna Guščika.* Elvīra Šnore un Latvijas agrā dzelzs laikmeta pētniecība • Vēstures avoti • Zinātnes dzīve • Recenzijas • Jaunākās literatūras apskats • Personālijas

2010

1

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Šis žurnāla numurs ir iznācis,
pateicoties Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstam

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors
GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore
INETA LIPŠA

Redakcijas padomes priekšsēdētājs
JĀNIS STRADIŅŠ

Redakcijas padome
JĀNIS BĒRZIŅŠ, VALDIS BĒRZIŅŠ, SAULVEDIS CIMERMANIS,
RAISA DENISOVA, ANDRIEVS EZERGAILIS (ASV),
INESIS FELDMANIS, KĀRLIS KANGERIS,
IMANTS LANCMANIS, ĒVALDS MUGURĒVIČS,
ANDREJS PLAKANS (ASV)

Redakcijas kolēģija
MUNTIS AUNS, LĪGA LAPA, ILZE LOZE,
IRĒNE ŠNEIDERE, LILITA VANAGA

Redakcijas adrese
Akadēmijas laukumā 1, 1217. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore
Ināra Stašulāne
Ilona Pozņaka (vācu val.)
Vija Stabulniece (angļu val.)
Māksliniece *Ināra Jēgere*
Korektore *Brigita Vārpa*
Maketētāja *Margarita Stoka*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387.

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija".

SATURS

ZINĀTNISKIE RAKSTI

- Ilze Loze*. Krama vērsa galvas figūra Lagažas apmetnē
Lubāna mitrājā5
- Rūdolfs Brūzis*. Šķēpu gali ar skaldņotu uznavu
Latvijas 14.–16. gs. arheoloģiskajā materiālā16
- Ēriks Jēkabsons*. Amerikas Savienoto Valstu
Sarkanā Krusta darbība Latvijā
1919.–1922. gadā37
- Ineta Lipša*. Sabiedriskā tikumība Latvijā:
alkoholisko dzērienu lietošana, 1918–194071
- Juris Pavlovičs*. Nacionālkomunisms un Latvijas prese:
dažu 1957. gada reģionālās informācijas telpas
aspektu analīze96
- Elīna Guščika*. Elvīra Šnore un Latvijas
agrā dzelzs laikmeta pētniecība111

VĒSTURES AVOTI

- Eduarda Biriņa atmiņas (atmiņas publicēšanai
sagatavojusi un komentējusi *Līga Lapa*)139
- Andris Tomašūns*. Otrais pasaules karš amatieru
fotoattēlos. Jelgava nacistu okupācijas laikā148

ZINĀTNES DZĪVE155

RECENZIJAS171

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS194

PERSONĀLIJAS205

RAKSTU AUTORI208

CONTENTS

Ilze Loze. Ox-head figurine from Lagaža Settlement, Lake Lubāns Wetland * *Rūdolfs Brūzis*. Spearheads with faceted sockets in Latvian archaeological material of the 14th–16th centuries * *Ēriks Jēkabsons*. The activities of the American Red Cross in Latvia during the years 1919–1922 * *Ineta Lipša*. Public morality in Latvia: the use of alcoholic drinks, 1918–1940 * *Juris Pavlovičs*. National communists and the press: some aspects of the Latvian informational space in 1957 * *Elīna Guščika*. Elvīra Šnore and research into the Early Iron Age of Latvia * Sources of History * Scientific Life * Reviews * Survey of Recent Publications * Nomina

INHALT

Ilze Loze. Figur eines Kieselsteinstierkopfes in der Siedlung Lagaža im Feuchtland von Lubāns * *Rūdolfs Brūzis*. Speerspitzen mit einer Spaltenkappe im archologischen Material des 14.–16. Jhs. * *Ēriks Jēkabsons*. Tätigkeit des Roten Kreuzes der USA in Lettland 1919–1922 * *Ineta Lipša*. Öffentliche Sittlichkeit in Lettland: Alkoholverbrauch 1918–1940 * *Juris Pavlovičs*. Nationalkommunismus und die Presse Lettlands: Analyse einiger Aspekte des regionalen Informationsraumes 1957 * *Elīna Guščika*. Elvīra Šnore und die Forschung der früheren Eisenzeit in Lettland * Geschichtsquellen * Wissenschaftliches Leben * Rezensionen * Umschau der neuer Literatur * Personalien

ZINĀTNISKIE RAKSTI

Ilze Loze

KRAMA VĒRŠA GALVAS FIGŪRA LAGAŽAS APMETNĒ LUBĀNA MITRĀJĀ

Pēdējos gados par vienu no iecienītākajām tēmām Austrumeiropas meža joslas neolīta pētniecībai veltītajā literatūrā ir kļuvusi krama zoomorfā un antropomorfā skulptūra.

Līdz šim Latvijas arheoloģiskajā literatūrā šim jautājumam ir pievērsta maza uzmanība, jo arheoloģiskajos izrakumos iegūtās krama figūras ne vienmēr pārlicina pētniekus par to pilnīgi drošu atbilstību vienam vai otram zoomorfajam vai antropomorfajam atveidojumam.

Krama sīkplastiku plašākā kontekstā, balstoties uz Seligera ezera piekrastē pētītās “Zilā kalna” (*Синяя гора*) daudzslāņu neolīta apmetnes materiāliem, ir aplūkojis Igors Čerņihs.¹

Šī jautājuma risināšanai krievu arheoloģiskajā literatūrā ir jau izstrādāta metodoloģija. Proti, tiek nošķirtas krama figūras un figurālie krami no figūrveidīgiem krama darbarikiem. Ir vērts ieklausīties Mihaila Žiļina sacītajā, ka vispirms ir jāakceptē trasologu slēdziens par konkrēta atraduma piederību kādam darbarīkam vai speciāli gatavotajai figūrai.² Darbarīki atsevišķos gadījumos var būt gatavoti arī figūru veidā. Figūrveida krami tiek izdalīti, pamatojoties uz to praktiskā lietojuma pazīmēm. Ir konstatēti krama rīki (skrāpji, naži, griezņi, urbji utt.), kas izmantoti darbā, un trasologs tik tiešām var noteikt ikdienā ilgstoši lietotas rīkus. Ja šīs lietas ir izmantotas konkrētam darbam, tās var atšķirties no speciāli darinātajām krama figūrām, tomēr arī rīkam var būt figūras apveids.

Augstvērtīga krama atradņu austrumu reģionos – īpaši Valdaja un Volosovas neolīta kultūru areālā ir ļoti daudz, tās viegli pieejamas upju krastu atsegumos. Tāpēc krama figūru izgatavošana ir visai likumsakarīgs process – krama apstrādes tehnoloģiskās virtuozitātes izpausme.

Nemēģinot izvērst šī jautājuma risinājumu vispārīguma līmenī, tuvāk aplūkosim krama figūras atradumu Lubāna mitrājā. Proti, runa ir par līdz šim nepublicētu mākslinieciski augstvērtīgu krama figūru no Lagažas apmetnes, kurā arheoloģiskie izrakumi tika veikti jau 1965., 1966. un 1968. gadā.³

LAGAŽAS APMETNES MĀKSLAS PARAUGI

Lagažas apmetne ir viena no piecām vēlā neolīta apmetnēm Lubāna mitrājā, un tai ir stratigrāfiski labi izteikts eneolīta kultūrslānis. Tas veidojies smilšmālā virs kūdras slāņa, kas uzkrājies vēlajā neolītā un kuru raksturo lieliski saglabājušās celtnu vietas ar visai bagātu ikdienā lietoto rīku sortimentu un interesantiem mākslas paraugu atradumiem. Apmetne lokalizēta nelielās Lagažas upītes un Balupes attekas – Posma saplūšanas vietā, pusotra simta metru attālumā no to kopējās ietekas Aiviekstē.

Pateicoties labvēlīgajiem konservējošajiem apstākļiem, atsedzot 340 m² lielu platību, Lagažas apmetnē tika atklātas labi saglabājušās ēku paliekas ar portatīvās mākslas paraugiem. To vidū ievēribu guvis kaula trīsšķautņu duncis ar cilvēka sejas gravējumu uz divām šķautnēm spala pārejas vietā uz asmeni.⁴

Apmetnē iegūtas arī divas kaulā grieztas ūdensputnu plakan-skulptūras sānskatā un viens trīsdimensiju lielāka putna galvas atveidojums. Turpat atrasta no raga darināta līdakas apaļskulptūra.⁵

Šeit iegūti arī četri māla zoomorfās sīkplastikas paraugi – viens atveido miniatūru meža vai mājas cūku,⁶ otrs – vērša galvu, abi pārējie ir antropomorfas figūras. Viena no antropomorfajām figūrām pārstāv embrijveida tipu, un no tās saglabājusies tikai apakšdaļa, otrai savukārt saglabājusies galva un plecu daļa. Tās ir fragmentāras, visdrīzāk – speciāli salauztas kāda rituāla izpildes laikā.

Tomēr vislielāko uzmanību saista divas ornamentētas raga plāksnītes. Vienai ir iegarena forma ar vidusdaļu pārdalošu iegrieztu vertikālu lenti, kuras kreisajā pusē visā plāksnītes garumā iezīmēti pusapļveida pieckārši iegriezumi. Otrai plāksnītei ir zvanveida kausa kontūras, un tās virsma arī ir pārdalīta ar horizontālu lenti, kuras abās pusēs iegravēti dubultlenšu pusapļi.⁷

Ņemot vērā šos atradumus, var spriest, ka apmetnē notikusi aktīva rituālā darbība, un mākslinieciskās gaumes izkoptība tieši raga plāksnīšu izgatavošanā un rotāšanā norāda uz apmetnē piekoptu tam laikam modernu tehnisko apdari. Pusapļveida figūras uz zvanveida kausa kontūrām līdzīgās plāksnītes virsmas atšķiras cita no citas, domājams, simbolizējot kādu ideju.

KRAMA FIGŪRAS DATĒJUMS UN KULTŪRAS PIEDERĪBA

Apskatāmā krama figūra (1. att.), kas gatavota no brūngani dzeltenā lieliskas kvalitātes krama un kura ir vienīgais šāda veida atradums Lubāna mitrājā, iespējams, ir gandrīz tikpat veca, cik Lagažas apmetnē atklātās ēkas. Šo ēku paliekas datētas ar radioaktīvā oglekļa metodes palīdzību (sk. tabulu).

Krama figūra (Latvijas Nacionālais muzejs, Arheoloģijas nodaļas fondi, inv. nr. 74: 321) ir atrasta Lagažas apmetnes virsējā kultūrslānī. Tas nozīmē, ka figūra, iespējams, piederējusi iedzīvotājiem, kas šeit mituši apmetnes otrajā apdzīvotības fāzē. Šajā laikā apmetnes iedzīvotāji iepazinās ar jaunu keramikas izgatavošanas veidu, kuru arheoloģiskajā literatūrā sauc par Lubāna tipa keramiku.

Lubāna tipa keramika ir eneo-lītam piederīga, jo, no vienas puses, tā saglabājusi neolīta keramikas formas un ornamenta raksturu, bet, no otras puses, tās izgatavotāji jau bija apguvuši vara kausēšanas māku. Par to liecina Lagažas apmetnē atklātie vara kausējamie tīģeļi, turklāt vienā no tiem pat saglabājies varš ar citu metālu piemaisījumu (Sn, Pb, Ag, As, Fe, Ni, Mn, P).⁸

Lubāna tipa keramika ir radniecīga Daugavas augštecē izplatītajai Ziemeļbaltkrievijas kultūrai piederīgajai keramikai, kura ir tikai viens no lielākā eneolīta kultūrmasīva variantiem Austrumeiropas meža joslā.⁹

Lubāna tipa keramika Lubāna mitrājā vēl sastopama vēlā neolīta Aboras apmetnes virsējā slānī tās centrālajā daļā, atrodama arī Snies vēlā neolīta apmetnē.¹⁰

1. att. Krama vērša galvas figūra no Lagažas apmetnes. Roberta Kaniņa foto

LAGAŽAS APMETNES RADIOAKTĪVĀ OGLEKĻA DATĒJUMI

Laboratorijas kods	Materiāls	¹⁴ C	Kalibrētie dati, g. pr. Kr.
TA-396	horizontāli guļošs baļķis	3640±70	2140–2080
TA-382	horizontāli guļošs baļķis	3640±70	2140–2080
TA-749	horizontāli guļošs stabs	3685±80	2200–2160
LE-868	koksne	3240±70	1610–1430

Šī tipa keramikai raksturīgo trauku formu vidū izdalāmi terīnveida trauki, kausi, lielie un mazie podi, noapaļotie kausi, bļodas un bļodiņas. Šai keramikai ir arī savs īpašs ornamentēšanas stils, kurš krasi atšķiras no vietējās vēlā neolīta keramikas ornamentācijas stila.¹¹

ARHEOLOĢISKAIS KONTEKSTS

Lagažas apmetnē pētījumi, kurus veica Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta Lubāna arheoloģiskā ekspedīcija, notika trīs izrakumu sezonu laikā (1965., 1966. un 1968. gadā). Arheoloģiskie izrakumi koncentrējās tās centrālajā un austrumu daļā. Visi iemērītie un pētītie izrakumu laukumi (A, B, C, D un E) atradās apmetnes aktīvās darbības zonā, kur tika atklātas trīs dažādu celtnu paliekas *in situ*.

Mūs interesējošo celtni, kuras paliekas atsedza A izrakumu laukuma austrumu daļā (98 m² lielā teritorijā), raksturo aktīva seno cilvēku darbība. Proti, tieši šajā celtnē tika atsegti divi pavardi ar minētajiem māla tīģelišu fragmentiem, kas norādīja uz vietējo iedzīvotāju prasmi kausēt varu.

Krama figūra tika atrasta šī mājokļa teritorijā, 2 m uz dienvidrietumiem no pavarda. Tās apkārtnē atradās vairāki krama kasikļi, krama bultas gals, slānekļa kaltniņš, kā arī dzīvnieka zoba piekariņš un dzintara trapeceveida piekariņi. Jāatzīmē, ka tieši šajā apmetnes daļā uz ziemeļiem no krama figūras atraduma vietas un A laukumam dienvidu pusē pieguļošajā B laukumā bija koncentrēts vislielākais dzintara atradumu skaits.¹² Kopumā tas gan nebija liels – tikai 21 piekariņš vai to sagataves. Savāktie nedaudzie dzintara gabaliņi liecina, ka šeit notika arī dzintara apstrāde. Tieši šajā laikā dzintars sāka zaudēt savu vērtību – un tā apstrādē vērojama nepietiekama vēlā neolīta laikā apgūto tehnoloģiju pārzināšana.

Keramikas atradumus A laukuma dienvidu daļā pārstāvēja 694 porainas masas un 128 zvirgzdainas masas lauskas. Lubāna tipa keramikai piederīgās zvirgzdainas māla masas lauskas šajā apmetnes daļā veidoja nedaudz vairāk par piektdaļu, turklāt tās tika atrastas tikai virsējā kultūrslānī. Tieši šī keramika interesē zvanveida kausu kultūras pētniekus, jo tajā, pēc speciālistu slēdziena, saskatāmas Eiropas teritorijā plaši izplatītās zvanveida kausu kultūras keramikas atskaņas.

Porainās māla masas keramikas fragmenti piederēja kā gludās virsmas, tā arī agrajai, t.s. pseidotekstilajai keramikai. Daži tekstilās keramikas fragmenti bija ar ļoti smalki sasmalcinātu granīta piejaukumu māla masai. Šī ir lokālā Lubāna klānu keramika, kuras izcelsme saistāma ar vēlā neolīta keramikas kompleksa vēlākas fāzes raksturīgajām trauku formām un to ornamentu.

KRAMA FIGŪRAS RAKSTUROJUMS

Lagažas apmetnes arheoloģiskajos izrakumos iegūtā krama figūra nav ikdienas atradums Lubāna klānu apmetnēs. Šis atradums ir visai neparasts šī reģiona iedzīvotāju kontingentam neolītā, jo krama figūras Lubāna mitrāja apmetnēs uzietas pavisam nelielā skaitā.

Lagažas apmetnē atrastā krama figūra, iespējams, šeit nokļuvusi kā prestiža lieta dāvinājuma veidā no austrumu kaimiņu elitārās sabiedrības pārstāvjiem, ar kuriem Lubāna mitrāja iedzīvotājiem neapšaubāmi bija savstarpēji sakari.

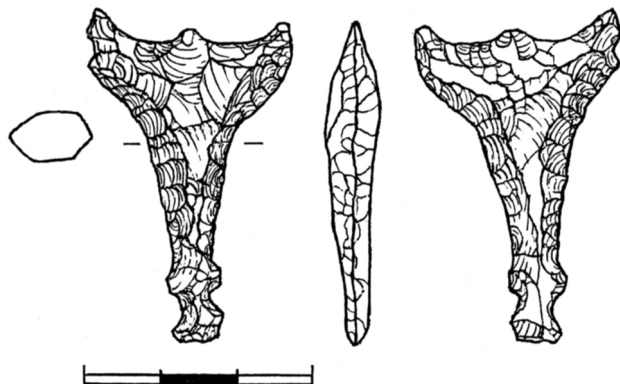
Figūra ir 4,5 cm gara, 2,7 cm plata un 0,65 cm bieza. Tā gatavota no dzeltenīgi brūnā (ar dzelteniem ieslēgumiem) augstvērtīgā krama, kura resursi raksturīgi Augšvolgas reģionam. Figūrai ir neparasta forma, lai gan tā atveido kādu noteiktu dzīvu būtni vai arī tās daļu. Tā sastāv it kā no divām viena otrā pārejošām daļām. Augšdaļa ir paplata, to veido paplašinājums ar simetrisku izliekumu uz augšu abos galos un neliels paugurveida izvirzījums augšmalas centrālajā daļā. Augšdaļai pakāpeniski sašaurinoties uz leju, veidojas stienveida pagarinājums, kurš beidzas ar diviem simetriski izvietotiem izciļņiem.

Figūras lejasgalā veidotie izciļņi, domājams, nav tikai nodrošinājums figūras ērtākai iesiešanai ādas strēmēlē vai arī no kaņepju vai kādas citas šķiedras savītājā auklā, tiem varēja būt pavisam citas funkcijas, kuras mūsdienu cilvēkam grūti izprast. Atcerēsimies, ka senā cilvēka realitātes izjūta atšķirās no mums pierastās. Iespējams, ka šajos izciļņos figūras sašaurinātajā stienveida galā ieslēpts kāds īpašs apzīmējums, kura atkodēšana ir tikpat neiespējama, cik neiespējama ir par to pajautāt šis unikālās krama figūras izgatavotājam. Atzīmējama arī krama kodola krāsas izvēle – zeltaini brūna, kas atgādina jauna dzīvnieka ādas krāsu.

Apstrādes tehnoloģija. Lagažas apmetnes krama figūra, kas ir frontāli skatāms atveidojums, apstrādāta ar malu retušu, to sabiezinot un nostāvinot pakāpeniski sašaurinātā pagarinājuma vietā. Figūras augšdaļas plakanumu veido simetriski izvietotās platās fasetes (2. att.).

Par to, ka šī krama apstrādes tehnika ir bijusi apgūta ne tikai ikdienā lietojamo rīku izgatavošanā, bet arī izkopta figūru atveidojumos, nepārprotami liecina ne tikai prasmīgi izmantotie tehnoloģiskie paņēmieni, bet arī figūras samēri – tā ir pati pilnība.

Figūras modelējums. Lagažas apmetnē atrastās figūras īpašo māksliniecisko vērtību nosaka tās stilizētā forma. Tajā ir saskatāms vērša (*bull, ox*) galvas atveidojums. Uz to norāda ne tikai dinamiski izceltie

2. att. Krama vērša galvas atveidojums no Lagažas apmetnes.
Aigas Ivbules zīmējums

un uz augšu vērstie ragi, bet arī vērsim raksturīgās pieres apveids un pauguriņš tās centrā. Atzīmējams arī šī krama skulptora īpašo dotību kopums, reālo dzīvnieku atveidojot plāknē.

VĒRŠA KRAMA FIGŪRA UN VĒRSIS LUBĀNA MITRĀJA APMETNĒS

Atrastais vērša galvas stilizētais atveidojums Lagažas apmetnē ir saistāms ar vērša kultu neolītā un eneolītā. Šis ir pirmais šāda tipa arguments, kas skaidri norāda uz neolīta cilvēka garīgās dzīves dimensijām aplūkojamā teritorijā, lai gan jau agrāk Lubāna mitrāja vidējā neolīta apmetņu pētījumū gaitā ir konstatēti fakti, kas liecina par līdzīga kulta piekopšanu jau pirms pāris tūkstošiem gadu.

Proti, veicot arheoloģiskos izrakumus Zvejsalu vidējā neolīta apmetnē Maltes vecupes krastā, fundamentāli celta mājokļa vietā tika atsegta apaļa, diametrā 0,58 m liela un 0,25 m dziļa bedre ar tajā saglabājušos taura (?) pieres daļu ar abiem ragiem.¹³

Līdzīga veida atklājums bija arī Zvidzes vidējā neolīta apmetnes A izrakumu laukumā, kur 0,32 m zem velēnas netraucētā kultūrslānī *in situ* tika atsegta taura pieres daļa ar abiem ragiem.¹⁴ Taura pieres un ragu ārējais perimetrs bija 0,86 m, iekšējais – 0,81 m, labāk saglabājies labās puses rags bija 0,44 m garš. Profesors Arnis Mugurēvičs pieļauj iespēju, ka apmetnes mājoklī taura galvas pamatnes daļa ar abiem ragiem atstāta speciāli.

Jāpievērš uzmanība arī faktam, ka, analizējot Lagažas apmetnes paleoostoloģisko materiālu, gan paleozoologs akadēmiķis Kalju Pāvers (Igaunijas Zinātņu akadēmijas Zooloģijas un botānikas institūts),

gan Valentīna Daņiļčenko (Krievijas Zinātņu akadēmijas Arheoloģijas institūts) kopējā dzīvnieku kaulu masā ir identificējuši trīs liellopus un astoņus taurus.¹⁵

Arī Zvidzes daudzslāņu apmetnes vidējā neolīta slāņos, kur kūdrā īpaši labi saglabājies paleoosteoloģiskais materiāls, ir konstatēti, pēc Valentīnas Daņiļčenko slēdziena, 25 liellopi un 23 tauri.¹⁶

Tie ir visai nozīmīgi dati Lubāna mitrāja ekonomikas jautājumu risināšanā, ja jau mājlopu skaits, kā rāda pētījumu rezultāti Zvidzes apmetnē, pārsniedz nogalināto meža dzīvnieku – tauru skaitu. Ar šo datu palīdzību var ieviest jaunas nostādnes par Lubāna mitrāja neolīta – eneolīta ekonomiku. Spriežot pēc lodveida amforu kultūras atradumiem Sventājas 2/4 A apmetnes kultūrslānī Lietuvas piejūrā, kur no kūdras izcelta vērša (*bull, ox*) galvaskausa daļa ar visu ragu, lopkopība Lietuvas teritorijā jau ieviesta šīs kultūras laikā.¹⁷ Tajā pašā apmetnē atrasts arī vērša iejūga modelis, kuru Rimūte Riman-tiene līdz ar visu lodveida amforu kultūras kompleksu datē ar laiku pirms 4120–4145 gadiem, kas kalibrētos skaitļos uzrāda laika posmu 2880.–2494. kal. g. pirms Kristus.¹⁸

Nevar neatzīmēt arī vēršu apbedījumus Krasnoseļskas ciemā Grodņas rajonā Baltkrievijā, kur to ir lielāks skaits. Tur 3. kapa pamat-daļā dažādos virzienos guldīti septiņi vērši, kā arī siklopi.¹⁹ Nav šaubu, ka tas ir vērša kulta apbedījums, un, kā raksta šī kapa atklājēji, tā ir tipiska lodveida amforas kultūras laika pazīme. Atradums datēts ar 2836.–2450. kal. g. pirms Kristus.

VĒRŠA GALVAS FIGŪRAS SIMBOLIKA UN TĀS FUNKCIJAS

Šeit sniegto datu gaismā Lagažas apmetnē atrastais vērša galvas atveidojums krama skulptūrā ir kulta priekšmets.

Vērša kults ir visai sens, par to rakstot, speciālisti meklē atbildi uz jautājumu, vai šis kults ir radies domesticētu dzīvnieku pielūgsmei vai arī tas eksistējis jau tajos laikos, kad šie dzīvnieki vēl nebija pieradināti.

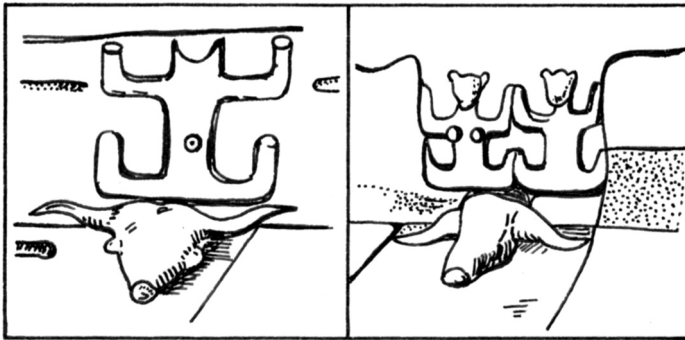
Par vienu no nozīmīgākajiem vērša domestikācijas centriem uzskata Anatolijas centrālās daļas dienvidu reģionus. Šeit plaši zināma ir *Çatal Hüyük* apmetne (*village*) Turcijas dienvidaustrumos, kurā pirmie iedzīvotāji parādījās vēl pirms 9500 gadiem. Pētījumu gaitā ir noskaidrots, ka šīs apmetnes apakšējos slāņos atrastajā paleo-osteoloģiskajā materiālā pārstāvētas nedomesticēto vēršu paliekas, bet augstāk esošajos slāņos – jau pieradinātu liellopu paliekas. Šie ir jautājumi, kas skar arī mūs, kaut Latvija atrodas tik tālu no vērša domestikācijas centriem. Protī, runa ir par vērša simboliku un attiecīgi šeit aplūkotās krama vērša figūras interpretāciju, jo arī mēs

varam pieļaut domu kā par domesticēta, tā arī nedomesticēta (taura dzīvnieka galvas atveidojumu un tā kultisku izpausmi.

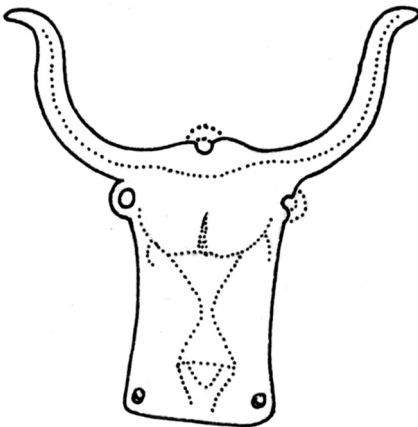
Çatal Hüyük apmetnē ir fiksēta visai sena vērša galvas atveidojuma maniere, to izveidojot ģipsī un tajā iespraužot vērša ragus. Šis paņēmieni, kas ieguvis *bucranium* nosaukumu, ir bijis plaši izplatīts. To pazina arī Romas laikā. Eiropas centrālajā daļā tas parādījies lineārās lentes keramikas B fāzes laikā (Vinča, Prekukuteni, Kukuteni, Starčevo u.c. kultūrgrupējumos).²⁰

Bucrania ir tikai viens no vērša kulta izpausmes veidiem. Saņemami arī trīsdimensionāli vērša galvas atveidojumi mālā, akmenī un kaulā. Pamazām šis vērša galvas sāka stilizēt, izveidojot tās mazo altāru stūros. Dienvidaustrumu Eiropā stilizētās vērša galvas neolītā un eneolītā traktē kā rituālus simbolus saistībā ar vērša pielūgsmi.²¹

Tajā pašā laikā parādās arī abstrahēti vērša galvas simboli, kas tiek nēsāti kā piekariņi, amuleti, ar tiem dekorē trauku malas vai

3. att. Vērša galvas atveidojumi *Çatal Hüyük* apmetnes svētnīcās (Mellart 1967, fig. 23, 26)

4. att. Vērša galvas kaula plakan-skulptūra no *Bilcze Złote* Ukrainas dienvidrietumu daļā. Kukuteni kultūra (Gimbutas 1991, fig. 7-39)

sienas. Šīs lietas sastopamas ne tikai mājokļos, bet arī svētnīcās. Tā vērša galvas atveidojumi ir bagātīnājuši minētās *Çatal Hüyük* 13 ha lielās neolīta apmetnes svētnīcās (EVI, 8 un VII, 2), kas atklātas vēl pagājušā gadsimtā Džona Mellarta vadīto arheoloģisko izrakumu laikā (3. att.).²² No kaula izgriezta lieliska vērša galvas plakanskulptūra atrasta Kukuteni kultūras areālā – Ukrainas dienvidrietumu daļā pētītajā *Bilcze Zlota* alā (4. att.).²³

Jāatzīmē, ka abstrahētās vērša galvas jau pagājušā gadsimta sākumā Artūrs Evanss nosaucis par svētajiem ragiem – *horns of consecration*. Tādējādi jau no paša šo pētījumu sākuma vērša tēma arheoloģijā tika akceptēta kā kulta maģijai piederīga.²⁴

Visbeidzot ir jāvērs uzmanība uz mūsdienīgu vērša galvas atveidojumu bronžā (60 × 31 × 15 cm), kas bija eksponēts Latvijas Mākslas akadēmijā 1997. gadā notikušajā izstādē “*Celebrating the Ox! Chinese New Year Exhibition*”.²⁵ Šī Taivānas mākslinieka apaļskulptūra pārsteidz ar tās garuma un platumā proporciju līdzību Lagažas apmetnes krama vērša galvas samēriem. Bronzas skulptūrā ar purna gala paplašinājuma palīdzību izceltas dzīvnieka jutīgās nāsis. Tas var norādīt arī uz aplūkotās Lagažas apmetnes krama vērša galvas atveidojuma īpatnībām, ja vien tā apakšdaļas paplašinājuma vietā mēs varam saskatīt dzīvnieka nāsis.

5. att. Mūsdienīgs vērša galvas atveidojums bronžā (no izstādes “*Celebrating the Ox! Chinese New Year Exhibition*” kataloga)

ATSAUCES

¹ Черных И. Н. Мелкая кремневая пластика со стоянки Синяя гора 1 (Ботово 1) на оз. Селигер // Тверской археологический сборник. Вып. 2. – Тверь, 1996. – С. 271–292.

² Turpat. – 272. lpp.

³ Лозе И. А. Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. – Рига, 1979. – С. 55–58.

⁴ Loze I. Akmens laikmeta māksla Austrumlatvijā. – Rīga, 1983. – 39. att., 73. lpp.

- ⁵ *Loze I. A. Поздний неолит .. – Табл. LII: 3, 4, с. 192.*
- ⁶ *Turpat. – LII tab.: 5, 192. lpp.*
- ⁷ *Loze I. The Lubāns, North Belorussian and Šagara Cultures as an Eastern Phenomenon of an Eneolithic Cultural Unit // Czebreszuk J., Szymt M. (eds.) The Northeast Frontier of Bell Beakers. BAR International Series 1155. – Oxford, 2003. – Fig. 11, p. 132.*
- ⁸ *Loze I. A. Поздний неолит .. – Рuc. 58, с. 80.*
- ⁹ *Loze I. The Lubāns, North Belorussian .. – P. 126.*
- ¹⁰ *Turpat. – 126., 127. lpp.*
- ¹¹ *Turpat. – 10. att., 131. lpp.*
- ¹² *Loze I. Lubāna ezera mitrāja neolīta dzintars un tā apstrādes darbņīcas. – Rīga, 2008. – 144.–148. lpp.*
- ¹³ *Loze I. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Zvejsalu apmetnē 1968.–1969. gadā. LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas arhīvs. VI AA 210.*
- ¹⁴ *Loze I. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Zvidzes daudzslāņu apmetnē 1975. gadā. LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas arhīvs. VI AA 774.*
- ¹⁵ *Паавер К. Л. Результаты определения костного материала из раскопов стоянки Лагажа 1966 г. и предварительное заключение по ним. – Тарту, 1968.*
- ¹⁶ *Данильченко В. П. Результаты определения костного материала из стоянок Звидзе и Лагажа. Предварительные данные. – Москва, 1984.*
- ¹⁷ *Rimantiene R. Šventosios 4-oji radimvieta // Lietuvos Archeologija, 14. – Vilnius, 1996. – Pav. 30, p. 41.*
- ¹⁸ *Rimantiene R. Akmens amžiaus zvejai prie Pajūrio lagūnos. – Vilnius, 2005. – P. 127.*
- ¹⁹ *Charniauski N. M. Materials of Globular Culture in Belarus // Eastern Exodeus of the Globular Amphore People: 2950–2350 B.C.*
- ²⁰ *Bradač M. M. The transfer of symbols and meanings. The case of the “horns of consecration” // Documenta Praehistorica, XXXII. – 2005. – P. 188.*
- ²¹ *Turpat. – 187.–219. lpp.*
- ²² *Mellart J. Çatal Hüyük. A Neolithic Town in Anatolia. – London, 1967. – Fig. 23, 26.*
- ²³ *Gimbutas M. Civilization of the Goddess. The World of Old Europe. – SanFrancisko, 1991. – Fig. 7–39.*
- ²⁴ *Bradač M. M. The transfer of symbols .. – P. 187.*
- ²⁵ *Celebrating the Ox! Chinese New Year Exhibition. April 28–May 12, 1997. Latvian of Academy of Art. Catalog. – Riga, 1997. – P. 20.*

Ilze Loze

OX-HEAD FIGURINE FROM LAGAŽA SETTLEMENT, LAKE LUBĀNS WETLAND

Summary

Zoomorphic flint figurine in the form of an ox head was first found in the year 1966 archaeological excavations of Lagaža Settlement, Lake Lubāns Wetland. The Lagaža Settlement has become known with a bell-shaped carved antler plate, the so-called wrist guard, the surface of which is decorated by symmetrically incised arched figures. Also, a bone knife with a reproduction of a human head on the haft has been found there.

Neolithic flint figurines and figure-shaped flint fragments have become one of the most popular finds in the territories investigated by our eastern neighbours, especially in the area of Valday and Volosovo Cultures.

The given ox-head figurine was obtained in a Neolithic-Eneolithic settlement the inhabitants of which were acquainted with bone and antler figural carvings, and also with small sculptured clay objects, including zoomorphic and anthropomorphic ones. The ox-head figurine has not been shaped realistically, but the artistic design is just perfect. The special artistic value is based on its stylized shape. It is 4.5 cm long, 2.7 cm wide and 0.65 cm thick. The figurine should be viewed frontally. The reproduction of an ox head with dynamically marked upward horns is discernible there. The forehead, sculptured in characteristic outline, has a knob in the centre of it.

Radiocarbon dating shows that the figurine cannot be older than 3 600 years.

Ox appears as a domestic animal in the territory of present-day Latvia already in the Middle Neolithic in Zvidze Settlement, at the same Lake Lubāns Wetland. In the archaeological excavations of that settlement, by analyzing animal bones, counting them and estimating the number of individuals, it was found that in this settlement cattle (25 individuals) dominated over the hunted aurochs (23 individuals). Ox bones have been found also in Lagaža settlement – there were three individuals who evidently were not suitable for work, probably because of old age, and they were eaten up.

The ox-head figurine found in Lagaža Settlement indicates that at the later stage of Late Neolithic and in Eneolithic ox played a special cultic role for the ancient inhabitants of Lake Lubāns Wetland.

Iesniegts 20.07.2009.

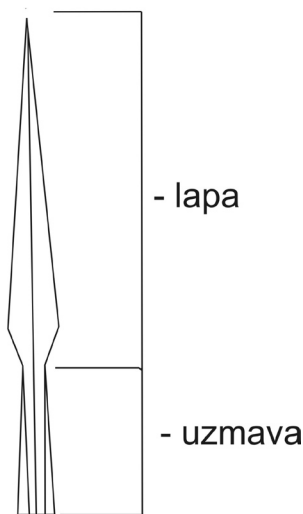
Rūdolfs Brūzis

ŠĶĒPU GALI AR SKALDŅOTU UZMAVU LATVIJAS 14.–16. GS. ARHEOLOĢISKAJĀ MATERIĀLĀ

Latvijas vēsturē laiks no 14. līdz 16. gadsimtam iezīmīgs ar biežu un aktīvu karadarbību, kurā viens no svarīgākajiem primārā uzbrukuma ieročiem bija šķēps. Par vēlā dzelzs laikmeta karavīra bruņojumu krievu ieroču pētnieks A. Arcihovskis raksta: “Ne katram karavīram bija zobens, taču bez šķēpa viņš nebija karavīrs,”¹ – un līdzīgi var teikt par viduslaikiem, kad šķēpa nozīme pat palielinājās.

Šķēps ir duramais ierocis, kurš sastāv no 1–3,5 m gara koka kāta, kam galā piestiprināta asa smaile. Jau kopš paleolīta šķēps kā ierocis lietots karadarbībā gan tuvciņā duršanai, gan tālciņā mešanai, medībās, arī kā simbolisks reprezentācijas priekšmets svinīgos pasākumos, piemēram, miera slēgšanā, kad ar šķēpiem apmainījās, vai miera laušanā, kad tos nosūtīja atpakaļ.² Dzelzs laikmetā parādījās dzelzs šķēpu gali, viduslaikos šķēps lietots arī bruņinieku turnīros un kā statusa simbols. Plašākā šķēpa izplatība un formu daudzveidība Latvijā vērojama dzelzs laikmetā, bieži tie sastopami arī viduslaiku arheoloģiskajā materiālā.

Rakstā tiks apskatīta arheoloģiski konstatējamā ieroča daļa – dzelzs uznavas šķēpu gali. Tie sastāv no kaujas daļas – lapas un iekātojuma daļas – uznavas (1. att.). Šķēpu galu formas atšķirības izmanto to tipoloģijas izveidei. Latvijas viduslaiku pieminekļu arheoloģiskās pētniecības gaitā muzeju krātuvēs šķēpu gali savākti pāri simt eksemplāriem, bet šajā rakstā analizēts tikai viens tips – šķēpu gali ar skaldņotu uznavu.

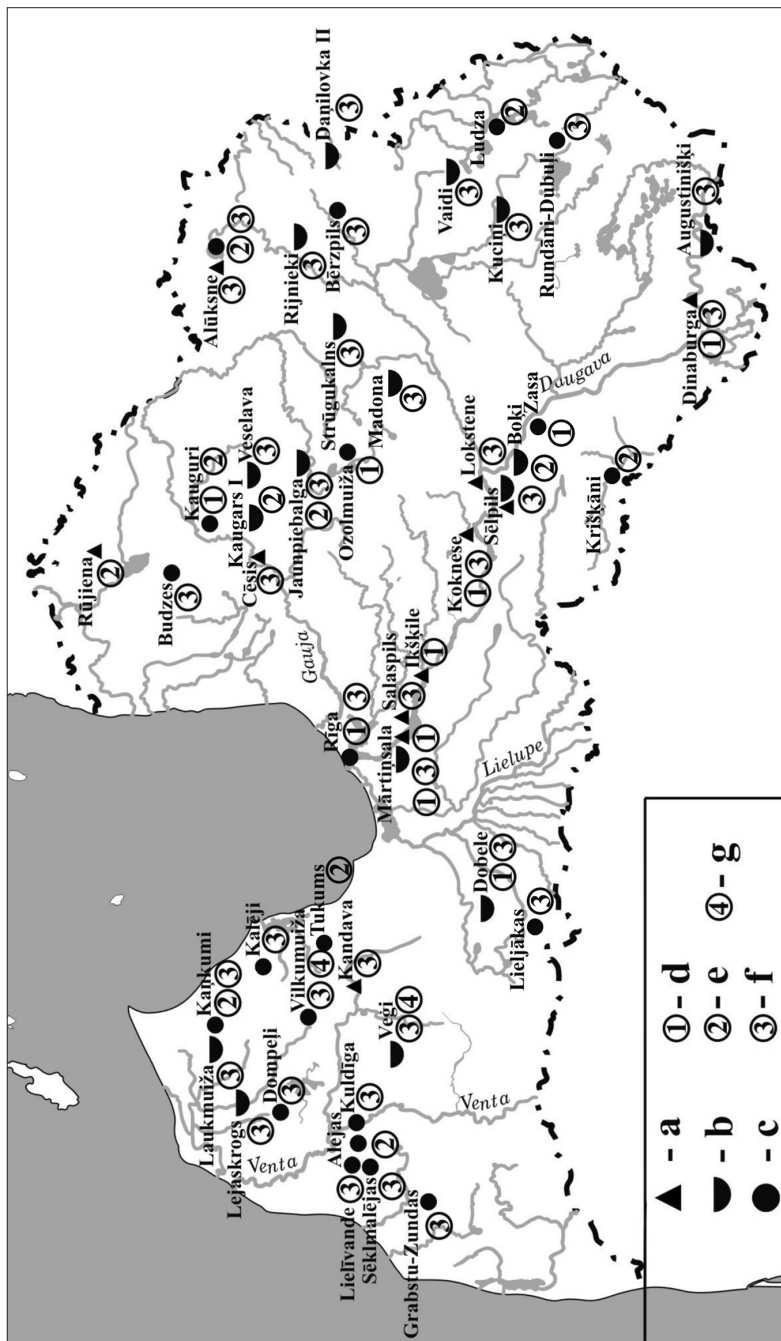
1. att. Uznavas šķēpa gala daļas

Jau 12.–13. gs. Eiropas zemēs tika lietoti masīvie uzmavas šķēpu gali ar rombveida vai lancetveida lapu. Kaujas durošā triecienu dēļ šķēpa gala lapa bieži vien bija pakļauta lieces piepūlei, tādēļ tai bez asajām lapas griezējšķautnēm vajadzēja lielu pretestību garenliecei.³ No 13. gs. vidus un 14. gs., kad Eiropā aizvien straujāk sāka izplatīties plākšņveida aizsardzības bruņojums,⁴ radās nepieciešamība arī pēc izturīgākiem duramieročiem. Attīstoties aizsardzības apbruņojumam, līdztekus iepriekš izmantotajiem masīvajiem apaļās uzmavas šķēpu galiem parādās šķēpi ar skaldņotu uzmavu.⁵ Šādas uzmavas veidoja, pagarinot lapas abas griezējšķautnes un abas vidusšķautnes līdz uzmavas galam un sametinot to ar lapu. Līdz ar skaldņoto uzmavu šķēpa gals kļuva tehniski viengabalaināks, lapai paredzēto triecienu šķautnes “izlīdzināja” pa uzmavu un visu kātu. Tāpat šāda skaldņota uzmava palielināja iekātojuma stiprību, īpaši pielāgojoties arī bruņu caurduršanai.⁶ Taču uzmavas un lapas garuma attiecība joprojām saglabājās līdzīgi kā iepriekš – 12.–13. gs., t.i., 1: 1,5–2.⁷ Šajā rakstā pirmo reizi dota Latvijas 14.–16. gs. šķēpu galu ar skaldņotu uzmavu tipoloģija un noteikts to datējums.

PĒTNIECĪBAS VĒSTURE

Pievēršoties skaldņotās uzmavas šķēpu galu pētniecībai, viens no retajiem apkopojošajiem darbiem, kurā skarti šie ieroči, ir arheologa M. Atgāža doktora disertācija, kas veltīta vēlā dzelzs laikmeta ieroču formām.⁸ Tajā analizēti 15 skaldņotās uzmavas šķēpu gali no 9 atradumu vietām, datējot šos ieročus ar laiku no 13./14. gs. mijas līdz 16. gs., tomēr sīkāk to iedalījums nav izvērstš.⁹ Pēc šķēpu galu formas M. Atgāzis izveidojis arī šo ieroču tipoloģiju, kurā pēdējais – G tips apvieno skaldņotās uzmavas šķēpu galus.¹⁰

Saistībā ar izgatavošanas materiālu skaldņotās uzmavas šķēpu galus savos darbos raksturojis senās metalurģijas pētnieks A. Anteins.¹¹ Šķēpu atradumi īsi pieminēti arī citu Latvijas arheologu darbos, bet nav sīkāk analizēti.¹² Savukārt no kaimiņzemju pētniekiem plašāk skaldņotās uzmavas šķēpu galus apskatījis krievu arheologs un ieroču pētnieks A. Kirpičņikovs savas disertācijas autoreferātā par karamākslu Senajā Krievzemē,¹³ izvērstākā formā – arī monogrāfijā par senkrievu ieročiem.¹⁴ Autors skāris skaldņotās uzmavas šķēpu galu hronoloģijas problemātiku, kaujas taktikas īpatnības, kā arī aprakstījis atsevišķus šī šķēpu galu tipa atradumus.¹⁵ Jāmin arī krievu arheologa un ieroču pētnieka A. Medvedjeva Novgorodas ieroču materiālam veltītais raksts, kurā autors pievērš uzmanību arī skaldņotās uzmavas šķēpu galiem, to hronoloģijai.¹⁶ Tāpat šie ieroči tiek pieminēti lietuviešu,¹⁷ somu¹⁸ un igauņu¹⁹ pētnieku darbos.

2. att. G tipa šķēpu galu atradumu vietas Latvijā: a – dzīvesvietas; b – apbedījumu vietas; c – savrupatradumi; d – G 1 varianta šķēpu galu apzīmējums; e – G 2 varianta šķēpu galu apzīmējums; f – G 3 varianta šķēpu galu apzīmējums; g – G 4 varianta šķēpu galu apzīmējums

AVOTU APSKATS

Rakstā kā avoti izmantoti 102 Latvijas muzeju krātuvēs glabātie arheoloģiskie atradumi – skaldņotās uzmavas šķēpu gali, kas iegūti 54 arheoloģiskajos pieminekļos un savrupatradumu kompleksos (2. att.). 19. gs. otrās puses – 20. gs. sākuma kolekcijās apzināti astoņi G tipa šķēpi, 20. gs. 20.–30. gados atrasti 25 šķēpi, lielākais šo ieroču skaits iegūts izrakumos pēc Otrā pasaules kara – 60 eksemplāri, savukārt no 1991. gada līdz 2007. gadam veiktajos izrakumos un kā savrupatradumi iegūti deviņi skaldņotās uzmavas šķēpu gali. Lielākā daļa šo ieroču glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā, vairāki arī Cēsu vēstures un mākslas muzejā, Jelgavas vēstures un mākslas muzejā, Latvijas Kara muzejā, Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā, Talsu novada muzejā, Ventspils vēstures muzejā, Valmieras, Jēkabpils, Madonas, Rēzeknes, Tukuma novadpētniecības muzejos, kā arī Tartu Universitātes Filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas institūta Arheoloģijas kabineta krātuvē.

No rakstā aplūkotajiem šķēpu galiem 21 atrasts viduslaiku dzīvesvietās (Alūksnes, Cēsu, Dinaburgas, Ikšķiles, Kandavas, Kokneses, Lokstenes, Mārtiņsalas, Salaspils, Rūjienas un Sēlpils pilis, kā arī Ikšķiles lībiešu ciema vietā), 30 šķēpu gali konstatēti viduslaiku apbedījumu vietās (Augustinišķu kapsētā, Šķilbēnu Daņilovkas II uzkalniņu kapulaukā, Dobeles kapsētā, Jaunpiebalgas uzkalniņu kapulaukā, Kuciņu, Dundagas Laukmuižas, Puzes Lejaskroga, Madonas, Mārtiņsalas, Balvu Rijnieku, Sēlpils, Dzelzavas Strūgukalna, Vaidu, Valgales Veģu un Veselavas kapsētu kapu inventāros), savukārt 51 iegūts kā savrupatradums (Ābeļu Boķu, Kaugara I, Puzes Lejaskroga, Rīgas Pļavniekkalna, Dzelzavas Strūgukalna, Vaidu, Valgales Veģu, Talsu Vilkmuižas ezera apbedījumu vietās, Kurmāles Aleju, Ugāles Dompeļu, Īvandes Lielīvandes, Vandzenes Kalēju, Dundagas Kaņķumu, Kuldīgas Mežmuižas, Turlavas Sēklmalēju un Grabstu Zundu savrupatradumu kompleksos, kā arī Aknīstes Krišķānos, Alūksnē, Abrenes Bērzpili, Ičas upes krastā, Bērzaines pagasta Budzēs, Valmieras Kauguru pagastā, Kuldīgas pilsētā, Naudītes Lieljākās, Liezēres Ozolmuižā, Ludzas pilsētā un Lielā Ludzas ezera krastā, Rēzeknes Rundānos–Dubuļos, Rīgā, Finanšu ministrijas ēkas būvlaukumā, Tukuma apkārtņē, Jēkabpils Zasas pagastā).

SKALDŅOTĀS UZMAVAS ŠĶĒPU GALU
TIPOLOĢISKĀ ANALĪZE

Kā jau minēts, skaldņotās uzmavas šķēpu gali atbilst M. Atgāža izstrādātās tipoloģijas G tipam. Jāuzsver, ka 14.–16. gs. šķēpu lapām nav izteiktas formas atšķirības – raksturīga ir pret smaili gari stiepta, romba formas lapa, bet uzmavām ir dažāds izveidojums, kurš atšķiras

pēc skaldņu skaita – tās ir no četrām līdz desmit. Šajā rakstā aplūkoti 14.–16. gs. šķēpu gali tipoloģiski iedalīti četros variantos atkarībā no skaldņu skaita uznavā. G 1 varianta šķēpu galu uznavām ir četras skaldnes, G 2 – sešas, G 3 – astoņas, bet G 4 varianta šķēpu galu uznavām – 10 skaldnes. Pēc skaldņu skaita iespējams noteikt arī šo ieroču datējumu, kas tiks minēts katra varianta aprakstā.

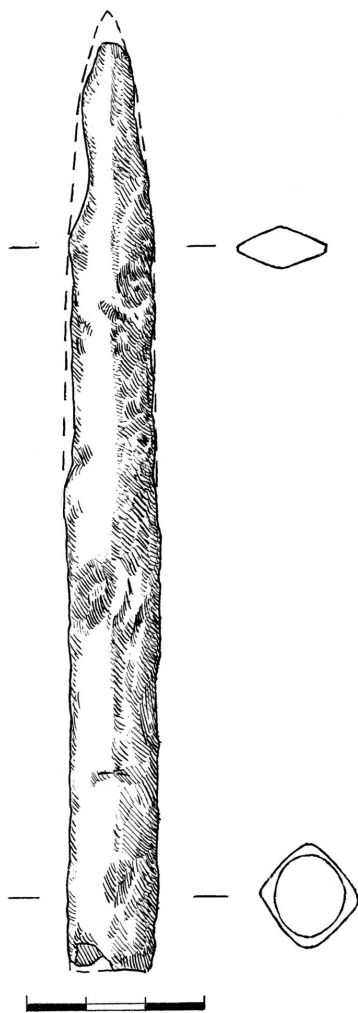
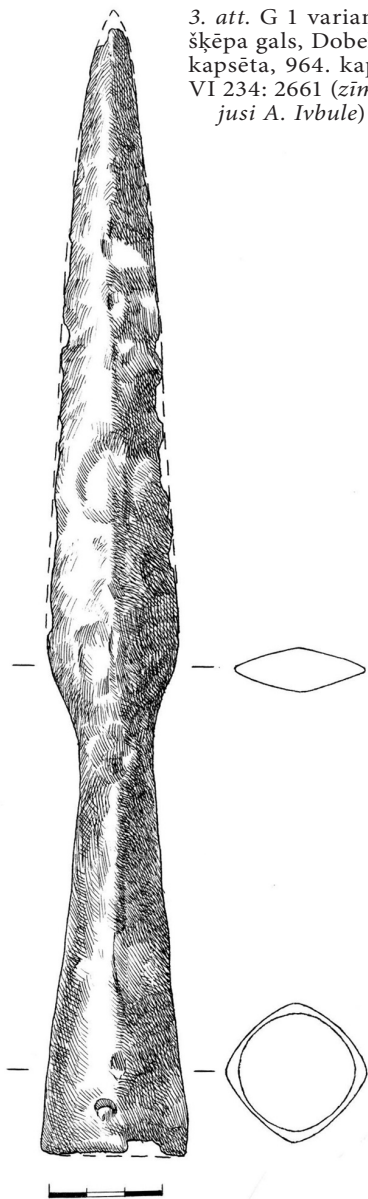
G 1 variantu – šķēpu galus ar četrskaldņotu uznavu – pārstāv 13 eksemplāri. Tie iegūti Dinaburgas,²⁰ Ikšķiles,²¹ Kokneses²² un Mārtiņsalas²³ piļu, kā arī Ikšķiles lībiešu ciema vietās²⁴ arheoloģiskajā materiālā. No apbedījumu vietām šie šķēpi atrasti Dobeles kapsētas 964. kapa²⁵ un Mārtiņsalas kapsētas 212. kapa²⁶ inventārā. Četri G 1 varianta šķēpi iegūti kā savrupatradumi – Rīgā, Pļavniekkalna kapsētas apkārtnē,²⁷ Liezēres Ozolmuižā,²⁸ Kauguru pagastā, starp Līču un Iemetēju mājām,²⁹ un Jēkabpils Zasas pagastā.³⁰ Nebojāto eksemplāru garums ir 21–31,9 cm, lapu platums – 2–5,4 cm, svars – 119–329 grami.

G 1 varianta šķēpu gali iegūti galvenokārt Daugavas lībiešu apdzīvotajās teritorijās – kā dzīvesvietās, tā apbedījumu vietās. Jāmin, ka šie šķēpu gali (nebojātie eksemplāri) garumā nepārsniedz 23 cm, kamēr šķēps no Dobeles kapsētas (3. att.) ir masīvāks – tā garums ir 30 cm, lapas platums – 3,7 centimetri.³¹ No G 1 varianta ieročiem pēc izveidojuma atšķirīgs ir Ikšķiles lībiešu ciema vietā iegūtais šķēps³² – tam lapas vietā griezumā kvadrātveida pīķveidīgs smailis, pāreja uz uznavu neiezīmējas (4. att.). Šis ir t.s. bruņusitis, Latvijas teritorijā izplatīts jau kopš vēlā dzelzs laikmeta, visbiežāk ar apaļu uznavu.

Lai noteiktu G 1 šķēpu datējumu, ņemts vērā atradumu vietu pastāvēšanas laiks vai atradumu apstākļi. Dobeles kapsēta izmantota no 14. gs. otrās puses līdz 17. gadsimtam.³³ Salaspils Mārtiņsalas 212. kapā iegūto šķēpu Ē. Mugurēvičs attiecina uz laiku, sākot ar 13. gs.,³⁴ savukārt A. Žariņa to datē ar 13.–15. gadsimtu.³⁵ Precīzāk – ar 14. gs. otro pusi – 15. gs. sākumu Mārtiņsalas 212. kapa inventāru³⁶ datē tur atrastā pakavsakta ar naglu galvu galiem un sīki rievotu loku.³⁷ Jāpieņem, ka G 1 varianta šķēpi izmantoti 14. gs. otrajā pusē – 15. gs. sākumā.

G 2 variantu – šķēpu galus ar sešskaldņotu uznavu – pārstāv 12 eksemplāri. Tostarp trīs kā savrupatradumi iegūti Rūjienas pilī,³⁸ Ābeļu Boķu³⁹ un Kaugara I⁴⁰ kapulaukos, viens – Jaunpiebalgas uzkalniņu kapulauka 4. kapā,⁴¹ savukārt astoņi – savrupatradumu kompleksos Dundagas Kaņkumos⁴² (5. att.), Kurmāles Alejās,⁴³ Alūksnes pilsētā,⁴⁴ Aknīstes Krišķānos,⁴⁵ Ludzas pilsētā,⁴⁶ Lielā Ludzas ezera krastā⁴⁷ un Tukuma apkārtnē.⁴⁸ To garums – 16,7–30,9 cm, lapas platums – 1,7–3,5 cm, svars – 162–181 grams.

Izmēros lielāki ir Rūjienas pilī un Jaunpiebalgas kapulaukā konstatētie šķēpu gali, kas pēc formas tuvi Dundagas Kaņkumos,⁴⁹ Alūksnes pilsētā⁵⁰ un Kauguros⁵¹ iegūtajiem eksemplāriem – tiem

ir pret smaili stiepta, rombveida lapa. Savukārt Kurmāles Alejās no G 2 varianta šķēpa saglabājusies tikai skaldņotā uzmava,⁵² bet otrs šeit atrastais šķēpa gals⁵³ pēc formas līdzīgs Ikšķiles lībiešu ciema vietā iegūtajam bruņusitim.⁵⁴ Šķēpu gali ar sešskaldņotu uzmavu

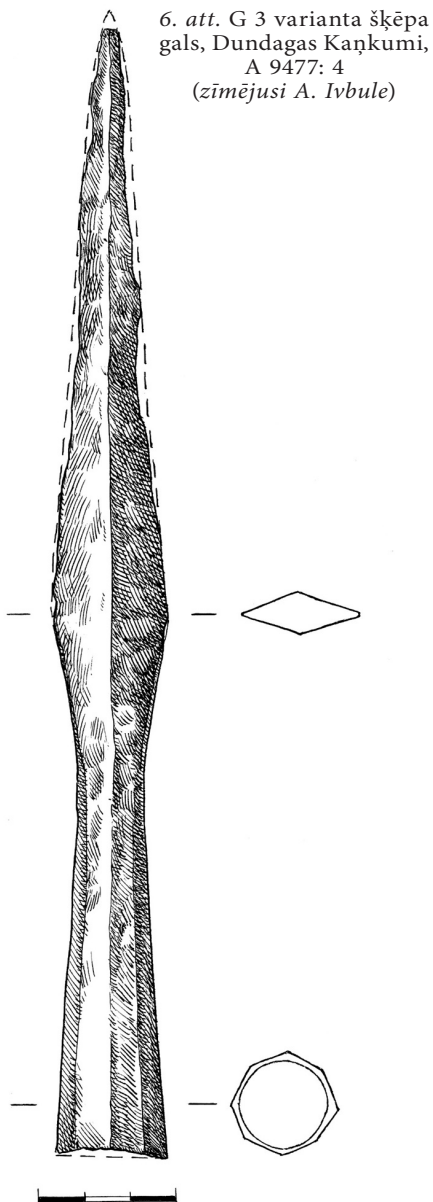
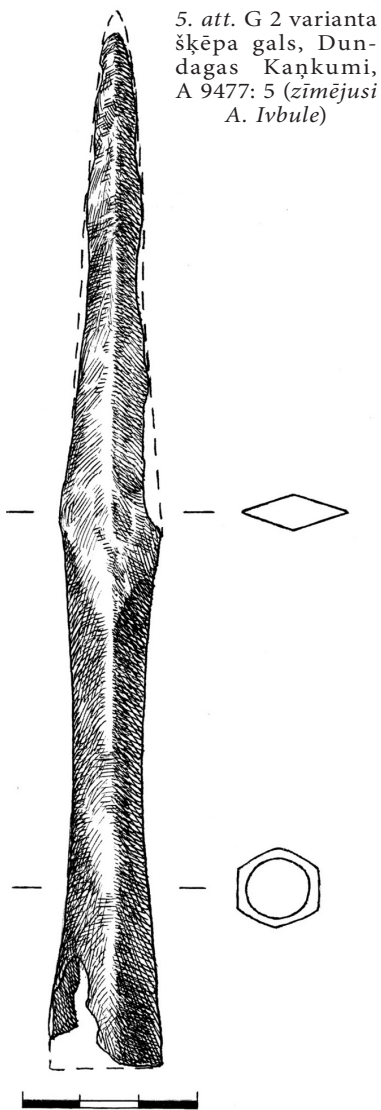
bijuši plašāk izplatīti Krievzemē, kur ar šādu uznavu aprīkoti masīvie universālās pielietojamības (medību, kaujas) šķēpi (krievu val. – *рогатина*),⁵⁵ kuri izmantoti no 12. gs. otrās puses līdz pat 17. gadsimtam.⁵⁶

Tikai viens G 2 varianta eksemplārs atrasts datējamā slēgtā kompleksā – Jaunpiebalgas kapulauka 4. kapa inventārs pēc tajā atrastā kaula cirvja⁵⁷ datējams ar 14. gs.,⁵⁸ līdz ar to jāpieņem, ka G 2 varianta šķēpi izmantoti 14. gadsimtā.

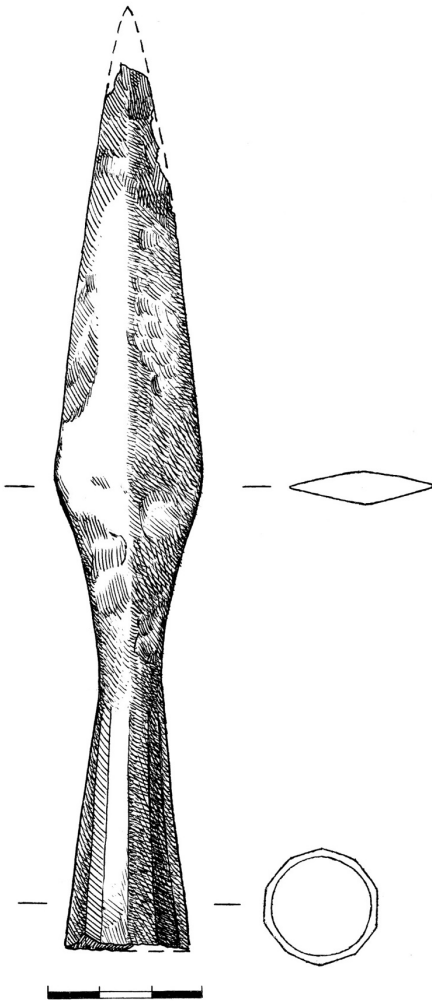
G 3 varianta šķēpu gali ar astoņskaldņotu uznavu (6. att.) atrasti visvairāk – 72 eksemplāri. Tie iegūti Alūksnes,⁵⁹ Cēsu,⁶⁰ Dinaburgas,⁶¹ Kandavas,⁶² Kokneses,⁶³ Lokstenes,⁶⁴ Mārtiņšalas,⁶⁵ Salaspils⁶⁶ un Sēlpils⁶⁷ pils, apbedījumu vietās – Augustinišķu,⁶⁸ Šķilbēnu Daņilovkas II uzkalniņu kapulaukā,⁶⁹ Dobeles kapsētā,⁷⁰ Jaunpiebalgas uzkalniņu kapulaukā,⁷¹ Kuciņu,⁷² Dundagas Laukmuižas,⁷³ Puzes Lejaskroga,⁷⁴ Madonas,⁷⁵ Balvu Rijnieku,⁷⁶ Sēlpils,⁷⁷ Dzelzavas Strūgukalna,⁷⁸ Vaidu,⁷⁹ Valgales Veģu⁸⁰ un Veselavas⁸¹ kapsētās. Kā savrupatradumi šie ieroči konstatēti Abrenes Bērzpilī,⁸² Bērzaines Budzēs,⁸³ Kuldīgas pilsētā,⁸⁴ Rīgā, Finanšu ministrijas ēkas būvlaukumā 1938. gada zemes darbos,⁸⁵ Puzes Lejaskroga,⁸⁶ Dzelzavas Strūgukalna⁸⁷ un Vaidu⁸⁸ kapsētās un Talsu Vilkmuižas ezera apbedījumu vietā,⁸⁹ Ugāles Dompļos,⁹⁰ Vandzenes Kalējos,⁹¹ Dundagas Kaņķumu savrupatradumu kompleksā,⁹² Īvandes pagasta Lielivandē,⁹³ Naudītes Lieljākās,⁹⁴ Kuldīgas Mežmuižā,⁹⁵ Turlavas Sēklmalējās,⁹⁶ kā arī Alūksnes apkārtnē,⁹⁷ Rēzeknes Rundānos–Dubuļos⁹⁸ un Grabstu Zundās.⁹⁹

Šī varianta veselo, nebojāto šķēpu galu kopējais garums ir no 16 līdz 38 cm, lapas platums – no 2 līdz 5 cm, svars – no 116 līdz 580 gramiem. Lielākajai daļai šī varianta šķēpu galu kopējais garums nepārsniedz 25 centimetrus. Masīvākie G 3 varianta atradumi iegūti Dobeles kapsētā,¹⁰⁰ Jaunpiebalgas uzkalniņkapu apbedījumos,¹⁰¹ Dundagas Laukmuižas,¹⁰² Dzelzavas Strūgukalna¹⁰³ un Sēlpils kapsētās,¹⁰⁴ tie pārstāvēti arī ar trīs savrupatradumiem no Talsu Vilkmuižas ezera.¹⁰⁵ Kaut atšķiras šo ieroču izmēri (atsevišķu šķēpu galu garums sasniedz pat 38 cm), uznavas un lapas garuma attiecība iekļaujas G tipam raksturīgajās robežās (1: 1,5–2).

Arheoloģiskā konteksta ziņā nozīmīgi ir šķēpu galu atradumi kopā ar citām senlietām. Tā astoņskaldņotās uznavas šķēpa gals Šķilbēnu Daņilovkas uzkalniņu kapulauka jeb “Kara kapu” 1. žaļņikā¹⁰⁶ iegūts kopā ar dunci, kas bijis ar bronzu apkaltā ādas makstī, ar bronzas apkalumiem grezni rotātu jostu un zvārguli, bet arī ar sudraba Livonijas ārtīgu, kas datē šo šķēpa galu ar laikposmu no 14. gs. vidus līdz 15. gs. sākumam.¹⁰⁷ Puzes Lejaskroga kapsētas 101. kapa inventārā līdz ar šķēpa galu konstatētais Rīgas arhibīskapa Jaspera Lindes un Livonijas ordeņmestra Voltera fon Pletenberga kaltais feniņš (1515–1521)¹⁰⁸ šo ieroči datē ar 16. gs. pirmo pusi.

Augustinišķu kapsētas 32. kapā G 3 varianta šķēps atrasts kopā ar bezbārdas cirvi¹⁰⁹ un dunci.¹¹⁰ Vaidu kapsētas visai bagātīgais 43. apbedījuma inventārs līdztekus šķēpam ietvēris vēl divas dzelzs jostas sprādzes, krama gabalu, dzelzs jostas apkalumus ar alvas platējumu,

7. att. G 4 varianta šķēpa gals, Valgales Veģu kapsēta, 8. kaps, A 8795: 2 (zīmējusi A. Ivbule)

zobena roktura pogu, cirvi, šujamadatu, dunci, pie dzelzs plāksnītes piestiprinātu krama gabalu.¹¹¹ Savukārt Kuciņu 23. uzkalniņa kapa inventārā bez G 3 varianta šķēpa gala bija arī ādas jostas ar bronzas apkalumiem fragments, jostas bronzas sadalitājs, bronzas zvārgulītis, nazis un cirvis.¹¹² Dundagas Laukmuižas 2. kapā šķēpa gals iegūts kopā ar cirvi, diviem piešiem (ar ritentiņiem), divām bronzas pakavsaktām, gredzenu, kramiem, šķīlamdzelzi un pieciem zvārgulīšiem,¹¹³ arī Jaunpiebalgas kapulauka 12. kapā šķēps¹¹⁴ atrasts kopā ar piesi.¹¹⁵

Savukārt par vienu no hronoloģiski jaunākajiem eksemplāriem var uzskatīt Cēsu pili 2001. gadā¹¹⁶ iegūto masīvo uzmavas šķēpa galu ar slaidu, lancetveida lapu, kurai izcelta vidusšķautne (šķēpa gala garums – 33 cm, lapas platums – 3,5 cm, uzmavas diametrs – 4 cm).¹¹⁷ Šim šķēpam Latvijas arheoloģiskajā materiālā analoga nav, taču plašākas paralēles rodamas vēlajā (16.–17. gs.) vācu zemju materiālā. Par visai drošu šī ieroča saistību ar vācu zemēm liecina arī meistara zīme – kvadrātiski iedziļinā-

jumi ar apakšā trīslapja formā izveidotu zīmi.¹¹⁸ Turklāt ap meistarmarku vietām konstatēta bronzas inkrustācija, kā arī kvadrātveida iedziļinājumi, kuros bronzā bijuši iekalti meistara iniciāļi. Šīs pazīmes ir tieša norāde uz vācu ieroču kalēju cunfšu produkciju.¹¹⁹ Gan izteiktā masivitāte, gan meistara zīme varētu norādīt, ka šis ierocis gatavots 16./17. gs. un līdz ar to jau pieskaitāms agro jauno

laiku šķēpu tālākām attīstības formām, piemēram, piķveidīgajiem duramierociem.

E. Šturms G 3 varianta šķēpu atradumu vietas datējis šādi – Valgales Veģu kapsētu ar 14. gs.,¹²⁰ Talsu Vilcumuižas ezera apbedījumus – ar 13.–14. gadsimtu.¹²¹ Savukārt kapu inventāri Augustinišķu,¹²² Sēlpils¹²³ un Šķilbēnu Daņilovkas¹²⁴ kapsētās par agrāko G 3 varianta šķēpu izmantošanas robežu liek uzskatīt 14. gadsimtu. Līdz ar to 13./14. gs. miju var pieņemt par senāko G 3 varianta šķēpu galu datējuma robežu, tie izgatavoti un lietoti vēl 16. gs., par ko liecina Cēsu pili iegūtais G 3 varianta šķēps,¹²⁵ kā arī Puzes 101. kapa inventāra datējums pēc monētām¹²⁶ ar 16. gs. pirmo pusi. Tātad G 3 varianta šķēpi izmantoti no 13./14. gs. mijas līdz 16. gadsimtam.

G 4 variantam piekaitāmi šķēpu gali, kuru uzmavām ir desmit skaldnes. Latvijas arheoloģiskajā materiālā šo variantu pārstāv trīs visai masīvie šķēpu gali no Talsu Vilcumuižas ezera apbedījumu vietas,¹²⁷ kā arī šķēpa gals no Valgales Veģu 8. kapa¹²⁸ (7. att.). To garums ir 17–45 cm, lapas platums – 3–5 cm, svars – 85–356 gramī.

Veģu kapsētas 8. kapa inventārā šāds šķēps iegūts kopā ar citiem ieročiem: iedzītņa dunci, platasmens cirvi, arī ar šķiļamdzelzi.¹²⁹ Līdzīgs desmitskaldņotas uzmavas šķēpa gals konstatēts Muntovo (Polija) kapulauka 47. apbedījumā, taču tas saistāms ar hronoloģiski daudz agrāko Bogačevas kultūru (lai gan pēc formas šis ierocis īpaši neatšķiras no viduslaiku G tipa šķēpiem).¹³⁰ Tā kā G 4 variantam citas hronoloģiskas paralēles kaimiņzemju arheoloģiskajā materiālā nav zināmas, ļoti iespējams, šie četri ieroči Latvijas 14. gs. arheoloģiskajā materiālā pārstāv kādu skaldņotās uzmavas šķēpu galu vietējās attīstības variantu.

Vienīgais G 4 varianta šķēps slēgtajā kompleksā iegūts Valgales Veģu kapsētas 8. kapā, ko E. Šturms datējis ar 14. gs.,¹³¹ savukārt skaldņoto šķēpu galus no Vilcumuižas ezera E. Šturms datē ar 13.–14. gs.,¹³² bet M. Atgāzis – ar 14. gadsimtu.¹³³ Tātad par šī varianta izmantošanas periodu jāpieņem viss 14. gadsimts.

IZGATAVOŠANAS MATERIĀLS

Skaldņotās uzmavas šķēpu galu lielākā daļa izgatavota no dzelzs, bet atsevišķi eksemplāri, kas atrasti Sēlpils pilī, Veģu kapsētas 5. un 9. apbedījumā, Vilcumuižas ezerā, Lielivandē un Grabstu Zundās, kalti no damascētā tērauda. G 3 variantam piederīgie Veģu kapsētas 5. un 9. kapā, Lielivandē un Grabstu Zundās iegūtie šķēpi, līdzīgi kā G 4 variantam piederīgais Talsu Vilcumuižas šķēpa gals, uzskatāmi par vienkāršākajiem, vietējas izcelsmes atdarinātiem damascētā tērauda ieročiem. Kā konstatējis senās metalurģijas pētnieks A. Anteins, šo šķēpu metāla sastāvā nav sastopams neviens no legējošajiem (hroms, niķelis, tērauds) elementiem.¹³⁴ Tas liecina par šo ieroču vietēju

izgatavošanu, datējot tos, vēlākais, ar 14. gs.,¹³⁵ ko apliecina arī G 3 un G 4 varianta datējums. Savukārt Sēlpilī iegūtais damascētais G 3 varianta šķēpa gals, kas datējams ar 15.–16. gs., jāuzskata par importētu ieroci.

IZPLATĪBA LATVIJAS TERITORIJĀ

Kā redzams 2. attēlā, skaldņotās uzmavas šķēpu gali iegūti visā Latvijas teritorijā, taču skaitliski vairāk – Rietumlatvijā, tieši Ziemeļkurzemē. Šajā reģionā šķēpu gali lielākā skaitā atrasti 14. gs. ugunskaļos vai kā savrupatradumi, kas skaidrojams ar to, ka Kurzemē ieroču līdzdošana apbedīšanas tradīcijās saglabājas ilgāk, paralēli kremācijas paražām. Savukārt Austrumlatvijā skaldņotās uzmavas šķēpu galu atradumi ir retāki – skaitliski vairāk tie sastopami Daugavas lejteces viduslaiku piļu arheoloģiskajā materiālā. Jāuzsver arī, ka šeit vienlaikus lietots vēlīnais apaļās un skaldņotās uzmavas šķēpu galu tips ar masīvākām lapām. G 1 varianta šķēpu gali raksturīgi Daugavas kras-tu viduslaiku arheoloģiskajiem pieminekļiem, G 4 varianta šķēpi – Ziemeļkurzemes reģionam. Austrumlatvijā iegūti pārsvarā G 3 varianta, retāk – G 1 un G 2 varianta šķēpu gali, savukārt Rietumlatvijā – pārsvarā G 3, retāk – G 1, G 2 un G 4 varianta šķēpu gali.

ŠĶĒPU LIETOŠANA KAUIJĀ

Šķēps bija efektīvs pirmā uzbrukuma ierocis. Skaldņotās uzmavas šķēpu gali pieskaitāmi tuvciņas ieročiem, taču nav izslēdzama izmēros mazāko šķēpu kā metamo ieroču lietošana tālcīņā. Tomēr kā metamie ieroči labāk derēja vieglāki šķēpu gali, kam veidota slaida, šaura lapa.

Jāuzsver, ka uzmavas šķēpu gali apbedījumu inventāros bieži iegūti kopā ar citiem uzbrukuma ieročiem – dunciem, zobeniem un cirvjiem. Valgales Veģu kapsētas 5., 9. un 13. kapā skaldņotās uzmavas šķēpu gali atrasti kopā ar cirvjiem,¹³⁶ Šķilbēnu Daņilovkas II uzkalniņu kapulauka 1. žaļņika kapā,¹³⁷ Dobeles kapsētas 1308. apbedījumā¹³⁸ un Sēlpils kapsētas 126. kapā¹³⁹ skaldņotās uzmavas šķēpi iegūti kopā ar dunciem, Augustinišķu kapsētas 32. kapā,¹⁴⁰ Kuciņu kapulauka 23. uzkalniņā¹⁴¹ un Jaunpiebalgas kapulauka P. II uzkalniņa apbedījumos¹⁴² – kopā ar dunciem un cirvjiem, Dundagas Laukmuīžas kapsētas 2. kapā – kopā ar cirvi,¹⁴³ Vaidu kapsētas 43. apbedījumā – kopā ar zobena roktura pogu, cirvi un dunci.¹⁴⁴ Savukārt Ugāles Dompēlos savrupatradumu kompleksā iegūtais G 3 varianta šķēps bijis iedzīts cirvja pietā.¹⁴⁵

Minētie kapu inventāri norāda uz šķēpa kā primārā ieroča nozīmi karavīra apbruņojumā. Proti, pēc kaujas ievadīšanas ar šķēpu, nonākot līdzīgi apbruņota pretinieka tiešā tuvumā, tā tika turpināta ar zobenu, kaujas cirvi vai dunci.

Savukārt šķēpu galu atradumi viduslaiku dzīvesvietu arheoloģiskajā materiālā vairāk saistās ar nozaudētiem vai kaujās bojātiem ieročiem. Tieši bojātie G tipa šķēpi var liecināt par šo ieroču lietošanu viduslaiku kaujās. Šeit jāmin trīs Dinaburgas pili atrastie šķēpu gali, no kuriem vienam nolauzta lapas smaile,¹⁴⁶ otram – uzmava,¹⁴⁷ bet trešajam – visa lapa.¹⁴⁸ Ikšķiles lībiešu ciema vietā iegūta deformēta skaldņotā šķēpa gala uzmava,¹⁴⁹ Lokstenes pili – uzmava,¹⁵⁰ Mārtiņsalas pili – tikai fragmentāra uzmava.¹⁵¹ No šiem bojātajiem ieročiem trīs ir bijuši astoņskaldņotās uzmavas šķēpu gali, trīs – četrskaldņotās uzmavas šķēpu gali. Bojāto šķēpu materiāls ir pārāk mazs, lai izdarītu vispārīgus secinājumus par kāda varianta lielāku kaujas nespējību. Tomēr minētie atradumi liecina, ka arī skaldņotās uzmavas nav ļāvušas pilnībā izsargāties no šķēpu galu deformācijas vai lūšanas kaujas gaitā. Līdz ar to, attīstoties aizsardzības bruņojumam un kaujas taktikai, 16. gs. otrajā pusē – 17. gs. sākumā G tipa šķēpus sāk nomainīt šķēpi ar diviem izlaidumiem, kas šī ieroča iekātojumu padara vēl efektīvāku.

Diemžēl Latvijā atrastajiem šķēpiem nav saglabājušies kāti, kas ļautu spriest par to lietojumu infantērijā vai kavalērijā. Kā minējis A. Kirpičņikovs, kājnieku šķēpa garums bijis 180–200 cm, savukārt kavalērista ieroča garums varēja sasniegt pat vairāk nekā trīsarpus metru (360 cm).¹⁵²

Uz atsevišķu skaldņotās uzmavas šķēpu galu iespējamo lietojumu kavalērijā norāda četri apbedījumi – Jaunpiebalgas kapulauka P. II uzkalniņa kaps un 12. kaps, Valgales Veģu 9. kaps un Dundagas Laukmuižas 2. kaps –, kuru inventārā šķēpu gali iegūti kopā ar jātnieka piešiem. Minēto šķēpu lapas pēc formas ir slaidas, ar salīdzinoši šauriem pleciem. Pēc A. Kirpičņikova uzskatiem, tādi šķēpi raksturīgi tieši jātnieku apbruņojumam.

Atsevišķi tika apskatīti šķēpi ar piķveida smaili jeb t.s. bruņusiši. Kopš vēlā dzelzs laikmeta tos lietoja cīņai pret bruņukreklos tērptiem pretiniekiem. Tomēr griezumā kvadrātiskā piķveida smaile varēja būt efektīva arī pret 14. gs. izmantotajām plāksņu bruņām, kas noteica bruņusīšu izveidojumā lietotās skaldņotās uzmavas, paralēli 14. gs. sākumā pastāvēt arī apaļo uzmavu bruņusīšiem.¹⁵³

Šķēpu esamību smagi bruņota jātnieka ieroču komplektā apstiprina rakstītie avoti – katrs Zobenbrāļu ordeņa bruņinieks, uzsākot dienestu, no ordeņa saņēma trīs zirgus, vairogu, zobenu, šķēpu un vāli.¹⁵⁴

Savukārt kājnieku ieročiem var tikt pieskaitīti šķēpi ar platu lapu, kas tika lietoti pret pretinieka zirgiem.¹⁵⁵ Arī rakstīto avotu ziņas par kājnieku lietotajiem šķēpiem ir plašākas. Tā kādā Rīgas prāvesta rakstā rātei 1475. gada 30. septembrī teikts, ka “Zemgales krasta zemnieki ar 20 zirgiem, jāšus un kājām, apbruņoti vairogiem un šķēpiem”, uzbrukuši prāvesta muižkungam.¹⁵⁶

16. gs. gaitā, risinoties bruņojuma unifikācijas procesiem, šķēps kļuva par galveno, nereti pat vienīgo viegli bruņotā kājnieka uzbrukuma ieroci. Par šķēpa kā vienīgā ieroča izmantošanu liecina Rennera hronika, kur minēts, ka ordenis un bīskaps 16. gs. iesauca katru trešo ieročus nest spējīgo vīru jāšus vai kājām, pie kam katrs no šiem zemniekiem – karavīriem bijis apbruņots ar šķēpu un bruņukreklu.¹⁵⁷ 1583. gadā kāds A. Oborskis (acīmredzot poļu karaspēka izlūks) ziņojis par Piltenes karaspēku, kas devies pretī poļiem: “[karaspēkā] bija 80 vācu jātnieku, 30 apbruņotu kājnieku karakalpu, 400 latviešu strēlnieku, no kuriem daļa bija apbruņota arī ar šķēpiem un daļa ar zemnieku ieročiem”.¹⁵⁸ Aprakstot Livonijas karu (1558–1582), Brēmenes notārs hronists Johans Renners savā deviņu sējumu vēsturē min, ka Cēsu šafers (saimniecības pārzinis) devies pret krievu karaspēku kopā ar 105 zirgiem, 500 latviešu karavīriem un 8 lielgabaliem, pie kam latvieši bijuši ietērpti bruņās, ar šķēpu rokās.¹⁵⁹ Šīm rakstīto avotu ziņām paralēles arheoloģiskajā materiālā velkamas ar masīvākajiem šķēpu galiem, piemēram, ar Dundagas Laukmuīžas, Talsu Vilkumuižas, Sēlpils kapsētās, kā arī Cēsu pilī iegūtajiem šķēpu galiem.

SECINĀJUMI

Skaldņotās uzmavas šķēpi Latvijas arheoloģiskajā materiālā parādījās 13./14. gs. mijā, bet to vislielākā formu daudzveidība novērojama 14. gs., kad sastopami četri to varianti. Attīstoties aizsardzības bruņojumam un ar skaldņoto uzmavu iegūstot drošāku iekātojumumu, šie šķēpi kā jātnieku, tā kājnieku apbruņojumā lietoti līdz 16. gs. beigām. G tipa šķēpu atradumi Latvijā liecina par apbruņojuma unifikācijas tendencēm 14.–16. gs., kad viena šķēpu galu tipa plašāku izplatību noteica ne tikai attīstītā ieroču tirdzniecība, bet arī noteikta vietējo iedzīvotāju saistība ar Livonijas militāro varu – Livonijas ordeni un šķēpu vietēju atdarinājumu izgatavošana. Tomēr G tipa šķēpu galu vairāku variantu sastopamība Latvijas arheoloģiskajā materiālā liecina par zināmu variāciju saglabāšanos šo duramieroču vidū. Kā jau minēts, G 3 varianta šķēpu galus ar astoņskaldņotu uzmavu pārstāv visvairāk atradumu un tie lietoti visilgāk – no 13./14. gs. mijas līdz 16. gadsimtam. Turpretī trīs pārējie varianti atrasti mazāk un lietoti īsāku laiku. G 1 variants ar 4 uzmavas skaldnēm, G 2 variants ar 6 skaldnēm un G 4 variants ar 10 skaldnēm Latvijas arheoloģiskajā materiālā sastopams 14. gs.

Skaldņotās uzmavas šķēpu gali izplatīti gan Rietumeiropā, gan Skandināvijā, gan Krievijā, tāpēc tos grūti saistīt ar kādu noteiktu izcelsmes reģionu. Taču ir skaidrs, ka Latvijas arheoloģiskajā materiālā pārstāvētajiem ieročiem tuvākās paralēles meklējamas tieši vācu zemēs, ar kurām bija saistīta Livonijas militārā vara – Livonijas

ordenis. Tomēr nevar noliegt arī vietēju G tipa šķēpu variantu attīstību, par ko liecina vietēji damascētie ieroči, G 4 varianta šķēpi ar desmitskaldņotu uzmavu, kā arī šķēpi ar pīķveida smaili.

Jāatzīmē, ka skaldņotās uzmavas šķēpu gali Eiropas zemēs tikuši lietoti arī daudz agrāk. Tā, piemēram, 2.–5. gs. ģermāņu apbedījumos teritorijās starp Vēzeri un Oderu iegūti angonveida (t.i., ar atkarpēm) skaldņotās uzmavas šķēpu gali, kuriem paralēles rodamas arī Skandināvijas arheoloģiskajā materiālā.¹⁶⁰ Austrumeiropā 2.–6. gs. šķēpu gali ar skaldņotu uzmavu bijuši raksturīgi arī Pševorskas, Bogačevas un Sudovijas kultūrām, kur iegūti apbedījumu inventāros.¹⁶¹ Šādi šķēpu gali pārstāvēti arī Lietuvas 9.–10. gs. arheoloģiskajā materiālā.¹⁶² Latvijā skaldņotās uzmavas šķēpu gali saistāmi ar 14.–16. gs., taču arī vēlajā dzelzs laikmetā (Daugmales kapulauks, 3. kaps¹⁶³) reizēm parādās skandināviskas izcelsmes šķēpu gali, kuriem skaldņots ir tikai pats uzmavas kakls pārejā uz lapu.

Tomēr šos hronoloģiski agrākos šķēpu galus no viduslaiku perioda ieročiem atšķir to kaujas daļas – lapas formas. Agrajiem šķēpiem tās ir daudzveidīgākas: angonveida, rombveida, lancetveida (gan masīvas, gan slaidas), turklāt šo ieroču lapām visbiežāk raksturīga ļoti izteikta vidusšķautne. Savukārt viduslaiku šķēpu galiem lapas veidotas pret smaili stiepta romba formā, ar izteiktiem pleciem, izteiktas vidusšķautnes nav – lapas griezumā ir rombveida.

Apskatot G tipa šķēpu galu atradumu vietas Latvijas teritorijā, jādomā, ka Livonijas perioda nocietinājumos šie atradumi saistīti ar nozaudētiem, kā arī kaujās bojātiem ieročiem. Savukārt viduslaiku bagātie apbedījumi liecina, ka šķēps bijis ne tikai rakstītajos avotos minētais “zemnieku ierocis”, to lietojuši arī turīgāki karavīri, arī kopā ar zobenu un vāli. Tāpat, esot vienai no pēdējām šķēpu attīstības formām viduslaikos, G tipa šķēpi saglabā plaša pielietojuma kaujas ieroča īpašības – tos izmanto gan jātnieki, gan kājnieki. Saistot rakstīto avotu ziņas ar apskatītā viduslaiku arheoloģiskā materiāla liecībām, jāsecina, ka šķēps bijis viens no svarīgākajiem vietējo iedzīvotāju bruņojuma elementiem viduslaiku beigās (t.i., 16. gs.) – brīžiem pat vienīgais. Tomēr kā uzbrukuma ieroči skaldņotās uzmavas šķēpu gali plašāk lietoti kopā ar cirvi un/vai dunci, par ko liecina tieši šo trīs ieroču formu biežie atradumi vienā kapa inventārā.

Latvijas arheoloģiskajā materiālā G tipa šķēpu gali sastopami paralēli masīvajiem apaļās uzmavas šķēpu galiem. Šķēpu vidū G tipa eksemplāri visizplatītākie ir 14.–15. gs., šie ieroči iezīmē pēdējās šķēpu attīstības formas, 17. gs. skaldņotās uzmavas šķēpu galus nomaina šķēpi ar diviem izlaidumiem, kas nodrošināja labāku ieroča iekātojumu un lielāku noturīgumu pret šķēpa gala lūšanu kaujā.¹⁶⁴ Kā liecina materiāla apskats, tipoloģiski daudzveidīgākie skaldņotās uzmavas šķēpu gali ir tieši 14. gs., kad pārstāvēti ir visi četri varianti (G 1, G 2,

G 3 un G 4). Līdzīga situācija bijusi Krievzemē, arī tur šķēpu galu tipoloģiskā daudzveidība samazinājusies jau 14. gadsimtā.¹⁶⁵ 15. gs. sākumā Latvijas arheoloģiskajā materiālā vēl saglabājās G 1 variants – šķēpu gali ar četrskaldņotu uznavu, 15. un 16. gs. – visplašāk izplatītais G 3 variants – ar astoņskaldņotu uznavu, bet 16. gs. gaitā šķēps arvien vairāk zaudēja savas primārā uzbrukuma ieroča funkcijas, to bruņojumā nomaina pīķi.

ATSAUCES

- ¹ *Арициховский А.* Русское оружие X–XII вв. // Доклады и сообщения исторического факультета МГУ. – Москва, 1946. – С. 3.
- ² *Indriķa hronika / No latīņu valodas tulkojis Ā. Feldhūns; Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri.* – Rīga, 1993. – II: 6; IX: 4; XXI: 4.
- ³ *Anteins A.* Melnais metāls Latvijā. – Rīga, 1976. – 55. lpp.
- ⁴ *Окушотт Э.* Рыцарь и его доспехи. – Москва, 2007. – С. 36.
- ⁵ *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi: 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. – Rīga, 1977. – 81. lpp.
- ⁶ Turpat.
- ⁷ *Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. – Rīga, 1980. – 203. lpp.
- ⁸ *Atgāzis M.* Tuvciņas ieroči senā Latvijā 10.–13. gadsimtā. (Promocijas darba kopsavilkums, manuskripts mašīnrakstā, glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Letonikas nodaļā.) – Rīga, 1998. – 41., 49., 58., 59. lp.
- ⁹ Turpat. – 58., 59. lp., 28., 29. att.
- ¹⁰ Turpat. – 41., 49., 58., 59. lp.
- ¹¹ *Anteins A.* Senās Latvijas damascētā tērauda šķēpu gali // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1962. – 4. laid. – 33.–47. lpp.; *Антеин А. К.* Дамасская сталь в странах Балтийского моря. – Рига, 1973. – С. 109, 110.
- ¹² *Apala Z.* Arheoloģiskie pētījumi Cēsu viduslaiku pili // Arheologu pētījumi Latvijā 2000. un 2001. gadā. – Rīga, 2002. – 151. lpp.; *Atgāzis M.* Izrakumi Dreņģeru–Čunkānu kapulaukā un arheoloģisko pieminekļu apzināšana Rietumzemgalē // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1994. un 1995. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1996. – 20., 21. lpp.; *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi .. – 81. lpp.; *Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. – 234. lpp.
- ¹³ *Кирпичников А. Н.* Военное дело на Руси в XIII–XV вв. – Ленинград, 1976. – С. 103.
- ¹⁴ *Кирпичников А. Н.* Древнерусское оружие // Археология СССР: Свод археологических источников. – Москва, 1966. – С. 1–145.
- ¹⁵ Turpat. – 20.–22. lpp.
- ¹⁶ *Медведев Ф. А.* Оружие Новгорода Великого // Материалы и исследование по археологии. – Новгород, 1959. – С. 125–130.
- ¹⁷ *Kurila L.* Graves of the unburied: Symbolic Iron Age warrior burials in east Lithuania // *Archaeologia Baltica: Weapons, weaponry and man.* In memoriam Vytautas Kazakevičius. – Klaipėda, 2007. – Vol. 8. – P. 292–301; *Volkaitė-Kulikauskienė R.* Lietuviai IX–XII amžiais. – Vilnius, 1970. – P. 225–227.

- ¹⁸ Kivikoski E. Die Eisenzeit Finnlands: Bilderatlas und Text. – Helsinki, 1947. – S. 20, 54, 55.
- ¹⁹ Селиранд Ю. О. О северо-европейских копий из дамасской стали // Тезисы докладов VI Всесоюзной конференции по изучению Скандинавских стран и Финляндии. – Таллин, 1973. – Ч. 1. – С. 105–127.
- ²⁰ LNVM, VI 265: 648.
- ²¹ LNVM, VI 129: 184.
- ²² LNVM, VI 62: 1082.
- ²³ LNVM, VI 127: 64.
- ²⁴ LNVM, VI 131: 351, 683.
- ²⁵ LNVM, VI 234: 2661.
- ²⁶ LNVM, VI 122: 223.
- ²⁷ RVKM, RDM I – 264.
- ²⁸ AI 1376: 1, 2 (senlietas glabājas Tartu Universitātes Filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas institūta Arheoloģijas kabineta krātuvē).
- ²⁹ VINM 7223/1.
- ³⁰ JkNM 1557.
- ³¹ LNVM, VI 234: 2661.
- ³² LNVM, VI 131: 351.
- ³³ Berga T. Dobeles viduslaiku kapsētas monētas un to nozīme apbedīšanas rituālā (14.–17. gs.) // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 2000. – 20. laid. – 32. lpp.
- ³⁴ Mugurēvičs Ē. Viduslaiku ciems un pils Salaspils novadā. – Rīga, 2008. – 113. lpp.
- ³⁵ Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. – 203. lpp.
- ³⁶ LNVM, VI 222: 225, 226, 226A, 224.
- ³⁷ Vijups A. Latvijas XIII–XVII gs. pakavsakts kā arheoloģiskais avots: Tipoloģiskā analīze. (Promocijas darbs, glabājas Latvijas Universitātes bibliotēkā.) – Rīga, 1998. – 10. tab.
- ³⁸ VINM 32.908.
- ³⁹ JkNM 1455: 6.
- ⁴⁰ AI 1236: 27 (senlieta glabājas Tartu Universitātes Filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas institūta Arheoloģijas kabineta krātuvē).
- ⁴¹ CVMM, CM 8325: 1.
- ⁴² LNVM, A 9477: 5.
- ⁴³ KNM 33. 387, 388.
- ⁴⁴ AI 1270: 1 (senlieta glabājas Tartu Universitātes Filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas institūta Arheoloģijas kabineta krātuvē).
- ⁴⁵ JkNM 1558.
- ⁴⁶ LdNM 2166.
- ⁴⁷ LdNM 1266.
- ⁴⁸ TMNM 6302.
- ⁴⁹ LNVM, A 9477: 5.
- ⁵⁰ AI 1270: 1 (senlieta glabājas Tartu Universitātes Filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas institūta Arheoloģijas kabineta krātuvē).
- ⁵¹ AI 1236: 27 (senlieta glabājas Tartu Universitātes Filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas institūta Arheoloģijas kabineta krātuvē).
- ⁵² KNM 33. 388.
- ⁵³ KNM 33. 387.

- ⁵⁴ LNVM, VI 131: 351.
- ⁵⁵ *Медведев Ф. А.* Оружие Новгорода Великого. – С. 127, 128.
- ⁵⁶ *Кирпичников А. Н.* Военное дело на Руси в XIII–XV вв. – С. 21.
- ⁵⁷ CVMM, CM 8325: 2.
- ⁵⁸ *Mugurēvičs Ē.* Die Funde der Hammeräxte und Hämmer aus Horn auf dem Territorium Lettlands und ihre mythologische Deutung // *Iš baltu kultūros istorijos.* – Vilnius, 2000. – P. 69.
- ⁵⁹ LNVM, VI 231: 1313.
- ⁶⁰ LNVM, VI 213: 8740.
- ⁶¹ LNVM, VI 265: 269, 642, 777, 881.
- ⁶² KPM III 3525.
- ⁶³ LNVM, VI 62: 2905, b.nr.
- ⁶⁴ LNVM, VI 70: 322.
- ⁶⁵ LNVM, VI 127: 2741, RDM I 2249.
- ⁶⁶ LNVM, VI 126: 174.
- ⁶⁷ LNVM, VI 87: 40.
- ⁶⁸ LNVM, VI 262: 75, 257
- ⁶⁹ LNVM, VI 18: 4.
- ⁷⁰ LNVM, VI 234: 2662, 2885, 3212, 3241.
- ⁷¹ LNVM, A: 816; CVMM, CM 8324: 4, CM 8333: 3.
- ⁷² LNVM, A 12552: 1.
- ⁷³ LNVM, A 7314: 23.
- ⁷⁴ VVM 29022/24, 401.
- ⁷⁵ MNM 41365: 6.
- ⁷⁶ LNVM, VI 98: 72.
- ⁷⁷ LNVM, VI 88: 90, 216.
- ⁷⁸ LNVM, A 7383: 1, A 7384: 1.
- ⁷⁹ LNVM, A 12228: 74.
- ⁸⁰ LNVM, A 9150: 1, A 8792: 2, A 9153: 2, A 8796: 2, A 8797: 3.
- ⁸¹ LNVM, A 13536: 89.
- ⁸² LNVM, A 10067: 4, A 8044:14
- ⁸³ VINM, pk 8250.
- ⁸⁴ KNM 1470.
- ⁸⁵ VRVM 23729.
- ⁸⁶ VVM 30003/265.
- ⁸⁷ LNVM, A 7375: 6.
- ⁸⁸ RkNM 1435.
- ⁸⁹ LNVM, A 8170: 86, A 8571: 663, 665, A 10994: 1345, 1362, 1363, 1791, A 8326: 116; TNMM 7399, 7409, 7410.
- ⁹⁰ LNVM, A 7545: 1–2.
- ⁹¹ TNMM 11838.
- ⁹² LNVM, A 9477: 4, 6.
- ⁹³ LNVM, A 7506: 23, 688.
- ⁹⁴ *Atgāzis M.* Izrakumi Dreņģeru – Čunkānu kapulaukā un arheoloģisko pieminekļu apzināšana Rietumzemgalē // *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1994. un 1995. gada pētījumu rezultātiem.* – Rīga, 1996. – 20. lpp., 4. att.: 1.
- ⁹⁵ KNM 1592.
- ⁹⁶ KNM 1536.

- ⁹⁷ AI 1720: 2 (senlieta glabājas Tartu Universitātes Filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas institūta Arheoloģijas kabineta krātuvē).
- ⁹⁸ RkNM 7110.
- ⁹⁹ LNVM, A 9071: 3.
- ¹⁰⁰ LNVM, VI 234: 2662.
- ¹⁰¹ LNVM, A: 816; CVMM, CM 8324: 4.
- ¹⁰² LNVM, A 7314: 23.
- ¹⁰³ LNVM, A 7383: 1.
- ¹⁰⁴ LNVM, VI 88: 216.
- ¹⁰⁵ LNVM, A 8170: 86, A 8571: 666, A 10994: 1362, 1791.
- ¹⁰⁶ *Шноре Э. Д.* Погребения жальничного типа на северо-востоке Латвии // LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1980. – Nr. 12. – 39. lpp.
- ¹⁰⁷ Turpat.
- ¹⁰⁸ VVM 29022/21.
- ¹⁰⁹ LNVM, VI 262: 74.
- ¹¹⁰ LNVM, VI 262: 76.
- ¹¹¹ *Vasks A.* Pārskats par 1971. gada izrakumiem Rēzeknes apr. Bērzgales pag. Sarkaņu c. Vaidu kapos. (Glabājas LU LVI AMK.)
- ¹¹² *Radiņš A.* Pārskats par 1983. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Kuciņu senkapos. (Glabājas LNVM Arheoloģijas nodaļā.)
- ¹¹³ LNVM, A 7314: 1–25.
- ¹¹⁴ CVMM, CM 8333: 3.
- ¹¹⁵ CVMM, CM 8333: 7.
- ¹¹⁶ *Apala Z.* Arheoloģiskie pētījumi Cēsu viduslaiku pili. – 150. lpp.
- ¹¹⁷ LNVM, VI 213: 8740.
- ¹¹⁸ Turpat.
- ¹¹⁹ Императорский Эрмитаж: Указатель отделения средних веков и эпохи возрождения. Часть I: Собрание оружия / Сост. Э. Ленцъ. – Санкт-Петербург, 1908. – С. 196.
- ¹²⁰ *Šturms E.* Izrakumi Valgāles Veģu ugunskaļos // Vēstures atziņas un tēlojumi. – Rīga, 1937. – 365. lpp.
- ¹²¹ *Šturms E.* Vilkumuižas ezera atradumi // Senatne un Māksla. – 1936. – Nr. 2. – 78. lpp.
- ¹²² *Berga T.* Augšdaugavas 14.–17. gadsimta senvietas: No Krāslavas līdz Sluītišķiem. – Rīga, 2007. – 25. lpp.
- ¹²³ *Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. – 188., 193. lpp.
- ¹²⁴ *Шноре Э. Д.* Погребения жальничного типа на северо-востоке Латвии. – С. 39.
- ¹²⁵ *Apala Z.* Arheoloģiskie pētījumi Cēsu viduslaiku pili. – 150. lpp.
- ¹²⁶ VVM 29022/29, 30.
- ¹²⁷ LNVM, A 8571: 666, A 10994: 1361.
- ¹²⁸ LNVM, A 8795: 2.
- ¹²⁹ *Šturms E.* Izrakumi Valgāles Veģu ugunskaļos. – 3. tab.
- ¹³⁰ *Kontny B.* Foreign influences on the weaponry of Bogaczewo and Sudovian cultures. The case of the shafted weapon // Archaeologia Baltica: Weapons, weaponry and man. In memoriam Vytautas Kazakevičius. – Klaipēda, 2007. – Vol. 8. – P. 124.
- ¹³¹ *Šturms E.* Izrakumi Valgāles Veģu ugunskaļos. – 365. lpp.
- ¹³² *Šturms E.* Vilkumuižas ezera atradumi. – 78. lpp.

- ¹³³ *Atgāzis M.* Tuvciņas ieroči senā Latvijā 10.–13. gadsimtā. – 58. lpp.
- ¹³⁴ *Anteins A.* Senās Latvijas damascētā tērauda šķēpu gali. – 44., 45. lpp.
- ¹³⁵ *Atgāzis M.* Tuvciņas ieroči senā Latvijā 10.–13. gadsimtā. – 36. lpp.
- ¹³⁶ *Šturms E.* Izrakumi Valgāles Veģu ugunskaķos. – 351.–354. lpp.
- ¹³⁷ *Шноре Э. Д.* Погребения жальничного типа на северо-востоке Латвии. – С. 39.
- ¹³⁸ *Daiga J.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Dobeles kapsētā 1982. gadā. (Glabājas LU LVI AMK.)
- ¹³⁹ *Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. – 173. att.
- ¹⁴⁰ *Berga T.* Augšdaugavas 14.–17. gadsimta senvietas: No Krāslavas līdz Slutišķiem. – 25. lpp., 34. att.
- ¹⁴¹ *Radiņš A.* Pārskats par 1983. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Kuciņu senkaķos.
- ¹⁴² *Elksnīte E.* Jaunpiebalgas uzkalniņu kapi // Filologu biedrības raksti. – 1935. – Nr. 15. – 132. lpp.
- ¹⁴³ LNVM, A 7314: 23, 24.
- ¹⁴⁴ *Vasks A.* Pārskats par 1971. gada izrakumiem Rēzeknes apr. Bērzgales pag. Sarkaņu c. Vaidu kaķos.
- ¹⁴⁵ LNVM, A 7545: 1–2.
- ¹⁴⁶ LNVM, VI 265: 269.
- ¹⁴⁷ LNVM, VI 265: 648.
- ¹⁴⁸ LNVM, VI 265: 777.
- ¹⁴⁹ LNVM, VI 131: 683.
- ¹⁵⁰ LNVM, VI 70: 322.
- ¹⁵¹ LNVM, VI 127: 64.
- ¹⁵² *Кирпичников А. Н.* Древнерусское оружие. – С. 9.
- ¹⁵³ LNVM, VI 7967: 45.
- ¹⁵⁴ *Bunge F. G. von.* Der Orden der Schwertbrüder: Stiftung, Verfassung und Auflösung. – Leipzig, 1875. – S. 29.
- ¹⁵⁵ *Кирпичников А. Н.* Древнерусское оружие. – С. 21.
- ¹⁵⁶ *Švābe A.* Straumes un avoti. III. – New York, 1965. – 59. lpp.
- ¹⁵⁷ Turpat.
- ¹⁵⁸ *Dunsdorfs E.* Mūžīgais latviešu karavīrs. – Melbourne, 1966. – 129. lpp.
- ¹⁵⁹ *Švābe A.* Latviešu zemnieks 16. gs. historiogrāfijā // *Senatne un Māksla.* – 1936. – Nr. 4. – 42. lpp.
- ¹⁶⁰ *Bettmann J.* Weaponry and weapon burial practice in Central Germany in the Late Roman Iron Age and the Migration Period // *Archaeologia Baltica: Weapons, weaponry and man. In memoriam Vytautas Kazakevičius.* – Klaipēda, 2007. – Vol. 8. – P. 80, 81.
- ¹⁶¹ *Kontny B.* Foreign influences on the weaponry of Bogaczewo and Sudovian cultures. The case of the shafted weapon. – P. 119–126.
- ¹⁶² *Kurila L.* Graves of the unburied: Symbolic Iron Age warrior burials in east Lithuania. – P. 296; *Volkaitė-Kulikauskienė R.* Lietuviai IX–XII amžiais. – P. 225–227.
- ¹⁶³ *Zemītis G.* Apbedījumi ar speciāli bojātu kapa inventāru // *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls.* – 2003. – Nr. 2. – 16. lpp.
- ¹⁶⁴ *Latvijas PSR arheoloģija.* – Rīga, 1974. – 304. lpp.
- ¹⁶⁵ *Кирпичников А. Н.* Военное дело на Руси в XIII–XV вв. – С. 20.

SAĪSINĀJUMI

A	– Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas kolekcija
AI	– Tallinas Universitātes Vēstures institūta (<i>Tallina Ülikooli Ajaloo Instituut</i>) kolekcija
CM	– Cēsu vēstures un mākslas muzeja kolekcija
CVMM	– Cēsu vēstures un mākslas muzejs
JkNM	– Jēkabpils novadpētniecības muzejs
KNM	– Kuldīgas novada muzeja kolekcija
KPM	– bij. Kurzemes provinces muzeja kolekcija, tagad glabājas Ģederta Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejā
LdNM	– Ludzas novadpētniecības muzeja kolekcija
LNVM	– Latvijas Nacionālais vēstures muzejs
LU LVI AMK	– Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve
MNM	– Madonas novadpētniecības muzejs
RDM	– bij. Rīgas Doma muzeja kolekcija, tagad glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā
RkNM	– Rēzeknes novadpētniecības muzejs
RVKM	– Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs
TMNM	– Tukuma mākslas un novadpētniecības muzeja kolekcija
TNMM	– Talsu novada muzeja kolekcija
VI	– LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas kolekcijas, tagad glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā
VINM	– Valmieras novadpētniecības muzejs
VRVM	– Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja kolekcija
VVM	– Ventspils vēstures muzeja kolekcija

Rūdolfis Brūzis

SPEARHEADS WITH FACETTED SOCKETS
IN LATVIAN ARCHAEOLOGICAL MATERIAL
OF THE 14TH–16TH CENTURIES

Summary

The source material for this article consists of 102 spearheads with faceted sockets, which come from 54 findspots in Latvia. Most of them come from western Latvia (44 finds), especially northern Kurzeme (39 finds). In the eastern part of Latvia, finds of spearheads with faceted sockets are less common (39 finds), while 19 finds come from the archaeological material of the medieval castles and burial sites along the Lower Daugava.

Such weapons appear in Latvian archaeological material at the turn of the 14th century. In the typology of Māris Atgāzis, these spearheads are identified as Type G. It is in the 14th century that Type G spears show the greatest variation in form – all three variants of Type G spearhead sockets (G 1 – with four faces, G 2 – with six faces, both variants used in the 14th century, G 3 – with eight faces, used in the 14th–16th centuries, G 4 – with ten faces, used in the 14th century). These spearheads emerged following the development of defensive armaments: the faceted sockets provided a more effective attachment of the spearhead to the haft.

Type G spearheads played an important role in the armament of both cavalry and infantry. As the archaeological material from burial places shows, until the end of the 16th century Type G spears were most commonly used in battle in combination with axes, daggers, swords and maces.

The material provides evidence of trends of armament unification, when the spread of one spear type resulted not only from a developed arms trade, but also from the indigenous people's ties with the military power of Livonia. On the other hand, the presence of different variants of these spears indicates that a degree of variety of forms of these stabbing weapons continued.

In this article a detailed typology and dating of medieval spearheads with faceted sockets in Latvia is presented for the first time.

Iesniegts 29.06.2009.

Ēriks Jēkabsons

AMERIKAS SAVIENOTO VALSTU SARKANĀ KRUSTA DARBĪBA LATVIJĀ 1919.–1922. GADĀ

Laika posmā no 1918. gada, kad ASV valdība pirmo reizi saskārās ar neatkarīgas Latvijas pastāvēšanas jautājumu, līdz 1922. gada vasarai, kad šī lielvalsts pēc ilgas vilcināšanās izšķīrās atzīt Latviju, Igauniju un Lietuvu *de iure*, tās attiekmē bija vērojama nenoteiktība, nevēlēšanās pieļaut iedomātās nelielinieciskās nākotnes Krievijas interešu aizskaršanu. Vienlaikus ASV valdošās aprindas izrādīja paaugstinātu ieinteresētību lielinieciskās Padomju Krievijas politiskā iesaيدا izplatīšanās nepieļaušanā, kā arī līdz ar pārējām Antantes lielvalstīm – tās politiskās iekārtas maiņā. Sakarā ar to amerikāņi izrādīja zināmu interesi arī par Baltijas valstīm, to skaitā Latviju, jo šīs valstis robežojās ar Padomju Krieviju. Saskaņā ar ASV vadītāju pieņemumu lieliniecisma tālāku izplatīšanos pasaules kara izpostītajā un novājinātajā Eiropā bija iespējams apturēt ar trūkuma, bada un slimību novēršanu visvairāk cietušo valstu iedzīvotāju vidū. Tieši tāpēc ASV iesaistījās šo valstu (sevišķi Austrumeiropas un galu galā arī pašas Padomju Krievijas un vienīgi formāli neatkarīgās Padomju Ukrainas, Padomju Baltkrievijas un Aizkaukāza) atbalstīšanā ar partiku un nepieciešamajām ikdienas patēriņa precēm.¹ Ļoti nozīmīgs bija arī ASV nevalstisko organizāciju sniegtais humānais atbalsts cietušo valstu iedzīvotājiem. Pēc Latvijas piemēra uzskatāmi var redzēt amerikāņu palīdzības raksturu un apjomu. Tā atbilda ASV valdības ārpolitikai Austrumeiropā. Tai pašā laikā nav noliedzamas atsevišķu ASV pilsoņu un tautas daļas kopumā dziļās simpātijas pret jauno Latvijas valsti un vēlēšanās palīdzēt tās jaunuzbūvē un aizsardzībā.

Palīdzības sniegšanā Latvijas iedzīvotājiem jau 1919. gadā iesaistījās ASV valdības struktūra – Amerikāņu palīdzības administrācija (*American Relief Administration* – ARA) un nevalstiskais Amerikas Sarkanais Krusts, bet 1920. gadā – ASV Jaunekļu kristīgā savienība (*Young Men Christian Association* – YMCA) – galvenokārt Latvijas armijā un 1921. gadā – ASV Jaunavu kristīgā savienība (*Young*

Women Christian Association – YWCA).² Šajā rakstā sīkāk aplūkota tieši Amerikas Sarkanā Krusta kā nozīmīgākās ASV nevalstiskās organizācijas darbība Latvijā.

1881. gadā Amerikas Savienotajās Valstīs izveidotais Amerikas Sarkanais Krusts (*American Red Cross*) no pašiem pirmsākumiem bija nevalstiska, neitrāla, humāna rakstura organizācija, kura pastāvēja no labprātīgiem ziedojumiem un balstījās uz brīvprātīgo biedru darbu (tas darbojās un darbojas arī vispasaules Starptautiskā Sarkanā Krusta organizācijas ietvaros). Tās galvenais mērķis bija palīdzības sniegšana karadarbības vai dabas katastrofu rezultātā cietušajiem iedzīvotājiem. 1905. gadā ASV Kongress pieņēma īpašu likumu par organizāciju, tomēr tā līdz pat mūsdienām darbojas ar nevalstiskas organizācijas statusu. Īpašu izaugsmi tā piedzīvoja Pirmā pasaules kara laikā: 1914. gadā tajā bija 107 nodaļas ar 17 tūkstošiem biedru, bet 1918. gadā – jau 3864 nodaļas ar 20 miljoniem biedru. Jau 1916. gadā Amerikas Sarkanais Krusts pēc armijas medicīniskās vadības rīkojuma organizēja 50 bāzes hospitāļus Francijā, bet 1917. gadā, kad ASV tiešā veidā iesaistījās Pirmajā pasaules karā, prezidents Vudro Vilsons izsludināja Sarkanā Krusta mobilizāciju un izveidoja organizācijas Kara padomi. 1917. gadā tika izveidots arī ASV Jaunatnes Sarkanais Krusts (*Junior Red Cross*), un abās organizācijās kopā bija vairāk par 30 miljoniem biedru. Militārajā dienestā iesaistījās apmēram 24 tūkstoši žēlsirdīgo māsu, no kurām, dienesta pienākumus pildot, 296 gāja bojā. Kopumā Amerikas Sarkanais Krusts darbojās arī apmēram 25 ārvalstīs, un šo darbību vadīja 1917. gadā izveidotā organizācijas Eiropas komisija Parīzē. Pamiera noslēgšanas brīdī 1918. gada novembrī ASV Sarkanā Krusta komisijas darbojās Anglijā, Francijā, Beļģijā, Itālijā, Palestīnā, Ziemeļkrievijā, Sibīrijā, Serbijā un Grieķijā (neilgi pirms tam darbība bija izbeigta Rumānijā). Pēc kara vairāk nekā 2000 šīs organizācijas darbinieku kādu laiku palika ārzemēs (galvenokārt Eiropā), turpinādami tur savu humānā rakstura darbu. 1920. gada sākumā darbība tika izbeigta Anglijā, Francijā, Beļģijā un Itālijā, taču šajā laikā tā īpaši intensīva kļuva Balkānos, Polijā un arī Baltijas valstīs (vēl kā “Rietumkrievijā”).³

Pirmie ASV Sarkanā Krusta pārstāvji kapteiņa Fena K. Kenovera (*Kenower*) vadībā ieradās Latvijas galvaspilsētā kopā ar pulkveža Džona Grūma vadīto militāri diplomātisko misiju jau 1919. gada jūlijā (līdz augusta vidum, kad pārcēlās uz telpām Jura ielā 2, viņi kopā ar misiju mitinājās Pēterburgas viesnīcā pretī Rīgas pilij). Kad jūlija vidū latviešu rakstnieks Kārlis Skalbe apmeklēja Pils laukumā ASV Pārtikas misijas vadītāju majoru Džordžu Felkeru, viņš tika iepazīstināts arī ar citiem misijas darbiniekiem un klātesošo F. Kenoveru. Tieši šajā tikšanās reizē Felkers sacīja, ka amerikāņi ir redzējuši, cik nožēlojamā stāvoklī atrodas Latvijas slimnīcas: “Tās ir nolaistas, netīras,

bez veļas un nepieciešamajiem medikamentiem.” Viņš arī pastāstīja K. Skalbem, ka tuvākajās dienās Rīgā ienāks kuģis ar medikamentiem, pārsienamajiem materiāliem un veļu 16 miljonu Latvijas rubļu vērtībā – Amerikas Sarkanā Krusta dāvanu Latvijas valstij.⁴

Amerikāņu Sarkanā Krusta pārstāvji izvērsa Latvijā ļoti aktīvu darbību, galvenokārt cenšoties noskaidrot kopējo militāri politisko un saimniecisko situāciju. Cita starpā, augusta beigās organizācijas leitnants H. V. Deiviss (*Davis*) apmeklēja fronti, pēc tam sniedzot preseī samērā pozitīvas atsauksmes par Latvijas armijas Kurzemes divīzijas daļām, kuras viņš bija redzējis. Sevišķi Deivisu iespaidoja redzētie baskājainie karavīri, kuri, gaidot vēlā naktī vilcienu, dziedājuši tautasdziesmas. Viņš arī šī brauciena laikā dāvājis Latvijas armijas karavīriem līdzatvesto apakšveļu un vilnas kamzoļus (šķiet, šis ir bijis pirmais organizācijas ziedojums Latvijas armijai).⁵

Tieši pie F. Kenovera ar aicinājumu sniegt palīdzību vērsās Latvijas valdība, un viņš šo lūgumu nodeva ASV delegācijai Parīzē.⁶ Jautājums būtībā tika izšķirts pozitīvi, un augusta beigās Rīgā uz sarunām ar Latvijas valdību, kā arī Lietuvas un Igaunijas valdību pārstāvjiem no Berlīnes ieradās ASV Sarkanā Krusta karagūstekņu nometņu inspektors Sabiedroto komisijā karagūstekņu repatriācijai Vācijā – Lojs V. Hendersons (*Henderson*). Pēc sarunām, kurās tika saskaņoti komisijas (misijas) darbības pamatprincipi, L. Hendersons septembrī atgriezās Berlīnē, tur savam tiešajam priekšniekam – ārstam pulkvedim Edvardam Viljamam Raienam (*Ryan*)⁷ ziņoja, ka Baltijas valstu valdības izsaka patiesu vēlēšanos uzņemt attiecīgu misiju un ar to cieši sadarboties. Pēc tam E. Raiens devās uz Parīzi pie organizācijas Eiropas komisijas, kur viņa vadībā tika galīgi izveidota Rietumkrievijas un Baltijas valstu (arī Somijas) misija (tajā kā apakškomisijas vadītājs Lietuvā tika iekļauts arī L. Hendersons).⁸ 13. septembrī no Rīgas uz Berlīni sagaidīt lielāku organizācijas misiju devās arī kapteinis Leiks (*Lake*), bet Latvijas prese ziņoja, ka jau tuvākajās dienās Latvijā ieradīsies pilnvērtīga Amerikas Sarkanā Krusta misija pat ar vairākiem desmitiem automobiļu, kapteinis Leiks būs atbildīgs par organizācijas transportu un misiju Latvijā turpinās vadīt F. Kenovers.⁹ Tomēr istā misija 25 virsnieku sastāvā ieradās Rīgā pašā Bermonta armijas uzbrukuma priekšvakarā – 7. oktobrī no Berlīnes, cauri bermontiešu bāzei Jelgavā. Misija paziņoja preseī, ka sākas šīs organizācijas aktīva darbība Latvijā, no kurienes tā tiks paplašināta uz visu “atbrīvotās Krievijas” teritoriju.¹⁰ Savukārt jau kauju laikā – 12. oktobrī misijai pievienojās tās vadītājs (komisārs) Rietumkrievijā un Baltijas valstīs ārsts pulkvedis E. Raiens – plkst. 12. 00 dienā viņš tika pārļauts pāri Daugavas koka tiltam no Torņakalna Latvijas armijas Latgales divīzijas daļu iecirknī.¹¹

Bermonta uzbrukuma laikā Amerikas Sarkanā Krusta darbība bija jūtama īpaši. Misijas vadītājs E. Raiens sniedza Latvijas armijai

ievērojamu palīdzību kaujās ievainoto un slimo karavīru transportēšanā un kara sanitāro iestāžu apgādē ar zālēm un ķirurģiskajiem instrumentiem.¹² Jau 11. oktobra pēcpusdienā Latvijas armijas Dienvidu frontes karaspēka daļas saņēma virspavēlnieka pavēli, kurā viņš paziņoja, ka ASV Sarkanā Krusta misija “ir ar mieru pieņemt ārstēšanu un nogādāt uz Rīgu ar savu transportu ievainotos”. Tāpēc kaujas rajonu priekšniekiem tika dots rīkojums stāties sakaros vai nu tieši ar ASV Sarkanā Krusta misiju, vai armijas Sanitāro pārvaldi, paziņojot pārsiešanas punktu atrašanās vietas.¹³ Rīgā ievainotos uz hospitāļiem un pārsiešanas punktiem patiesi nogādāja amerikāņu Sarkanā Krusta ambulanču automobiļi.¹⁴ No paša sākuma ASV Sarkanajam Krustam tika piekomandēts Latvijas armijas kapteinis Osvalds Fogelmanis, kurš kopā ar E. Raienu organizēja amerikāņu automobiļu pārvešanu “cauri Bermonta fronteī uz Rīgu”. 1921. gadā valdība E. Raienam izteica arī pateicību par to, jo automobiļus vēlāk varēja “izmantot mūsu armijas un citām vajadzībām”.¹⁵ Amerikāņu automašīnas aktīvi piedalījās ievainoto karavīru transportēšanā no piefrontes joslas uz slimnīcām. Piemēram, 1919. gada 22. novembrī Rīgas pilsētas komandantūras ārsts ziņoja armijas Sanitārās pārvaldes priekšniekam, ka ieradies Kalnciemā – Latgales divīzijas pārsienamajā punktā, kurā no rīta atradās apmēram 120 ievainoti karavīri, taču jau priekšpusdienā amerikāņi bija nogādājuši uz Rīgu 80 no viņiem.¹⁶ Turklāt vēl četrus lietotus smagos automobiļus ASV Sarkanais Krusts 1919. gada oktobrī piešķīra Latvijas Sarkanajam Krustam, kuram tas ļāva izveidot Sanitārā transporta nodaļu un organizēt ievainoto un saslimušo karavīru transportu no frontes un dzelzceļa stacijām uz slimnīcām Rīgā (iestājoties mieram pēc Neatkarības kara, šie automobiļi kļuva par pirmajām pilsētas ātrās palīdzības dienesta mašīnām).¹⁷ Arī Latvijas diplomātiskā pārstāvja L. Sējas 1921. gada maijā H. Hūveram Vašingtonā dāvātajā Latvijas valdības, sabiedrisko organizāciju un ARA virtuvēs ēdināto bērnu parakstītajā pateicības adresē bija pieminēti ASV Sarkanā Krusta automobiļi, kas Bermonta karaspēka uzbrukuma laikā “ņēma plašu daļību latviešu ievainoto kareivju glābšanā”.¹⁸ Vēl 1923. gadā E. Raienam veltītajā nekrologā Latviešu zemnieku savienības laikrakstā “Brīvā Zeme” atzīmēts, ka pirmajā sarunā ar Ministru prezidentu K. Ulmani pēc ierašanās Latvijā viņš uzsvēris – “Amerikas Sarkanais Krusts ir nācis Latvijai palīdzēt”, bet uzreiz pēc tam – kauju laikā ar bermontiešiem organizācijas “darbinieki ar Raienu priekšgalā pašizliedzīgi devās ugunsliņijā, lai uzlasītu mūsu ievainotos kareivjus un tos aizvestu uz slimnīcu”.¹⁹ Tāpat Amerikas Sarkanais Krusts jau Bermonta uzbrukuma sākumā sniedza ievērojamu palīdzību Latvijas Sarkanā Krusta slimnīcai Rīgā (medikamenti, pārsienamie materiāli, veļa), par ko oktobra beigās saņēma pateicību. Šajā laikā slimnīcā ārstēja galvenokārt ievainotos Latvijas armijas karavīrus, tāpēc

pateicībā bija vārdi: “Latvijas tēvijas sargi mūžam neaizmirsīs tos, kuri mūsu brūces palīdzējuši dziedināt.”²⁰

Saskaņā ar amerikāņu organizācijas deklarētajiem humānisma principiem 1919. gada 18. oktobrī E. Raiens saziņā ar Latvijas Pagaidu valdību telegrāfiski lūdza P. Bermontu atļaut Torņakalna iedzīvotāju apgādi ar pārtiku. Nākamajā dienā Bermonts atbildē paziņoja, ka latviešu artilērija apšauda divas Torņakalnā esošas slimnīcas. Raiens atbildēja, ka lūdzis Latvijas armijas Virspavēlnieka štābu pārtraukt slimnīcu apšaudi, kā arī izteica lūgumu Bermontam izlaist ASV Sarkanā Krusta darbiniekus uz Rīgu (gan piebilstot, ka viņiem tālāk jādodas uz Tallinu, no kurienes tiem uz Petrogradu jāpavada 70 sagatavotie medikamenti un citu piederumu dzelzceļa vagoni). Piekļājīgā atbildē 22. oktobrī Bermonts informēja Raienu, ka ar pateicību pieņem priekšlikumu par Torņakalna apgādi ar pārtiku un ka ir dota pavēle izlaist uz Rīgu ASV Sarkanā Krusta darbiniekus, nepārbaudot viņu bagāžu.²¹ Prese ziņoja, ka 23. oktobrī E. Raiens personiski devies uz Jelgavu, lai tur precizētu Pārdaugavas iedzīvotāju apgādes nosacījumus.²² 25.–26. oktobrī amerikāņi uzsāka Torņakalna un Āgenskalna 25 000 iedzīvotāju apgādi ar Latvijas valdības piegādāto pārtiku, laivās ar balto karogu nogādājot to pāri Daugavai (28. oktobrī tādā pašā ceļā Pārdaugavā tika nogādāti maizes krājumi). Jāpiezīmē, ka Amerikas Sarkanā Krusta palīdzību pārtikas vielu nogādē Pārdaugavā šādā ceļā izmantoja arī ARA, nosūtot krājumus tur esošajām zupas virtuvēm.²³ Visumā par nekorektiem un nepārdomātiem jāatzīst mēģinājumi šo amerikāņu palīdzību Torņakalna iedzīvotājiem izskaidrot kā palīdzību Bermontam, turklāt atsaucoties uz 1920. gadā izdotu politiski kreisu propagandas izdevumu.²⁴ Interesanti, ka E. Raiens vismaz vienu reizi oktobrī Torņakalnu pārtikas apgādes jautājumā apmeklēja personiski. Latvijas valdības pārstāvis pie ASV Sarkanā Krusta O. Fogelmanis kopā ar Sarkanā Krusta majoru Patersonu (*Patterson*) palika, gaidot viņu pie Dzelzs tilta, kur abi nokļuva Bermonta karaspēka artilērijas spēcīgā apšaudē²⁵ (nevar izslēgt, ka tas bija jau pieminētais E. Raiena 23. oktobra brauciens).

1919. gada novembra sākumā E. Raiens sniedza Latvijas Preses birojam plašāku informāciju par savu organizāciju, uzsākto darbību Baltijas valstīs un tuvākajiem mērķiem. Iepazīstinājās ar darbības pamatprincipiem un finansējuma pamatiem (ziedojumi), viņš atzīmēja, ka “gandrīz visi darbinieki esot bijušie armijas virsnieki un, pazīdami Sarkanā Krusta darbību, dodot savus pakalpojumus brīvprātīgi vai par mazu atlīdzinājumu, jo viņu alga ir apziņa, ka viņi palīdz saviem līdzcilvēkiem”. Tāpat viņš stāstīja par ieceri veidot organizācijas nodaļas arī citās Latvijas vietās, par Liepājā jau izveidoto noliktavu (ar 7000–8000 tonnām dažādu organizācijas materiālu), par to, ka galvenais mērķis Latvijā ir palīdzēt karā cietušajiem iedzīvotājiem,

taču nav aizmirsta arī armija (līdz intervijas sniegšanas brīdim organizācija bija piešķīrusi tai 10 000 pāru zeķu, tūkstošiem apakšveļas gabalu, 3500 segu, 51 000 amerikāņu cigarešu utt. un gatavojās piešķirt vēl 1500 segu un vairākus tūkstošus kreklu). Korespondents īsumā izklāstīja arī Raiena profesionālo darbību pagātnē un atzīmēja: “Kolonels Raiens atstāj enerģiska, patīkama rakstura cilvēka iespaidu, kura vienīgā interese dzīvē ir savam tuvākam labu darīt.” Savukārt pats Raiens izteica pateicību Latvijas valdībai par “pretimnākšanu” un atbalstu viņa organizācijai tās darbā.²⁶ Pēc Bermonta karaspēka padzīšanas no Rīgas svinīgajā Tautas padomes sēdē Ministru prezidents Kārlis Ulmanis, izsakot īpašu pateicību Sabiedrotajiem, pieminēja arī Amerikas Sarkanā Krustu, kurš “mums visu laiku sniedza lielu palīdzību”.²⁷

Sevišķu interesi amerikāņi izrādīja par Jelgavu. Jau 1919. gada 17. novembrī Latvijas armijas sakaru virsnieks pie ASV Sarkanā Krusta misijas leitnants J. Ozoliņš²⁸ lūdza armijas Virspavēlnieka štābā izgatavot apliecības braucienam uz Jelgavu tūlīt pēc tās atbrīvošanas (pilsēta tika atbrīvota 21. novembrī. – *Ē. J.*) misijas priekšnieka vietas izpildītājam majoram L. Patersonam, sev un šoferim D. Geinam (*Gane*), jo “Patersonam tur daudz darīšanu Sarkanā Krusta interesēs”.²⁹ Bermontiešu karaspēka galvenajā bāzē – Jelgavā arī bija ierīkota ASV Sarkanā Krusta noliktava, un to pārzināja vācietis Bērs, kurš bija ieradies Latvijā kopā ar Raienu. Uz Bēra aktīvo sadarbību ar bermontiešiem 1919. gada novembra beigās Latvijas armijas virspavēlniecība norādīja ASV pārstāvim Krievijas Baltijas provincēs Džonam Alenam Geidam (*Gade*). Pēdējais savā 29. novembra atbildē skaidroja, ka Vācijas pilsonis Bērs pieņemts darbā ASV Sarkanajā Krustā Berlīnē un viņu uz Rīgu atvedis Raiens. Geids bija pārrunājis šo gadījumu ar Raienu, panākot vienošanos, ka Bērs atstās Latviju ar pirmo zviedru vai dāņu kuģi, kurš izies no Rīgas ostas.³⁰ Tomēr citos gadījumos Latvijas puse piekāpās. Piemēram, ASV Sarkanā Krusta dienestā no 20. oktobra bija pieņemts baltvācietis – kuģa tālbraucējs kapteinis Ernests Melvils, kuram Latvijas varas iestādes atļāva te palikt, jo E. Raiens ļoti pieklājīgā vēstulē lūdza armijas Virspavēlnieka štābu izskatīt šādu iespēju, kaut arī E. Melvilam jau bija dots rīkojums ierasties štāba Jūras daļas rīcībā.³¹

Vienlaikus 1919. gada beigās ASV Sarkanais Krusts apgādāja ar saimniecības un citu nepieciešamo inventāru arī Latvijas armijas Zemgales divīzijas jaunformējamās daļas Liepājā, piemēram, Liepājas zemessargu bataljonu (vēlāko 12. Bauskas kājnieku pulku), kuram sākotnēji trūka pat trauku un katlu karavīru ēdināšanas nodrošināšanai.³²

1919. gada 24. novembrī ārlietu ministrs Z. Meierovics oficiāli vērsās pie ASV Sarkanā Krusta Latvijā ar lūgumu palīdzēt izpostīto

apgabalu bērniem ar pārtiku, apģērbu un apaviem. Viņš uzsvēra, ka Latvijas Pagaidu valdība dara visu iespējamo, lai viņiem palīdzētu, taču tās iespējas ir ierobežotas. Jau nākamajā dienā no amerikāņiem tika saņemta pozitīva atbilde, un 11. decembrī Z. Meierovics nosūtīja E. Raienam septiņu Cēsu pilsētas un apriņķa skolu (Lubānā un Saikavā) sarakstu, kuru audzēkņiem (kopā 316) bija nepieciešama palīdzība. Savukārt 18. decembrī E. Raiens apsolīja, ka lūgtā palīdzība tiks sniegta, tiklīdz tas būs iespējams.³³

1919. gada Ziemassvētkos amerikāņi Rīgā izdalīja trūcīgajiem iedzīvotājiem 100 000 dažādu priekšmetu 4 miljonu 700 tūkstošu Latvijas rubļu vērtībā. Turpmākajos mēnešos šāda veida labdarība tika turpināta, un pie organizācijas telpām regulāri bija redzams simtiem cilvēku, kas saņēma apģērbu un pārtiku. Jelgavā ASV Sarkanais Krusts atvēra sabiedrisko virtuvi, kurā katru dienu izsniedza pārtiku tūkstotim trūcīgo jelgavnieku. Tikai līdz 1920. gada martam organizācija bija Latvijā bez maksas izdalījusi pārtiku, drēbes un citas pirmās nepieciešamības preces 17,7 miljonu Latvijas rubļu (apmēram 350 000 vēlāko latu) vērtībā, bet kopumā Amerikas Sarkanais Krusts līdz šim laikam Latvijā bija ieguldījis 65 miljonus Latvijas rubļu (neskaitot transporta izdevumus). Turklāt sniegtās palīdzības amplitūda patiesi iespaidoja. Arī Latvijas Tieslietu ministrijas Galvenā cietumu valde, kura 1919. gadā pārņēma ieslodzījuma vietas ārkārtīgi sliktā stāvoklī, vēlāk atzīmēja, ka “lielu atbalstu ieslodzīto apgādē ar pārtiku sniedza toreiz Rīgā darbojošās amerikāņu labdarības iestādes”. Pēc Galvenās cietumu valdes un atsevišķu cietumu priekšnieku lūguma palīdzēt sarežģītajā situācijā ar apģērbiem ASV Sarkanā Krusta pārstāvji personiski apmeklēja cietumus, pārliecinoties par stāvokļa nopietnību, un pēc tam piešķīra valkājāmās drēbes un gultas veļu. Sakarā ar to, ka “amerikāņu dāvatie priekšmeti bija ļoti labi, tad tos galvenā kārtā skaitīja kā cietumu slimnīcu inventāru”.³⁴ Arī presē publicētā informācija liecina par sniegto atbalstu Latvijas cietumiem, piemēram, jau 1919. gada augustā tika ziņots, ka Amerikas Sarkanais Krusts ziedojis Rīgas Centrālcietumam mucu zivju eļļas, medikamentus un pārsienamos materiālus.³⁵

Organizācija cieši sadarbojās ar Amerikāņu palīdzības administrāciju Latvijā, Latvijas Sarkanā Krusta (cita starpā, Latvijas organizācija savā grāmatvedībā jau kopš darbības pirmsākumiem bija ieviesusi ASV pastāvošās grāmatvedības pamatprincipus, ar ko pati lepojās³⁶), Latvijas Sieviešu palīdzības korpusu, Latvijas izpostīto apgabalu kongresu (1921. gada maijā kongress vienojās ar amerikāņiem par medicīnas punktu ierīkošanu kara visvairāk skartajos Latvijas apgabalos)³⁷ u.c.

Minētais īpaši attiecās uz Latvijas Sieviešu palīdzības korpusu. Jau 1919. gada novembra sākumā Amerikas Sarkanais Krusts nodeva tā

rīcībā izdalīšanai trūcīgām sievietēm un bērniem 2000 komplektus veļas un virsdrēbju,³⁸ bet decembra sākumā amerikāņi piešķīra korpusam vēl veļu un drēbes izdalīšanai trūcīgām ģimenēm ar bērniem, kas arī tika izdarīts, sākot ar 7. decembri, atzīmējot, ka amerikāņu saziēdotie apmēram 14 000 veļas un apģērba gabali ir “gluži no jaunas drēbes un rūpīgi šūdināti”.³⁹ 8. decembrī pie korpusa Sociālās apgādības nozares sāka darboties īpaša nodaļa, kuras uzdevums bija sekmēt Amerikas Sarkanā Krusta organizācijas darbu Rīgā un apkārtnē. Lai sasniegtu šo mērķi, pilsēta tika sadalīta 10 rajonos (no tiem trīs Pārdaugavā un viens Sarkandaugavā), taču organizācijas dāvātās lietas tika izdalītas arī Doles salas, Vecmīlgrāvja un Jaunmīlgrāvja, kā arī Bolderājas iedzīvotājiem. Turklāt nodaļā tika nodibināts dāmu pulciņš, kas kontrolēja Amerikas Sarkanajā Krustā palīdzības saņemšanai reģistrētos nespējniekus. Sākumā tajā darbojās piecas, vēlāk – 16 kundzes, kuras apskatīja nespējniekus, izlemjot par nepieciešamā apģērba piešķiršanu (darbības sākotnējā posmā šādi tika piešķirta arī amerikāņu dotā pārtika). Pirmajā darbības posmā šāda palīdzība ik dienas tika piešķirta apmēram 20–30 personām, bet 1920. gada martā – apmēram 80–100 cilvēkiem. Līdz 1920. gada martam šādā ceļā amerikāņu palīdzību bija saņēmuši 5500 cilvēki, bet vēl apmēram tikpat bija reģistrējušies un gaidīja palīdzību. Tika izsniegta bērnu, sieviešu un vīriešu veļa, virsdrēbes, adīti kamzoļi un gultas veļa, kā arī dažiem desmitiem cilvēku – apavi. Korpusa pārskatā īpaši bija uzsvērts, ka palīdzība tiek sniegta visu tautu pārstāvjiem – latviešiem, krieviem, ebrejiem, vāciešiem, poļiem, lietuviešiem u.c.⁴⁰ Savukārt korpusa Darba nodaļa nodarbojās ar Amerikas Sarkanā Krusta piešķirto drēbju pāršūšanu atbilstoši trūcīgo iedzīvotāju vajadzībām. Piemēram, 1920. gada sākumā no šādā veidā saņemtajiem 90 halātiem, 45 lielu un 294 mazu zeķu pāriem tika izgatavoti 97 sieviešu uzvalki, 1 vīriešu uzvalks, 171 sieviešu jaka, 24 bikses, 26 kleitiņas un 93 kreklīņi.⁴¹

Līdzīga veida amerikāņu sadarbība ar Latvijas Sieviešu palīdzības korpusu turpinājās arī vēlāk. Tā, piemēram, 1920. gada jūnijā šī organizācija izdalīja amerikāņu Sarkanā Krusta piešķirtās drēbes trūcīgajiem un karadarbības rezultātā cietušajiem iedzīvotājiem Majoros, Dubultos, Slokā un Slokas pagastā, Doles pagastā, gatavojās izdalīt Daugavgrīvā, Bolderājā, Olaines un Kalnciema pagastā, bet 30. jūnijā amerikāņu kapteinis H. van Renkens-Stams (*van Renken Stam*) kopā ar korpusa darbinieču grupu devās pusotras nedēļas ilgā braucienā pa kara izpostītajiem pagastiem un apdzīvotajām vietām gar Daugavu no Ulbrokas–Stopiņiem līdz Biržu pagastam, lai izdalītu amerikāņu piešķirtos kopumā 20 100 veļas gabalus. Turklāt tieši ar korpusa darbinieču starpniecību tika izdalīta amerikāņu dāvātā veļa trūcīgajiem bēgļiem Rīgā, Valmieras ielas karantinā (līdz 1920. gada jūnija beigām šāda palīdzība bija sniegta 526 bēgļiem).⁴²

Palīdzība tika sniegta arī citām pilsētām. Jau 1919. gada novembrī – Liepājas aizstāvēšanas laikā pret Bermonta karaspēku pilsētā ieradās ASV Sarkanā Krusta pārstāvji un dāvāja garnizona lazaretei un ambulancēm medikamentus, pārsienamos materiālus, matračus, veļu u.c. nepieciešamas lietas (zāles, drēbes, instrumenti tika piegādāti slimnīcām Rīgā, Liepājā, Jelgavā, Cēsīs, Valmierā un citur). 1920. gada aprīlī Liepājas garnizona priekšnieks par to izteica organizācijas Liepājas nodaļai vissirsnīgāko pateicību. 1919. gada decembrī tika nodibināta ASV Sarkanā Krusta Liepājas nodaļa leitnanta H. V. Deivisa (*Davis*),⁴³ vēlāk kapteiņa Vandersūrta (*Wandersoort*) vadībā, kura šeit materiālu novietošanai izīrēja fabrikas “Linoleums” noliktavu un līdz 1921. gada maijam bija bez maksas izdalījusi 250 319 drēbju gabalus, audumus, pārtikas produktus (kakao, cukuru, kondensēto pienu utt.) dažādām slimnīcām, Latvijas Sarkanā Krusta Liepājas nodaļai, sanatorijām, patversmēm, cietumiem un kara lazaretēm visā Lejaskurzemes apgabalā, kopumā apmēram 5000 tonnu apjomā un pusotra miliona ASV dolāru vērtībā. Piemēram, 1921. gada martā ASV Sarkanais Krusts dāvināja Liepājas pilsētas slimnīcai dzelzs gultas, matračus, segas un palagus, ķirurģiskos instrumentus, pārsienamo materiālu un citus medicīnas piederumus, bet aprīlī – apgērbu 2 miljonu Latvijas rubļu vērtībā. Iedzīvotāju nabadzība radīja nodaļai arī negaidītus sarežģījumus. 1920. gada 19. augustā tika izsludināta gaidāmā piekārtošanās iedzīvotājiem, kuriem nepieciešamas drēbes. Tas izraisīja cilvēku pulcēšanos jau naktī. No rīta Kaijas iela, kurā tas notika, bija pilna ar cilvēkiem, bet, kad tika atvērtas durvis, pūlis iebruka linoleja fabrikas telpās ar tādu sparū, ka reģistrāciju vajadzēja atcelt.⁴⁴ Tāpat 1920. gada 20. novembrī tika svinīgi atklāta Jelgavas aprīņķa slimnīca, un atklāšanā, kurā piedalījās arī ASV Sarkanā Krusta pārstāvji, tika īpaši uzsvērts, ka tas kļuvis iespējams, pateicoties amerikāņu dāvinātajām iekārtām un inventāram.⁴⁵

ASV Sarkanā Krusta sniegtā palīdzība bija patiesi daudzveidīga. Piemēram, 1919. gada novembrī Dž. Geids lūdza valdību un armijas Virspavēlnieka štābu atļaut E. Raienam apmeklēt Valmieras gūstekņu nometni, lai novērtētu gūstekņu vajadzības un sniegtu tiem palīdzību. Geids uzsvēra, ka šādi amerikāņi rīkojas visur – no Serbijas līdz Igaunijai. Atļauja, protams, tika dota, un amerikāņi iepazinās ar situāciju nometnē.⁴⁶ Rezultātā uz Ziemassvētkiem nometnē ieradās organizācijas pārstāvji un izdalīja gūstekņiem 413 apakšveļas un zeķu komplektus, par ko nometnes vadība izteica pateicību: “Gūstekņi sarkanarmieši pateicīgi amerikāņu tautai Amerikas Sarkanā Krusta misijas priekšnieka personā, kurš viņus nav aizmirsis grūtā brīdī.”⁴⁷

Latvijas varas iestādes iespēju robežās centās atvieglot amerikāņu darbību. Piemēram, 1920. gada 15. janvārī ASV Sarkanā Krusta komisijas Rietumkrievijā un Baltijas valstīs vadība lūdza Latvijas

Ārlietu ministriju atbalstīt amerikāņus, nepieciešamības gadījumā nogādājot organizācijas Helsinku birojā vēstules ar saviem kurjeriem, uz ko Latvijas ārlietu resors deva pozitīvu atbildi, piedāvājot ar kurjeriem nogādāt organizācijas vēstules ne tikai uz Helsinkiem, bet arī Tallinu, Varšavu, Kauņu vai jebkuru citu vietu, ar kuru pastāvēja šāda veida satiksme.⁴⁸ Savukārt 1920. gada 5. maijā Latvijas Ministru kabinets, ievērojot “Amerikas Sarkanā Krusta svētīgo darbību Latvijas labklājībai”, apstiprināja satiksmes un darba ministra jau 1919. gada 1. decembrī doto rīkojumu par organizācijas tiesībām bez maksas izmantot Latvijas telegrāfa, telefona un pasta pakalpojumus.⁴⁹

1920. gada ziemā, Latvijā un citās Baltijas valstīs uzliesmojot tīfa epidēmijai, cīņai pret to šeit ieradās arī amerikāņu ārsti. 23. februārī ASV pārstāvis Dž. Geids informēja Z. Meierovicu, ka saņēmis telegrāfisku ziņu no Valsts sekretāra par gaidāmo 20 amerikāņu ārstu nosūtīšanu ASV Sarkanā Krusta Rietumkrievijā un Baltijas valstīs rīcībā. Ļoti simptomātiski ir tas, ka tad, kad Z. Meierovics 26. februārī savas valdības vārdā lūdza Dž. Geidam nodot “Amerikāņu valdībai un amerikāņu nācijai mūsu vissirsnīgākās pateicības jūtas par šo jauno cilvēkmīlestības izpaušmi [...] Šo cilvēcības aktu, kas papildina labdarības darbu ķēdi, kādus cēlā amerikāņu nācija sniegusi Latvijai nolūkā mazināt tās iedzīvotāju ciešanas, pienācīgi novērtēs mūsu valsts pašreizējā, tāpat kā nākotnes paaudzes,” – Dž. Geids atbildes rakstā 27. februārī tikai sausi atzīmēja, ka viņš patiesībā vienīgi nodevis informāciju, taču nezina, vai tā atbilst patiesībai, jo “Amerikas Sarkanais Krusts nav valdības institūcija, bet privāta iniciatīva, ko atbalsta iedzīvotāju ziedojumi.”⁵⁰

1920.–1921. gadā arī pašas organizācijas pārstāvji, tikko radās izdevība, uzsvēra, ka tās darbībai nav nekādas saistības ar ASV valdību.⁵¹ Piemēram, 1920. gada novembrī sakarā ar baumām (tās parādījās arī presē) par ASV armijas brigādes ģenerāļa Malboro Čerčila (*Churchill*) gaidāmo ierašanos Latvijā inspicēt Sarkanā Krusta misijas darbību pēdējā lūdza presi iespiest paziņojumu, ka ģenerālis tiešām atrodas Eiropā, taču inspicē militāro atašeju darbību un viņam nav nekāda sakara ar ASV Sarkanā Krustu, kuram savukārt nav nekādas saistības ar armiju un kura uzdevums ir vienīgi “mazināt kara nesto postu un palīdzēt tiem, kas karā cietuši”.⁵² Līdzīgi notika arī citur, kur darbojās amerikāņu palīdzības organizācijas. Tai pašā laikā, neraugoties uz formāli uzsvērtu neitralitāti politiskajos un militārajos konfliktos, gan no ASV Sarkanā Krusta, gan ARA darbības Austrumeiropā bija skaidri nojaušams, ka to simpātijas ir pret lieliniekiem karojošo spēku pusē.⁵³ Vēl 1921. gada februārī, personiski pavadot palīdzības kravu no Rīgas uz Lietuvas galvaspilsētu Kauņu, Raiens arī šis valsts presē kārtējo reizi uzsvēra, ka Sarkanā Krusta darbība Baltijā nav jāidentificē kā ASV valdības darbība, taču piebilda, ka

nevajag identificēt valdības uzskatus ar amerikāņu tautas uzskatiem Baltijas valstu jautājumā.⁵⁴

Tūlīt pēc Latgales atbrīvošanas sākuma 1920. gada janvārī Latvijas iekšlietu ministra biedrs Francis Trasuns vērsās pie ASV Sarkanā Krusta ar lūgumu sniegt palīdzību Latgalei.⁵⁵ Drīz pēc tam (19. februārī) šī organizācija uzsāka darbību Daugavpilī un citās Latvijas austrumdaļas pilsētās. Par organizācijas pārstāvi Daugavpilī tika iecelts kapteinis Džons K. Vaitnijs (*Whitney*), kuram par tulku Latvijas Armijas virspavēlnieka štābs nozīmēja kapteini Herbertu Brašņevicu, bet pēc viņa saslimšanas ar tīfu 1920. gada februārī – leitnantu Grantiņu.⁵⁶ Tāpat 1920. gada februārī Rēzeknē darbību uzsāka ASV Sarkanā Krusta pārstāvis kapteinis Kliftons (*Clifton*), kuram par tulku tika piekomandēts Latvijas armijas jūras leitnants Kristaps Fersters, kuru pēc neilga laika nomainīja kareivis Miķelis Siliņš (Fersters no marta vidus tika piekomandēts Amerikāņu palīdzības administrācijai Rīgā).⁵⁷

Neviļus amerikāņi tika netieši iesaistīti arī šajā novadā pastāvošajās sarežģītajās attiecībās starp latviešu, poļu un Ilūkstes apriņķa daļu okupējušajām lietuviešu karaspēka daļām, kā arī Latvijas varas iestādēm. 17. aprīlī lietuvieši no Daugavas kreisā krasta atklāja uguni pa ASV Sarkanā Krusta motorlaivu (ceļā uz Rīgu) sešas verstis no Daugavpils, bet 18. aprīlī apšaudīja no Rīgas uz Daugavpili braucošo šīs organizācijas automobili. Par laimi, upuru nebija.⁵⁸ ASV Sarkanais Krusts sniedza ievērojamu palīdzību atbrīvotajiem Latgales apgabaliem, regulāri izsūtot medikamentus, drēbes, pārtiku u.c. piederumus no Rīgas pa dzelzceļu.⁵⁹ Daugavpilī organizāciju pārstāvēja vietējās poļu sabiedrības aktīva darbiniece juriste Ludmila Jakuboviča – un amerikāņu piegādātās preces tika izsniegtas iestādēm un privātpersonām. ASV Sarkanais Krusts, sākot ar 23. martu, Daugavpilī rīkoja koncertus – balles, kuru ienākumi tika ieguldīti pilsētas trūcīgo bērnu apgādē (arī ar apģērbu).⁶⁰ 1920. gada martā Amerikas Sarkanais Krusts piegādāja Daugavpils ebreju bērnudārzam 572 kleitas, 135 svīterus, 590 apakšveļas gabalus, 142 dvieļus, ziepes, vati, pārsējus, sērkociņus un šokolādi, līdzīgu palīdzību saņēma arī pilsētas patversme “Bērnu pils”.⁶¹ Turklāt uz Daugavpili palīdzības kravu, ko pavadīja īpaša misija, 1920. gada sākumā un agrā pavasarī nosūtīja Polijā strādājošā organizācijas misija. Poļu Lietuvas–Baltkrievijas frontes virspavēlnieks Staņisavs Šeptickis (*Szeptycki*) marta sākumā pateicībā par šo atbalstu uzsvēra, ka organizācijas “devīgā palīdzība ir bijusi iemesls daudziem priecīgiem brīžiem, ko izjutuši poļu karavīri”.⁶² Segtu ASV Sarkanā Krusta mašīnu ar ASV karodziņu Daugavpils ielās marta sākumā ievēroja arī iebraukušais poļu labējās preses korespondents Pšemislavs Mončevskis (*Mańczewski*).⁶³ Interesanti, ka vēl 1921. gada februārī ASV Sarkanā Krusta organizācija

atbalstīja Daugavpils pilsētas valdi, palīdzot tai organizēt bērnu siles tādiem bērniem, kuru mātēm dienā bija jāstrādā.⁶⁴

Tāpat ar Latvijas armijas vadību Amerikas Sarkanajam Krustam bija labas attiecības. No 1920. gada sākuma tiešus ASV Sarkanā Krusta dāvinājumus saņēma Latvijas armijas lazaretēs. Piemēram, 1920. gada 23. janvārī Kurzemes divīzijas lazarete saņēma no amerikāņu Sarkanā Krusta Daugavpilī 50 palagus, 60 spilvendrānas, 50 matračus, segas, halātus u.c. drēbes, medicīnas instrumentus un medikamentus,⁶⁵ 27. janvārī – 207 palagus, 246 operāciju halātus, 242 siltos halātus, 249 dvieļus, 42 segas, 100 pārus zeķu, 20 mutes lakatiņus, 5 šprīces, 10 adatas, 25 zobu birstes, 6 termometrus, 3. februārī – veļu, respiratorus un instrumentus – kaulu zāģi, skalpeļus, asās karotes, adatas, šķēres, pincetes, amputācijas nažus u.c., 15. jūnijā – mutes atplešanas instrumentu, pincetes, gumijas cimds, gumijas palagus u.c.⁶⁶ Sākot ar februāri, Kurzemes divīzijas ārsts vērsās pie ASV Sarkanā Krusta pārstāvja Rēzeknē, lūdzot apgādāt pilsētā izvietoto lazareti ar nepieciešamajiem materiāliem un inventāru: piemēram, februārī tika lūgts jaunatklājamajai divīzijas tifa slimnīcai ar 100 gultām Rēzeknes tirdzniecības skolas telpās piešķirt 100 segas, 100 pārvalkus, 250 spilvendrānas, 150 dvieļus, 200 pārus zeķu, 150 pārus kurpju, 150 slimnieku halātus, 50 personāla halātus, 100 metrus marles un 500 gabalus marles saišu, 4. martā (raksta ievadā paskaidrojot, ka “Latvijas rūpniecībai nav iespējams atjaunot savu darbību tekošos apmēros, caur ko slimnīcas apgādāšana ar sanitāriem un saimniecības priekšmetiem ir ļoti apgrūtināta”) jaunatvērtajai lazaretēs tifa slimnieku nodaļai – 100 dzelzs gultas, 30 ūdens spaiņus, 15 kāju vanniņas, 50 mutes mazgājamās bļodas, 50 krūzes, 50 šķīvjus vai bļodas, 100 karotes, 50 pārus nažu un dakšiņu, 100 krūzes, 100 tējkarotes, 50 naktstraucus, 20 šiberus, 10 urīntraucus, 100 kreklus, 100 bikses, 100 dvieļus, 100 palagus, 100 spilvendrānas, 150 slimnieku halātus, 150 pārus čību, 50 segas, 50 spilvenus, 100 matračus, 10 ārstu halātus, 1 dezinfekcijas aparātu; tajā pašā 4. martā (“ievērojot to, ka grūti saslimušo kareivju apgādāšana ar zināma veida pārtiku ir ļoti apgrūtināta”) – 25 pudus biskvītu, 20 pudus kviešu miltu, 10 pudus rīsu, 10 pudus cukura, 500 bundžas kondensētā piena, 700 – sterilizētā piena, 25 pudus sviesta, 15 pudus speķa un 50 mārciņas kakao; 13. martā (sakarā ar zobārstniecības kabineta atvēršanu lazaretē) – kopumā 55 zobārstniecības piederumus, iekārtas un priekšmetus; 14. martā – apģērbu lazaretēs sievietēm personālam (9 sievietēm); 10. aprīlī (ievērojot “ar tifu saslimušo kareivju grūto stāvokli pārtikas ziņā, jo sveigs piens Rēzeknes novadā dabūjams ļoti mazā mērā”) – 30 mārciņas olu pulvera un 35 mārciņas auzu pārslu; 6. maijā (“ievērojot lielo papīra trūkumu un daudzumu, kāds iziet priekš lazaretēs vajadzībām”) – baltu rakstāmpapīru; 28. jūlijā – marli priekš 10 loģiem

un mušpapīru, kā arī, ja vien iespējams, apmainīt 200 mārciņas rīsu pret putrainiem; 26. augustā – medikamentus, kuri “Latvijā grūti dabūjami un pa epidēmijas laiku ļoti vajadzīgi”; 5. septembrī – apģērbu un apavus lazaretē esošajiem 26 padomju karagūstekņiem; 5. oktobrī – apģērbu žēlsirdīgajām māsām; 23. oktobrī – 10 metrus vaskadrānas; 10. decembrī – aizdot uz laiku vienzirga dezinfekcijas kameru (20. decembrī tā tika saņemta). Spriežot pēc dokumentiem, vismaz vairākumā gadījumu prasītais arī tika saņemts.⁶⁷

Palīdzības apjomi Latvijas armijai bija patiesi ievērojami. 1920. gada septembrī Apsardzības ministrijas laikraksts “Latvijas Kareivis” konstatēja: “Pārāk maz mums pazīstama tā palīdzība, ko Amerikāņu Sarkanais Krusts pēdējos 6–7 mēnešos ir sniedzis mūsu armijai. Bet šī palīdzība ir patiešām milzīga un svētīga, un ir vērts, ka ne tikai bijušie slimnieki, ārstētie un izārstētie, kuriem amerikāņu palīdzība ir bijusi kā mīlās mātes gādība, bet ka katrs Latvijas kareivis justu un izteiktu sirsnīgāko pateicību par viņu.” 1920. gada februārī, pēc Latgales atbrīvošanas, armija Latgalē saskārās ar vietējo smago sanitāro apstākļu izraisītu tīfa epidēmiju, un ASV Sarkanais Krusts Rēzeknē ierīkoja savu nodaļu, apgādāja lazareti ar gultām, medikamentiem u.c. nepieciešamo slimības apkarošanai. 1920. gada jūlijā Latgalē izvietotajās armijas daļās sākās dizentērijas epidēmija, ko smagi izjuta arī frontē esošās vienības: “Šausmas pārņem, iedomājoties, kas būtu noticis ar saslimušiem, ja viņa netiktu uz to ātrāko un enerģiski apkarota. Lai šī apkarošana sekmētos, te bij atkal nepieciešama palīdzība lazaretēs ierīkošanā, jaunu punktu nodibināšanā, medikamentos, produktos utt. un pie tam steidzoša palīdzība. Un šo palīdzību visnotaļ sniedza amerikāņi. Tika iekārtotas palātas ar gultām, piederumiem, traukiem, tika atvērti ambulances punkti utt. Un, ja dizentērijas mirstības procents, piemēram, N divīzijas lazaretē sniedzās tikai līdz 6, tad te mums pirmā vietā jāpateicas amerikāņu gādībai, kura deva iespēju vest sekmīgu cīņu pret slimību.” Kurzemes divīzijas ārsta vietas izpildītājs ārsts kapteinis Alfreds Rubins ziņoja, ka izsitumu tīfa apkarošanai ar amerikāņu Sarkanā Krusta līdzekļiem tika atvērta un uzturēta arī lazarete Dricēnos, divīzijas lauka lazaretei piešķirtas 100 dzelzs gultas ar attiecīgo gultasveļas daudzumu, kas ļāva atvērt tīfa slimnieku nodaļu, liels medikamentu daudzums – 60 000 tabletes aspirīna, 30 000 – salola, 100 kg rīcinellās, 50 kg hloroforma utt. Citām slimnīcās nodaļām izsniegti 2000 palagi un 2000 segas, pārsienamais un komprešu materiāls, trauki, pārtikas vielas (465 kg olu pulvera, 200 kg rīsu, 179 kg auzu pārslu), kā arī citas nepieciešamās lietas. E. Raiens komandēja uz Latvijas armijas lazaretēm ārstu kapteini H. van Renkenū-Stamu, kurš šeit iesaistījās dizentērijas apkarošanā, kopā ar A. Rubinu apbraukājot epidēmijas skartās vietas. Tūlīt pēc tam tika atvērti asinssērgas ārstēšanas punkti Daugavpilī, Rēzeknē,

Zaļeščinā un Pasiēnē. Pirmajās divās vietās tika piegādāts viss nepieciešamais jau izveidotām slimnieku barakām, bet abās pārējās vietās ierīkoja jaunas barakas (Zaļeščinā ar 54 gultasvietām). Turklāt sekmiņai slimību apkarošanai amerikāņi ierīkoja un apgādāja ar nepieciešamo apmēram 15 slimnīcas visā Latgales teritorijā. Saskaņā ar A. Rubina teikto amerikāņi Kurzemes divīzijai katru nedēļu turpināja izsniegt medikamentus un citu nepieciešamo apmēram 800 dolāru (430 000 Latvijas rubļu) vērtībā. Apskats beidzās ar vārdiem: “Šie nepilnīgie dati vien jau liecina par to grandiozo palīdzības darbu, ko amerikāņi veikuši un turpina veikt mūsu armijas un mūsu iedzīvotāju labā. To mums būs pienācīgi vērtēt un cienīt.”⁶⁸ Turklāt organizācijas Daugavpils punktam tika uzdots apkalpot arī Ilūkstes apriņķa daļu pie pilsētas.⁶⁹ Bija vismaz trīs gadījumi, kad ASV Sarkanā Krusta komisijas Rietumkrievijā un Baltijas valstīs darbinieki, kas piedalījās tīfa epidēmijas apkarošanā 1920. gada ziemā un pavasarī, paši saslima un gāja bojā. Otrais un trešais no šiem gadījumiem bija 1920. gada martā, kad Narvā Igaunijā nomira leitnants Džordžs V. Vinfilds (*Winfield*) no Ņujorkas pavalsts (no tīfa) un leitnants Klifords Blentons (*Blanton*) no Tenesī pavalsts (no cīņas laikā ar tifu iegūtas pneimonijas).⁷⁰ Interesanti, ka pret Lietuvā strādājošajiem ASV Sarkanā Krusta pārstāvjiem tika vērsti pat bruņoti uzbrukumi. Tā 1920. gada sākumā uz L. Hendersonu tika raidīts šāviens, bet viņa pēctecis apakšmisijas Kauņā vadītāja amatā līdzīgā uzbrukumā pat tika ievainots (L. Hendersons uzskatīja, ka vainīgie bijuši komunisti).⁷¹ Tādējādi patiesi var saprast, kāpēc darbība Baltijas valstīs aplūkojamajā periodā pašiem amerikāņiem šķita nopietns pārbaudījums.

Interesanti, ka Latvijas vietējās varas iestādes pielika lielas pūles, lai izrādītu amerikāņiem savu atzinību, piemēram, 1920. gada 2. septembrī Latgales apgabala priekšnieks Andrejs Bērziņš ziņoja par amerikāņu palīdzību Iekšlietu ministrijai, lūdzot informēt par to presi, kā arī parūpēties, lai avīzes ar attiecīgo informāciju neuzkritošā veidā nonāktu amerikāņu rokās.⁷² Kopumā palīdzība Latgalei kā vistrūcīgākajam Latvijas apgabalam patiesi bija visbūtiskākā. Laikā no 1920. gada 19. februāra līdz 1921. gada 1. janvārim ASV Sarkanais Krusts pilnībā iekārtoja 15 parastas un 12 kara slimnīcas, 26 klīnikas un ambulances apgādāja ar medikamentiem, pārsienamajiem materiāliem u.c. ārstniecības līdzekļiem, ar medikamentiem pilnībā tika apgādāta arī 1 dzelzceļa un 2 skolu ambulances, 2 sanitārie punkti Veselības departamenta pārziņā un 6 veterinārās stacijas. Drēbes bija izdalītas 25 284 trūcīgiem Latgales iedzīvotājiem (69 718 apģērba gabali) un 506 Latvijas armijas karavīriem (1109 apģērba un veļas gabali), kā arī 228 padomju karagūstekņiem (859 apģērba gabali), 263 patversmju iemītniekiem (871 apģērba gabals), 20 pilsētu skolu 1959 skolēniem (7544 apģērba gabali), 43 nespējnieku namu iemītniekiem (382 ap-

ģērba gabali). Turklāt dažāda palīdzība tika sniegta trijām ugunsgrēkos nopostītām Latgales sādžām. Organizācija arī rūpējās par ARA virtuves apmeklējošo bērnu veselības stāvokli.⁷³

Amerikāņu labo attieksmi pret Latvijas armiju apliecina arī ASV Sarkanā Krusta pārstāvja Rīgā kapteiņa Forda B. Stīvensa (*Stevens*) organizētais cigarešu dāvinājums armijas Virspavēlnieka štāba virsniekiem un karavīriem 1920. gada 28. jūnijā.⁷⁴ Jāpiezīmē, ka šajā laikā – 1920. gada vasarā organizācijas darbinieku skaits Latvijā bija nozīmīgs. Jūlija sākumā tikai Rīgā vien strādāja 28 amerikāņu virsnieki, neskaitot šoferus u.c., kādi arī bija Latvijā.⁷⁵ Šis skaits praktiski palika līdzīgs visā darbības laikā, jo arī 1919. gada decembrī misijā Rīgā darbojās 26 cilvēki (22 virsnieki, divi šoferi un divas civilpersonas).⁷⁶

Organizācijas vadītājs Latvijā un Baltijas valstīs kopumā E. Raiens aktīvi sadarbojās ar Latvijas varas iestādēm un valdību. 1920. gada 11. jūnijā valdība griezās pie viņa ar lūgumu sniegt palīdzību Latvijas pilsoņiem Krievijas Pilsoņu kara apņemtajos rajonos (Kubaņas apgabalā, Gruzijā un citur). Nākamajā dienā E. Raiens kā ASV Sarkanā Krusta pārstāvis Rietumkrievijā un Baltijas valstīs informēja, ka viņa pārstāvētā organizācija darīs visu, lai atvieglotu mājupceļu Latvijas pilsoņiem cauri Balkānu valstīm.⁷⁷ Pašam E. Raienam bija labas attiecības ar Pagaidu valdības Ministru prezidentu K. Ulmani. 1920. gada februārī viņš pat pavadīja K. Ulmani braucienā uz Vecgulbeni un Balviem. Kamēr K. Ulmanis uzstājās tautas sapulcēs, E. Raiens kopā ar K. Ulmaņa adjutantu Miervaldi Lūkinu apkārtnes mežos devās medībās.⁷⁸

1920. gada beigās ASV Sarkanais Krusts piesūtīja amerikāņu tautas saziēdotās Jaungada dāvanas Latvijas Kara slimnīcā (vēlāk pārdēvēta par Rīgas Kara slimnīcu) esošajiem slimniekiem, par ko iestāde janvārī izteica pateicību.⁷⁹ Vēl 1940. gadā Latvijas armijas jubilejas izdevumā tika atzīmēts, ka sanitārajai nozarei Neatkarības kara laikā “vērtīgu palīdzību istā laikā sniedza Amerikas Sarkanā Krusta misija, nododot mūsu armijas rīcībā bagātīgus ārstniecības līdzekļu krājumus, ar kuru palīdzību varēja apmierināt nepieciešamās armijas sanitārās vajadzības līdz laikam, kamēr bija iespējams iegūt sanitāros līdzekļus no ārzemēm pirkšanas ceļā”.⁸⁰

1920. gada jūlijā sakarā ar Bērnu palīdzības fonda darbības pārtraukšanu un T. Orbisona aizbraukšanu sabiedrībā izplatījās baumas arī par gaidāmo ASV Sarkanā Krusta darbības izbeigšanu Latvijā. Rezultātā E. Raiens pat bija spiests sniegt presē oficiālu paziņojumu, ka viņa vadītā organizācija “negrasās apturēt savu darbību Latvijā tagad vai tuvākā nākotnē”. Viņš vēlreiz uzsvēra, ka tai nav nekāda sakara ar ASV valdību, bet tā pārstāv vienīgi 110 miljonus pilsoņu lielo amerikāņu tautu, kuras interesēs organizācija sniedz palīdzību Latvijas iedzīvotājiem.⁸¹

Pēc Neatkarības kara beigām ASV Sarkanais Krusts turpināja darbu Latvijā, galvenokārt dāvājot sadzīvē nepieciešamus priekšmetus un medikamentus trūcīgajiem iedzīvotājiem un dažādām organizācijām. Visā valsts teritorijā darbojās vairākas amerikāņu klīnikas un apmēram 50 ambulances. Tajās strādāja arī amerikāņu ārsti, bet 1921. gada augustā Latvijā ieradās 14 amerikāņu žēlsirdīgās māsas, kuras strādāja bērnu klīnikās Rīgā. Līdz 1921. gada pavasarim par organizācijas apgādi ar visu nepieciešamo bija atbildīga Latvijas valdības Apgādības, bet pēc tam – Iekšlietu ministrija.⁸²

Tomēr līdz ar Neatkarības kara beigām organizācija pakāpeniski sāka ierobežot savas aktivitātes Latvijā. Piemēram, 1920. gada septembrī Ventspils pilsētas administrācija un iedzīvotāji organizēja atvadu mielastu amerikāņu Sarkanā Krusta pārstāvjiem, kuri savas darbības laikā pilsētā bija izdalījuši 2000 bērniem un 2500 mazturīgajiem iedzīvotājiem drēbes un apavus, kā arī pilnīgi par velti ierīkojuši pilsētai slimnīcu ar 35 gultasvietām.⁸³ 1920. gada rudenī – 1921. gada pirmajā pusē uz Latviju plūda ievērojama bēgļu straume no Krievijas, un nozīmīgu palīdzību bēgļiem sniedza arī ASV Sarkanais Krusts. Rīgā Iekšlietu ministrijas bēgļu etapa (pārvietošanas) punktā laikā no 1920. gada jūnija līdz 31. decembrim amerikāņi izsniedza drēbes un apavus (sildo apakšveļu, vilnas zeķes, kamzoļus, šalles un lakatus, kā arī zābakus) 19 670 trūcīgiem bēgļiem, turklāt mantu izdāle notika divas reizes nedēļā tiem, kuri bija iepriekš reģistrējušies, stingri ievērojot noteikumu, ka palīdzības saņēmējam jābūt trūcīgam.⁸⁴ No Krievijas atbraukušajiem bēgļiem ASV Sarkanais Krusts palīdzēja arī vēlāk. Piemēram, 1922. gada sākumā bēgļu etapa punktam un Rēzeknes karantīnas lazaretēm tika uzdāvināts liels daudzums gultas veļas, segu un medikamentu. Turklāt ziepes un veļa tika izsniegta arī trūcīgajiem bēgļiem.⁸⁵ 1920. gada oktobrī ASV Sarkanais Krusts atveda no Vladivostokas uz Helsinkiem 781 bērnu bez vecākiem, starp kuriem deviņi bija no Latvijas. 21. oktobrī E. Raiens lūdza Latvijas iestādes izkārtot viņiem ASV Sarkanā Krusta ierēdņa pavadībā mājupceļu uz dzimteni.⁸⁶ Savukārt 1921. gada 17. martā Ministru prezidents K. Ulmanis izteica personisku pateicību E. Raienam par “vērtīgu mantu” piegādi mazgadīgo noziedznieku ieslodzījuma vietai Irlavā: “Es lasīju šo daudzo, labošanās iestādes nabaga iemītniekiem domāto ļoti vērtīgo mantu sarakstu, un tas liek man izteikt Jums vissiltāko pateicību. Esmu pārliecināts, ka labdabīga psiholoģiskā audzināšana kopā ar patīkamām dāvanām un priekšmetiem, kas ir Amerikas Sarkanā Krusta augstsirdīgas dāvanas, panāks vislabvēlīgāko iespaidu uz šīm jaunajām, slimajām dvēselēm. Amerikas Sarkanais Krusts cenšas sniegt visu nepieciešamo palīdzību, un zem Jūsu sekmīgās vadības tas darbojas mūsu valstī jau gandrīz kopš Latvijas valsts pastāvēšanas sākumposma.” Savukārt 1921. gada 14. jūlijā

Ministru prezidents Z. Meierovics lūdza E. Raienu apsvērt iespēju piešķirt apmēram 100 dolārus katrai vai vismaz daļai no apmēram 1410 Latvijas pamatskolām, kurās pagaidām līdzekļu trūkuma dēļ nav izveidotas savas bibliotēkas (viņš, acīmredzot labi izprazdam amerikāņu organizācijas īpatnības, arī piebilda, ka šāda “palīdzība atstās dziļu un ilgstošu iespaidu mūsu tautā un sevišķi katra skolas jaunieša apziņā, jo visos gadījumos ziedojums tiks īpaši atzīmēts”), palīdzēt izveidot Latvijas Augstskolas (Latvijas Universitātes) Medicīnas fakultātes kliniku, sniegt iespēju apmeklēt ASV Rokfellerā fonda organizētos sešu mēnešu kursus 5–10 ārstiem un zināmam skaitam žēlsirdīgo māsu, kā arī līdzīgam skaitam Latvijas lauksaimniecības profesoru un studentu – vienu no lauksaimniecības koledžām (lai “apgūtu mūsdienīgās amerikāņu lauksaimniecības metodes”, turklāt šeit Z. Meierovics piezīmēja, ka par tām viņa “priekšgājējs Ulmaņa kungs, būdams pats studējis tās Nebraskā, bija sevišķi sajūsmināts”). Tāpat šajā rakstā tika lūgts apsvērt iespēju organizēt pasniedzēju apmaiņu. Savā 14. jūlija atbildē E. Raiens solīja apsvērt minētos lūgumus ar “attiecīgajām iestādēm”.⁸⁷

Svarīga bija arī ASV Sarkanā Krusta augstākās vadības labvēlība. 1921. gada maija sākumā Vašingtonā sāka strādāt Latvijas diplomātiskais pārstāvis L. Sēja, un jau 13. maijā viņa pieņēma ASV Sarkanā Krusta prezidents Livingston Farands (*Farrand*), veltot viesim pusotras stundas. Šajā laikā L. Sēja izstāstīja viņam par Latvijas “bēgļu bēdām, par politiski saimniecisko stāvokli utt.”⁸⁸ Savukārt vasarā, viesojoties Latvijā, ASV Senāta loceklis Džozefam Frensam (*France*) izraisījās ass konflikts ar E. Raienu Rīgā, un L. Sēja 4. augustā ziņoja: “Senatora France’a un col. Ryan’a sadursme še izsauca milzīgu sensāciju. Vakar visas avīzes ar to bija pilnas. Col. Ryan’s uzreiz palika, vismaz uz vienu dienu, par vienu no populārākiem pilsoņiem Amerikā. Pats par sevi saprotams, ka ar maz izņēmumiem Amerikas prese stāv col. Ryan’a pusē. Es ar lielu interesi gaidu senatoru France’u atbraucam.”⁸⁹

Ievērojama loma Latvijas iedzīvotāju apgādē jau kopš 1919. gada vasaras bija Savienotajās Valstīs izveidotajai Amerikas Sarkanā Krusta Latviešu nozarei (*Lettish Auxiliary of American Red Cross*), kuru vadīja latvietis mācītājs K. Bukrots (*Bucroth*) Bostonā. Nozare tika oficiāli izveidota 1919. gada 1. augustā, un tās oficiālais mērķis bija “Amerikas Sarkanā Krusta vadībā jebkurā iespējamā veidā sniegt palīdzību mūsu cietušajai valstij – Latvijai tik lielā mērā, cik organizācijas nolikumi un tiesības to atļauj”. 12. augustā nozares priekšsēdētājs K. Bukrots rakstiski informēja par darbības uzsākšanu Latvijas pārstāvi Lielbritānijā Georgu Bisenieku.⁹⁰ Darbība bija samērā vispusīga, piemēram, 1919. gada 18. oktobrī tika organizēts labdarības koncerts, kura ienākumus ziedoja bāreņiem Latvijā. Pasākumiem neapšaubāmi bija arī politiska nozīme. K. Bukrots 1919. gada 22. oktobrī vēstulē

Z. Meierovicam rakstīja: “Zāle bija pušķota Amerikas un jaunās republikas Latvijas un vidū Sarkanā Krusta karogiem. Tas padarīja lielu iespaidu uz visiem, kad iztulkoja un izskaidroja Latvijas valsts karoga vēsturisko nozīmi. Jo, patiesību sakot, līdz šim amerikāņi maz ko zinājuši par Latviju un viņas centieniem.” Turklāt latviešu kundzes (lielākā daļa – no K. Bukrota vadītās draudzes Bostonā) šuva dažāda izmēra bērnu drēbes, kā arī adīja jakas, zeķes, cimodus un šalles sievietēm un bērniem un zeķes vīriešiem. Tas viss tika nodots ASV Sarkanā Krusta galvenajā mītnē, bet no turienes – nosūtīts uz Latviju. Tāpat tika rīkoti koncerti, vākti ziedojumi utt. (piemēram, 29. novembrī tika organizēta plaša ziedojumu vākšanas kampaņa Bostonā, ko samērā plaši atzīmēja vietējā amerikāņu prese, informējot lasītājus arī par Latviju un tās situāciju kopumā). No 1919. gada rudens nozare tieši sadarbojās ar Latvijas Sarkanā Krustu.⁹¹

1921. gada augustā Latviju apmeklēja ASV Sarkanā Krusta delegācija, kuras sastāvā bija vairākas iestāžu pārstāves un žēlsirdīgās māsas, kuras iepazinās ar diezgan smago medicīnas un aprūpes situāciju Latvijā.⁹² 1921. gada 31. augustā Latvijas Sarkanā Krusta valde pieņēma vienbalsīgu lēmumu piešķirt E. Raienam organizācijas goda biedra nosaukumu (22. oktobrī, svinīgi saņemot Latvijas Sarkanā Krusta šim gadījumam izgatavoto mākslinieciski apstrādāto adresi, viņš kārtējo reizi izteica netiešu nosodījumu savai valdībai: “Kaut arī valdība nav oficiāli atzinusi, bet Amerikas tauta ir Latviju atzinusi un nāks viņai pretim, cik būs iespējams”).⁹³

Zināmā mērā sašaurinot savu darbību, 1921. gada maija sākumā Latvijas presē tika publicēts ASV Sarkanā Krusta paziņojums par pāreju uz jaunu darbības programmu. Līdz šim bijusi realizēta “vispārējās palīdzības programma”, kas Baltijas valstīs paredzēja “palīdzību katram trūcīgajam, neskatoties uz viņa vecumu, tautību, ticību vai kārtu”, apgādājot cilvēkus ar drēbēm un slimnīcas ar visu tām nepieciešamo miljoniem dolāru vērtībā. Turpretī turpmāk palīdzība visās Eiropas valstīs tiks sniegta vienīgi bērniem saskaņā ar pieņemto “Bērnu labklājības programmu”, kas paredz, ka organizācija “nāks palīgā ar sakopotām un sistemātiskām pūlēm katram trūcīgam bērnam Baltijas valstīs”. Līdz ar to tika paziņots par mantu dališanas pieaugušajiem pārtraukšanu, pievērstoties vienīgi bērnu apgādei, sevišķi – viņu medicīniskajai aprūpei ierīkotajās klīnikās ar liela skaita vietējo ārstu un žēlsirdīgo māsu palīdzību. Tika paziņots arī par vēl gaidāmo papildu medicīnas speciālistu ierašanos no ASV, kuri Latvijā palīdzēs realizēt jauno vietējās ASV Sarkanā Krusta nodaļas lozungu – “Palīdzība katram trūcīgam bērnam”.⁹⁴ 1921. gada 1. jūnijā ASV Sarkanais Krusts visā Eiropā bija pārtraucis vispārējo palīdzības darbu, to ievērojami sašaurinot un realizējot “Bērnu labklājības programmu”. Turpmāk palīdzība tika sniegta vienīgi nepilngadīgajiem. Baltijas valstīs tika

atvērtas kopumā 66 bērnu klīnikas, kurās katram bērnam bija nodrošināta ārstnieciska izmeklēšana un ārstēšana, ko bez atlīdzības veica ASV Sarkanā Krusta algoti ārsti un žēlsirdīgās māsas. Jūnijā Rīgā no Parīzes pienāca vilciena sastāvs (23 vagoni) ar amerikāņu Sarkanā Krusta mantām izdalīšanai Baltijas valstu trūcīgajiem bērniem minētās programmas ietvaros. Sakarā ar šajā laikā ARA gatavoto palīdzības akciju Krievijas badacietējiem Latvijas sabiedrībā un presē izplatījās baumas, ka arī šie krājumi domāti tālākai nosūtīšanai uz Krieviju, tāpēc ASV Sarkanais Krusts Latvijas presē paziņoja, ka tā “pastāvīgais sēdekļis ir Rīga” un tas “izplata savu darbību vienīgi Baltijas valstīs, un tādēļ arī nesen pienākušie 23 vagoni mantas ir nodomāti priekš jaunās “Bērnu labklājības programmas” izvešanas dzīvē Baltijas valstīs”.⁹⁵ Tā paša gada rudenī amerikāņi uzsāka savu noliktavu krājumu pakāpenisku pārvešanu no Liepājas uz organizācijas galvenajām noliktavām Francijā.⁹⁶

1921. gada oktobrī Latvijā vēl darbojās 18 amerikāņu Sarkanā Krusta ambulances (Rīgā, Jelgavā, Tukumā, Cēsīs, Jēkabpiestā, Krustpilī, Ventpilī, divas Liepājā, Talsos, Kuldīgā, Aizputē, Saldū, Rēzeknē, Daugavpilī, Valkā, Piedrujā un Ružānos). Vēl 1922. gada sākumā ASV Sarkanais Krusts saziņā ar Latvijas Iekšlietu ministriju dalīja Latvijas bērniem apģērbu. Februārī E. Raiens kā “Amerikāņu Sarkanā Krusta Rietumkrievijas un Baltijas valstu komisijas priekšnieks” vērsās pie Latvijas apriņķu priekšniekiem ar aicinājumu izveidot īpašas centrālkomitejas (tajās bija jāiekļauj pārstāvji no pašvaldības, skolām, policijas, organizācijām), kuras saņems Rīgā no amerikāņu noliktavas apģērbu un audumus, ko izdalīt trūcīgajiem bērniem līdz 12 gadu vecumam, vēlāk par to sniegtot amerikāņiem detalizētu atskaiti.⁹⁷ Tāpat organizācija rīkoja Rīgā bezmaksas mācību filmu demonstrāciju Latvijas ārstiem, pēdējā medicīnas kursa studentiem, vecmātēm un žēlsirdīgajām māsām (piemēram, 1921. gada 13. oktobrī filma par bērnu kopšanu pēc dzemdībām tika demonstrēta Rīgā “Grand kino”).⁹⁸

Raksturīgi, ka Latvijas pārstāvji centās iegūt ASV Sarkanā Krusta atbalstu arī citās valstīs. Piemēram, 1919. gada rudenī Latvijas pārstāvis Polijā bēgļu un gūstekņu lietās Pēteris Strods lūdza materiālu palīdzību – drēbes un citas nepieciešamās lietas Polijas gūstekņu nometnēs ieslodzītajiem latviešiem – bijušajiem sarkanarmiešiem. Kaut arī šīs organizācijas Polijas nodaļas pārstāvji sākumā solīja palīdzēt, galu galā tās vadītājs majors Molers pieklājīgi atteica, aizbildinoties ar to, ka saskaņā ar Polijas varas iestāžu apgalvojumu gūstekņi ir apgādāti pietiekami. Vēlreiz P. Strods mēģināja rast palīdzību pie amerikāņiem Varšavā pirms 1919. gada Ziemassvētkiem – kad sākās nepietiekami apģērbto gūstekņu – latviešu masveidīga atbrīvošana no nometnēm, taču atkal nesekmīgi, jo amerikāņi jau bija devuši svētku atvaļinājumā.⁹⁹

Tāpat jāatzīmē arī ASV Sarkanā Krusta misijas dalībnieku ne-tradicionālās aktivitātes Latvijā, pie kurām noteikti jāpieskaita kapteiņa Džeksona (*Jackson*) darbība. Būdams sportists (bokseris), viņš 1921. gada 8. jūlijā ieradās Latvijas armijas Rīgas garnizona Sporta klubā, uzdāvinādams tam 10 pārus “ļoti labu” boksa cimdu un vienu “rokas bali”. Turpmāk viņš kādu laiku darbojās klubā par boksa instruktoru, mācīdams latviešu karavīriem šī sporta veida pamatus.¹⁰⁰

1922. gada pavasarī Daugavpili un apkārtnē pārplūda Daugava, izpostot ievērojamas platības. Starp palīdzības sniedzējiem bija arī ASV Sarkanais Krusts (tas izsniedza cietušajiem iedzīvotājiem pārtiku, drēbes un medikamentus, aprīlī nosūtot uz Daugavpili no Rīgas vairākus vagonus ar šīm lietām), par ko zemkopības ministrs Volde-mārs Zāmuels aprīļa beigās izteica E. Raienam pateicību.¹⁰¹

Tomēr tieši 1922. gada pavasarī tika nolemts izbeigt ASV Sarkanā Krusta darbību Latvijā 1. jūlijā. Sakarā ar gaidāmo Latvijas un pārējo Baltijas valstu atstāšanu 1921. gada pavasarī Tartu Universitātē tika organizēti igauņu, latviešu un lietuviešu žēlsirdīgajām māsām paredzēti kursi, kuru mērķis bija sagatavot tās darbam ASV Sarkanā Krusta iestādēs pēc tā aizbraukšanas (no Latvijas kursus piedalījās piecas žēlsirdīgās māsas – Olga Dzintere, Alise Ruģēna, Leontīne Baumannē, Anna Ziediņa un Vilhelmīne Freiberga).¹⁰² Jau 1922. gada 1. jūnijā Rīgas pilsēta savā īpašumā pārņēma bijušo ASV Sarkanā Krusta klīniku un bērnu veselības kopšanas centru Skolas ielā 35, kurš tika pievienots pilsētas 1. slimnīcas bērnu klīnikai. Savukārt jūnija vidū ASV Sarkanais Krusts dāvāja Rīgas pilsētas valdei sešas automašīnas (kopā Latvijas iestādēm tika atstātas astoņas automašīnas apmēram 2 860 000 Latvijas rubļu vērtībā¹⁰³). Kopumā organizācija Rīgas pilsētas rīcībā atstāja dažādus īpašumus 40 miljonu dolāru vērtībā. Ārpus Rīgas esošās organizācijas uzturētās klīnikas (piemēram, Liepājā) pārgāja Latvijas Sarkanā Krusta īpašumā.¹⁰⁴ Organizācija līdz pat savas darbības beigām piegādāja pa Latvijas dzelzceļiem pārtikas ešelonus badā cietušajiem iedzīvotājiem Krievijā. 1921. gadā Latvijas Sarkanais Krusts risināja sarunas par iespējām izmantot Krievijā iztukšotos ASV organizāciju dzelzceļa vagonus Latvijas bēgļu nogādāšanai dzimtenē.¹⁰⁵

Pēdējā – nepilnajā darbības gadā ASV Sarkanais Krusts, tāpat kā iepriekšējos gados, Iekšlietu ministrijas Veselības departamentam piešķīra medikamentus, dezinfekcijas līdzekļus, pārsienamos materiālus un traukus, kuri tika izsniegti valsts slimnīcām, leprozorijiem, pašvaldību un labdarības iestāžu slimnīcām un ambulancēm. Kopumā tikai medikamenti vien valsts iestādēm bija izsniegti par 1 524 903, pašvaldību iestādēm – par 230 817, labdarības iestādēm – par 165 288 Latvijas rubļiem (kopā 1 921 008 rubļi), pārsienamie materiāli ko-

pumā par 356 738 rubļiem utt.¹⁰⁶ ASV Sarkanais Krusts stimulēja Latvijas veselības aizsardzības sistēmu arī citādos ceļos, piemēram, 1922. gada vasarā E. Raiens piedalījās Latvijas Sarkanā Krusta organizētajās pirmajās Bērnu dienās Latvijā un pēc tam ziedoja veselīgākajiem un par to godalgotajiem bērniem 50 000 Latvijas rubļus skaidrā naudā.¹⁰⁷

Traģiska un zināmā mērā simboliska bija komisāra E. Raiena vietnieka – majora Hjū Rida Grifina (*Griffin*) nāve Latvijā 1922. gada 5. maijā.¹⁰⁸ Amerikāņu Sarkanā Krusta vadošais darbinieks tika guldīts Latvijas zemē – 7. maijā viņš izvadīts no ASV Sarkanā Krusta nama Andreja ielā 6 un svinīgi, ar militāru godu apbedīts Rīgas Meža kapos. Viņa bērū ceremonijas norise un tās atspoguļojums presē savdabīgā veidā liecināja par organizācijas darbības nozīmi Latvijas valstī: “Ar Amerikas valsts karogu pārsegtā šķirstā nelaiķi veda sešjūgu lielgabalu ratos, un viņam pakaļ nesa krāšņus lauru un puķu vainagus, aiz kuriem sekoja valdības iestāžu un ārzemju karamisiju, un diplomātijas priekšstāvji un liels ļaužu pulks. Kapsētā no vārtiem līdz kapam bija nostādīti militāri godasargi parādes mundieros. Nelaiķi nesa uz kapu mūsu virsnieki-ārsti. Ielaižot šķirstu kapā, godasargu rota salutēja. Garīgo ceremoniju izpildīja amerikāņu mācītājs Dr. Džordžs A. Simons (*Simons*) no Rēveles. Pirmā pušķoja nelaiķa kapu ar 15 lauru un puķu vaināgiem Apsardzības ministrijas goda rota, tad mācītājs svētīja kapu. Valsts prezidenta vārdā nolika vaināgu Satversmes sapulces sekretārs [Erasts] Bite, cildinot nelaiķa lielo cilvēkmīlestību. Dr. med. [Pēteris] Sniķers kā kara sanitārpriekšnieks izcēla nelaiķi par vienu no ievērojamākajiem amerikāņu lielās cilvēkmīlestības organizācijas darbiniekiem. Neskatoties uz 72 gadu vecumu, viņš sniedzis Bermonta laikā ievainotiem ne vien ārstniecisko palīdzību, bet darbojies cīņu vietās, iznesdams no uguns ievainotos. Pēc kara nelaiķis veicinājis arī Latvijas lauksaimniecību, apgādājot labākās lauksaimniecības mašīnas u.c. piederumus. Igaunijas konsuls [Karls] Megi atzīmēja nelaiķa nopelnus arī viņa tēvijas armijā un nolika lauru vaināgu. Amerikas sūtnis [Evans] Jangs [*Young*] un Ārlietu ministrijas priekšstāvis cildināja nelaiķa idejismu cilvēkmīlestībā. No Iekšlietu ministrijas direktors Dr. [Jānis] Kivickis sevišķi izcēla nelaiķa mīlestību pret bērniem un jaunatni un viņa lielo palīdzību bēgļiem un Daugavpils plūdus cietušiem. No Rīgas pilsētas kapu pušķoja ar lauru un rožu vaināgu slimnīcas direktors Dr. [Ernests] Putniņš. Svētība, kādu nesis Amerikas Sarkanais Krusts, nav novērtējama. Sarkanā Krusta priekšstāvis Dr. med. [Jānis] Jankovskis ar dziļu godbijību atcerējās nelaiķa pašai dziedzību un lietpratību. No Satiksmes ministrijas un dzelzceļnieku sanatorijas Dr. [Kārlis] Barons veltīja nelaiķim sirsnīgu pateicību. Rožu vaināgu nolika no Izpostīto apgabalu kongresa padomes [Marta] Celmiņas kundze, kuras pateicības vārdus noslēdza

latvju kareivju atvadišanās bazūnes skaņas. Novēlam vieglas smiltis pateicīgās Latvijas klusajā priedainē.”¹⁰⁹

Tikpat izteiksmīga bija E. Raiena presē atreferētā runa 1922. gada 31. maijā Rīgas pilsētas valdes organizētajā svinīgajā pasākumā, kurā piedalījās gan pilsētas administrācija un slimnīcu vadība, gan Latvijas Augstskolas Medicīnas fakultātes personāls, ārsti u.c. Pēc pilsētas dāvētā krāšņā albuma saņemšanas E. Raiens sacīja: “Jūtos dziļi aizkustināts par laipno godināšanu, kuru Rīgas pilsēta parāda man un pārējiem Amerikas Sarkanā Krusta darbiniekiem. Turu par vajadzīgu atgādināt to notikumu gaitu, ar kuriem bija saistīta Amerikas Sarkanā Krusta darbība Baltijas valstīs, lai parādītu, kas sasniegts pēdējos gados. Par to, ka vispār bija ļoti maz zināms par Latvijas valsts nodibināšanos, liecina sekojošais: kad es 1919. g. jūlija mēnesī atrados Berlīnē, tad saņēmu rikojumu izvest uzdevumu, kuru uzlika Amerikas tauta attiecībā uz Latviju. Es saku, ka šis uzdevums izdarīts Amerikas tautas vārdā, jo Amerikas valdība, par nožēlošanu, vēl nav formāli atzinusi Latviju. Tomēr šādu atzīšanu ir devusi Amerikas tauta, sūtot savu palīdzību Latvijas iedzīvotājiem. Man bija uzdots sniegt palīdzību 10 000 iedzīvotājiem, kuri esot bez pienācīga apģērba un dzīvokļiem un atrodoties uz salas “Latvija” Rīgas jūras licī. Lai ievāktu tuvākas ziņas par šo salu, es braucu uz Skandināvijas valstīm, bet tur nekā nezināja pateikt. Ceļā uz Rēveli man gadījās piestāt Liepājas ostā. Tur pirmo reizi dabūju zināt, ka nodibinājusies Latvijas valsts, kuras valdība atrodas uz kuģa “Saratov”. Neskatoties uz to, šī valdība bija spējīga veikt savu uzdevumu un vēlāk pārnāca uz Rīgu. Rēvelē dabūju zināt, ka sala, kuras iedzīvotājiem man bija uzdots sniegt palīdzību, ir tā, kas atrodas Daugavā iepretim Rīgas tiltam. Amerikas Sarkanā Krusta komiteja ar izdališanai paredzētām mantām ieradās Jelgavā 1919. gada oktobra mēneša sākumā. Bij nodomāts nokļūt ar vilcienu līdz Rīgai, bet tas nebija iespējams, jo patlaban sākās Bermonta trupu uzbrukums. Tikai oktobra mēneša beigās caur Bolderāju un Milgrāvi mēs nokļuvām Rīgā. Te redzējām, ka pret ienaidnieku celtas tranšejas, ka Rīgas droširdīgiem iedzīvotājiem trūkst apavu, medikamentu, apsienamā materiāla. Amerikas Sarkanais Krusts ļoti labprāt deva, kas bij tā ricībā, lai mazinātu šo trūkumu. Latvijas armijas ciņas un stāvoklis mums atgādināja vēsturiskos notikumus pie Amerikas valsts patstāvības nodibināšanas, kad ziemas laikā Vašingtona armija cieta lielu trūkumu. Toreiz, tāpat kā Latvijas valsts pastāvēšanas sākumā, valūta bij mazvērtīga. Ja mēs salīdzinām to, kādā stāvoklī atradās Latvijas valsts un Rīgas pilsēta 1919. gada rudenī, ar to, kādā valsts un Rīgas pilsēta atrodas tagad, tad jāsaka, ka panākts ir ārkārtīgi daudz. Tas sasniegts nevis caur to, ka sniegta palīdzība no ārienes, bet gan caur Latvijas tautas centību un pašdarbību. Rīgas pilsēta pāris gadu laikā ir paspējusi ļoti ievērojamā mērā atdzimt, par to liecina tas

stāvoklis, kādā te atrodas tagad skolas, slimnīcas, sociālā apgādība. Rīga skaitāma par vistīrāko pilsētu. Rīgas 1. pilsētas slimnīca pēc savas iekārtas un darbības skaitāma par vienu no vislabākām starp publiskām slimnīcām Eiropā. Ņemot vērā, ko Latvijas valsts un Rīgas pilsēta sasniegušas pēdējo 3 gadu laikā un ka Amerikas Savienoto Valstu tagadējais stāvoklis sasniegts tikai pēc apmēram 150 gadiem, tad droši varu apgalvot, ka Latvija, relatīvi ņemot, ar laiku sasniegs to pašu, ko Amerika, atskaitot, zināms, valsts platību un iedzīvotāju skaitu. Amerikas Sarkanam Krustam bij sevišķa labpatika darīt visu iespējamo izpalīdzības ziņā, jo redzēja, ka tas ir pūliņu vērts. Jūlija mēnesī mēs atstāsim Latviju, bet viņa, tāpat kā Rīgas pilsēta, paliks mūsu dzīvā atmiņā. Man ir tas gods izteikt savā un savu līdzdarbinieku vārdā vissirsnīgāko atzinību vietējām iestādēm un darbiniekiem par to laipnību un pretimnākšanu, kura vienmēr un visur mums ir tikusi parādīta. Būdami Amerikā, mēs neaizmirsīsim Latviju un Rīgu un vienmēr būsīm gatavi darīt it visu, kas stāv mūsu spēkos, priekš Latvijas un Rīgas pilsētas, ja pēc tā rastos vajadzība. Sevišķu atzinību izteicu Rīgas 1. slimnīcas direktoram Dr. E. Putniņa kungam, kuru mēs mācījāmies pazīt un cienīt pa mūsu darbības laiku Rīgā. Izsaucu daudz laimes un labas sekmes kā Latvijas valstij, tā Rīgas pilsētai!”¹¹⁰

1922. gada jūnijā Rīgas pilsētas valde, ievērojot ASV Sarkanā Krusta nozīmīgo pilsētai sniegto atbalstu un daudzus dāvinājumus, ievēlēja E. Raienu par Rīgas goda pilsoni (jau maijā viņš tika ievēlēts par Rīgas pilsētas 1. slimnīcas goda kuratoru¹¹¹). 30. jūnijā viņš ieradās atvadu audiencē pie Valsts prezidenta Jāņa Čakstes, kurš viņam pasniedza piešķirto Lāčplēša Kara ordeni (III šķiras ordenis viņam kā vienīgajam amerikānim tika piešķirts par to, ka 1919. gada oktobrī un novembrī, būdams “ASV Sarkanā Krusta priekšnieks, pašizliedzīgā darbā sekmēja mūsu armijas apgādi ar medikamentiem, apģērbu un pārtiku, zem tiešas pretinieka uguns bieži apmeklēja priekšējās līnijas”¹¹²). Tās pašas dienas vakarā Iekšlietu ministrija organizēja atvadu mielastu ar visu ASV Sarkanā Krusta darbinieku piedalīšanos.¹¹³ Savukārt Latvijas Sarkanais Krusts apbalvoja E. Raienu ar savas organizācijas Goda krustu.¹¹⁴

Tūlīt pēc iebraukšanas Ņujorkā 1922. gada augustā “pēc septiņu gadu medicīnas un palīdzības darba dažādās Eiropas valstīs” E. Raiens sniedza plašu interviju laikrakstam “The New York Times”, kurā uzsvēra nozīmīgo progresu, ko Baltijas valstis pēdējos gados sasniegušas, arī pateicoties amerikāņu atbalstam: “Viņas ir līdzsvarojušas savus budžetus un, ciktāl ir runa par produkciju, ir ekonomiski neatkarīgas, sacīja pulkvedis Raiens, runājot par Latvijas, Igaunijas un Lietuvas atveseļošanu. 1919. gadā, kad mēs pirmo reizi ieradāmies Rīgā, cilvēki bija apmulsuši, dezorganizēti, bezpalīdzīgā stāvoklī. Viņi taustījās

tumsā, nezinot, kas notiks nākamajā dienā, daudz par to nesatraucoties. No tā [1919.] gada janvāra līdz maijam boļševiku propaganda bija spēcīga, un, tikai pateicoties spītīgai cīņasgribai, sīvai cīņai un smagam darbam, šīs trīs valstis šodien neatrodas nožēlojamajā Krievijas stāvoklī. [...] 1919. gadā septiņi vai astoņi miljoni šo valstu iedzīvotāju bija tikpat nedroši par savu nākotni kā pārējie 100 000 000 Krievijas iedzīvotāju. Pat pēc atzišanas saņemšanas no Tautu Savienības revolūcijas draudi turēja šīs valstis haotiskos un neregulētos apstākļos. Tikai pašreiz par normāla stāvokļa sasniegšanu liecina sajūta, ka nemiers ir pārvērties par kaut ko vairāk stabilu, izturīgāku un ilgstošāku. Daudziem no šiem cilvēkiem karš ir normāls un miers ir nenormāls. Tā ir realitāte ne tikai Baltijas valstīm, bet visai Eiropai. Zēni ir atstājuši savas skolas un klases kopš 1914. gada, lai iestātos armijā. Viņiem karš ir dabiskā dzīve. Viņi tagad nevar atgriezties skolā, lai pabeigtu savas pārtrauktās mācības, pēc demobilizācijas viņiem ir jāmeklē jauna nodarbošanās, jauna profesija. Baltijas valstīm, tāpat kā citām zemēm, ir jāatrisina šī problēma. Tas, ka tās ir spējušas, boļševikiem pastāvīgi klauvējot pie durvīm, stabilizēt savu tirdzniecību, nodibināt savas skolas un atjaunot rūpniecību, liecina ļoti tām par labu. Ja tām piemistu Centrālās un Austrumkrievijas krievu slinkums un neizlēmība, tas nebūtu iespējams. Taču tās no dabas ir saimnieciska, darbīga, uzņēmīga grupa, kas, iespējams, demonstrē vāciešiem raksturīgo efektivitāti un organizāciju. Pirmo divu darbības gadu laikā mūsu misijā ietilpa tikai vīrieši. Tā bija pārāk bīstama vieta, lai nodarbinātu palīdzības darbā sievietes. Mūsu darbs lielā mērā aprobežojās ar bēgļu ēdināšanu, medicīniskās palīdzības sniegšanu un tīrības uzturēšanu. Plosījās tīfs, un starp pusbadā esošajiem iedzīvotājiem tam bija vāja pretestība. Amerikas sniegtā palīdzība bija nenovērtējama. Nekas cits nevarēja glābt situāciju. Pēdējā gada laikā mums bija arī četrdesmit sešas sievietes – žēlsirdīgās māsas un palīdzības darba darbinieces, kuras palīdzēja organizēt žēlsirdīgo māsu darbību slimnīcās.” Tikpat atzinīgi šajā intervijā E. Raiens izteicās arī par sieviešu emancipāciju visās trijās Baltijas valstīs (ieskaitot viņu parlamentāro darbību) un jaunizveidotajām Latvijas, Igaunijas un Lietuvas augstskolām.¹¹⁵

1923. gada rudenī E. Raiens, kurš, kā jau minēts, bija arī Latvijas Sarkanā Krusta pirmais goda biedrs, 40 gadu vecumā nomira no malārijas Teherānā, kur darbojās kā savas organizācijas pārstāvis palīdzības sniegšanā zemestrīcē cietušajiem iedzīvotājiem Persijas dienvidaustrumu daļā. Latvijas prese izjusti atreferēja laikrakstā “Chicago Tribune” publicēto nekrologu, un Latvijas valdības Ministru prezidenta vietas izpildītājs un satiksmes ministrs Jānis Pauļuks nosūtīja ASV Sarkanajam Krustam valdības vārdā vissirsnīgāko līdzjūtību sakarā ar E. Raiena nāvi.¹¹⁶

Organizācijai atstājot valsti, daudzas tās īpašumā esošās mantas palika vai tika izdalītas Latvijas organizācijām, iestādēm un privātpersonām. Šim daudzumam vajadzēja būt ievērojamam, jo 1922. gada 28. augustā Finanšu ministrijas Muitas departaments aicināja iestādes un personas, kuru rīcībā atrastos šāds īpašums, mēneša laikā pieteikt to muitas nodokļa nomaksāšanai.¹¹⁷ ASV Sarkanais Krusts atstāja Latviju, taču atmiņas par tā darbību saglabājās ilgi. Arī turpmākajos gados ASV Sarkanais Krusts joprojām izrādīja noteiktu atbalstu Latvijas iedzīvotājiem. Piemēram, 1923. gada pavasarī Latvijas Sarkanā Krusta Bērnu fonds saņēma amerikāņu ziedojumu Latvijas bērniem – 4 miljonus Latvijas rubļu, kuri bija jāsadala proporcionāli starp visu Latvijā dzīvojošo tautību bērniem.¹¹⁸

Vēl 1922. gadā Parīzē notikušajā ASV Sarkanā Krusta konferencē E. Raiens, bijušais organizācijas komisārs Baltijas valstīs, savā referātā atzīmēja, ka sākotnēji organizācija Baltijas valstīs (Latvijā, Igaunijā un Lietuvā) pavisam atvērusi 140 bērnu klīnikas, kuru skaits vēlāk samazināts līdz 100. Kopumā sniegta palīdzība 84 464 bērniem, bet vairāk nekā 100 000 – medicīniski uzraudzīti. Klīnikās pieņemti 290 615 slimnieki, mājās apmeklēti 49 489 slimie, Rīgā atvērtas trīs zobārstniecības klīnikas, kurās ārstējies kopumā 12 281 bērns; pabalsti – drēbes un autiņi, kā arī mazākā apjomā pārtika – izsniegti bēgļu bērniem līdz 5 gadu vecumam, kara invalīdu un bēgļu bērniem, kuri drēbju trūkuma dēļ nevarēja apmeklēt skolu; Latvijā drēbes izsniegtas apmēram 32 000 bērnu (kopumā ap 42 000 komplektu); mātēm ierīkotas klīnikas ar centru Rīgā un organizēti kursi par zīdaiņu kopšanu, līdz 1922. gada februārim (apmēram pusgada laikā kopš šīs akcijas sākuma) reģistrētas 578 mātes, 450 gadījumos viņām izsniegti autiņi un ēdiens, bet 726 gadījumos mātes apmeklētas mājās. E. Raiens uzskatīja: “Darba rezultāts esot tas, ka vietējie Sarkanie Krusti pēc Amerikas Sarkanā Krusta izvākšanās ar lielu interesi turpina iesākto tautas veselības kopšanas darbu, bet lielākais šķērslis Amerikas Sarkanā Krusta programmas kārtīgai izvešanai Baltijas valstīs bijis viņu nenokārtotais ekonomiskais stāvoklis, kuru padarot vēl komplicētāku pastāvošais šķiru un tautību antagonisms.”¹¹⁹

Kopumā ASV Sarkanā Krusta vadītāja E. Raiena attieksme pret Baltijas valstu neatkarības jautājumu ievērojami atšķīrās no viņa valsts valdības nostājas, būdama daudz labvēlīgāka, turklāt, kā jau minēts, pats E. Raiens par to atklāti runāja, tiklīdz radās tāda izdevība. Tomēr dažos gadījumos ASV valdības oficiālā politika iespaidoja arī viņa vadītās misijas darbinieku attieksmi. Tā, piemēram, 1920. gada 20. martā Z. Meierovics sūdzējās ASV Sarkanā Krusta vadībai Rīgā, ka tā ierēdņi uz Latvijas robežas atteikušies uzrādīt pasi un “pat pauduši savu neapmierinātību” par šo vispārēji atzīto pienākumu. H. Grifins

22. martā atbildēja, ka “Amerikas Sarkanā Krusta politika vienmēr ir sadarboties visos ceļos ar valdībām valstīs, kurās mēs darbojamies, un ievērot to izdotos likumus un noteikumus. Mūsu iestāde priecāsies saņemt ziņu par jebkuru Amerikas Sarkanā Krusta locekli, kurš to nedarīs.” Vienlaikus H. Grifins izteica cerību, ka Latvijas valdība radīs iespēju izsniegt Sarkanā Krusta locekļiem vīzas uz vairākiem mēnešiem – ilgāku periodu nekā līdz šim¹²⁰ (acīmredzot minētais arī bija galvenais uz robežas demonstrētās amerikāņu nepaklausības cēlonis, kas tomēr ienesa kopumā ļoti labajās attiecībās ar ASV Sarkanā Krustu Latvijā zināmu sarūgtinājumu).

Jāpiezīmē, ka 1922. gadā Latvijas Sarkanā Krusta jaunajai organizācijai – Latvijas Jaunatnes Sarkanajam Krustam nozīmīgu palīdzību sniedza ASV Jaunatnes Sarkanais Krusts, tādējādi arī atstājot savas pēdas Latvijas vēsturē.¹²¹ ASV Sarkanā Krusta vārds arī turpmākajos gados atskanēja Latvijā – gan līdz pat valsts neatkarības iznīcināšanai 1940. gadā atceroties sniegto atbalstu Neatkarības cīņās un uzreiz pēc tām, gan citos aizjūras zemes sniegtā atbalsta gadījumos. Piemēram, 1928. gada beigās ASV Sarkanais Krusts caur savas valsts sūtniecību nogādāja humāno palīdzību plūdos un neražā cietušo Latvijas apgabalu iedzīvotājiem, kā arī amerikāņu bērnu sarūpētās Ziemassvētku dāvanas tajos dzīvojošajiem bērniem.¹²²

* * *

ASV nevalstiskās organizācijas – Amerikas Sarkanā Krusta darbība Latvijā Neatkarības kara un tam sekojošā perioda laikā jāatzīst par ļoti nozīmīgu, pirmkārt, no kopš 1914. gada bez pārtraukuma ilgušo karu, bēgļu kustības un dažādu okupācijas režīmu Latvijas zemei un tautai nodarīto smago postījumu un izraisītā trūkuma likvidācijas un atvieglošanas viedokļa. Latvijas iedzīvotājiem un karavīriem sniegtais bezmaksas atbalsts pārtikā, apģērbā un medikamentos bija ļoti būtisks, un tā saņēmēji vēl pēc daudziem gadiem atcerējās amerikāņus tieši saistībā ar šo palīdzību. Amerikas Sarkanā Krusta palīdzība Latvijai aplūkojamajā periodā, līdzīgi kā citās Austrumeiropas valstīs, koncentrējās uz humāno atbalstu trūcīgajiem iedzīvotājiem, kurš tika realizēts tieši un arī sadarbībā ar vairākām Latvijas organizācijām (pirmkārt Sieviešu palīdzības korpusu un Latvijas Sarkanā Krustu), kā arī palīdzību medicīnas iestādēm civilajā un militārajā resorā ar ārstēšanas līdzekļiem un inventāru. Turklāt dažādās Latvijas vietās tika izveidotas arī īpašas Amerikas Sarkanā Krusta acu slimību un zobārstniecības klīnikas bērniem. Amerikāņu atbalsts dizentērijas un tīfa epidēmiju laikā 1920. gadā bija ārkārtīgi nozīmīgs, glābjot daudzu iedzīvotāju un karavīru dzīvību. Organizāciju pilnībā atbalstīja arī palīdzībā dziļi ieinteresētā Latvijas valdība.

Savukārt, raugoties no divpusējo attiecību viedokļa, ASV nevalstisko organizāciju – Sarkanā Krusta, YMCA un YWCA darbinieku Latvijā paveiktais skaidri apliecināja, ka ASV valdības oficiālais viedoklis par Latvijas un citu Baltijas valstu pagaidu neatzīšanu nekādā gadījumā nav amerikāņu tautas pārliecība, tieši šīs organizācijas lielā mērā panāca pozitīvu attieksmi pret savu valsti Latvijā un arī citās zemēs, kurās tās darbojās. Īpaši nopelni šīs nostājas atklātā paušanā bija ASV Sarkanā Krusta vadītājam Baltijas valstīs E. Raienam. Turklāt viņš un citi samērā daudzskaitlīgās ASV Sarkanā Krusta misijas darbinieki 1919.–1922. gadā Latvijā un citās Baltijas valstīs ne vien sniedza ārkārtīgi nepieciešamo humāno atbalstu un popularizēja savu valsti, bet arī paši ieguva informāciju par līdz šim ASV praktiski nepazīstamajām zemēm, izplatot to tālāk dzimtenē.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Sk. sīkāk: *Jēkabsons Ē.* ASV attieksme pret Latviju 1918.–1922. gadā // Vēsturnieks profesors Dr. phil. LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezergailis. Biobibliogrāfija. Darbābiedru veltījumi 70 gadu jubilejā / Sast. J. Bērziņš. – Rīga: LU Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000. – 198.–263. lpp.
- ² *Jēkabsons Ē.* Amerikas Savienoto Valstu Jaunekļu kristīgās savienības (YMCA; Young Men Christian Association) un Jaunavu kristīgas savienības (YWCA; Young Women Christian Association) darbība Latvijā 1920.–1922. gadā // Latvijas Arhīvi. – 2009. – Nr. 4. – 31.–62. lpp. Pieejams arī: <http://www.arhivi.lv/sitedata/ZURNALS/2009.Nr.4.pdf>
- ³ Sk. sīkāk: *Dock L., Pickett S., Noyes C., Clement F., Fox E., Van Meter A.* History of American Red Cross Nursing. – New York, 1922. – P. 387–1133; History of the American Red Cross. Pieejams: <http://www.redcrosslv.org/history.html>; A Brief History of the American Red Cross. Pieejams: <http://www.redcross.org/museum/history/brief.asp> (skatīts 2009. g. 24. decembrī).
- ⁴ *Skalbe K.* Pie mūsu Amerikas draugiem // Jaunākās Ziņas. – 1919. – 21. jūl.
- ⁵ Amerikas Sarkanā Krusta priekšstāvis frontē // Kurzemes Vārds. – 1919. – 2. sept.
- ⁶ *Tarulis A.* American-Baltic Relations 1918–1922: The Struggle Over Recognition. – Washington, 1965. – P. 250.
- ⁷ Who Was Who in America. – Vol. 1. (1897–1942). – Chicago, 1943. – P. 1076; *Flannery J. X.* Long-Dead Man from here is Remembered in Latvia // Sunday Times. – 1994. – Dec. 6. Pirms kara E. Raiens darbojās Meksikā, bet 1914. gadā tika iecelts par pirmās amerikāņu medicīniskās vienības vadītāju Serbijas armijā (strādāja slimnīcā Belgradā), 1917. gadā kļuva par Sarkanā Krusta komisijas vadītāju šajā valstī, bet 1918. gada beigās – 1919. gadā darbojās Berlīnē bijušo Krievijas karagūstekņu apgādē un

- nogādāšanā dzimtenē. E. Raiena foto sk.: Ilustrēts Žurnāls. – 1920. – Nr. 2 (jūn.). – 19. lpp.
- ⁸ Oral History Interview with Loy W. Henderson. Washington DC, June 14, 1973, Richard D. McKinzie. Pieejams: <http://www.trumanslibrary.org/oralhist/henderson.htm> (skatīts 2009. g. 25. decembrī). Interesanti, ka L. Hendersona kundze Elīze bija latviete.
- ⁹ Amerikāņu Sarkanā Krusta misija // Kurzemes Vārds. – 1919. – 13. sept.
- ¹⁰ Latvijas Sargs. – 1919. – 8. okt.
- ¹¹ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 6033. f. (Kāra vēstures komisija), 1. apr., 168. l., 7. lp.
- ¹² Kā mūsu karaspēks ieguva apbruņojumu // Latvijas Kareivis. – 1923. – 23. nov.
- ¹³ LVVA, 6033. f., 1. apr., 78. l., 13. lp.
- ¹⁴ Šilde Ā. Sarkanais Krusts latviešu tautas likteņceļos. – [B. v.], 1989. – 29. lpp.
- ¹⁵ LVVA, 5601. f. (Armijas štāba personīgo lietu kolekcija), 1. apr., 1730. l., 38. lp.
- ¹⁶ Turpat, 3413. f. (Kāra Sanitārā pārvalde), 1. apr., 393. l., 58. lp.
- ¹⁷ Latvijas Sarkanā Krusta darbība viņa divu gadu pastāvēšanas laikā // Latvijas Sarkanā Krusta Apskats. – 1920. – Nr. 1 (18. nov.); Sarkanā Krusta 15 gadi // Latvijas Kareivis. – 1933. – 21. nov.
- ¹⁸ LVVA, 2574. f. (Ārlietu ministrijas Politiskais departaments), 4. apr., 133. l., 276. lp.
- ¹⁹ Kolonels Raiens miris // Brīvā Zeme. – 1923. – 2. okt.
- ²⁰ Latvijas Sarkanā Krusta pateicība amerikāņiem // Jaunākās Ziņas. – 1919. – 28. okt.
- ²¹ LVVA, 3301. f. (Rietumu brīvprātīgo armijas komandieris pulkvedis Avalovs-Bermonts), 1. apr., 3. l., 45., 46., 48. lp.
- ²² Pārtikas piegādāšana Pārdaugavas iedzīvotājiem // Jaunākās Ziņas. – 1919. – 23. okt.
- ²³ Pārtika Pārdaugavai // Jaunākās Ziņas. – 1919. – 27. okt.; Tieslietu ministrijas un tiesu vēsture 1918–1938. – Rīga, 1939. – 119. lpp.; Šilde Ā. Sarkanais Krusts latviešu tautas likteņceļos. – 29. lpp.
- ²⁴ Sk.: *Varšlavāns A.* Rietumu politiskais faktors Latvijā: 1919. gads // Latvijas Vēsture. – 1993. – Nr. 4. – 11. lpp.; *Varšlavāns A.* Latvijas Republika starpvalstu attiecību sistēmā. Pirmā desmitgade. – Rīga, 2008. – 29. lpp.
- ²⁵ LVVA, 5601. f., 1. apr., 1730. l., 38. lp.
- ²⁶ Leitnants-Kolonels Edwards W. Raiens (Ryan) // Jaunākās Ziņas. – 1919. – 6. nov.
- ²⁷ Latvijas Tautas Padome. Sēde 12. novembrī // Jaunākās Ziņas. – 1919. – 13. nov.
- ²⁸ Leitnants, vēlāk virsleitnants J. Ozoliņš bija piekomandēts misijai 15 mēnešus, līdz 1921. gada janvārim, kad saskaņā ar maksimāli pieļaujamā komandējuma laika izbeigšanos tika atkomandēts uz savu karaspēka daļu, saņemot oficiālu E. Raiena pateicību. – LVVA, 3601. f. (Armijas virspavēlnieka štābs), 1. apr., 296. l., 474., 475. lp. (E. Raiena 1921. g. 15. janvāra raksts).

- ²⁹ LVVA, 3601. f. (Armijas virspavēlnieka štābs), 1. apr., 268. l., 166. lp.
- ³⁰ Turpat, 261. l., 61. lp.
- ³¹ Turpat, 269. l., 289. lp.
- ³² Bauskas kājnieku pulka 15 gadi // Latvijas Kareivis. – 1935. – 8. maijs.
- ³³ LVVA, 2570. f. (Ārlietu ministrijas Administratīvais departaments un Līgumu departaments), 2. apr., 15. l., 65.–69. lp.
- ³⁴ Mūsu cietumos ieslodzīto apgādāšana // Policijas Vēstnesis. – 1924. – 9. sept.
- ³⁵ Amerikāņu dāvana Rīgas Centrālcietumam // Jaunākās Ziņas. – 1919. – 15. aug.
- ³⁶ Latvijas Sarkanā Krusta Liepājas nodaļas Revīzijas komisija // Kurzemes Vārds. – 1919. – 30. sept.
- ³⁷ Šilde Ā. Sarkanais Krusts latviešu tautas likteņceļos. – 28., 31. lpp. Sk.: Sieviešu palīdzības korpusa 10 gadi // Latvijas Kareivis. – 1929. – 1. dec.; Valdības Vēstnesis. – 1921. – 10. maijs.
- ³⁸ LVVA, 2498. f. (Sieviešu palīdzības korpuss), 1. apr., 4. l., 45. lp. (valdes 1919. g. 10. novembra sēdes protokols).
- ³⁹ Amerikas Sarkanais Krusts // Jaunākās Ziņas. – 1919. – 6. dec.; Amerikas Sarkanā Krusta dāvanu izdalīšana // Jaunākās Ziņas. – 1919. – 8. dec.
- ⁴⁰ Sieviešu palīdzības korpusa pusgada darbības pārskats no 1. oktobra 1919. g. līdz 1. aprīlim 1920. g. – Rīga, 1920. – 31., 32. lp.
- ⁴¹ LVVA, 2498. f., 1. apr., 4. l., 5. lp. (Darba nodaļas pārskats par visu darbības laiku līdz 1920. g. 1. apr.).
- ⁴² Turpat, 3601. f., 1. apr., 283. l., 140., 142. lp. (Sieviešu palīdzības korpusa vadītāja Artura Galindoma 1920. g. 30. jūnija ziņojums armijas virspavēlniekam un “Trūcīgo bērnu un nespējnieku saraksts gar Daugavu līdz Krustpilij izpostītos apgabalos”).
- ⁴³ Turpat, 269. l., 249. lp. (E. Raiena 1919. g. 16. decembra paziņojums Latvijas armijas Virspavēlnieka štāba priekšniekam par H. Deivisa iecelšanu ASV Sarkanā Krusta Liepājas nodaļas vadītāja amatā).
- ⁴⁴ Kurzemes Vārds. – 1920. – 10. janv., 12. marts, 1. maijs, 8. jūl., 20. jūl., 28. jūl., 20. aug., 8. sept., 25. nov.; 1921. – 20. apr.
- ⁴⁵ Aprīņķa slimnīcas atklāšana Jelgavā // Valdības Vēstnesis. – 1920. – 26. nov.
- ⁴⁶ LVVA, 5192. f. (Galvenais štābs), 1. apr., 61. l., 10. lp.
- ⁴⁷ Vidzemnieks. – 1920. – 3. janv.
- ⁴⁸ LVVA, 2570. f., 2. apr., 49. l., 15.–19., 83. lp.
- ⁴⁹ Turpat, 1468. f. (Kara ministrijas Sekretariāts), 1. apr., 83. l., 68. lp.
- ⁵⁰ Turpat, 2570. f., 2. apr., 49. l., 33.–35. lp.
- ⁵¹ Kurzemes Vārds. – 1921. – 1. maijs.
- ⁵² Latvijas Kareivis. – 1920. – 16. nov.; Valdības Vēstnesis. – 1920. – 16. nov.
- ⁵³ Foglesong D. S. The United States, Self-Determination and the Struggle against Bolshevism in the Eastern Baltic Region, 1918–1920 // Journal of Baltic Studies. – Vol. XXVI. – No. 2 (Summer 1995). – P. 113.
- ⁵⁴ Lietuva. – 1921. – 9. vas.
- ⁵⁵ Jaunākās Ziņas. – 1920. – 14. janv.
- ⁵⁶ LVVA, 3601. f., 1. apr., 275. l., 195. lp. Pēc H. Brašņevica saslimšanas radās zināma problēma sakarā ar ļoti mazo angļu valodas pratēju skaitu starp

- Latvijas armijas virsniekiem, tādēļ tika plānots kā tulku uz Daugavpili nosūtīt kareivi Miķeli Siliņu, kam ASV Sarkanā Krusta vadība pat piekrita. – Turpat, 5192. f., 1. apr., 276. l., 9. lp. (ASV Sarkanā Krusta majora H. Grifina 1920. g. 21. februāra raksts Latvijas armijas Virspavēlnieka štābam).
- ⁵⁷ Turpat, 5192. f., 1. apr., 276. l., 200., 222. lp. (Kliftona 1920. g. 6. marta telegramma Latvijas armijas Virspavēlnieka štābam un 7. marta atbildes telegramma); 3601. f., 1. apr., 279. l., 193. lp. (T. Orbisona 1920. g. 17. marta raksts Latvijas armijas Virspavēlnieka štābam par K. Ferstera ierašanos viņa ricībā), 145. lp. (T. Orbisona 1920. g. 15. marta pilnvaru raksts K. Fersteram); 5601. f., 1. apr., 1711. l. (K. Ferstera personīgā lieta), 4. lp.
- ⁵⁸ Turpat, 6033. f., 1. apr., 25. l., 82. lp.
- ⁵⁹ Amerikas Sarkanais Krusts // Kurzemes Vārds. – 1920. – 10. febr.
- ⁶⁰ Наша жизнь. – 1920. – 19 март; Минский курьер. – 1920. – 2 апр.
- ⁶¹ *Trušele A.* Bērnu sociālās problēmas un sociālās palīdzības veidošanās Latgalē 20. gadsimta 20. gados. Maģistra darbs. – Rīga: Vēstures un filozofijas fakultāte, 2001. – 77. lpp.
- ⁶² Gazeta Warszawska. – 1920. – 17 marzec.
- ⁶³ *Mańczewski P.* Z podróży na Łotwę // Gazeta Warszawska. – 1920. – 19 marzec.
- ⁶⁴ *Trušele A.* Bērnu sociālās problēmas un sociālās palīdzības veidošanās Latgalē 20. gadsimta 20. gados. Maģistra darbs. – Rīga: Vēstures un filozofijas fakultāte, 2001. – 77. lpp.
- ⁶⁵ LVVA, 3403. f. (Rēzeknes Kara slimnīca), 1. apr., 130. l. (lazaretis sarakste ar ASV Sarkanā Krustu), 1.–3. lp.
- ⁶⁶ Turpat, 15. l. (lazaretis dienasgrāmata), 35., 43. lp.; 16. l. (lazaretis dienasgrāmata), 26. lp.
- ⁶⁷ Turpat, 130. l., 7.–27. lp.
- ⁶⁸ *K. Br.* Amerikāņu palīdzība mūsu armijai // Latvijas Kareivis. – 1920. – 19. sept.
- ⁶⁹ Amerikas Sarkanā Krusta darbība // Valdības Vēstnesis. – 1920. – 13. sept.
- ⁷⁰ LVVA, 2570. f., 2. apr., 49. l., 62., 63. lp. (H. Grifina 1920. g. 20. un 27. marta raksti Z. Meierovicam).
- ⁷¹ Oral History Interview with Loy W. Henderson. Washington DC, June 14, 1973, Richard D. McKinzie. Pieejams: <http://www.trumanslibrary.org/oralhist/henderson.htm> (skatīts 2009. g. 25. decembrī).
- ⁷² LVVA, 3723. f. (Iekšlietu ministrijas Pašvaldību departaments), 1. apr., 572. l., 178. lp.
- ⁷³ Amerikas Sarkanā Krusta darbība Latgalē // Latvijas Kareivis. – 1921. – 10. marts.
- ⁷⁴ LVVA, 3601. f., 1. apr., 283. l., 96. lp.
- ⁷⁵ Turpat, 138. lp. Šajā laikā Rīgā, neskaitot E. Raienu, strādāja majori Dž. V. Malkolms (*Malcolm*), Hjū R. Grifins (*Griffin*), Henrijs B. Kārters (*Carter*), D. F. Kamerons (*Cameron*), kapteiņi – Nelsons K. Daizērts (*Dysart*), Freds T. V. Bosvels (*Boswell*), Džejs F. Braunijs (*Browne*), Fords B. Stīvens (*Stevens*), Karls V. Lupo (*Lupo*), H. van Renkens-Stams (*Renken Stam*), V. A. Džeks (*Jacques*), Lūiss R. Traiens (*Tryon*),

- Džons K. Vaitnijs (*Whitney*), Vilbūrs F. Hauels (*Howell*), 1. leitnanti – Džeimss D. Greiss (*Grace*), E. Dž. Gerarduss (*Gerhardus*), D. N. Hjūtons (*Houghton*), Čess R. Klarks (*Clark*), V. D. Sisko (*Scisco*), Horācijs B. Ostins (*Austin*), E. B. Lomedjū (*L'Hommedieu*), Harijs M. Harpers (*Harper*), 2. leitnanti – Gajs E. Volfe (*Wolfe*), Dž. M. Vermejs (*Vermeys*), Džeimss Hardens (*Harden*), Valters Bekers (*Becker*) un Džeo M. Robertsons (*Robertson*).
- ⁷⁶ *Lejūm A.* Агрессия империалистических держав в Латвии (1917–1920 гг.). – Рига, 1953. – 60 с.
- ⁷⁷ LVVA, 2570. f., 10. apr., 51. l., 91., 94. lp.
- ⁷⁸ *Lācis H.* Toreiz, kad Latvijas valsts tapa. – [B. v.], 1954. – 115., 116. lp.
- ⁷⁹ Pateicība // Latvijas Kareivis. – 1921. – 13. janv.
- ⁸⁰ Latvijas armija 20 gadus / Red. H. Rozenšteins. – Rīga, 1940. – 267. lp.
- ⁸¹ Amerikas Sarkanā Krusta paziņojums // Valdības Vēstnesis. – 1920. – 19. jūl.
- ⁸² LVVA, 3234. f. (Iekšlietu ministrijas Administratīvais departaments), 18. apr., 50. l., 6., 50. lp.
- ⁸³ Amerikāņu Sarkanā Krusta darbība Ventspilī // Latvijas Kareivis. – 1920. – 9. sept.
- ⁸⁴ Amerikas Sarkanā Krusta palīdzība bēgļiem // Valdības Vēstnesis. – 1921. – 5. janv.
- ⁸⁵ Valdības Vēstnesis. – 1922. – 17. janv.
- ⁸⁶ LVVA, 2574. f., 4. apr., 141. l., 74. lp. (E. Raiena 1920. g. 21. oktobra raksts sakaru virsniekam J. Ozoliņam).
- ⁸⁷ Turpat, 1307. f. (Valsts kanceleja), 1. apr., 784. l., 24., 38.–41. lp.
- ⁸⁸ Turpat, 293. f. (Latvijas sūtniecība Vašingtonā), 1. apr., 453. l., 10. lp.
- ⁸⁹ Turpat, 59. lp. (L. Sējas 1921. g. 4. augusta ziņojums).
- ⁹⁰ Turpat, 160. l., 16., 17. lp.
- ⁹¹ Turpat, 2570. f., 2. apr., 63. l., 2.–9. lp. (K. Bukrota 1919. g. rudens – 1920. g. aprīļa sarakste ar Z. Meierovicu, pārstāvi Parīzē O. Grosvaldu un pārstāvi Londonā G. Bisenieku); 2575. f. (Diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības ārzemēs), 1. apr. (sūtniecība Londonā), 160. l., 4.–7. lp. (K. Bukrota 1919. g. 2. decembra raksts G. Biseniekam un Bostonā izdoto laikrakstu izgriezumi); 2574. f., 4. apr., 19. l., 31.–34. lp. (K. Bukrota 1920. g. 10. jūlija raksts Z. Meierovicam). Sk. arī: LVVA, 2575. f., 1. apr., 361. l., 1.–54. lp. (K. Bukrota un G. Bisenieka 1919. g. 26. decembra – 1920. g. 5. novembra sarakste).
- ⁹² Amerikas Sarkanā Krusta priekšstāvji Latvijas sanitārās iestādēs // Latvijas Sarkanā Krusta Apskats. – 1921. – Nr. 6 (15. sept.).
- ⁹³ Kolonela Ryana godināšana // Latvijas Sarkanā Krusta Apskats. – 1921. – Nr. 7 (7. nov.).
- ⁹⁴ Amerikāņu Sarkanā Krusta bērnu labklājības programma // Valdības Vēstnesis. – 1921. – 2. maijs.
- ⁹⁵ Pirmā tiešā vilciena pienākšana Parīze–Rīga ar amerikāņu Sarkanā Krusta mantām // Valdības Vēstnesis. – 1921. – 29. jūn.
- ⁹⁶ LVVA, 4712. f. (Latvijas Sarkanais Krusts), 1. apr., 1392. l., 2. lp.; Kurzemes Vārds. – 1921. – 5. maijs, 20. okt.; *Akmentiņš O., Bērziņa L.* Latvijas ideja Amerikā. – Jamaica Plain, Mass., 1968. – 31.–42. lpp.

- ⁹⁷ LVVA, 2125. f. (Mazākumtautību izglītības pārvaldes), 5. apr., 393. l., 2., 32., 51., 52. lp.
- ⁹⁸ Paziņojums // Valdības Vēstnesis. – 1921. – 12. okt.
- ⁹⁹ LVVA, 2574. f., 3. apr., 13. l., 46., 47. lp. Sikāk sk.: *Jekabsons Ē.* Latviešu karavīru un bēgļu atgriešanās dzimtenē no Polijas un Lietuvas 1919.–1921. gadā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2008. – Nr. 3. – 96.–116. lpp.; Nr. 4. – 64.–76. lpp.
- ¹⁰⁰ Amerikāņu kapitans Džeksons – boksa instruktors Rīgas garnizona sporta klubā // Latvijas Kareivis. – 1920. – 10. jūl.
- ¹⁰¹ Valdības Vēstnesis. – 1922. – 12., 25. apr.
- ¹⁰² Latvijas Sarkanā Krusta Apskats. – 1922. – Nr. 2 (15. apr.).
- ¹⁰³ Latvijas Sarkanā Krusta darbība 1922. g. // Valdības Vēstnesis. – 1922. – 29. nov.
- ¹⁰⁴ Latvijas Kareivis. – 1922. – 31. maijs, 13., 16. jūn.
- ¹⁰⁵ LVVA, 4712. f., 1. apr., 1393. l., 4. lp.
- ¹⁰⁶ Pārskats par Iekšlietu ministrijas darbību 1922. g. // Valdības Vēstnesis. – 1923. – 11. janv.
- ¹⁰⁷ Pirmās bērnu dienas Latvijā // Apskats. – 1922. – Nr. 3 (okt.).
- ¹⁰⁸ LVVA, 5192. f., 1. apr., 703. l., b. p. (ASV Sarkanā Krusta 1922. g. 5. maija paziņojums Latvijas armijas Galvenā štāba priekšniekam M. Peniķim par H. Grifina nāvi).
- ¹⁰⁹ Valdības Vēstnesis. – 1922. – 6. maijs; Majora Griffina apbedīšana // Jaunākās Ziņas. – 1922. – 8. maijs; Amerikas Sarkanā Krusta priekšnieka biedra, majora Griffita apbedīšana // Latvijas Kareivis. – 1922. – 9. maijs.
- ¹¹⁰ Kolonela Raeiena godināšana // Latvijas Kareivis. – 1922. – 2. jūn.
- ¹¹¹ Jaunākās Ziņas. – 1922. – 22. maijs.
- ¹¹² Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri. Biogrāfiska vārdnīca. – Rīga, 1995. – 432. lpp.
- ¹¹³ Latvijas Kareivis. – 1922. – 22. jūn.
- ¹¹⁴ Latvijas Sarkanā Krusta darbība 1922. g. // Valdības Vēstnesis. – 1922. – 29. nov.
- ¹¹⁵ Baltic States on Upgrade // The New York Times. – 1922. – Aug. 27.
- ¹¹⁶ Latvijas Kareivis. – 1923. – 3. okt.; Kolonels Raiens miris // Brīvā Zeme. – 1923. – 2. okt.
- ¹¹⁷ Valdības Vēstnesis. – 1922. – 28. aug.
- ¹¹⁸ LVVA, 2125. f., 5. apr., 103. l., 6. lp.
- ¹¹⁹ Amerikas Sarkanā Krusta darbība Baltijas valstīs // Apskats. – 1922. – Nr. 4 (nov.).
- ¹²⁰ LVVA, 2570. f., 2. apr., 49. l., 55., 56. lp.
- ¹²¹ Latvijas Jaunatnes Sarkanais Krusts // Policijas Vēstnesis. – 1923. – 4. dec.
- ¹²² Palīdzības darbs plūdos cietušiem // Latvijas Kareivis. – 1928. – 28. dec.

Ēriks Jēkabsons

THE ACTIVITIES OF THE AMERICAN RED CROSS IN LATVIA DURING THE YEARS 1919–1922

Summary

From the year 1918, when the US government for the first time considered the possibility of existence of an independent Republic of Latvia, till the summer of 1922, when this super power, after long hesitation, decided to acknowledge Latvia, Estonia and Lithuania *de iure*, the attitude of the US government can be characterized as that of uncertainty and unwillingness to allow intervention by an imagined antibolshevistic Russia in the affairs of other countries. At the same time government officials of the USA were greatly concerned about growing political influence of Soviet Russia, and tried to preclude it, as well as maintained contacts with other super powers of Antante who were interested in the change of the system of government in Soviet Russia. Accordingly the USA showed great interest in the Baltic States, Latvia included, because these countries had borders with Soviet Russia. The US leaders believed that it was possible to stop further expansion of Bolshevism in war-destroyed and weakened Europe by helping to prevent famine, poverty and disease among inhabitants of the countries which had suffered the heaviest losses. It was the reason why the USA engaged in supporting those countries (especially Eastern Europe and Soviet Russia, as well as formally independent Soviet Ukraine, Soviet Belorussia and Transcaucasia) by sending them food and daily commodities. Humanitarian aid of the US nongovernmental organizations was also of great importance. The extent and character of this support is well exemplified by Latvia. It was appropriate and inherent in the US foreign policy in Eastern Europe. In addition to this some American citizens also felt deep affinity to the new Republic of Latvia and willingness to lend a hand with its protection and reconstruction.

Already in 1919 the American Relief Administration, the structure of the US government and nongovernmental American Red Cross took part in rendering help to the citizens of Latvia; in 1920 Young Men's Christian Association of the USA joined in, mainly helping the Latvian Army; and in 1921 – Young Women's Christian Association of the USA. This article deals just with the activities of the American Red Cross in Latvia, as the most important American nongovernmental organization in this case.

The activities of the American Red Cross in Latvia were very important during the struggle for freedom (1918–1920) and the period after that, firstly because since 1914, when World War I broke out, there were continuous streams of refugees and different occupation regimes which changed one another. The American Red Cross helped to abolish the

hard ravages of war and poverty which were caused by these processes to the Latvian people. The free support, rendered by the American Red Cross to the inhabitants and soldiers of Latvia through supplies of food, clothes and medicines, was very important and those who received it remembered Americans exactly in this connection long after that. During the given period, the American Red Cross supplied the poor and needy inhabitants of Latvia and other Eastern European countries mainly with humanitarian aid. In Latvia it was done in collaboration with several organizations (firstly, the Women's Aid Corpus and Latvian Red Cross). Medical institutions in civil and military department were provided with medicines and inventory. Besides, special American Red Cross eye-hospitals and dentistry clinics were opened in different parts of Latvia. American support during the 1920 epidemic of typhus and dysentery was of especial importance as it saved the life of many civilians and soldiers. The government of Latvia was also deeply interested in this aid and gave full support to the organization.

Judging from the view on bilateral relations expressed by the representatives of American nongovernmental organizations, i.e. Red Cross, YMCA and YWCA, the official opinion of the US government about temporary disclaimer of the Republic of Latvia and other Baltic States on no account represented full conviction of the American people as a whole. The positive attitude towards the USA in Latvia and other countries was largely due to the efforts of just these organizations. The stand-point of Mr. E. Ryan, the American Red Cross leader in the Baltic States, must be highly commended. During 1919–1922 he, together with other American Red Cross mission employees in Latvia and other Baltic States, not only rendered most necessary humanitarian aid and popularized their own country, but also gained information about until then practically unknown lands, spreading this knowledge among their countrymen.

Iesniegts 19.01.2010.

Ineta Lipša

SABIEDRISKĀ TIKUMĪBA LATVIJĀ: ALKOHOLISKO DZĒRIENU LIETOŠANA, 1918–1940

Varai un darba devējiem brīvais laiks vēsturiski ir bijusi problēma, jo ar to saistītās aktivitātes vai – gluži pretēji – nekā nedarīšana cilvēkam nepaġēr būt disciplinētam, kā to prasa vajadzība pelnīt iztiku. Tomēr brīvā laika asociēšana ar brīvību un kontroles neesamību ir tikai šķietamība. Zināmā mērā vara allaž bijusi ieinteresēta atbalstīt dažādus brīvā laika pavadīšanas veidus, tādējādi novēršot cilvēku neapmierinātību ar dzīves vai darba apstākļiem, kas citādi izpaustos politiskā radikālismā, vēlmē dumpoties vai izraisīt citādas nekārtības. Cilvēka brīvajā laikā piekoptās nodarbes var ietekmēt darba produktīvāti un tādējādi – darba devēja intereses, apdraudēt arī paša darba ņēmēja sociālo un ekonomisko stāvokli, traucēt citu iedzīvotāju jūtas un kārtību publiskajā telpā. Rezultātā vara brīvo laiku regulēja netieši, piemēram, noteica alkoholisko dzērienu pieejamību, nosakot krogu darba laiku.

Latviešu atturības kustības tradīcija gadsimtiem veco dzeršanas ieražu saistīja ar muižnieku kultivētajiem krogiem un traktieriem un uzskatīja, ka, ja tos ierobežos, latviešu tautas nelāgais ieradums tiks iznīdēts.¹ Pret alkohola lietošanu asi nostājās Latvijas strādnieki 1905. gada revolūcijā.² Tomēr pēc revolūcijas šīs aktivitātes noplaka, un situācija 20.–30. gados jau tika raksturota vārdiem, ka “latviešu sabiedrība vispār dzeršanu neturēja par grēku”.³ Luterāņu mācītājs Alfrēds Skrodelis 1934. gadā konstatēja, ka gan “zemākā”, gan “augstākā sabiedrībā” iedzeršanu uzskata par kaut ko “nevainīgu, pašu par sevi saprotamu”, ka to nenosoda un nenicina.⁴ Vismaz jaunieši 30. gadu otrajā pusē “pīlnīgus atturībniekus uzskatīja par naiviem, ja ne muļķiem” un ar tabakas un alkohola lietošanu cerēja sevi pacelt “pieaugušākā pakāpē”.⁵ Šis uzskats iekļāvās normā, kas atzina mērenu dzeršanu un uz ko tika attiecināts jēdziens “dzeršana”, kamēr “žūpība” bija normas pārkāpums (tāpēc šo sociālo parādību regulējošo likumu sauca par Žūpības apkarošanas likumu), savukārt alkoholisms tika uzskatīts par slimību.

Jaunās valsts likumdevējs 1920. gada 17. augustā lēma par to, ko noteikt par normu Latvijas Republikā – atturību (prohibīciju) kā Amerikas Savienotajās Valstīs, kur tā ilga no 1919. līdz 1933. gadam un ko ieviest Latvijā prasīja daļa Satversmes sapulces deputātu, vai tomēr mērenu dzeršanu. Deputātu vairākums atzina, ka policejiskiem līdzekļiem nav iespējams alkoholu iznīdēt (“mēs nevaram pārvērst mūsu demokrātisko republiku par policijas valsti”), un uzsvēra, ka valsts nedrīkstētu palikt Antīņa lomā, noskatoties, kā degvīna spekulanti rauš naudu, kurai būtu jānonāk valsts budžetā.⁶ Valsts monopols uz spirta ražošanu bija svarīgs budžeta avots, tāpēc 1920. gada 17. augustā deputāti pieņēma likumu, kas regulēja alkoholisko dzērienu ražošanu valstī.⁷ Tas nozīmēja, ka mērena dzeršana tika akceptēta, kamēr žūpību uzskatīja par apkarojamu. Tajā pašā dienā deputāti uzdeva valdībai izstrādāt Žūpības apkaršanas likumu un daži pat norādīja, ka likumam būtu jāgarantē, “lai šie degvīna veikali būtu vaļā tad, kad cilvēki ietu darbā, bet tai laikā, kad viņi nāktu mājās no darba un kad viņiem būtu brīvs laiks, tos slēgtu”,⁸ tika ierosināts izdot “drakoniskus nosacījumus par parādīšanos atklātās vietās bez vajadzīgā līdzsvara, ieskurbušā stāvoklī”⁹ izglītēt par alkohola kaitīgumu un gādāt, “lai tauta pie tā nevarētu tikt”,¹⁰ cīņā ar žūpību par sabiedroto aicināt baznīcu,¹¹ bez žēlastības atņemt kandžas brūvētājam visu mantu un 12 stundu laikā “izlikt uz ceļa pliku ar visu ģimeni”, jo tad “neviens vairs kandžu nebrūvēs”.¹²

Tomēr atrašanās dzērumā publiskajā telpā un kandžas dzišana bija tik sasāpējuši jautājumi, ka parlaments negaidīja uz Žūpības apkaršanas likuma pieņemšanu, bet 1920. gada 18. oktobrī par atrašanos dzērumā publiskā vietā palielināja naudas sodu tūkstoš reižu (no 10 līdz 10 000 rubļiem), no 1921. gada septembra – 1000 zelta franku, bet kandžas dzinējiem noteica naudas sodu – 100 000 rubļu (5000 zelta franku).¹³

Krimināllikums jau paredzēja sodu par dzeršanu publiskā vietā, par dzeršanu gadījumos, kad tas aizliegts, bet uzņēmējus un veikalniekus sodīja par algas izmaksāšanu un darba līgumu slēgšanu alkoholisko dzērienu pārdošanas vietās, par alkoholisko dzērienu un to ražotāju reklāmu likumā aizliegtā veidā, par strādāšanu neatļautā laikā, par tirgšanos ar alkoholu neatļautā vietā, kā arī par alkohola pārdošanu uz parāda, maksāšanu ar alkoholu par darbu vai tā apmaiņu pret mantu.¹⁴ Turpmāk normas nemainījās – vara mainīja sodu apmērus, tomēr nebūtiski. Apskatāmajā laikā sods uz pusi tika samazināts par dzeršanu aizliegtos gadījumos un par alkoholisko dzērienu un to ražotāju reklāmu likumā aizliegtā veidā. Reklamēt alkoholiskos dzērienus gan presē, gan izkārtņēs ar veikala un firmas nosaukumu bija aizliegts no 1925. gada marta līdz 1933. gada maijam, savukārt to reklamēšana ar afišām, plakātiem, īpašu apgaismojumu, izlikšanu skatlogos bija aizliegta līdz pat okupācijai.

Tomēr 1920. gada 17. augusta likums pašvaldībām piešķīra tiesības pašām noteikt, vai to teritorijās alkohols būs vai nebūs pieejams. Atļaujas atvērt bufetes lauku sarīkojumos Netiešo nodokļu departaments drīkstēja izsniegt tikai saziņā ar pašvaldības iestādēm, lai vietējā sabiedrība varētu paust savu viedokli. Turklāt pašvaldības iestādes drīkstēja katru gadu lemt par to, vai samazināt atļauju skaitu tirgoties ar reibinošiem dzērieniem.¹⁵ Pagastu pašvaldību tiesības lemt par tādu tirgotavu atvēršanu un slēgšanu Saeima uzsvēra arī likumā par pagastu pašvaldību 1922. gada vasarā, norādot, ka tām jā rūpējas par žūpības apkarošana.¹⁶ Tomēr pašvaldībām šīs tiesības ne vienmēr izdevās īstenot dzīvē, jo Netiešo nodokļu departaments izdeva atļaujas arī krodzniekiem, kuriem pašvaldības bija atteikušās izdot atļauju alkoholisko dzērienu tirdzniecībai.¹⁷ Lēmumus par reibinošo dzērienu pārdošanas aizliegumu pieņēma Talsu, Ventspils, Kuldīgas, Cēsu un citu pilsētu domes, bet centrālās varas iestādes tos atcēla.¹⁸ No 1923. gada slēgt visus krogus Siguldā nolēma Siguldas pagasta padome, bet Pašvaldību departaments lēmumu atcēla.¹⁹ Tad pagasta padome nolēma no 1924. gada atļaut tirgoties ar alkoholu divām viesnīcām un biedrības "Vidzemes Šveice" biedru klubam, bet slēgt traktierus "Gali", "Atslēga" un tirgotavu "Birsrops" kā "kaitīgākos no kaitīgiem ar savu netīrību un piedauzību", jo dzirdēt neķitrus vārdus no pilsoņiem, kas "kūņojas" grāvmalā, nācies ne tikai skolniekiem, bet arī pilsētas viesiem.²⁰ Pašvaldību departaments atcēla arī šo lēmumu.

Latvijā alkoholu pārdeva četru veidu alkoholisko dzērienu pārdotavās – promnešanai; patērēšanai uz vietas; ēdienu namos ar tiesībām pārdot vīnu un alu; citos veikalos ar tiesībām pārdot vīnu un alu.²¹ Alkoholisko dzērienu pārdotavas patērēšanai uz vietas iedalīja 1. un 2. šķiras traktieros, biedrību un klubu bufetēs.²² Tieši par to darba laika ierobežošanu visaktīvāk debatēja politiķi, uzņēmēji un potenciālie alkohola lietotāji, un šīs debates atklāj, kāpēc iedzīvotāji, kas dzeršanu uzskatīja par tradīciju, tomēr vēlējās ierobežot žūpību.

Viens no pirmajiem Rīgas militārās policijas priekšnieka rīkojumiem pēc Latvijas valdības atgriešanās Rīgā 1919. gadā 13. jūlijā noteica, ka ar alkoholu drīkst tirgoties līdz pulksten 20 vakarā, bet 1. šķiras traktieri – līdz pulksten 22.²³ Taču tas bija tikai pirmais rīkojums, kuram pat vairākas reizes mēnesī sekoja nākamie saistībā ar pārvietošanās ierobežojumiem komandantstundas dēļ, pēc tam pilsētā notiekošo nekārtību un zādību dēļ, vēlāk to atcelšanas dēļ, tāpat mobilizācijas, apļenkuma un piefrontes stāvokļa dēļ. No 1920. gada 15. februāra iekšlietu ministrs atļāva 1. šķiras traktierus Latvijā slēgt pulksten 1 naktī, bet 2. šķiras – pulksten 22.²⁴ Vēl 1920. gada vasarā Rīgā huligāni dzērienu veikalos, piedraudot ar revolveriem, atņēma alkoholu, dienā izlaupot pat 5–6 veikalus.²⁵ Savukārt 1923. gada sākumā tika noteikts, ka Rīgā no 1923. gada 1. februāra 1. un 2. šķiras restorāni ir jāslēdz attiecīgi

pulksten 22 un pulksten 2 naktī,²⁶ bet pirms tam vara krogu darba laiku mainīja amplitūdā no pulksten 22 līdz pat 5. Stabilitātes iespaidu tas radīt nevarēja. Daļa sabiedrības atkal prasīja prohibīciju (Latviešu vidusskolu skolotāju 2. kongress 1923. gada janvārī).²⁷

Žūpības apkarošanas likumprojektu Saeimas komisijās sāka apspriest 1923. gadā.²⁸ Priekšlikumi liecina, ka daļa iedzīvotāju gribēja ieviest stabilu, dzelzainu kārtību alkoholisko dzērienu pieejamības jautājumā.²⁹ Vislielākās diskusijas izraisīja centieni saīsināt krogu darba laiku. Tieši alkohola pieejamība noteica pilsētas nakts dzīves ilgumu un tās ritmu, bet šo kritēriju uzskatīja par vienu no svarīgākajiem elementiem, kas veido modernu lielpilsētu.³⁰ Apspriežot likumprojektu Saeimas Sociālās likumdošanas komisijas sēdē 1923. gada 31. maijā, deputāts Arturs Alberings izteica priekšlikumu atļaut 1. šķiras traktieriem tirgoties līdz pulksten 24, nevis 22, jo “tāda ir pie mums nodibinājusies kārtība”, pretējā gadījumā “dzīve tiks traucēta”.³¹

Pret ieceri slēgt 1. šķiras traktierus pulksten 22 vēstulēs Sociālās likumdošanas komisijai 1924. gada sākumā protestēja Rīgas 1. šķiras traktieru turētāji. Viņi norādīja, ka Rīgā uzturas daudz ārzemnieku, noris intensīva dzīve, ko nebūs iespējams mākslīgi apturēt pulksten 22 vakarā, kā tas nav izdevies arī citu valstu lielajās pilsētās.³² Turklāt teātru izrādes un koncerti Rīgā beidzas pēc pulksten 22, tāpēc to apmeklētājiem tiks liegta iespēja pēc izrādēm paēst siltas vakariņas, kas savukārt veicinās alkohola nelegālu tirdzniecību un slepenu dzertuvju izveidi. Savukārt Rīgas 2. šķiras traktieru turētāji noraidīja ieceri 2. šķiras traktierus atvērt tikai pulksten 9 no rīta un sestdienās slēgt jau pulksten 18, bet svētdienās ļaut darboties tikai no pulksten 13 līdz 18.³³ Plānotie ierobežojumi tikai veicināšot alkohola nelegālo tirdzniecību, bet pašu dzeršanu izliks uz ielas. Cilvēki dzeršot strauji un neuzkodīšot, turklāt visticamāk – pašdarināto un kontrabandas degvīnu, kas daudz sliktāk ietekmē veselību nekā “mierīga un ērta alkoholisku dzērienu lietošana ar labiem ēdieniem un uzkožamiem”.³⁴ Pret vēlo atvēršanas laiku pulksten 9 no rīta iebilda tāpēc, ka Rīgā liela cilvēku rosība sākas ap pulksten 7, kad pienāk rīta vilcieni. Tad cilvēki grib ieturēt brokastis, mēreni lietojot glāzi alus vai kādu glāzīti degvīna. Aktivitāte apstājas ap pulksten 22, tāpēc vajadzētu ļaut 2. šķiras traktieriem strādāt no pulksten 7 līdz 22. Tika lūgts arī svētdienās noteikt darba laiku līdz pulksten 22 (iecerēto pulksten 18 vietā), jo svētdienās 2. šķiras traktieru apmeklētāji iziet no mājām vakarpusē, turklāt vispirms dodas uz teātri vai kino, bet pēc tam – uz restorānu paēst vakariņas, izdert glāzi alus un uzspēlēt biljardu. Ja 2. šķiras traktierus slēgs pulksten 18 vakarā, viņi dosies uz slepenajām dzertuvēm vai loto klubiem, kuros paspēlētu daudz vairāk naudas nekā samaksās par ēdienu un dzērienu 2. šķiras traktierī. Gan Rīgas 1. šķiras traktieru, gan 2. šķiras traktieru pilnvarotie uzsvēra, ka viņu uzņēmumu-

mu apmeklētāji jau esot pilnīgi pieraduši pie visai mērenas alkoholisko dzērienu lietošanas un piedzērušus cilvēkus tajos redzot reti.³⁵

1. Saeima žūpības apkaršanas likumprojektu sāka apspriest 1924. gada 21. oktobrī, Latvijas Pretalkohola biedrība organizēja parakstu vākšanas kampaņu par labu radikālajām prasībām un guva apmēram 400 organizāciju un tūkstošiem individuālo atbalstītāju atsaucību.³⁶ Tomēr pat Latvijas Pretalkohola biedrība 1924. gada pavasarī atzina, ka alkohola aizliegšana Latvijā ir pāragra, tāpēc pagaidām to vajag tikai ierobežot, iedzīvīnot "citu virzienu tautas domās un parāšās".³⁷ (Iespējams, tika ņemta vērā Zviedrijas pieredze, kur 1922. gadā referendumā 51% pilsoņu nobalsoja pret prohibīcijas ieviešanu.³⁸) Par likuma galveno mērķauditoriju atturībnieki uzskatīja strādniekus. Ierobežot alkohola pārdošanas laiku sestdienās prasīja tāpēc, ka "brīvā laikā atpūtas vietā darba tauta visur dabon alkohola gifti", kas grauj tautas kultūras līmeni un darba spējas,³⁹ turklāt "atņem strādniekiem spēku un prātu un tādā ceļā pamazina viņu darba ražīgumu".⁴⁰ Viņi uzskatīja, ka iespējams atturēt strādniekus no dzeršanas, ierobežojot traktieru darba laiku, – tad "ļaudis nenotriektu sūri grūti pelnīto algu sevīm un savām ģimenēm par postu".⁴¹ Savukārt kritiķi uzsvēra, ka likumprojekts izmanto vienīgi policejiskas metodes, mērķējot tikai pret vienu alkohola patēriņa vietu – krogiem un uz nevainīgākajiem dzērieniem – vīnu un alu, turklāt tas veicinās nelegālo tirdzniecību un ierobežos indivīda brīvību.⁴²

Likumu pieņēma 1924. gada 9. decembrī, bet izsludināja 24. decembrī.⁴³ Deputāti atzina, ka tā mērķis ir "apkarot kārdināšanu, apkarot pavedināšanu uz alkohola lietošanu".⁴⁴ Ja tobrīd smalkais tonis valstī bijis dzert, tad likuma uzdevums bija to mainīt uz pretējo,⁴⁵ paziņojot, "ka alkohols ir ļaunums, ka alkohola lietošana nav laba, ka tas ir kauns, ka tas ir negods".⁴⁶ "Jaunākās Ziņas" apgalvoja, ka likums esot "patīkama Ziemassvētku dāvana tām ģimenēm, kuras līdz šim cietušas no alkohola pārmērīgas lietošanas".⁴⁷ Tas bija otrs radikālākais žūpības apkaršanas likums Eiropā – uzreiz aiz Somijas,⁴⁸ kur no 1919. līdz 1932. gadam bija aizliegts ražot un pārdot dzērienus, kuros ir vairāk nekā 2% alkohola.⁴⁹ Tomēr ne jau apsēstība ar atturības ideju lielāko daļu iedzīvotāju Latvijā mudināja parakstīties par radikālāko žūpības apkaršanas likumprojektu, bet drīzāk vēlme nodrošināt ikdienas komfortu.⁵⁰

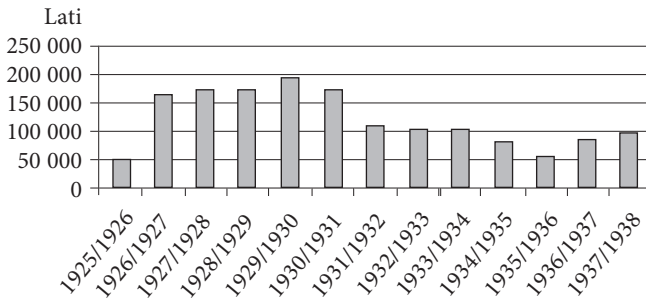
Atturībniekiem izdevās likumā iestrādāt prasības par alkoholu uzskatīt dzērienu, kas satur vairāk nekā 1,5% alkohola; aizliegt pārdot alu ēdienu veikalos, pārtikas preču, zeltera un piena bodēs; aizliegt tirgot alkoholu tirgos, zaļumballēs, izstādēs; noteikt, ka traktieros darbdienās alkoholu drīkst pārdot no pulksten 9 līdz 22, sestdienās – no pulksten 9 līdz 12, bet svētdienās un svinamajās dienās traktieriem jābūt slēgtiem; aizliegt reklamēt alkoholu avīzēs; aizliegt

spēlēt mūziku un deju iestādēs, kur pārdod alkoholu; aizliegt izmaksāt strādniekiem krogos algu; aizliegt lietot alkoholu valsts un pašvaldību finansētās svinībās, kā arī mācību iestāžu telpās un pie tām pastāvošajās organizācijās. Nakti no 1925. gada 24. uz 25. martu, kad stājās spēkā Žūpības apkaršanas likums, prese nosauca par krogu pastardienu⁵¹ un par pirmo sauso nakti.⁵²

Iespējams, viens no iemesliem, kāpēc izdevās pieņemt tik skarbu likumu, bija fakts, ka nemaz nebija iespējams spriest par žūpības izplatību valstī, balstoties uz statistiku. Tobrīd bija pieejami dati par personu skaitu, kas sodītas par parādīšanos publiskā vietā reibumā, no 1921. gada (3926 personas) līdz 1924. gadam (10 757), kad ~55% sodīto uzlika samaksāt naudas sodu līdz 20 latiem.⁵³ Savukārt par laiku no 1925. līdz 1938. gadam pieejami dati, cik liela soda nauda valstī iekasēta par alkohola lietošanas un pārdošanas normu pārkāpumiem (sk. 1. diagrammu). Šī summa 20. gadu otrajā pusē nesaņiedza 200 tūkstošus latu gadā, no 1931. gada bija ap 100 tūkstošiem latu gadā, bet no 1934. gada – mazāk par 100 tūkstošiem latu gadā. Visticamāk, autoritārā režīma laikā cilvēki retāk iereibuši pārvietojās publiskajā telpā, bet alkoholisko dzērienu tirgotavu īpašnieki cītīgāk ievēroja likumu.

1. diagramma⁵⁴

SODA NAUDĀ SAMAKSĀTĀS SUMMAS PAR ALKOHOLA LIETOŠANAS UN PĀRDOŠANAS NORMU PĀRKĀPUMIEM VALSTĪ NO 1925./1926. G. LĪDZ 1937./1938. G.

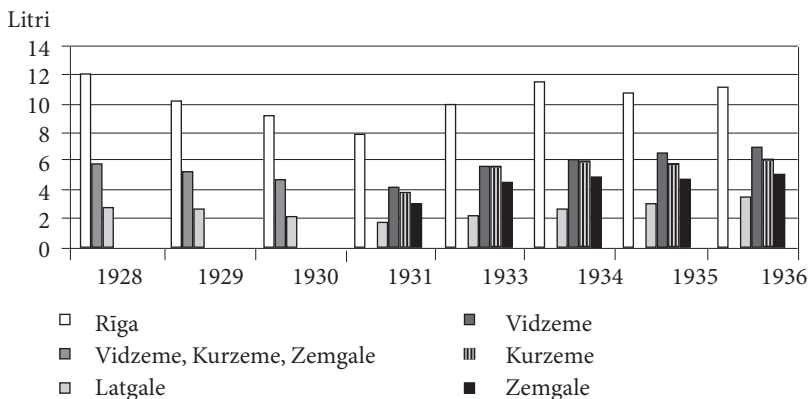
Datu par alkoholiķiem nav. 1929. gadā viņus ārstēja vismaz divās pilsētās – Rīgā (no 1927. gada 12. oktobra) un Liepājā (no 1929. gada 1. marta). Rīgas pilsētas dzērāju labošanas punktā viņus ārstēja ambulatori ar psihoterapiju (“iedvesmi un hipnozi”)⁵⁵ – visvairāk 1932. gadā (524), bet 30. gadu otrajā pusē šādu pacientu skaits svārstījās no 262 (1935. g.) līdz 324 (1939. g.) cilvēkiem gadā.⁵⁶ 1930. gadā dzērāju ārstēšanas punkti bija nodibināti arī dažviet Latgalē un “cītās provinču pilsētās”.⁵⁷ Tomēr avīzē “Kurzemes Vārds” tika norādīts, ka

cerēt uz labiem rezultātiem dzērāju ārstēšanā Latgalē esot apšaubāmi, jo tur “dzērāju aprindas nedomā laboties, bet uz punktu tiek nogādātas spaidu kārtā, piederīgo pavadībā”.⁵⁸

Nav arī datu par to, cik Latvijas iedzīvotāji izdzēra. Ir pieejama statistika par dzeršanai pārdotā, tātad legālā alkohola daudzumu, turklāt tikai no 1927. gada, kas liecina, ka 1928. gadā dzeršanai pārdotā alkohola daudzums uz vienu pieaugušo (6,25 litri) tika pārsniegts tikai 1936. gadā (6,55 litri), pēc kura turpināja pieaugt – 8,45 litri 1938. gadā.⁵⁹ Tomēr jāapšaubā, ka to varētu skaidrot apgalvojums, ka saimnieciski grūtos gados tauta dzer vairāk.⁶⁰ Visticamāk, dati atspoguļo legālā patēriņa pieaugumu uz nelegālā rēķina, nevis patēriņu vispār. Statistiķi atzina, ka kopējo alkohola patēriņu Latvijā nav iespējams noteikt, jo lauku māju un ciemu (bet ne pilsētu un miestu) iedzīvotāji drikstēja darināt alu savām vajadzībām, tāpēc laukos to pirka reti.⁶¹ Īpaši Latgalē pieauga mājalus brūvēšana, kuru stiprināja ar tabaku, vaivariņiem, denaturēto spirtu, ziepju zaļu atšķaidījumu un nelegāli arī pārdeva.⁶² Tāpēc iekšlietu ministrs 1929. gadā aizliedza bez atļaujas (to vajadzēja saņemt katru reizi) brūvēt mājās alu Madonas, Ilūkstes, Ludzas, Rēzeknes un Jaunlatgales apriņķī.⁶³ “Latgolas Vārds” komentēja, ka atradīsies zemnieki, kuriem nepatīks, ka “par saviem sviestiem” vairs nevarēs kādu reizi arī iedzert, un kuri apgalvos, ka pilsētnieki dzer vairāk, taču viņiem neviens neaizrāda.⁶⁴ Tomēr jau no 1930. gada iekšlietu ministrs konkrētas mājas izslēdza no aizlieguma rajona.⁶⁵ Neskatoties uz aizliegumu, arī kandžas tecināšana bija tik populāra,⁶⁶ ka Latgalē, kuru neuzskatīja par alkoholisko dzērienu lietošanas ziņā atturīgāko apgabalu, pieauguša cilvēka degvīna patēriņš 1929. gadā bija tikai 2,58 litri pret 5,25 litriem citos valsts reģionos (sk. 2. diagrammu).⁶⁷

2. diagramma⁶⁸

DZERŠANAI PĀRDOTĀ ALKOHOLA (PĀRRĒĶINOT 40 GRĀDU DEGVĪNĀ) DAUDZUMS LATVIJAS REĢIONOS 1928.–1931., 1933.–1936. GADĀ

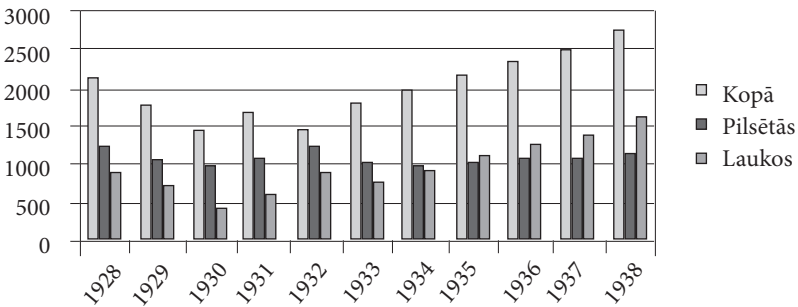

1922. gada septembrī valstī bija tikai desmit “sausī” pagasti.⁶⁹ Turpmāk to skaits pieauga. 1929. gadā 345 (apmēram 61%) no 522 Latvijas pagastiem bija “sausī”, bet no pilsētām tādi bija tikai Ķemeri.⁷⁰ Visvairāk “sauso” pagastu bija Zemgalē un Kurzēmē – attiecīgi 83% un 82% no reģiona pagastiem, vismazāk – Vidzemē (51%), savukārt Latgalē – 63%.

Kaut gan nav datu, kas ļautu analizēt “sauso” pagastu dinamiku 30. gadu otrajā pusē, alkoholisko dzērienu pārdošanu skaita pieaugums no 1933. gada (sk. 3. diagrammu), kā arī fakts, ka to daudzums palielinājās tieši laukos, īpaši Vidzemē (sk. 4. diagrammu), ļauj spriest, ka “sauso” pagastu skaits, visticamāk, samazinājās.

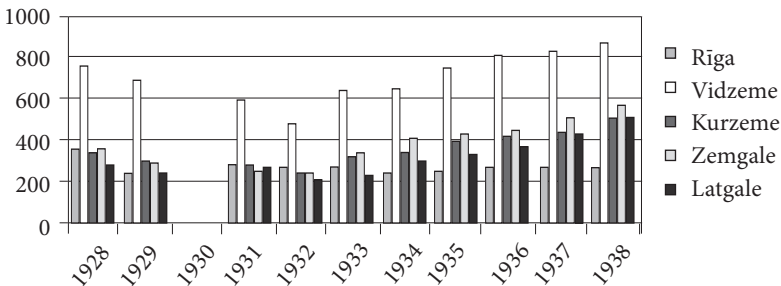
3. diagramma⁷¹

ALKOHOLISKO DZĒRIENU PĀRDOTAVU SKAITS
LATVIJĀ 1928.–1938. GADĀ

4. diagramma⁷²

ALKOHOLISKO DZĒRIENU PĀRDOTAVU SKAITS
LATVIJAS REĢIONOS 1928.–1938. GADĀ

Tomēr pārdotavu skaita pieaugums, domājams, liecina nevis par to, ka pēc 15. maija cilvēki vairāk sāka dzert, bet par to, ka vairāk dzēra legāli pirktu alkoholu. Tātad režīma politika bija racionāla – Rīgā prefektūra secināja, ka aizliegumu politika ir cietusi neveiksmi, un, lai samazinātu nelegālo tirdzniecību, norādīja, kur būtu atverami otrās šķiras krogi,⁷³ kas 1935. gadā tika izdarīts.⁷⁴ Līdzīgi varēja notikt arī ārpus Rīgas.

Viens no būtiskākajiem jaunumiem, ko ieviesa Žūpības apkaršanas likums, bija tas, ka tagad valsts finansēja pretalkohola propagandu par Žūpības apkaršanas fonda līdzekļiem (Igaunijā tāds fonds darbojās jau 1924. gadā, no valsts degvīna monopola ienākumiem finansējot lielāko atturības organizāciju; arī Lietuvā valsts finansēja pretalkohola propagandu, atbalstot centrālās atturības iestādes⁷⁵). Fondu pārzināja Iekšlietu ministrija saziņā ar Izglītības ministriju, un tas darbojās Pašvaldību departamenta pakļautībā.⁷⁶ Fonda mērķis bija mazināt alkohola postu, piešķirot līdzekļus, lai sarīkotu pretalkohola priekšlasījumus un izstādes, ierīkotu un uzturētu alkoholiķu patversmes, tautas namus, tējnīcas, bibliotēkas un lasītavas, pabalstītu orķestrus un korus un tamlīdzīgus kultūras pasākumus, ar noteikumu, ka tajos nedrīkst lietot alkoholiskos dzērienus.⁷⁷

Lai saņemtu fonda finansējumu, pašvaldības fondā iesniedza projektus. Tūkstoti latu mūzikas orķestra uzturēšanai pilsētas parkā 1925. gada pavasarī lūdza Smiltenes pilsētas valde.⁷⁸ Lūgumu motivēja ar apsvērumu, ka iedzīvotājus sapulcināt brīvā dabā var ar mūziku, jo tā piesaista cilvēkus un pat izvilina no dzertuvēm alkohola lietotājus. Tad viņi uzturas brīvā dabā kopā ar bērniem un sievietēm, un tādējādi tiek veicināta žūpības apkaršana. Savukārt Veļķu pamatskolas (tagadējā Vecpiebalgas pagastā) pedagoģiskā padome 1926. gada sākumā nolēma, ka žūpību pagastā var apkarot alternatīva izklaide – “garīgā ziņā paceļoši priekšnesumi”, tāpēc lūdza piešķirt 600 latus radiouztvērēja ierīkošanai skolā, kur to klausītos “visa auditorija (apmēram 30 personu)”.⁷⁹ Gulbenes rajona Beļavas pagasta pašvaldība slēdza visus trīs krogus pagastā. Viena slēgtā kroga telpās tika nolemts ierīkot tautas namu, kura iekārtošanai pašvaldība 1926. gadā lūdza fondu piešķirt 500 latu pabalstu.⁸⁰ Ar katru gadu pieauga pašvaldību skaits, kurām fonds piešķīra pabalstus, – no septiņām 1925./1926. budžeta gadā līdz 303 – 1930./1931. gadā.⁸¹ Izsniegto pabalstu apmērs no 1928./1929. līdz 1930./1931. gadam bija ap 220–210 tūkstoši latu ik gadu, bet 1931./1932. gadā – ap 50 000 latu.⁸² Fondā ieskaitīja 1/3 no soda naudām par alkohola lietošanas un pārdošanas normu pārkāpumiem, kā arī 0,5% no valsts degvīna monopola ienākumiem. Pabalstus pārtrauca izsniegt ar valdības lēmumu 1932. gada 28. aprīlī ekonomiskās krīzes dēļ.⁸³

Jau Krievijas impērijas laikā Latvijas teritorijā pastāvēja aizliegums kā laukos, tā pilsētās atvērt krogus tuvāk par 40 asīm no svarīgām iestādēm – baznīcām, lūgšanu namiem, klosteriem, kuros notiek dievkalpojumi, kapiem, slimnīcām, kazarmām, cietumiem, skolām un pagastu valdēm.⁸⁴ Tagad likums aizliedza atvērt reibinošu dzērienu pārdošanas pilsētās un miestos tuvāk par 100 metriem, bet laukos tuvāk par vienu kilometru no pilsētu, miestu un pagastu valdēm, tiesu namiem, skolām, cietumiem, kazarmām, rūpniecības uzņēmumiem, kuros ir ne mazāk kā 50 darbinieku, slimnīcām, kapiem, baznīcām un lūgšanu namiem, kuros notiek dievkalpojumi.⁸⁵ Tātad attālums pilsētās tika palielināts par apmēram 15 metriem, savukārt laukos – par apmēram 915 metriem.

Likums vēl nebija stājies spēkā, kad prese 1925. gada janvārī vēstīja, ka Rīgas traktierniekus satraukušas baumas, ka turīgie alkohola apkarotāji plāno nodibināt apvienību, kas uzpirks namus traktieru tuvumā, lai tajos nodibinātu izglītības iestādes⁸⁶ un tādējādi panāktu krogu slēgšanu. Tika pat vēstīts, ka apvienībai pievienošoties viena no bagātākajām reliģiskajām draudzēm Amerikā, kuras pārstāvis Rīgā jau dažus namus esot nopircis. Rīgas pilsētas valdes Žūpības apkares komisijas priekšsēdētājs Jānis Dāvis 1925. gada 3. novembrī ierosināja slēgt slaveno “Vērmanīti”, jo tam trūkstot “attāluma normas” – teju aiz tā stūra atrodas Rīgas apgabaltiesa.⁸⁷ Tomēr valde nolēma, ka traktieri ar reibinošiem dzērieniem drīkst pastāvēt dārzos un namos, kas nav publiski, kā Mazais Vērmaņa dārzs.⁸⁸

Krodzinieki bija attapīgi izdomājuši, kā, avīzes “Latgolas Vārds” vārdiem runājot, pasargāt “sovus zalta teļus – krugus no lykoma borgos reikstes”.⁸⁹ Viļānu pagasta un miesta pašvaldība slēdza vietējo traktieri un mednieku biedrības dzertuvi, jo tās atradās tuvu pie baznīcas, pagasta valdes un skolas.⁹⁰ Tomēr nepagāja ne mēnesis, kad slēgtie krogi atvērās iepriekšējās telpās – traktiernieks ierīkoja ieeju krogā no otras puses, bet mednieku klubs pagarināja ceļu uz savu uzņēmumu, ierīkojot uz ielas pret dzertuvi sētu, lai dzērāji ietu gar to uz viņu galu, tad iegrieztos sētā un nāktu atpkaļ uz kroga durvīm, ar aprēķinu, lai likumojot iznāktu vajadzīgais attālums no pagasta nama un skolas. “Zemgales Balss” 1925. gada vasarā prātoja: “Vaj tas neizskatās krietni jocīgi, ka dažiem veikaliem, lai izturētu noteikto 100 metru attālumu, tajās pašās telpās un tai pašā namā pacels ieejas durvis pa dažiem metriem tālāk. Tā darija krievu valdības laikā. Tā ir iešana ap likumu ar “likumu”, burtiski pēc Krievijas birokrātisma parauga.”⁹¹ Dobelē kāds krodzinieks bija spiests slēgt traktieri, jo ieeja atradās par tuvu baznīcai, bet drīz viņš ieeju traktieri pārcēla apmēram astoņus soļus tālāk uz nama galu. Dobelnieki nama stūri nodēvēja par uzvaras bulvāri.

Pašvaldībām likuma dotās tiesības ne vienmēr izdevās izmantot – gadījās, ka pašvaldība potenciālajam krodziniekam nedeva atļauju at-

vērt krogu, bet atļauju viņam izsniedza Netiešo nodokļu departaments. Tādējādi 1925. gadā Rēzeknes apriņķa Rogovkā vīna tirgotavu, kas atradās tirgū dažu desmitu asu attālumā no baznīcas, pašvaldība slēdza, bet īpašnieks pēc mēneša to atkal atvēra.⁹²

Policija attālumu līdz skolām, baznīcām un citām likumā minētajām vietām mērīja dažādi, bet 1931. gadā Nodokļu departaments noteica, ka no 1. aprīļa attālums no reibinošu dzērienu tirgotavas ieejas durvīm jāmēra taisnā līnijā uz ielas vidu vai braucamo ceļu, tad pa ielas vidu tieši līdz vietai, kurai pretī atrodas minēto iestāžu durvis.⁹³ Tādējādi fakts, ka līdz 1931. gadam vara atbalstīja traktieru īpašnieku atjautīgās metodes likuma apiešanā, liecina, ka finanšu resora pārstāvji likumu uztvēra kā traucējošu, nelabvēlīgu valsts budžeta interesēm. Tikai ekonomiskās krīzes laikā tika ieviesta kārtība.

Būtisks likuma jaunievedums bija žūpības apkarošanas kuratoru institūcijas izveide. Kuratori staigāja pa restorāniem un centās pieķert aizliegtā laikā apmeklētājus dzeram alkoholū, lai sastādītu protokolu un nodotu tiesai. Tādi kuratori darbojās ne tikai Rīgā, bet arī citās pilsētās. Jelgavā pilsētas dome žūpības apkarošanas kuratoriju četru cilvēku sastāvā ievēlēja 1925. gada 22. jūnijā, bet apriņķa priekšnieks uzdeva policijas iecirkņu priekšniekiem sniegt palīdzību kuratoriem, ja pēdējie to lūgtu.⁹⁴ Tomēr jau nākamā gada vasarā vietējā prese pārmeta, ka kuratori gan pārbauda, vai traktieros pēc pulksten 22 vakarā ir noslēgti ledusskapji, bet nemaz nelūko atrast slepenās dzertuves, kamēr policisti spiesti sestdienu un svētdienu pēcpusdienās savākt "Trimpus brāļus, kas piesūkušies no nezināmiem avotiem".⁹⁵

Kuratorus likums ļāva ievēlēt ne tikai pilsētu, bet arī miestu domēm un pagastu padomēm. Latvijas Pretalkohola biedrības valde 1925. gada pavasarī ieteica nodaļu pārstāvjiem piedāvāt kandidātus.⁹⁶ Tomēr ne visas pašvaldības atbalstīja atturībnieku degsmi ķerties pie laikabiedru kontroles. Priekulē miesta valde lūdza Latvijas Pretalkohola biedrības kandidātiem neiejaukties domes kompetencē.⁹⁷ Aktīvistu vāca iedzīvotāju parakstus, lai panāktu miestā visu dzertuvju slēgšanu, un lūdza Pašvaldību departamentu "taisīt stingru spiedienu no augšas mums par labu visdrīzākā laikā".⁹⁸ Kandavas pilsētas dome atteicās ievēlēt kuratorus, kaut gan atturībnieki četras reizes iesniedza attiecīgu priekšlikumu.⁹⁹ Pašvaldību departaments, atbildot uz viņu sūdzību, norādīja, ka domei ir gan tiesības ievēlēt kuratorus, tomēr tas nav pienākums. Provincē, kur kuratori tomēr darbojās, viņu darbu apgrūtināja biedrību un klubu bufetes, jo šajās organizācijās parasti darbojās vietējās sabiedrības ietekmīgākās personas. Ne kārtības uzraugi, ne žūpības apkarošanas kuratori nevēlējās nonākt ar tām saspīlētās attiecībās. Prese apgalvoja, ka tāpēc "provincē žūpība tagad atplaukst daudz žirgtāk nekā lielākos centros, kur pazišanās nespēlē tik lielu un iespaidīgu lomu".¹⁰⁰

Žūpības apkaršanas kuratoru pirmā sapulce Rīgā notika 1925. gada 23. jūlijā, kurā no 60 brīvprātīgajiem (goda) kuratoriem piedalījās apmēram puse (goda kuratori par darbu nesaņēma atalgojumu).¹⁰¹ Tajā viņus brīdināja par baumām, ka tiekot organizēti huligāni (“pašpuikas”), kuru uzdevums būšot regulāri āzēt kuratorus un pat viņus piekaut. Tomēr jau gada beigās brīvprātīgo kuratoru spars bija noplacis.¹⁰² Algoto žūpības apkaršanas kuratoru skaits dažādos budžeta gados atšķīrās. 1926./1927. gadā Rīgas pašvaldībā darbojās trīs algoti kuratori, 1928./1929. gadā – četri,¹⁰³ 1929./1930. gadā – seši, 1931. gadā – trīs, bet no tā paša gada augusta ekonomiskās krīzes pamazinātā finansējuma dēļ – viens.¹⁰⁴ Liepājas pašvaldībā 1926. gadā tika ievēlēti seši žūpības apkaršanas goda kuratori.¹⁰⁵

Uzņēmīgi cilvēki, kuri plānoja alkoholu pārdot nelegāli, jau pirms Žūpības apkaršanas likums stājās spēkā, pasūtīja kādai stikla fabrikai 10 tūkstošus mednieku plakanu pudelišu, kas viegli glabājamas kabatās.¹⁰⁶ Visvairāk alkoholu nelegāli tirgoja ēdienu veikali.¹⁰⁷ Turklāt to īpašnieki nelegālo precī glabāja nevis veikalā, kur iekrišanas gadījumā tā tiktu konfiscēta, bet pie paziņām vai citur, dažs pat šim nolūkam izmantoja zārku veikalu.¹⁰⁸

Cilvēki veikli pielāgojās likumam un traktieros reiba, kad vēlējās. Zelterim viņi piešpricēja alkoholu no plakanām pudelītēm, ko paši atnesa līdzī vai pasūtīja oficiantam (tā tapa “jautrais zelteris” vai “pārāk stipra tēja”).¹⁰⁹ Bailīgākie gāja ieraut kādu malku restorāna tualetes telpā vai lietoja šokolādes bonbonkas ar apmēram pusglāzīti liķiera pildījumā, bet citi izmantoja tabletes, kuras saturēja alkoholu sausā veidā. Ar vienu pieticis, lai zelteris glāzē kļūtu “ļoti jautrs”. Kuratori jau 1925. gada maijā sprieda, ka būtu jāpanāk uzlaboto šokolādes konfekšu aizliegšana, jo tām pircēju netrūcis, īpaši sestdienās, kad traktieri strādāja līdz pulksten 12 dienā, un svētdienās, kad tie bija slēgti.¹¹⁰ Agrāk šajās konfektēs pildīja dažus pilienus liķiera, ruma vai konjaka, bet tagad akciju sabiedrība “Unions” – spirtu. Konfekte maksāja 10 santīmus, un pieticis ar piecām sešām, lai ēdēs sajustu “jau krietnu reiboni”.¹¹¹ Tomēr visus paņēmienus vismaz 1925. gada pavasarī pārspējusi “ģeniālā pudelite ar gumijas šļauku”, ko alkohola kārotājs ievietoja krūšu kabatā.¹¹² Kad cilvēks vēlējās remdēt slāpes, viņš lika šļauku mutē, maskējot kustību ar mutautiņu deguna šķietamā šņaušanā, un sūca, cik vēlējās. 1926. gada pavasarī plakanās pudeles un šokolādes izstrādājumi ar liķiera pildījumu jau bija modē.¹¹³ Kuratori konfiscēto mantu glabāja Rīgas pilsētas valdes nama pagrabā, kas tika nosaukts par žūpības apkaršanas trofeju muzeju.¹¹⁴ Restorānā “Villa Nova” kuratori pie trofejām tika, izlaužot speciāli ierīkotu sienu, aiz kuras bija paslēpta alkohola noliktava. Citviet šampanieša pudeles tika atrastas, ieraktas zem grīdas. 1925. gadā policija sastādīja protokolu par “dzērājiem korporācijas “Selonija” telpās”. Tad korporācijas apgāja

aizliegumu turēt reibinošu dzērienu bufetes un pārdot alkoholu savos sarīkojumos (atturībnieki cerēja, ka “šāds aizliegums izsargās jaunekļus no palikšanas par dzeršanas ieražas vergiem”¹¹⁵), nododot telpas filistru organizāciju rīcībā.¹¹⁶ Savukārt aizliegums spēlēt mūziku un dejot iestādēs, kur pārdod alkoholu, tika apiets, ierīkojot kafejnīcas ar dejas grīdām, bez reibinošiem dzērieniem, kurus pārdeva nelegāli.¹¹⁷

Kontrole alkohola nelegālo lietošanu nenovērsa, jo restorānu personāls pielāgojās un apmeklētājiem laikus signalizēja, lai sakārto galdiņus.¹¹⁸ Turklāt kontrolētāju darbu apgrūtināja precedents – mirtiesnesis pieņēma attaisnojošu spriedumu lietā pret kāda restorāna apmeklētāju, uz kura galdiņa aizliegtajā laikā pēc pulksten 22 tika atrasta pudele degvīna, jo nebija pierādījumu, ka tā pārdota vai pasniegta pēc minētā laika. 1926. gadā policijas kārtībnieki izmantoja arī citu kontroles metodi – viņi nevis ienāca un aizgāja, bet ilgāku laiku dežurēja traktieros, sēžot pie atsevišķa galdiņa.¹¹⁹ Reizēm viņiem pievienojās arī dzeršanas apkarošanas kuratori, kuri, brīdi novērojuši publiku, aizgāja kontrolēt citur, bet apmeklētāji komentēja, ka Rīgā notiek tāpat kā Amerikā.

Avīze “Latvijas Sargs” jau 1926. gadā aicināja atcelt valsts aizbildniecību (sociālo aizsargpolitiku) un žūpību apkarot nevis ar policejiskiem līdzekļiem, aizliegumiem un pavēlēm, bet racionāli – no bērnības audzinot attiecīgā garā, izvēli atstājot katra individa ziņā. Kāds Logos apgalvoja, ka šnabja un alus lietošanas ierobežošana atņemot tautai labu daļu no dzīves un darba prieka. “Strādnieks ir pieradis pa sestdienām, pēc pabeigta darba, pacienāt sevi ar glāzi alus vaj šnabja. Nevis tā nauda ir viņa dzīves mērķis, bet tā konkrētā bauda. Bet, ja nu viņam šo baudu liedz jeb apgrūtinā pie viņas tikt, tā kā viņš nevar vairs omulīgi nosēsties pie galdiņa un vismaz vienreiz par nedēļu justies “par kungu”, ja nu viņam ir jāslapstās ap stūriem kā zaglim, lai kaut kur dabūtu par dārgu naudu kādu “kortelīti” un lai tad to kaut kur aiz kādas sētas vārtiem steigšus vien, baidoties no “kuratoriem”, iedzertu, tad viņš nejūtas vis kā brīvs pilsonis brīvā zemē, bet kā vajāts noziedznieks.”¹²⁰ Daļa strādnieku 1925. gadā centās apiet ieceri slēgt sestdienu vakaros 2. šķiras krogus, lūdzot darba devējus izmaksāt algu piektdienā, nevis sestdienā pulksten 14.¹²¹ Tātad daļa strādnieku aizbildniecību uztvēra kā traucējošu. Laikā no 1924. līdz 1928. gadam Rīgas pilsētas žūpības apkarošanas komisija “nosusināja” strādnieku rajonus, t.i., pilsētas nomales, Daugavas salas un citas trūcīgāko ļaužu apdzīvotās vietas.¹²² Rīgas valde noteica rajonus, kur no 1927. gada 1. janvāra būs aizliegts pārdot alkoholiskos dzērienus (vietu, kur atradās “galīgi sausā Rīga”).¹²³ Lēmums vērsās pret nomalēm, tā dēvētajiem strādnieku rajoniem, kur tāpēc darbojās nelegālie tirgotāji (“dažādas pārvietojamās pārdošanas novietnes – tā saucamie “riteņu” un “brunču” krogi”¹²⁴).

Pēc restorānu slēgšanas cilvēki turpināja izklaidi klubos (klubu un biedrību bufetēs), kas kā slēgta tipa iestādes netika uzskatītas par publisku vietu, jo savā iecerē bija paredzētas tikai biedriem un viņu draugiem. Tajos varēja dabūt visus dzērienus par dārgāku cenu, bet pasniegtus limonādes un zeltera pudelēs. Slēgtās durvis ļāva operatīvi reaģēt uz kontroli.¹²⁵ Uzturēties klubos drīkstēja tikai biedri, tāpēc kluba pārzinis biedra kartes izrakstīja uz vietas; tam nevajadzēja pat personu apliecināšanu dokumentu, pietika ar izdomātiem vārdiem.¹²⁶ Tā klubos ielaida vēl 1939. gadā (“pa priekškaru spraugu parādīja iekšā laidējam laipnu seju un desmit latu un dzīvoja svētlaimīgs, kamēr jāiet darbā”).¹²⁷ Tāpēc biedrību un klubu bufetes uzskatīja par nelegālajiem naktslokāliem.¹²⁸ (Finanšu ministrija jau 1928. gadā plānoja klubus pielīdzināt 1. šķiras traktieriem.¹²⁹ Rīgas pilsētas valde to izdarīja 1929. gada sākumā,¹³⁰ savukārt uz biedrību un klubu bufetēm visā valstī šo normu attiecināja 1933. gada vasarā.¹³¹)

Rīgas pilsētas valde 1926. gada rudenī sūdzējās Saeimas petīciju komisijai, ka policija nepietiekami enerģiski apkaro žūpību klubos. Tika iesniegta pat fotogrāfija, kas rāda, ka Rīgas tirgotāju biedrības sarīkojumā pie alkoholiskiem dzērieniem klātiem galdiem dzīvoja pat Valsts prezidents un Rīgas prefekts,¹³² kamēr likums paredzēja “tautas vadoņiem par pienākumu iet ar labu priekšzīmi tautai pa priekšu”.¹³³ Rezultātā restorānu publikai nācās piedzīvot enerģisku policijas rīcību.¹³⁴ Pēc pulksten 22 traktierus demonstratīvi apstaigāja policistu komandas astoņu un pat 16 policistu sastāvā. Viņi pārbaudīja šķīvjus, glāzes, tases. “Saprotams, ka viesus šāda rīcība uztrauca un tie, vakariņas nepabeiguši, steidzās telpas atstāt. Vieni no tiem droši vien bija spiesti doties uz mājām un iet gulēt tukšu vēderu, bet citi droši vien sameklēja slepenos krodziņus. Promejot tie ne bez iemesla izteica pa dzēlīgai piezīmei par šāda veida vakara miera traucēšanu un par inteligēntas sabiedrības nostādīšanu mazu bērnu lomā.”¹³⁵ Bieži klubu adreses kuratoriem norādīja dzērāju sievas un citi radnieki.¹³⁶

Žūpības apkarošanas kuratori 1927. gadā Rīgā sastādīja tikai 97 protokolus, no kuriem gandrīz 50% beidzās ar attaisnojošu spriedumu,¹³⁷ jo piekert vainīgo bija gandrīz neiespējami – pudeles un glāzes ar alkohola paliekām vēl nepierādīja, ka pie galda sēdošie būtu arī dzēruši. Tomēr pilsētas žūpības apkarošanas komisija vēl 1927. gada rudenī izstrādāja noteikumu projektu, kurā paredzēja personas, kuras otrreiz publiskā vietā piekertas dzērūmā, sodīt ar cietumu līdz trijiem mēnešiem, turklāt šādus likumpārkāpējus atzīt par nenormāliem, kuriem ieceļami aizbildņi.¹³⁸

Mēģinājumi grozīt likumu neizdevās 1925. gadā,¹³⁹ 1926. gadā,¹⁴⁰ 1927. gadā.¹⁴¹ Tomēr 1927. gada pavasarī pat žūpības apkarošanas kuratori atzina, ka 1. šķiras restorāniem vajadzētu atļaut tirgoties ar

reibinošiem dzērieniem līdz pulksten 2 naktī.¹⁴² Rīgas pilsētas valde nolēma glābt pilsētas kasei secen ejošos nodokļus, tāpēc oktobrī lūdzta Iekšlietu ministriju ierosināt Saeimai grozīt Žūpības apkaršanas likumu.¹⁴³ Gada beigās grozījumus apsprieda parlaments. To aizstāvji norādīja, ka 1924. gada mēģinājums “glābt tautu” piespiedu kārtā, iespējams, nebija peļams, tomēr likuma triju darbības gadu pieredze liecina, ka tā pieņemšana bija kļūda un tā ir jālabo, jo gadsimtiem pastāvējušu ieradumu nevar iznīcināt tikai ar audzināšanu un tikumīgu priekšzīmi dzīvē (“mūsu tauta nekad nav bijuse izvirtule, dzērāja tauta, un [...] atņemt viņai vienīgo dzērienu – miestīņu jeb alu nebūtu ne mazākā iemesla”).¹⁴⁴

Debates Saeimā naktī no 1927. gada 20. uz 21. decembri ilga līdz pat pulksten 7 rītā.¹⁴⁵ Pieņemtie grozījumi atļāva 1. šķiras restorāniem pārdot alkoholu līdz pulksten 2 līdzšinējo 22 vietā, jo slēgšanai pulksten 22 vakarā nebija racionāla pamatojuma. (G. Reinhardsgan iebilda, ka 1. šķiras traktieru apmeklētāji arī būtu glābjami, jo ir tikpat nelaīmīgas dvēseles kā proletārieši.)¹⁴⁶ Turklāt atļaujas alus un vīna pārdošanai patērīnam uz vietas tagad izsniedza iestādēm, kur alkoholisko dzērienu turēšana bija aizliegta (viesnīcām, ēdienu veikaliem, iebraucamajām vietām, bufetēm).¹⁴⁷

Par laiku no 1925. gada 24. marta līdz 1928. gada 19. janvārim, kad spēkā bija noteikums traktieros pēc pulksten 22 nepārdot alkoholu, dažs laikabiedrs ironizēja – “veselus 2 gadus 9 mēnešus un 24 dienas ilga šī ņirgāšanās par nabaga rīdziniekiem”.¹⁴⁸ Nakti uz 1928. gada 19. janvāri, kurā alkohola izsniegšanu pagarināja līdz pulksten 2 naktī, rīdzinieki svinēja kā jaunās alkohola ēras sākumu. Tādējādi ar likuma palīdzību laiks naktī tika kontrolēts un tika novērsta potenciāli draudīgu sociālo slāņu (proletariāta) atrašanās publiskajā telpā, jo atļauja pārdot alkoholu līdz pulksten 2 naktī attiecās tikai uz 1. šķiras restorāniem, kurus apmeklēja turīgi, kamēr 2. šķiras traktieros arī turpmāk lieguma stunda iestājās pulksten 22.

No 1928. gada 19. janvāra 1. šķiras traktieri drīkstēja tirgot alkoholu visu nedēļu no pulksten 9 rītā līdz 2 naktī.¹⁴⁹ Nelegāli alkoholu pārdeva arī pēc pulksten 2, tāpēc Rīgas dome jau 1930. gadā trim naktslokāliem piešķīra tiesības būt atvērtiem līdz 5 rītā.¹⁵⁰ Savukārt 2. šķiras traktieri tikai 1932. gada rudenī ieguva tiesības tirgoties ar alkoholu sestdienās visu dienu (no pulksten 9 līdz 22, savukārt pārdotavas promnešanai – no pulksten 9 līdz 18.30), tomēr svētdienās tiem bija jābūt slēgtiem.¹⁵¹ To kritizēja Latvijas Pilsētu savienības valde, jo tieši sestdienās strādnieki saņēma savu nedēļas peļņu.¹⁵² Žūpības apkaršanas liberalizēšanu tās pretinieki kritizēja arī turpmāk. Piemēram, mācītājs A. Skrodelis 1934. gadā brošūrā norādīja: “Valstij jāsarģā indivīds no viņa paša. Tāpat kā pie kāršu spēles. Ierobežo, lai cilvēks sevi neizputinātu.”¹⁵³

Priekšlikumus samazināt naktsdzīves ilgumu Rīgā, lai padarītu to par laiku, kurā atpūsties jaunās dienas darbam, kāds ārsts ieteica jau 1930. gadā. Viņš ierosināja aplikt “rīdzinieku – uzdzīvotāju” rēķinus ar īpašu nodokli pēc Polijas parauga – laikā no pusnakts līdz 1 naktī rēķinam pieskaitīt 10%, pēc tam – 30% par labu valstij.¹⁵⁴ Ierosinājumu Ministru prezidentam iesniedza Latvijas Pretalkohola biedrības pārstāvji.¹⁵⁵ 1933. gadā iekšlietu ministram vēlreiz ieteica ar nodokli panākt, ka “uzdzīve” sākas vakarā, nevis pēc pusnakts, kad daudzi vairs nevalda pār sevi un kļūst “vispirms par mērkaķi, tad – par zvēru un beidzot – par cūku”.¹⁵⁶ Tomēr ieteikumi palika tikai priekšlikumi līdz 1938. gada 16. septembrim, kad Rīgas prefekts noteica naktslokālus, kur kabare programma ilga līdz 5 rītā, slēgt 2 naktī,¹⁵⁷ lai iegūtu “pietiekami stundu atpūtai un miegam, šo tik nepieciešamo faktoru produktīvam dienas darbam”.¹⁵⁸ Tad pēdējā “garā nakts” bija no 14. uz 15. septembri,¹⁵⁹ savukārt pirmā “īsā” – no 15. uz 16. septembri.¹⁶⁰ Tomēr tik un tā pat 1939. gadā pēc pulksten 2 naktī cilvēki atrada nelegālās prieka oāzes.¹⁶¹ No 1939. gada vasaras tādu vietu pastāvēšanu būtiski novērsa iekšlietu ministra Kornēlija Veidnieka izdotie noteikumi, kas ļāva administratīvi sodīt ar naudas sodu līdz 1000 latiem vai trīs mēnešiem arestā, vai abiem sodiem kopā ne tikai personas, kuras pārdod alkoholu pēc noteiktā laika, bet arī restorānu īpašniekus, kuri laikus neslēdz savas iestādes, un pat apmeklētājus, kuri tajās atradīsies.¹⁶²

Traktieru darba laika ierobežošana uzlūkojama par savdabīgu varas demonstrēšanas veidu, kas uzskatāmi apliecināja situācijas nopietnību valstī. Pēc 1934. gada apvērsuma iekšlietu ministrs Vilis Gulbis aizliedza reibinošu dzērienu pārdošanu 16. un 17. maijā, turklāt noteica, ka 1. šķiras traktieri un klubi Rīgā, Liepājā, Jelgavā, Daugavpilī un Rēzeknē līdz 23. maijam drīkst būt atvērti tikai līdz pulksten 23 (nevis pulksten 2 naktī), bet visas pārējās iestādes, kurās pārdod ēdienus un dzērienus patērēšanai uz vietas, – pulksten 21 (nevis pulksten 22).¹⁶³ Savukārt, lai uzsvērtu Kārļa Ulmaņa autoritārā apvērsuma pirmās gadadienas ārkārtīgo svarīgumu, darba laika ierobežojumi tika atcelti uz vienu nakti – 1935. gada naktī no 15. uz 16. maiju Rīgas lielākās kafejnīcas un restorāni drīkstēja darboties ilgāk nekā parasti.¹⁶⁴ Viens no pirmajiem iekšlietu ministra Kornēlija Veidnieka rīkojumiem pēc padomju okupācijas paredzēja, ka no 1940. gada 18. jūnija līdz turpmākam rīkojumam tiek aizliegts “turēt atvērtas reibinošu dzērienu tirgotavas, restorānus, traktierus un citas dzertuves”.¹⁶⁵

Pēc apvērsuma 1935. gada sākumā Latvijas Centrālās pretalkohola savienības, Latvijas Pretalkohola biedrības un Latvijas Universitātes atturīgo studentu biedrības vadītāji K. Ulmanim lūdza “ietvert arī atturības principus Jūsu lielajā valsts audzināšanas programmā”.¹⁶⁶ 1938. gada 30. augustā Ministru kabinets pieņēma Grozījumus likumā par žūpības apkarošanu, lai atjaunotu Žūpības apkarošanas fondu.¹⁶⁷

Pirmā sēde pēc septiņu gadu pārtraukuma notika 1939. gada 31. janvārī.¹⁶⁸ Tajā nolēma pieņemt likumu, kas aizsargātu “no šī posta kā pašu cilvēku, viņa tuviniekus, tā arī visu sabiedrību”.¹⁶⁹ 1939. gada martā likumprojektu, kas paredzēja alkoholiķu aizgādību, uzraudzību un ievietošanu labošanas iestādē ar stingru darba režīmu, nosūtīja izvērtēšanai ministrijās un Profesiju kamerā. Uzraudzībai nodotie alkoholiķi saņemtu no pašvaldības īpašu kontroles grāmatiņu un nedrīkstētu bez atļaujas mainīt dzīvesvietu. Savukārt labošanas iestādē viņus ievietotu uz gadu, ko varētu pagarināt pat līdz četriem gadiem. Valsts plānoja jaunās normas attiecināt uz personām, kuras pēdējā gada laikā vismaz trīs reizes sodītas par attiecīgiem pārkāpumiem. Lai pārņemtu pieredzi šādas iestādes organizēšanā, Tautas labklājības ministrijas departamenta direktors O. Silis vasarā viesojās hronisko dzērāju labošanas iestādēs Somijā. 1940. gada janvārī Pilsblīdenē Saldus rajonā paredzēja atvērt alkoholiķu labošanas iestādi,¹⁷⁰ tomēr jau aprīlī par piemērotāku tika atzīta Vendzava Ventas krastā Ziru pagastā, kur rudenī plānoja sākt labošanas iestādes iekārtošanas darbus,¹⁷¹ kas padomju okupācijas dēļ netika pabeigti.

Tādējādi visstingrākie ierobežojumi alkoholisko dzērienu lietošanā Latvijā pastāvēja no 1925. līdz 1927. gadam. Jau 1928. gadā tika atzīta tādas politikas neveiksme, un Žūpības apkaršanas likums tika pakāpeniski liberalizēts. Tādējādi norma bija mēreni dzert legāli nopirkto alkoholu, ko dzīvē izdevās nostiprināt īpaši 30. gadu otrajā pusē.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Ķempelis G.* Divi spiedieni // Jaunā Balss. – 1925. – Nr. 11/12. – 4. lpp.; Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 3723. f., 1. apr., 15308. l., 12. lp.
- ² Par strādnieku alkohola lietošanas un apkaršanas tradīciju pirms Pirmā pasaules kara skatīt: *Bērziņš J.* Latvijas rūpniecības strādnieku sociālais portrets 1900–1914. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009. – 62.–72. lpp.
- ³ *Bastjānis-Krasts I.* Pašvēsture: par politiku, bohēmu un trīssoļlēcšanu. – Rīga: Liktenstāsti, 1998. – 67. lpp.
- ⁴ *Skrodelis A.* Ceļā uz augšu. (Audzināsim sevi. II daļa.) – [B. v.]: Rakstu Avots, 1934. – 58. lpp.
- ⁵ *Bastjānis-Krasts I.* Pašvēsture: par politiku, bohēmu un trīssoļlēcšanu. – 67. lpp.
- ⁶ Satversmes sapulces 1. sesijas 19. sēde 17. augustā 1920. gadā. – 436. lpp. [Ādolfs Bļodnieks, Demokrātu savienība.]
- ⁷ Likums par alkoholu saturošu vielu ražošanu, aplikšanu ar nodokļiem un pārdošanu // Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums (turpmāk – LMKNK), 1920. gads. – 10. burtn. – 1.–18. lpp. [Pieņemts 1920. gada 17. augustā.]; Likums par 1920. gada 17. augusta likuma par alkoholu saturošu vielu ražošanu, aplikšanu ar nodokļiem un pārdošanu

- papildināšanu // LMKNK, 1924. gads. – 44. lpp. [Izsludināts 1924. gada 29. februārī.]
- ⁸ Satversmes sapulces 1. sesija. – 436. lpp. [Ādolfs Bļodnieks, Demokrātu savienība.]
- ⁹ Turpat. – 437. lpp.
- ¹⁰ Turpat. – 438. lpp. [Roberts Bīlmanis, sociāldemokrāts.]
- ¹¹ Turpat. – 440. lpp. [Francis Trasuns, Latgales kristīgo zemnieku savienība.]
- ¹² Turpat. – 442. lpp. [Gustavs Reinhards, Kristīgā nacionālā apvienība.]
- ¹³ 1903. gada 22. marta Sodu likumi. Tulkojums ar paskaidrojumiem par Sodu likumu piemērošanu Latvijā. / Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. – Rīga, 1923. – 77. lpp. [284. pants.]; Pagaidu rīkojums par žūpības apkarošanu // Valdības Vēstnesis. – 1921. – 1. nov.; Pārgrozījums 1920. gada 18. oktobra pagaidu rīkojumā par žūpības apkarošanu // LMKNK, 1921. gads. – 324. lpp.
- ¹⁴ Privātpersonām naudas sodi svārstījās no 10 līdz 100 latiem, bet uzņēmējiem – no 100 līdz 1000 latiem. (1903. gada 22. marta Sodu likumi .. – Rīga, 1923. – 77., 85., 86. lpp. [285., 286., 315., 316., 317. pants.]; Sodu likums ar komentāriem .. – 165., 166., 174.–176. lpp. [311., 312., 313., 335., 336. p.]
- ¹⁵ Likums par alkoholu saturošu vielu ražošanu, aplikšanu ar nodokļiem un pārdošanu // LMKNK, 1920. gads. – Nr. 10. – 17. lpp. [227. pants.]
- ¹⁶ Likums par pagastu pašvaldību // LMKNK, 1922. gads. – 263. lpp. [Izsludināts 1922. gada 6. jūlijā.]
- ¹⁷ Rīgas pilsētas valde 1920. gadā nolēma no 160 krogiem atstāt 80, bet, neskatoties uz pilsētas domes lēmumu, Netiešo nodokļu departaments izdeva atļaujas arī tiem krodziniekiem, kuriem valde nedeva šādas tiesības. Tāpat notika arī Daugavpilī. (Satversmes sapulces 1. sesijas 19. sēde 17. augustā 1920. gadā. – 438. lpp.)
- ¹⁸ Tautas skaidrībai. Jānis Tāļivaldis Zemzaris. – Rīga: LU, 2002. – 80. lpp.
- ¹⁹ LVVA, 5485. f., 1. apr., 3942. l., 136. lp.
- ²⁰ Turpat.
- ²¹ Tautas veselības statistika, [1928–1938]. – Rīga: Valters un Rapa, [1930–1940].
- ²² Tēriņnodokļa sadalījums // Jaunākās Ziņas. – 1922. – 30. sept.; Pārgrozījumi likumā par alkoholu saturošu vielu ražošanu, aplikšanu ar nodokļiem un pārdošanu // LMKNK, 1924. gads. – 321. lpp.; Likums par žūpības apkarošanu // LMKNK, 1924. gads. – 318.–320. lpp.
- ²³ Rīgas militārās policijas priekšnieka rīkojums Nr. 5 // Latvijas Sargs. – 1919. – 15. jūl.
- ²⁴ Tomēr Rīgas pilsētas dome vēlējās noteikt citu kārtību, tāpēc konfliktēja ar prefektūru. Par šo rīkojumu Rīgas pilsēta iesniedza Augstākās tiesas Senātam sūdzību. (Rīkojums // Jaunākās Ziņas. – 1920. – 16. febr.; Pilsētas domes sēde // Jaunākās Ziņas. – 1920. – 17. nov.)
- ²⁵ Dauzoņu bandas // Jaunākās Ziņas. – 1920. – 24. jūl.
- ²⁶ Niecīga “ieraušana” // Jaunākās Ziņas. – 1923. – 23. febr.
- ²⁷ LVVA, 5485. f., 1. apr., 2878. l., 4. lp.
- ²⁸ To izskatīja četrās – sociālās likumdošanas, juridiskajā, tirdzniecības un rūpniecības un budžeta – komisijās. (Žūpības apkarošanas likums //

- Jaunā Balss. – 1923. – Nr. 9. – 4. lpp.; Nr. 14. – 6. lpp.; Saeima cīņā ar “zaļo pūķi” // Turpat. – 1924. – Nr. 7. – 3.–5. lpp.; LVVA, 5485. f., 1. apr., 3941. l., 111.–115. lp.)
- ²⁹ Sk., piem.: LVVA, 5485. f., 1. apr., 3942. l., 83. lp.
- ³⁰ *Krūmājs K.* Rīgas nakts prieki // Jaunākās Ziņas. – 1934. – 8. febr.
- ³¹ LVVA, 5485. f., 1. apr., 3941. l., 71. lp.
- ³² Turpat, 3942. l., 115. lp.
- ³³ Turpat, 112. lp.
- ³⁴ Turpat.
- ³⁵ Turpat, 115., 112. op. lp.
- ³⁶ *Frīdenbergs A.* Pretalkohola likumi un viņu piemērošana Latvijā // Jaunā Balss. – 1926. – 16. nov. – 12. lpp.
- ³⁷ Svarīgu likumu gaidās // Jaunā Balss. – 1924. – 29. marts. – 5. lpp.
- ³⁸ *Eriksen S.* Sweden // Alcohol and Temperance in Modern History. An International Encyclopedia / Jack S. Blocker, Jr., David M. Fahey, Ian R. Tyrrell. – Santa Barbara, California [etc.]: ABC-CLIO, 2003. – Vol. 2. – P. 605.
- ³⁹ LVVA, 5485. f., 1. apr., 3941. l., 35. lp. [E. Morics Saeimas Sociālās likumdošanas komisijas sēdē 1923. gada 9. maijā.]
- ⁴⁰ Strādnieki, topiet atturībnieki! // Jaunākās Ziņas. – 1924. – 11. okt.
- ⁴¹ *Ķempelis E.* Divi spiediņi // Jaunā Balss. – 1925. – 1. apr. – 3. lpp.
- ⁴² Latvijas Republikas Saeimas VI sesija. – 201. sl.
- ⁴³ Turpat. – 718. sl.; Likums par žūpības apkarošānu // LMKNK, 1924. gads. – 318.–320. lpp. [Stājās spēkā 1925. gada 24. martā.]
- ⁴⁴ Latvijas Republikas Saeimas VI sesija. – 205. sl. [G. Zemgals.]
- ⁴⁵ Turpat. – 203., 204. sl. [G. Reinharads.]
- ⁴⁶ Turpat.
- ⁴⁷ Žūpības apkarošana // Jaunākās Ziņas. – 1924. – 24. dec.
- ⁴⁸ *Dāvis J.* Manas gaitas un atziņas. – Bulduri, 1938. – 327. lpp.
- ⁴⁹ *Österberg E.* Finland // Alcohol and Temperance in Modern History. An International Encyclopedia. – Vol. 1. – P. 240.
- ⁵⁰ *Lipša I.* Sabiedriskā tikumība Latvijas Republikā (1918–1934): priekšstatu maiņa // Latvijas Vēsture. – 2006. – Nr. 2. – 23. lpp.
- ⁵¹ Krogu “pastardienas” Rīgā // Jaunākās Ziņas. – 1925. – 24. marts.
- ⁵² Pirmā sausā nakts Rīgā // Jaunākās Ziņas. – 1925. – 25. marts.
- ⁵³ Latvijas statistiskā gadagrāmata, [1921–1924]. – Rīga, [1922–1925].
- ⁵⁴ LVVA, 3723. f., 1. apr., 15273. l., 66., 68. lp.; 15275. l., 21. lp.; 15276. l., 21. lp.; 15277. l., 9. lp.; 15278. l., 5. lp.; 15281. l., 69. lp.
- ⁵⁵ *Tūbelis E.* Dzērāju ārstēšana // Kurzemes Vārds. – 1928. – 29. jūl.; Kā darbojas dzērāju ārstēšanas punkts // Kurzemes Vārds. – 1929. – 16. jūn.
- ⁵⁶ LVVA, 2927. f., 1. apr., 1945. l., 151. lp.; Pārskats par galvas pilsētas Rīgas valdes darbību 1935–1939. – Galvas pilsētas Rīgas valdes izdevums, 1940. – 292. lpp.; Rīgas pilsētas statistiskā gadagrāmata, [1935–1938]. – Rīga, [1936–1939]. (Datus par 1933. un 1934. g. vispār ārstētajām personām nav izdevies noskaidrot.)
- ⁵⁷ Vaj dzērāju labošanas punkti spēj izārstēt alkoholiķus? // Kurzemes Vārds. – 1931. – 4. janv.
- ⁵⁸ Turpat.

- ⁵⁹ Tautas veselības statistika, [1928–1938]. – Rīga: Valters un Rapa, [1930–1940].
- ⁶⁰ Tautas veselības statistika 1929. g. / Sast. dr. A. Vanags, J. Baltais, red. V. Salnais. – Rīga: Valters un Rapa, 1930. – 15*. lpp.
- ⁶¹ Turpat. – 15*.–16*. lpp.; Likums par alkoholu saturošu vielu ražošanu, aplikšanu ar nodokļiem un pārdošanu // LMKNK, 1920. gads. – Nr. 10. – 1., 10. lpp. [5. pants; 127. panta piezīme.]
- ⁶² AlkoHoļa brismas // Latgolas Vārds. – 1930. – 21. maijs.
- ⁶³ Par pārkāpšanu paredzēja administratīvi sodīt ar naudas sodu līdz 500 latiem vai sešiem mēnešiem cietumā. (Papildinājums likumā par alkoholu saturošu vielu ražošanu, aplikšanu ar nodokļiem un pārdošanu // LMKNK, 1929. gads. – 315. lpp. [Izdots LR Satversmes 81. panta kārtībā; izsludināts 1929. gada 25. septembrī.]; Aizligts bryuвет olu // Latgolas Vārds. – 1929. – 23. okt.; Kur nuligta mojas ols darišona bez atļaujas? // Latgolas Vārds. – 1929. – 30. okt., 6. nov., 11. dec.)
- ⁶⁴ Žyupības apkarošanas lykums // Latgolas Vārds. – 1929. – 30. okt.
- ⁶⁵ Daugavpils apriņķī atļauts brūvēt mājas alu // Pēdējā Brīdī. – 1930. – 20. jūl. 1936. gadā ministrs izdeva 23 rikojumus, 1937. gadā – 27, 1938. gadā – 24, 1939. gadā – 20, bet 1940. gadā – vienu rikojumu. (Valdības Vēstnesis. – 1936., 1937., 1938., 1939., 1940. g.)
- ⁶⁶ Zīle A. Vēlams papildinājums noteikumos par žūpības apkarošanu // Policijas Vēstnesis. – 1923. – 17. aug.
- ⁶⁷ Tautas veselības statistika 1929. g. / Sast. dr. A. Vanags, J. Baltais, red. V. Salnais. – Rīga: Valters un Rapa, 1930. – 16*. lpp.
- ⁶⁸ Tautas veselības statistika, [1928–1938]. – Rīga: Valters un Rapa, [1930–1940].
- ⁶⁹ Latvijas 2. pretalkohola kongress (beigas) // Jaunākās Ziņas. – 1922. – 12. sept.
- ⁷⁰ *Freivalds O.* Dzertuvju tīkls 1929. gadā // Jaunā Balss. – 1929. – Nr. 4. – 4. lpp.
- ⁷¹ Tautas veselības statistika, [1928–1938]. – Rīga: Valters un Rapa, [1930–1940].
- ⁷² Turpat.
- ⁷³ LVVA, 1376. f., 2. apr., 5297. l., 26., 26. op. lp.
- ⁷⁴ 1934. gadā Rīgā bija 32 otrās šķiras traktieri, savukārt 1935. gadā – 50, un to skaits nemainījās līdz 1939. gadam, kurā par vienu palielinājās (51). (Pārskats par galvas pilsētas Rīgas valdes darbību 1935–1939. – Galvas pilsētas Rīgas valdes izdevums, 1940. – 187. lpp.)
- ⁷⁵ Saeima ciņā ar “zaļo pūķi” // Jaunā Balss. – 1924. – Nr. 7. – 4., 5. lpp.
- ⁷⁶ *Zankēvics J., Pašvaldības dep. dir.* Pārgrozījumi likumā par žūpības apkarošanu // Jaunā Balss. – 1938. – Nr. 10. – 289. lpp.
- ⁷⁷ LVVA, 3723. f., 1. apr., 15272. l., 1. lp.
- ⁷⁸ Turpat, 15282. l., 43. lp.
- ⁷⁹ Turpat, 15283. l., 10. lp.
- ⁸⁰ Turpat, 15294. l., 180. lp.
- ⁸¹ *Zankēvics J., Pašvaldības dep. dir.* Pārgrozījumi likumā par žūpības apkarošanu // Jaunā Balss. – 1938. – Nr. 10. – 289. lpp.
- ⁸² Turpat.
- ⁸³ LVVA, 3723. f., 1. apr., 15280. l., 3. lp.

- ⁸⁴ Viena ass ir 2,13 metri, tātad 40 asis – 85,2 metri. (Likums par alkoholu saturošu vielu ražošanu, aplikšanu ar nodokļiem un pārdošanu // LMKNK, 1920. gads. – Nr. 10. – 17. lpp. [227. pants.]; *Ducmans K.* Tālums, kas tapis par tuvumu // *Brīvā Zeme.* – 1925. – 25. maijs.)
- ⁸⁵ Pārgrozījumi likumā par alkoholu saturošu vielu ražošanu, aplikšanu ar nodokļiem un pārdošanu // LMKNK, 1924. gads. – 321. lpp.
- ⁸⁶ Liels uztraukums traktierniekos // *Jaunākās Ziņas.* – 24. janv.
- ⁸⁷ Lēmumi Rīgas pilsētas valdē // *Jaunākās Ziņas.* – 1925. – 4. nov.
- ⁸⁸ Kā Rīgā apkaros žūpību // *Jaunākās Ziņas.* – 1925. – 11. nov.
- ⁸⁹ Apkaroj žūpības apkarošanas lykumu // *Latgolas Vārds.* – 1925. – 25. marts.
- ⁹⁰ Kai veicas sabidribai apkarot žūpību // *Latgolas Vārds.* – 1925. – 10. jūn.
- ⁹¹ Dobeļe // *Zemgales Balss.* – 1925. – 9. aug.
- ⁹² Rogovka // *Latgolas Vārds.* – 1925. – 22. jūl.
- ⁹³ Kā mērit attālumu no reibinošu dzērienu tirgotavām // *Jaunākās Ziņas.* – 1931. – 7. janv.
- ⁹⁴ Žūpības apkarošanas kuratorija // *Zemgales Balss.* – 1925. – 23. aug.
- ⁹⁵ Vaj žūpības apkarošanas kuratori neredz? // *Zemgales Balss.* – 1926. – 5. aug.
- ⁹⁶ LVVA, 3723. f., 1. apr., 15282. l., 1. lp.
- ⁹⁷ Turpat, 2. lp.
- ⁹⁸ Turpat.
- ⁹⁹ Pret žūpības apkarošanas kuratoriem // *Zemgales Balss.* – 1927. – 24. febr.
- ¹⁰⁰ Ko saka žūpības apkarotāji? // *Jaunākās Ziņas.* – 1925. – 10. okt.
- ¹⁰¹ Kā Rīgā apkaros žūpību // *Jaunākās Ziņas.* – 1925. – 24. jūl.
- ¹⁰² Žūpības apkarotāju vienaldzība Rīgā // *Jaunākās Ziņas.* – 1925. – 6. nov.
- ¹⁰³ Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata, 1917–1928. 4. izdevums. – Rīga, 1929. – 141. lpp.; Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata, 1929–1930. 5. izdevums. – Rīga, 1931. – 164. lpp.
- ¹⁰⁴ LVVA, 2927. f., 1. apr., 1947. l., 20., 145. lp.
- ¹⁰⁵ Kā darbojas Liepājas kuratori // *Kurzemes Vārds.* – 1926. – 10. okt.
- ¹⁰⁶ Žūpības apkarošanas likums stājas spēkā // *Jaunākās Ziņas.* – 1925. – 23. marts.
- ¹⁰⁷ Žūpības apkarotāju vienaldzība Rīgā // *Jaunākās Ziņas.* – 1925. – 6. nov.
- ¹⁰⁸ Šnaba glabātuve zārku veikalā // *Jaunākās Ziņas.* – 1928. – 30. okt.
- ¹⁰⁹ “Jautrais zelters” // *Jaunākās Ziņas.* – 1925. – 30. apr.; “Pārāk stipra tēja” // *Jaunākās Ziņas.* – 1925. – 16. maijs.
- ¹¹⁰ “Zaļā puķa” nedarbi Rīgā // *Jaunākās Ziņas.* – 1925. – 7. maijs.
- ¹¹¹ Izgudrojums žūpības veicināšanai // *Jaunākās Ziņas.* – 1925. – 8. dec.
- ¹¹² “Jautrais zelters” // *Jaunākās Ziņas.* – 1925. – 30. apr.
- ¹¹³ “Zaļā puķa” nedarbi Rīgā // *Jaunākās Ziņas.* – 1926. – 7. maijs.
- ¹¹⁴ Žūpības apkarošanas trofeju muzejā Rīgā // *Jaunākās Ziņas.* – 1927. – 30. apr.
- ¹¹⁵ *Ķempelis G.* Divi spiedieni // *Jaunā Balss.* – 1925. – Nr. 11/12. – 4. lpp.
- ¹¹⁶ Kā Rīgā apkaros žūpību // *Jaunākās Ziņas.* – 1925. – 24. jūl.
- ¹¹⁷ Žūpības apkarošanas likums stājas spēkā // *Jaunākās Ziņas.* – 1925. – 23. marts.

- ¹¹⁸ “Zaļā puķa” nedarbi Rīgā // Jaunākās Ziņas. – 1925. – 7. maijs.
- ¹¹⁹ Variete izrādes policijas uzraudzībā // Jaunākās Ziņas. – 1926. – 4. sept.
- ¹²⁰ *Logos*. Vaj pretalkohola politika nav ar pretvalstiska? // Latvijas Sargs. – 1926. – 21. okt.
- ¹²¹ Kā apies žūpības apkarošanas likumu // Jaunākās Ziņas. – 1925. – 19. marts.
- ¹²² Alkoholisku dzērienu pārdotavu skaits pilsētā šajā laikā tika samazināts no 820 līdz 370, slēdzot likuma pārkāpēju un attāluma cenzam neatbilstošos uzņēmumus. (*Dāvis J.* Manas gaitas un atziņas. – Bulduri, 1938. – 327. lpp.)
- ¹²³ Tās bija Rīgas pilsētas Daugavas salas un rajoni, ko norobežoja šādas ielas – Latgales priekšpilsētā sākot ar Fridriķa ielu pa Rāznas ielu līdz dzelzceļam un tālāk pa Mīlgrāvja dzelzceļu līdz Gaujienas ielai, pa Gaujienas ielu līdz Daugavai, pāri Daugavai uz kreiso krastu līdz Tvaikoņa ielai, pa Tvaikoņa, Emmas un Buļļu ielu līdz Bolderājas dzelzceļam, pa Jelgavas dzelzceļu līdz Robežu ielai, pa Robežu un Telts ielu un no Telts ielas gala taisnā līnijā uz Fridriķa ielu Daugavas labajā krastā. (“Galīgi sausā Rīga” // Jaunākās Ziņas. – 1926. – 27. maijs.)
- ¹²⁴ LVVA, 2927. f., 1. apr., 1945. l., 54. lp.
- ¹²⁵ *Asars H.* Kā Rīgas pilsēta apkaro žūpību // Rīga kā Latvijas galvaspilsēta. – Rīga, 1932. – 529. lpp.
- ¹²⁶ *Grīnofs V.* Ko redz Rīgā // Zemgales Balss. – 1934. – 28. febr.
- ¹²⁷ *Liepa A.* Rīga 24 stundās // Rīts. – 1939. – 26. febr.
- ¹²⁸ *Asars H.* Kā Rīgas pilsēta apkaro žūpību // Rīga kā Latvijas galvaspilsēta. – Rīga, 1932. – 529. lpp.
- ¹²⁹ Biedrībās un klubos atļauts dzert līdz 2 n. // Jaunākās Ziņas. – 1928. – 1. febr.
- ¹³⁰ Dzeršanas priekšrocību atņemšana biedrībām un klubiem // Jaunākās Ziņas. – 1929. – 28. janv.
- ¹³¹ Pārgrozījumi likumā par žūpības apkarošanu // LMKNK, 1933. gads. – 348. lpp. [Stājās spēkā 1933. gada 5. septembrī.]
- ¹³² Fotografiju iesniedza Rīgas pilsētas žūpības apkarošanas komisijas loceklis Jānis Dāvis. (Rīgas klubiem likumi nav rakstīti // *Latvis*. – 1926. – 24. okt.)
- ¹³³ *Kempelis G.* Divi spiedieni // Jaunā Balss. – 1925. – Nr. 11/12. – 4. lpp.
- ¹³⁴ Žūpības apkarošana, policija un sabiedrība // Latvijas Sargs. – 1926. – 24. okt.
- ¹³⁵ Turpat.
- ¹³⁶ Slepeno krogu un klubu uzrādīšana // Jaunākās Ziņas. – 1927. – 29. apr.
- ¹³⁷ *Vikmanis K., cand. iur.* Kuratori žūpības apkarošanas darbā un mūsu likumi // Jaunā Balss. – 1929. – Nr. 2. – 4. lpp.
- ¹³⁸ Bargus žūpības apkarošanas noteikumus // Jaunākās Ziņas. – 1927. – 8. okt.
- ¹³⁹ Gājiens pret dzimtsarakstu nodaļām un žūpības apkarošanas likumu // Jaunākās Ziņas. – 1925. – 23. apr.; *Tūbels E.* Nedrīkst grozīt // Jaunā Balss. – 1925. – 24. nov. – 3., 4. lpp.
- ¹⁴⁰ *Solars E.* Neapdomāts un ačgārns solis // Jaunā Balss. – 1926. – 21. jūn. – 4. lpp.

- ¹⁴¹ *Pētersons A.* Žūpības apkarotāju lielā diena Saeimā // Jaunā Balss. – 1927. – 15. jūn. – 3. lpp.; Pret žūpības apkaršanas likuma grozījumiem // Jaunākās Ziņas. – 1927. – 3. jūn.
- ¹⁴² Žūpības apkaršanas trofeju muzejā Rīgā // Jaunākās Ziņas. – 1927. – 30. apr.
- ¹⁴³ Rīgas pilsētas valde prasa grozīt žūpības apkaršanas likumu // Jaunākās Ziņas. – 1927. – 6. okt.; *Dišlers K., doc.* Vaj žūpības apkaršanas likums grozāms? // Jaunākās Ziņas. – 1927. – 24. nov.
- ¹⁴⁴ Kā mazināt Latvijā žūpības postu // Jaunākās Ziņas. – 1927. – 6. dec.
- ¹⁴⁵ Kā pieņēma žūpības apkaršanas likuma grozījumus // Zemgales Balss. – 1927. – 23. dec.
- ¹⁴⁶ Latvijas Republikas II Saeimas VII sesija. – 739. sl.
- ¹⁴⁷ Kā pagājušā naktī sāka izpildīt žūpības atvieglojumus? // Jaunākās Ziņas. – 1928. – 19. janv.
- ¹⁴⁸ *Эрце.* Как рижане встретили новую алкогольную эру // Сегодня вечером. – 1928. – 19 янв.
- ¹⁴⁹ 1. šķiras traktieros atļāva arī deju, varietē izrādes, tamlīdzīgas izpriecās un mūziku. (Papildinājumi un pārgrozījumi likumā par žūpības apkaršanu // LMKNK, 1928. gads. – 1., 2. lpp.)
- ¹⁵⁰ *Bastjānis V.* Demokrātiskā Latvijā: vērojumi un vērtējumi. – Stokholma: Emīls Ogriņš, 1966. – 172. lpp.
- ¹⁵¹ Pārgrozījumi likumā par žūpības apkaršanu // LMKNK, 1932. gads. – 240. lpp. [Stājās spēkā 1932. gada 17. septembrī.]
- ¹⁵² Pilsētas pret žūpības apkaršanas likuma grozīšanu // Jaunākās Ziņas. – 1932. – 22. sept.
- ¹⁵³ *Skrodelis A.* Ceļā uz augšu. (Audzināsim sevi. II daļa.) – [B. v.]: Rakstu Avots, 1934. – 60. lpp.
- ¹⁵⁴ Grib aplikt uzdzīvotājus ar nodokli // Jaunākās Ziņas. – 1930. – 15. sept.
- ¹⁵⁵ Radikāls ierosinājums // Jaunā Balss. – 1930. – Nr. 8. – 5. lpp.
- ¹⁵⁶ Iekšlietu ministrs uzdevis noskaidrot naktsdzīvi Rīgas krogos // Jaunākās Ziņas. – 1933. – 17. maijs.
- ¹⁵⁷ “Īsa izpriecu nakts” Rīgā // Rīts. – 1938. – 16. sept.; Izbeigs naktsdzīvi galvaspilsētas restorānos // Jaunākās Ziņas. – 1938. – 6. sept.
- ¹⁵⁸ Ночные развлечения // Сегодня вечером. – 1938. – 15 сент.; Pēdējā “garā nakts” Rīgā // Rīts. – 1938. – 15. sept.
- ¹⁵⁹ Pēdējā “garā nakts” Rīgā // Rīts. – 1938. – 15. sept.
- ¹⁶⁰ “Īsa izpriecu nakts” Rīgā // Rīts. – 1938. – 16. sept.
- ¹⁶¹ *Liepa A.* Rīga 24 stundās // Rīts. – 1939. – 26. febr.
- ¹⁶² Ierobežos reibinošu dzērienu pārdošanu // Rīts. – 1939. – 1. jūl.
- ¹⁶³ Rīkojums par reibinošu dzērienu pārdošanas noliegšanu un tirgošanās ierobežošanu traktieros un tamlīdzīgās iestādēs // Valdības Vēstnesis. – 1934. – 16. maijs.
- ¹⁶⁴ Rīgas lielākās kafējnīcas un restorāni // Rīts. – 1935. – 15. maijs.
- ¹⁶⁵ Rīkojums // Valdības Vēstnesis. – 1940. – 18. jūn.
- ¹⁶⁶ LVVA, 3723. f., 1. apr., 15308. l., 12., 12. op. lp.
- ¹⁶⁷ *Zankēvics J., Pašvaldības dep. dir.* Pārgrozījumi likumā par žūpības apkaršanu // Jaunā Balss. – 1938. – Nr. 10. – 290. lpp.
- ¹⁶⁸ LVVA, 3723. f., 1. apr., 15281. l., 85. lp.

- ¹⁶⁹ Alkoholiķus ievietos labošanas iestādēs (Likumprojekts par alkohola posta apkarošanu) // Jaunākās Ziņas. – 1939. – 13. marts.
- ¹⁷⁰ Izstrādā likumu alkoholiķu un narkotiķu labošanai // Jaunākās Ziņas. – 1939. – 3. jūn.; Alkoholiķu labošanas iestādi Pilsblīdenē atklās janvārī // Jaunākās Ziņas. – 1939. – 25. aug.
- ¹⁷¹ Darba nams dzērājiem un narkotiķiem // Kurzemes Vārds. – 1940. – 25. apr.

Ineta Lipša

PUBLIC MORALITY IN LATVIA: THE USE OF ALCOHOLIC DRINKS, 1918–1940

Summary

By regulating such social phenomena as use of alcoholic drinks the ruling power indirectly standardized the leisure time of the people. With the help of specific laws and regulations more detailed attention was paid to the fighting of dipsomania. By adjusting the social reality already in 1920 and 1921 the punishment was increased for a person's presence in public places in an alcohol-intoxicated state. Since 1925 the punishments were increased for using alcoholic drinks in public places and in the cases when it was forbidden. Moreover, two new standards were introduced – the ban to pay wages and draw employment contracts at the places where alcoholic drinks were sold (in 1933 the punishment was decreased by half), as well as the ban to advertise alcoholic drinks in the way forbidden by law (from 1925 to 1933 – in periodicals), their manufacturers and outlets (in 1933 the fine was reduced from 1000 to 500 lats, however arrest for the period of up to one month was replaced by arrest up to an indefinite period; moreover, if up to that it was possible to punish both with a fine and arrest then starting from 1933 only one kind of punishment could be applied). The punishment for the illegal trade of drugs was increased already in 1925 (from arrest up to the period of three months or fine up to 300 lats – to imprisonment). Moreover, in 1933 the provision was incorporated in the Law on Punishment that envisaged punishing for the presence in a drug-intoxicated state in public places. Punishment was increased for the spreading of intentionally impudent writings or pictures (from arrest up to three months or fine up to 300 lats – to imprisonment of indefinite period).

The use of alcoholic drinks in Latvia was restricted by the Law on Fighting Dipsomania which in the period from 1925 to 1927 (including) so strictly regulated the area that it was considered the second strictest law in Europe after the one in force in Finland. The sale of alcoholic

drinks was allowed, however not only the second class, but also the first class restaurants were allowed to sell them only by ten o'clock in the evening and were forbidden to sell them on Sundays. When discussing the draft of this law, the opponents suggested allowing the sale up to twelve o'clock at night as it was in Germany, however the majority of deputies did not support this claim.

When creating the Foundation for Fighting Dipsomania as a medium for the implementation of the government-funded anti-alcohol propaganda, it was indicated that already in 1924 such a foundation funded the biggest abstainer organization in Estonia from the return on vodka which was a government monopoly. Similarly in Lithuania the government funded the central abstainer organizations. The ruling power abandoned the social protection policy already in the late 1920s as it started the transition to the rational policy. Provisions introduced by reason of fighting dipsomania were gradually liberalized from 1928 when the restrictions for the first class restaurants were cancelled (they were allowed to work by two in the night every day). Starting from 1932 the second class restaurants were allowed to work on Saturdays. During the economic crisis of 1932 the funding of the anti-alcohol propaganda by the government was stopped and was reassumed only in 1939. The activity of abstainer organizations decreased along with the extinction of funding which suggests that they were capable of operating only with the government funding. Starting from 1933 the advertising of alcoholic drinks in the press was allowed. In 1935 the second class restaurants that had been closed in the mid-1920s were again opened on the outskirts of Riga which were considered the districts of the poor, as well as in other places of Latvia. Thus the standard was to drink legally bought alcohol and the implementation of the standard succeeded in the 1930s, particularly in the second half of the 1930s.

Iesniegts 20.10.2009.

Juris Pavlovičs

NACIONĀLKOMUNISMS UN LATVIJAS PRESE: DAŽU 1957. GADA REĢIONĀLĀS INFORMĀCIJAS TELPAS ASPEKTU ANALĪZE*

Masu informācijas līdzekļu ietekme uz sabiedrisko domu un ikdienas dzīvi kopumā padomju varas gados bija vairāk nekā mērena gan Latvijā, gan arī PSRS kopumā. Presi, radio un televīziju iedzīvotāju nospiedošs vairākums uztvēra kā izklaides un ziņu jeb, pareizāk sakot, izziņu avotu un negaidīja no tā pārsteigumus. Neierasta vai sensacionāla informācija tika uzņemta kā patikama, bet šokējoša novirze no normas, kas neiederējās padomju ikdienas vienmuļajā rutinā. Tauta bija samierinājusies ar informācijas līdzekļu oficiālo propagandas funkciju. Kritiski analītiskām publikācijām “Ezopa valodā” bija izteikti elitārs raksturs, tās varēja atrast vienīgi sabiedrības augšslānim un izglītotajai vidusslāņa daļai paredzētajos specializētajos izdevumos. Jebkura īslaicīga novirze no šīm normām bija īpatna un reta anomālija.

1957. gada 1. oktobrī vienīgo reizi pēckara Padomju Latvijā un, iespējams, arī PSRS tika pārkāpts nerakstītais, bet tā laika galvenā ideologa Mihaila Suslova publiski deklarētais likums, ka nevis preses izdevums meklē ceļu pie lasītāja, bet gan lasītājs meklē tam nepieciešamo presi.¹ 1. oktobra pēcpusdienā, pateicoties veiksmīgai mārketinga kampaņai, apmēram 30 tūkstoši Rīgas iedzīvotāju pulcējās pie kioskiem, gaidot avīzes “Rīgas Balss” pirmo numuru. Pie varas un intelektuālajām aprindām piederošie laikabiedri labi saprata notikušo nozīmi un vēlāk publiski pauda pārliecību, ka minētās avīzes iznākšana bija ārpuskārtas fenomens, kas nonāca pretrunā ar līdzšinējo periodiskās preses sistēmu. Ar izdevniecības politiku tieši nesaistīti ļaudis, pat ja strādāja žurnālistikā, kļūdaini secināja, ka ap 1957. gadu Latvijā vai nu īslaicīgi bija iestājies preses brīvības laiks, vai arī latviešu izdevumi saņēma kādas īpašas privilēģijas no Maskavas.² No mūsdienu skatpunkta raugoties, šie daži savdabīgās patstāvības gadi

* LETONIKA Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas “Letonika” ietvaros.

latviešu presē drīzāk jāvērtē kā īpatnas apstākļu sakritības izsaukta nejaušību virkne.

Nacionālkomunisma laiks Latvijā pašlaik ir pietiekami aktīvi pētīta tēma, un autora nolūks nav jebkādā veidā traucēt kolēģu daudzsoļošu darbu. Raksts veltīts nevis nacionālkomunisma kā kustības īpatnībām vai tā ideju tiešajām saturiskajām izpausmēm tālaika presē, bet gan minētā procesa efektam uz Latvijas informācijas telpu visā tās kopumā, skatot to uz plašāku reģionālo un globālo norišu fona. Līdz šim tā ir bijusi Latvijas periodiskās preses un citu mediju vēstures vājā vieta, jo sakarā ar tendenci vērtēt medijus kā vienīgi žurnālistiskās kreativitātes produktus to mijiedarbība ar varu, iepriekšējo periodu tradīciju pārmantojamība un ārzemju izcelsmes jaunievedumu loma pārāk bieži tikusi atstāta novārtā. Ievadu gribētos noslēgt ar piezīmi, ka raksts tapis kā atbilde uz žurnālista Franka Gordona atmiņām par darbu "Rīgas Balsi" 50. gadu beigās, mēģinot saprast, kādi cēloņi noteica viņa piedzīvoto notikumu kaleidoskopu.³

PASAULES UN PSRS INFORMĀCIJAS TELPA 1957. GADĀ

20. gadsimta 50. gadu beigās attīstītākajās pasaules valstīs tuvojās noslēgumam periods, kad informācijas telpu noteica reģionālās preses masu mediju sistēmas, kas bija izveidojušās 19. gadsimta beigās. Televīzija pagaidām bija izklaides, nevis informācijas līdzeklis, un arī daudz plašāk izplatītais radio nespēja konkurēt ar iespiestajiem medijiem vizuālās informācijas trūkuma dēļ. Tādēļ galvenā vietējo un starptautisko ziņu avota lomu saglabāja ikdienas rīta avīzes, ko izdeva visās industriālo valstu lielpilsētās un apgabalu centros. Nereti tās pildīja varas vai noteikta politiskā spēka oficioza funkcijas un atainoja ievērojamas sabiedrības daļas viedokli. Taču 50. gados Rietumos blakus tradicionālajām lielajām dienas avīzēm aizvien lielāku nozīmi sāka iegūt izdevumi, ko kļūdaini turpināja dēvēt par "dzelteno presi" jeb tabloīdiem.⁴ Aizsācies Ņujorkā kā lēts informatīvs komercprodukts sabiedrības marginālajiem slāņiem, tabloīdu žurnālistikas novirziens 20. gadsimta sākumā sasniedza Eiropu un pakāpeniski pārveidojās augošā izglītības limeņa iespaidā. 50. gadu pasaules vadošie tabloīdi – ASV "New York Post", angļu "Daily Mirror" un vācu "Bild Zeitung" bija izdevumi, ko lasīja arī vidusšķira, un no nopietnās preses tos tagad atšķīra vien formāts un noteiktas politiskās līnijas trūkums. Vizuālās informācijas jomā ar avīzēm un kinohroniku nopietni konkurēja iknedēļas ilustrētie žurnāli, kuru etalons 50. gados bija amerikāņu "Life".⁵ Katrs šāda profila izdevums iespēju robežās atdarināja "Life" formātu, materiālu sakārtojuma un izklāsta veidu un fotogrāfiju daudzveidību un kvalitāti.

Pretēji oficiālajai nostājai Padomju Savienība aktīvi atdarināja modernākos Rietumu preses izdevumus ja ne pēc satura, tad vismaz izskata. 40. gadu beigās padomju vadošais ilustrētais žurnāls “*Ogoņok*”, kas līdz tam bija veidots pēc 20. gadu vācu paraugiem, pārtapa par gandrīz precīzu “*Life*” kopiju. Interesanti piezīmēt, ka turpmāk žurnāla veidols netika mainīts un izskatījās kā pirmo pēckara gadu “*Life*” līdz pat PSRS sabrukumam. Padomju informācijas telpu atšķirībā no ASV vai Rietumeiropas raksturoja galēja mediju centralizācija, kas uzspieda visiem izdevumiem Maskavas preses atdarināšanu un lika izmantot viena ziņu dienesta resursus. Īpaši Krievijā reģionālā prese tika uzskatīta par centrālo Maskavas avižu piedēkli – un tika darīts viss iespējamais, lai panāktu to vienlaicīgu izdošanu uz vietām, nepieciešamības gadījumā izmantojot kara aviāciju savlaicīgai iespiedmatricu piegādei.⁶ Tā rezultātā pat lielākajās Urālu un Sibīrijas pilsētās neizveidojās patstāvīgi preses izdevumi – un to vienīgā atšķirība no Maskavas analogiem bija vietējā kolorīta pieeivas. Padomju republiku preses stāvoklis bija mazliet vieglāks, jo tā drīkstēja pārveidot Maskavas paraugus atbilstoši vietējai specifikai. 50. gadu vidū “dzelzs priekšvara” un totalitārās cenzūras apstākļos PSRS iedzīvotāju interese par jauniem aprobežojās ar sportu un pieejamajām izklaides jomām. Materiālo un dzīves apstākļu šaurības dēļ pat personas ar atbilstošu izglītību un interesēm bez vienas vietējās vai centrālās avīzes regulāri lasīja ne vairāk kā pāris ilustrēto žurnālu un arī tad galvenokārt pilsētās. 1960. gadā kādā dziļi provinciālā Krievijas ciematā notika anekdotisks incidents, kad kā spiegs tika aizturēts žurnālists, kurš lasīja līdzpaņemtu ilustrēto žurnālu, kas vietējiem likās kas ārzemniecisks.⁷

Līdz ar Staļina nāvi un režīma represīvā aparāta daļēju likvidāciju padomju masu mediju funkcijas ievērojami mainījās. Ja līdz tam lasītāju attieksme bija mazsvarīga, tagad režīms bija spiests mācīties iepatīties iedzīvotājiem, padarīt medijus simpātiskākus un atvēlēt vairāk vietas izklaidējoša rakstura materiāliem. 1954. gadā tika atļauts ievest PSRS sociālistisko valstu presi, līdzīga atļauja par kapitālistisko valstu komunistisko partiju izdevumiem tika dota 1958. gadā. Lai arī to nekur neaifšēja, lielāko preses izdevumu redakcijām vairs neliedza iepazīties ar jaunāko Rietumu presi un izmantot tās materiālus bez avota norādes. Turpinot konkurēt un konfliktēt ar līdzgaitniekiem, Ņikita Hruščovs par savu oficiālo propagandas avīzi padarīja nevis partijas “*Pravdu*”, bet gan padomju varas orgānu ruporu “*Izvestija*”, par kura redaktoru 1959. gada jūnijā viņš iecēla savu znotu Alekseju Adžubeju.⁸ 1957. gads kļuva par padomju preses *anno mirabilis*. Pēc oficiālajiem datiem, gada laikā tika dibināti 107 jauni žurnāli un vairāki tūkstoši galvenokārt vietējo avižu.⁹ Dažās padomju republikās, arī Latvijā, preses iespieddarbu kopapjoms palielinājās par trešdaļu. Viens

no gada pasākumiem bija humora un satīras žurnālu tīkla izveide un reorganizācija visās padomju republikās, ņemot par paraugu Maskavas "Krokodil". Vienlaikus Padomju žurnālistu savienības centrālajā izdevumā "Sovetskaja pečatj" tika izvērstā diskusija par padomju preses jauno veidolu un saturu, kur, no vienas puses, tika izvirzītas prasības atļaut ierobežot oficiālo propagandas materiālu apjomu neprofila izdevumos, bet, no otras puses, prasīja apkarot pēdējo pāris gadu sensacionālisma tendences centrālajos žurnālos. 1957. gads bija tas īsa brīdis, kad visa padomju prese atradās krustcelēs un nekur nebija teikts, ko drīkst un ko nedrīkst. Viss plašais neitrāla rakstura informācijas klāsts starp propagandas un "pretpadomju" materiāliem līdz tam tika vērtēts negatīvi un nonāca presē ar lielām grūtībām. 1956.–1958. gadā sāka piemērot praksē PSKP CK 1954. gada 10. novembra lēmumu par kļūdām ateistiskajā propagandā, kas pasludināja reliģiju un pastarpināti arī daudzas citas marksismam neitrālas idejas par politiski pieņemamām tik ilgi, kamēr tās ir atdalītas no valsts ideoloģijas.¹⁰ 1958. gadā līdz ar jaunu ateisma kampaņu šis īsais tolerances brīdis beidzās. Svarīgi ir tas, ka visu minēto jaunievedumu un Maskavas Starptautiskā jaunatnes festivāla propagandas kampaņas iespaidā 1957. gadā nevienam nomenklatūras darbiniekam nebija priekšstata, kas tagad ir aizliegts. Bija radušies visi priekšnoteikumi nacionālkomunistu rīcības brīvībai Latvijas centrālajā presē.

LATVIJAS INFORMĀCIJAS TELPA 1957. GADA VIDŪ

No lielākās daļas PSRS reģionu Latvija 50. gados atšķīrās ar visai augstu lasītprasmes un izglītības līmeni. Interese par vietējiem un pasaules jaunumiem saglabājās tradicionāli augsta arī pēc kara, un pēc 1955. gada to veicināja divi papildu faktori – masveida kontaktu atjaunošanās ar radniekiem ārzemēs un ārzemju kuģu regulāru reisu atsākšana Rīgas ostā, ko vainagoja zviedru flotes vizīte 1957. gada vasarā.¹¹ Blakus maskaviešiem un ņeņingradiešiem latvieši izrādījās arī vieni no galvenajiem poļu un ungāru importa žurnālu patērētājiem, kad ap 1956. gadu sākās to masveida pārdošana Latvijā. Interesantāko Krievijā iespiesto preses izdevumu izplatību šai laikā ievērojami traucēja parakstīšanās apjomu ierobežojumi, kuru dēļ saturiski vērtīgākie krievu žurnāli parastam pasūtītājam nebija pieejami.¹² 50. gadu vidū Latvijas radiofikācija pamatos jau bija pabeigta visur ārpus vēl neelektrificētajiem lauku rajoniem, it īpaši Latgalē. Līdz ar svešvalodu trūkumu tie bija divi galvenie faktori Latgales informācijas telpas vājumam salīdzinājumā ar pārējiem Latvijas reģioniem, jo iedzīvotājiem daudz mazākā mērā bija pieejami ārzemju radioziņu avoti. Cik noprotams no memuāru literatūras, radioklausītāju gaume nebija mainījies kopš 30. gadiem un svārstījās starp vadošajām angļu un vācu stacijām.¹³

Daži desmiti tūkstošu līdz 1957. gadam uzstādīto televizoru drīzāk bija izklaides līdzeklis, jo no radio atšķirīgs ziņu dienests vēl nebija izveidots pat Maskavā – un diktori uz ekrāna vienkārši lasīja to pašu tekstu, ko radiofons.¹⁴ Tādējādi galvenais informācijas avots 1957. gadā Latvijā joprojām bija prese, ko nedaudz papildināja ārzemju radioziņas.

Lai cik paradoksāli tas būtu, preses sistēmas struktūra, ja neņem vērā noformējumu un saturu, daudz neatšķīrās no 30. gadu beigām. Republikāniskās avīzes lomu ar vairāk nekā 200 tūkstošu tirāžu pildīja komunistiskās partijas izdevums “Cīņa”, kura saturā oficiozs pārāk bieži dominēja pār aktuālo informāciju. Daļēji to, iespējams, var izskaidrot ar “Cīņas” redaktora LKP CK locekļa Pāvēla Pizāna darba pieredzi mazāk rafinētajā Latgales žurnālistikā un no tā izrietošo pieredzes trūkumu par pirmskara Rīgas presi.¹⁵ Taču vismaz vienas avīzes pasūtīšanas tradīcijas Latvijā saglabājās, un īpaši aktīvi “Cīņu” pasūtīja laukos. Blakus partijas avīzei komjaunatnes orgāns “Padomju Jaunatne” pozicionēja sevi nevis kā jauniešu avīze, bet gan pedagoģiski didaktisks izdevums, ko atdzīvināja vien audzinoša rakstura kriminālhistorikas fakti. Rakstnieku savienības “Literatūra un Māksla” aizvietoja lielāko daļu neatkarības gadu biezo žurnālu un literāro izdevumu un pēc būtības bija lasāmviela režīmam lojāliem snobiem. Lai gan pirmskara sabiedrības hierarhija izrādījās neatgriezeniski sagrauta, cilvēku, kas vēlējās atdarināt “miera laiku” paradumus kā gaumes, tā izcelsmes dēļ, bija pietiekami daudz gan padomju varas piekritēju, gan pretinieku pusē. Padomju prese un, kā par brīnumu, arī lielākā daļa neatkarības gadu izdevumu no viņu viedokļa bija neglābjami vulgāra un nepieņemama. Nacionāli domājošie glābiņu meklēja dažādos ārzemju ilustrētajos žurnālos un pirmskara literatūrā, režīmam lojālie lasīja “Literatūru un Mākslu”.¹⁶ Tas arī turpmāk noteica minētā izdevuma ciešo idejisko saikni ar nacionālkomunismu. Bez mazāka apmēra rajonu avīzēm iznāca arī sporta, skolotāju, jūrnieku un vēl daži citi speciāla rakstura laikraksti, kas nebija pazīstami ārpus attiecīgo profesionālo un interešu aprindu loka.

1950. gadā dibinātā “Zvaigzne” bija aizvietojuši “Atpūtu” kā Latvijas vadošais ilustrētais žurnāls un saglabāja augstu popularitāti, gan pateicoties šai tradīcijai, gan arī konkurentu trūkuma dēļ. Tādu izdevumu kā “Liesma” un “Zinātne un Tehnika” vēl nebija. Pretenciozi dēvētais žurnāls “Padomju Latvijas Sieviete” pamanījās palikt ārpus praktiskās politikas vētrām. Jāpiekrīt Ilgvara Butuļa viedoklim par īpašu žurnālam “Zvaigzne” uzticīgu autoru un atbalstītāju kolektīvu Augstākās padomes Prezīdija priekšsēdētāja Kārļa Ozoliņa vadībā, un ir ticami, ka šie ļaudis vadījās ne tikai no noteiktiem idejiskiem nacionāliem vai politiskiem apsvērumiem, bet arī elementāras jaunības gadu nostalgijas, kas lika veidot “Zvaigzni” vizuāli tikpat latvisku, cik “Atpūta”.¹⁷ Žurnāla 1957. gada Līgosvētku numura izteiktais patriotisms un vieta,

kas tā ilustrācijās tika atvēlēta prominentiem nacionālkomunistiem, Eduardu Berklavu ieskaitot, liek nojaust neskaidri izteiktus, bet apzinātus politiskos mērķus.¹⁸ Par nelaimi žurnāla autoriem, ir skaidrs, ka lielākā daļa lasītāju par šiem mājieniem nenojauta. "Atpūtas" ietekmē aizņemoties Ulmaņa režīma vizuālās propagandas konstrukcijas, netika ņemts vērā, ka neinformētiem ļaudīm nacionālie atribūti būs vai nu pašsaprotami, vai arī atgādinās pirmo pēckara gadu staļiniskās arhitektūras un mākslas dekoratīvās tendences. 1957. gada "Zvaigzne" bija nedaudz uzlabota un ar 20. gadu vācu ilustrētajiem žurnāliem sakrustota "Atpūta", ko augstu vērtēja kā laika kavēkli, taču tās politiskos mājienus spēja atpazīt vien zinātāji.

Komunistiskā režīma aizraušanās ar politisko un audzinošo satīru ir grūti izprotams fenomens, kas būtu īpašas pētījumu jomas cienīgs. Visticamāk, uzskatot, ka vienkāršota un vizualizēta satīra ir universāli saprotama un pieejama pat marginālo aprindu ļaudīm, padomju režīms izmantoja to pēc inerces, neskatoties uz rezultātiem. Centrālais satīras žurnāls "Krokodil" kļuva par etalonu, pēc kura 50. gadu vidū veidoja nacionālajai specifikai piemērotus izdevumus kā padomju republikās, tā arī draudzīgajās sociālisma zemēs. Atkarībā no vietējiem apstākļiem rezultāti bija ļoti atšķirīgi, robežojoties ar pilnīgu izgāšanās dažās dienvidu republikās, kur nebija pierasts vizualizēt jokus.¹⁹ 1957. gada janvārī sāka iznākt latviešu humora žurnāls "Dadzis", kam, pateicoties minētajai kampaņai, atvēlēja 60 tūkstošu tirāžu. Sākotnējais žurnāla veidols izrādījās tieši pretējs Maskavas iecerēm. Neskatoties uz robusto izpildījumu, jebkurai padomju karikatūrai un humoreskai bija jābūt augstam, pacilājošam mērķim. Latviešu tradicionālo humoru iemiesoja "Zobugals" ar uz jauno "Dadzi" pārceltajiem Brenci un Žvinguli, kuri vēlējās pasmieties un paņirgāties no darba brīvajā laikā.²⁰ Līdz 60. gadu sākumam, kad varai beidzot izdevās "Dadzi" daļēji "krokodilizēt", tā saturs, pat ja runa bija par reālu neizdarību kritiku, sastāvēja no "pekstiņu" vai blēņu stāstiem lasītāju smidzināšanai. Jebkādā ideoloģiskā kampaņā, pat ar cēlāko nacionālo mērķi, 1957. gada "Dadzis" neiederējās sava akūtā apolitiskuma dēļ.

Latvijas krievu avīzes "Sovetskaja Latvija" un "Sovetskaja molodžož", kas turpmākajos notikumos parādīja sevi kā impēriskā šovinisma bastioni, nekādi neizpaužās Latvijas informācijas telpā, neskatoties uz ievērojamajiem iespiedpapīra limitiem, respektīvi, 100 un 45 tūkstošu tirāžai. Šiem izdevumiem varēja būt zināms lasītāju loks no okupācijas karaspēka garnizona vai nesen migrējušu amatpersonu vidus, taču latviešu lasītājam abās avīzēs nebija nekā jauna, savukārt krieviski runājošā kopiena deva priekšroku Maskavas izdevumiem. Darbs šajās avīzēs lielā mērā bija sinekūra ar neatbilstoši zemām kvalifikācijas prasībām.²¹ Tādējādi padomju režīma mēģinājums izmantot krievu valodā iespiestu presi pierobežas provinču piesaistei izrādījās

tikpat neveiksmīgs kā Krievijas impērijas laikos. Skumji apzināties, ka latvijiskā satura trūkuma dēļ abas avīzes pat nekādi neveicināja sadraudzības kontaktus ar citām PSRS republikām un apgabaliem, jo uzzināt, kas ir Latvija kā zeme un kas tajā notiek ārpus plānu izpildes, no minētajiem izdevumiem nevarēja.

PRESES VIETA NACIONĀLKOMUNISTU STRATĒGIJĀ

50. gadu otrajā pusē visa plašā padomju bloka ietvaros no Ungārijas līdz Ziemeļkorejai izvērās slēpta, bet tādēļ ne mazāk nopietna politiskā cīņa starp varas elites frakcijām, kas atbalstīja maksimālu Maskavas virskundzību pār vietējo dzīvi, un reģionālās autonomijas piekritējiem. Šai pretstāvei bija izteikti etniskais raksturs, un tādēļ tā varēja izvērsties vien ārpus Krievijas Federācijas teritorijas – satelītvalstīs un padomju republikās. Nākamās desmitgades laikā minēto konfliktu rezultātā padomju bloks un daļa PSRS republiku piedzīvoja nopietnas pārmaiņas centra un perifērijas attiecībās, kur tiešo administrēšanu no Maskavas nomainīja sarežģīta mutvārdu norunu un kompromisu sistēma. Kaukāza un Vidusāzijas republikās un mazākā mērā arī Ukrainā “nacionālie” komunisti kļuva par vadošu vai Maskavas frakcijai līdzvērtīgu spēku. 1959.–1960. gadā – laikā, kad Latvijā notika nacionālās frakcijas sagrāve, Uzbekijas nacionāļkomunistiem Šarafa Rašidova vadībā izdevās gūt virsroku un pārveidot varas eliti atbilstoši saviem priekšstatiem.²²

Šeit un turpmāk jēdziens “nacionāļkomunisms” tiek definēts tāpat kā mūsdienā Latvijas vēstures literatūrā un publicistikā, apzīmējot ar to amorfu kustību bez skaidri izteiktām idejām, ko vienoja tikai orientācija uz lielāku vietējo patstāvību. Politiskie risinājumi, ko piedāvāja dažādās “nacionālo komunistu” kopas padomju bloka ietvaros, ļoti bieži ne tikai nebija moderni, bet, kā, piemēram, Gruzijā vai Uzbekijā, deva iedzīvotāju vairākumam pat mazāk, nekā tie būtu saņēmuši Maskavas frakcijas uzvaras gadījumā. Ārpus etniskā aspekta izcelšanas tajās nebija nekā savdabīga, un pat brīvdomīgāko šo kopu locekļu uzticība radikāli kreisām idejām nav apšaubāma.

Latvijas historiogrāfija pagaidām, pat šai jomā vadošajos Dainas Bleieres un Ilgvara Butuļa pētījumos, nav noteikta precīza mūsu vietējā 50. gadu nacionāļkomunisma definīcija, un jāšaubās, vai apskatāmā nākotnē tāda tiks pieņemta. Latvijas gadījumā runa ir par nestabilu lielākas vietējās patstāvības piekritēju grupu varas virsotnē un viņu “klientiem”. Latvijas nacionāļkomunisms atbilstoši D. Bleieres traktējumam bija “strāvojums”, turklāt arī izteikti individuālistisks pēc savas būtības.²³ Personā, kas LKP CK 1953. gada jūnija plēnuma rezultātā ieguva vai nostiprināja ietekmi augstākajos partijas vai padomju varas orgānos, definējamas kā nacionāļkomunisti nevis

pēc sadarbības, bet gan vietējai patstāvībai izteiktā atbalsta apjoma. Tieši tāpat memuāros un mutvārdu atmiņās “berklaviešu” skaitā nokļuva ļaudis ar 1959. gadā nežēlastībā kritušo aizbildņu dēļ cietušu karjeru, pat ja nacionālā ideja bija tālu no šo cilvēku patiesajiem nodomiem.

Visu iepriekšminēto nākas ņemt vērā, lai saprastu, ka nacionālkomunisms Latvijā vismaz periodiskās preses un informācijas līdzekļu jomā nebija nacionālā atmoda. Pēdējā parasti ietver pakāpenisku un gandrīz pilnīgu vietējās etniskās preses pārņemšanu no vismaz daļēji organizētas un ar noteiktiem politiskiem mērķiem vienotas kustības puses. Vadošie Latvijas PSR latviešu preses izdevumi 1956. gada beigās – 1957. gada sākumā bija kļuvuši par pavisam ko citu – viena vai vairāku augsti stāvošu aizbildņu uzraudzītām “klientūrām”, ja drīkst atkal lietot šo Senās Romas terminu. 1957. gada vidū Pāvels Pizāns uzraudzīja “Cīņu”, Voldemārs Kalpiņš – “Literatūru un Mākslu”, Kārlis Ozoliņš tika uzskatīts par aktīvāko aizbildni žurnālam “Zvaigzne”, bet Eduards Berklavs plānoja dibināt “Rīgas Balsi” pilsētas izpildkomitejas paspārnē.²⁴ Bez citiem amatiem Pizāns un Kalpiņš bija arī respektīvo avižu redaktori.

Preses izdevumu īpašā vieta Latvijas nacionālkomunistu kustībā izrietēja no vietējā “politiskās spēles” lauka ierobežotības. Citās republikās nacionālā un Maskavas frakcija konkurēja par galvenajām finanšu plūsmām, kontroli pār ievērojamākajiem uzņēmumiem un stratēģiski svarīgas produkcijas ražošanu utt. Lielāko republiku vadība varēja arī paļauties uz tiešiem kontaktiem ar jebkuru PSRS augstāko amatpersonu, ieskaitot pašu Hruščovu, tādējādi vajadzības gadījumā iespaidojot netikama centrālo resoru lēmuma atcelšanu. Savu reģionu iedzīvotāju intereses un vēlmes viņiem tādēļ bija tikpat vienaldzīgas kā Kremlim. Latvija bija pārāk maza un nevarēja nostādīt sevi kā vienīgā tējai vai kokvilnai līdzvērtīgas lauksaimniecības kultūras audzētāja. Pie Hruščova un citiem padomju pasaules varenajiem Latvijas padomju un partijas vadība nokļuva ne biežāk kā provinciālu Krievijas apgabalu partijas sekretāri un pēc vietas reālajā hierarhijā dažreiz atpalika pat no tiem.²⁵ Maskavas frakciju tas uztrauca vienīgi no personiskās karjeras viedokļa, savukārt nacionālkomunistiem tas nozīmēja nespēju apkarot armijas un centrālo saimniecisko struktūru patvaļu. Citiem vārdiem, pat izcīnot politisku uzvaru, nacionālkomunistiem nebija cerību brīvi rīkoties savā republikā un baudīt pilnvaras, ko izmantoja lielākā daļa citu republiku līderu. Bez tam 50. gadu migrācijas procesi, ko citviet PSRS uzskatītu par labvēlīgu faktoru rūpniecības veicināšanai, nacionālkomunistu skatījumā bija nopietnākā problēma, kas draudēja Latvijai ar katastrofu. Latvijā migrāciju nebija iespējams lokalizēt kādā nomaļā plānoti industrializējamā apvidū – un tā koncentrējās galvaspilsētā, kādēļ jau 50. gadu

sākumā Rīgā bija mazāk par pusi latviešu un katru mēnesi pierakstījās 1500 iebraucēju no Krievijas.²⁶

Tādēļ jau ap 1954.–1955. gadu nomenklatūras nacionālā frakcija neizbēgami bija spiesta secināt, ka situācija Latvijā strauji mainās tai nevēlamā virzienā un tā jāmēģina uzlabot, pat riskējot ar Maskavas dusmām. Pirmās “atkušņa” pazīmes pēc Staļina nāves liecināja, ka Kremli zināmos apstākļos var uz klausīt tautas masu viedokli. Tā nu, izmantojot neskaidro stāvokli, kādā 50. gadu vidū bija nonākusi padomju prese kopumā, nacionālkomunistu elite 1956. gadā ar preses starpniecību sāka aģitēt tai potenciāli lojālos Latvijas iedzīvotājus. Svārstīgā latviešu daļa, kas joprojām grūti izprata pēc kara notikušās pārmaiņas, tika uzrunāta ar nacionālo etnogrāfisko simboliku un aicinājumiem turēt godā tradicionālās vēribas. Lojālajiem “darbaļaudīm”, kas tā vai citādi jau bija pieņēmuši kreiso ideoloģiju, atgādināja par latviešu strēlniekiem, tautas revolucionārajām tradīcijām bez “lielā brāļa” klātbūtnes un gandrīz katrā “Cīņas” un katrā “Zvaigznes” numurā demonstrēja nacionālkomunistu līderus no pozitīvās puses, izmantojot visus līdzekļus, sākot ar reprezentatīvām mītiņu fotogrāfijām līdz draudzīgiem šaržiem.²⁷ Visbeidzot, intelektuāļu aprindām tika piedāvātas diskusijas “Literatūrā un Mākslā” par iespējamību celt komunismu ar latviskām niansēm. 1957. gada vidū šī nejausā un daudzu desmitu cilvēku individuālās gribas radītā slēptās propagandas mašina bija sākusi strādāt un būtu apbrīnas vērts, ja darbotos ar noteiktu plānu un mērķi.

Pat liktenīgajā LKP CK 1959. gada jūlija plēnumā nacionālkomunistu pretiniekiem joprojām nebija skaidrs, kādā veidā bija notikusi preses radikāla latviskošana. Arvīds Pelše un citi nacionālkomunistu pretinieki bija pārliecināti, ka ap 1956. gadu Maskava bija devusi mutisku atļauju veikt preses brīvības eksperimentus Latvijā, un, lai arī sparīgi kritizēja latviešu presi, izvairījās meklēt tās brīvdomības cēloņus.²⁸ Pelše tā arī nespēja aizmirst pārsteigumu 1957. gada 5. janvāra LKP CK biroja sēdē, kad iecerētā kritika par kļūdām žurnāla “Zvaigzne” darbā pavērsās pret viņu pašu un nacionālkomunisti atteicās kritizēt galveno redaktoru Rafaelu Blūmu. Rezultātā 1957. gadā latviešu centrālā periodika baudīja labvēlīgu neitralitāti un brīvākos darba apstākļus tuvāko trīsdesmit gadu laikā. Rudenī tas deva Rīgas iedzīvotājiem kādu negaidītu pārsteigumu.

PIRMĀ UN VIENĪGĀ “RĪGAS BALSS”

1957. gada martā Eduards Berklavs uzņēmās Rīgas partijas organizācijas vadību. Kā cilvēks, kura ambīcijas skaidri jaušamas pat starp memuāru rindām, viņš acīmredzami vēlējās ieiet vēsturē kā viens no pilsētas tēviem, kas pārveidojis galvaspilsētu. Taču sakarā ar garnizona

un migrantu kopienas klātbūtni Rīga pēckara gados bija zaudējusi daudzas eiropeiskās iezīmes un drīzāk atgādināja Krievijas apgabala centru. Rīgas latviešu kopiena turpināja sarukt ja ne skaitliski, tad vismaz procentuāli, un tas bija politiski nevēlami gan Berklavam, gan arī nacionālkomunistiem kopumā.²⁹ Ideja dibināt Rīgas vakara avīzi, lai uzrunātu pilsētniekus par problēmām, ko Berklavs nereti bija bezspēcīgs risināt birokrātiskā ceļā, radās 1957. gada vasarā joprojām neskaidros apstākļos. Savos memuāros viņš vērtē “Rīgas Balss” dibināšanu kā salīdzinoši mazsvarīgu, un haotiskie redakcijas darbinieku komandas veidošanas apstākļi liek domāt, ka tā sākās kā slikti plānota improvizācija.³⁰ Pēc būtības tā bija liela uzdrošināšanās, ko varēja atļauties vienīgi 1957. gada eksperimentu gaisotnes apstākļos. Padomju avīzes parasti iznāca no rīta un bija paredzētas lasīšanai pirms darba vai pusdienu pārtraukumā. Vakara avīžu tradīcija saglabājās vien dažās vislielākajās PSRS pilsētās – Maskavā, Ļeņingradā, Kijevā, un šie izdevumi bija paredzēti nevis laika kavēklim, bet gan darbaļaužu iepazīstināšanai ar aktuālajiem notikumiem citādi pārlietu lielajās un nepārstaigājamajās metropolēs. Rīga ar pusmiljonu iedzīvotāju bija par mazu, lai pieprasītu vakara avīzi, un paliek noslēpums, kā šādu atļauju piešķīra. “Cīņas” redaktors Pizāns bija pārliecināts, ka “Rīgas Balss” Maskavā tika izraudzīta par eksperimentālu izdevumu, līdzīgi centrālajai “*Izvestija*”, un šāda versija ļauj izskaidrot avīzes ievērojamo brīvību aktuālo un starptautisko ziņu pasniegšanā gan 60., gan arī 70. gados un savam laikam pārsteidzošā sludinājumu pielikuma ieviešanu.³¹ Avīzei tika atļauta pilsētas laikrakstam milzīga sākotnējā tirāža – 50 tūkstoši latviešu un 30 tūkstoši krievu izdevumam. Redakcija pilsētas partijas komitejas amatpersonas Osvalda Darbiņa vadībā tika sapulcēta piecu – sešu nedēļu laikā, un trakās steigas dēļ dzima pirmā sava veida avīze PSRS.

Kā improvizācijai “Rīgas Balsij” nebija iepriekš noteikta satura un publikāciju plāna. Darbiņš bija saņēmis vien norādījumus, ka avīzei jābūt modernai un interesantai. Šie mērķi tik kardināli atšķīrās no pastāvošajām PSRS vakara avīzēm, ka iedvesmu un atdarināšanas paraugus nācās meklēt ārzemēs. Par avīzes līdzstrādnieku kļuvušais bijušais “Jaunāko Ziņu” redaktors un pirmās Latvijas padomju valdības kultūras ministrs Pēteris Blaus nolēma vadīties no jaunības gadu pieredzes un par pamatu ņēma vācu vakara avīzes “*Berliner Zeitung*” 20. gadu variantu, atdarinot pat titullapu.³² Pirmā numura sagatavošanas sēdes laikā redakcija noslicās par labu neatkarības gadu vakara avīžu žurnālistikas tradīciju ievērošanai. Tas nozīmēja atteikšanos no gariem redakcijas ievadrakstiem un maksimālu kodoģīgas informācijas sablīvēšanu vienā numurā. Galarezultāts izrādījās tiešs pretstats sākotnējiem Berklava plāniem, kurš, visticamāk, bija gribējis izveidot savulaik populārās neatkarības gadu avīzes “Rīts”

vakara variantu. Taču, veicot redakcijas personāla atlasi pēc profesionalitātes, nevis tautības un uzticamības principiem, "Rīgas Balsī" bija izveidojies radošais kolektīvs, kas vēlējās vien veidot kvalitatīvu avīzi un lielā mērā ignorēja darba devēja politiku. Atšķirībā no "Zvaigznes" redakcijas šie žurnālisti ar nostalgiju raudzījās nevis uz Ulmaņa laiku "Atpūtas" teatrālo tautiskumu, bet gan parlamentārā perioda avīžu ziņu dienestu operatīvātī.

Rezultāts bija pārsteidzošs. Jau pirmajā iznākšanas dienā – 1. oktobrī "Rīgas Balss" parādīja sevi kā sava laika vismodernākā tipa vidusšķiras tabloīdu, kas pēc satura informatīvās kvalitātes neatpalika no vācu "Bild Zeitung". Iznākšanu ievadīja ne pirms, ne pēc tam Padomju Latvijā nepieredzēta mārketinga kampaņa ar avīžu zēnu teatrālu skrējienu pa Rīgas ielām tās kulminācijā.³³ Lielā mērā "Rīgas Balss" popularitāti nodrošināja tās iederīgums pilsētas iedzīvotāju vairākuma dzīves ritmā. Avīzi aplauza vienpadsmitos no rīta, un četros pēcpusdienā tā nonāca kioskos. Šai laikā rūpnīcās un iestādēs beidzās vai tuvojās beigām dienas darba maiņa un cilvēki devās uz mājām. Izņemot radio ziņas, citi jaunumu avoti vakarā nebija gaidāmi, un cilvēki labprāt iegādājās astoņu lappušu avīzi par tikai divdesmit pirmsreformas kapeikām.³⁴ Latvijas informācijas telpa Rīgā un piepilsētas lokā no Tukuma līdz Ogresi bija mainījusies uz nākamajiem desmit gadiem līdz vispārējai televīzijas un operatīvu vakara ziņu ieviešanai. Par parastu parādību kļuva ģimenes galvas atgriešanās ar svaigu avīzes numuru un mājiņieku iepazīšanās ar jaunumiem pie vakariņu galda, papildinot dzirdēto ar svaigām baumām un vēlāk arī radio ziņām. "Cīņa" un citas rīta avīzes ieņēma ierēdņu, pensionāru un lauku ļaužu pirmspusdienu lasāmvielas vietu.

Pavisam negaidīti trimdas un latviešu inteliģences aprindās jauno tabloīdu uzņēma kritiski un pat negatīvi. Trimdai "Rīgas Balss" drīzāk bija kārtējais komunistu propagandas produkts, un tas, ka to veidoja latviešu komunisti kopā ar no partijas tālu stāvošiem žurnālistiem, neko nemainīja. Līdz 1959. gadam reālā Padomju Latvija trimdas vairākumam bija tabu, un, nepārzinot situāciju uz vietas, emigranti nevarēja pat nojaust, kādas sekas radījusi jaunas avīzes iznākšana. Padomju un ārzemju 1957. gadam veltītajos enciklopēdiskajos un analītiskajos izdevumos "Rīgas Balsī" pamanīja kā jauna tipa padomju avīzi, taču Rietumu preses eksperti tolaik vēl nespēja saprast PSRS informatīvās telpas īpatnības un atvēlēja jaunajam izdevumam necilas un pēc tirāžas pat Rīgas mēroga pilsētai nepietiekama apjoma vakara avīzes lomu.³⁵ Patiesībā jāsecina, ka tirāža tobrīd bija aprēķināta precīzi un "Rīgas Balsī" lasīja aptuveni trešdaļa pilsētas, bet pārējie laikmeta smago materiālo un sociālo problēmu iespaidā būtu ignorējuši avīzi pat vēl labākas pieejamības apstākļos.

“Rīgas Balss” iznākšana nodalīja latviešu tautības ikdienas ziņu patērētājus trīs grupās. Sporta, izklaides un vaļasprieku jaunumu interesenti, kas sāka interesēties par padomju presi 50. gadu vidū pēc “Sporta” un “Kinoapmeklētāja Bibliotēkas” izdošanas sākuma, labprāt pieņēma arī “Zvaigzni” pēc tās ilustrāciju kvalitātes un satura uzlabošanās ap 1954. gadu. Aktīvi politisko un aktuālo ziņu patērētāji līdz tam bija mazākums un parasti centās atrast vēlamos jaunumus Maskavas izdevumos, ieskaitot avīzi “*Izvestija*” un PSRS vienīgo ziņu žurnālu “*Novoje vremja*”. “Rīgas Balss” pirmo reizi pēc kara deva iespēju iepazīties ar kompaktu un no ideoloģiskajām klišejām maksimāli atbrīvotu starptautisko jaunumu apskatu vienā lappusē, kas bija īpaši izdevīgs strādājošajiem ļaudīm bez lieka brīvā laika. To panāca, pateicoties Mavrika Vulfsona un citu starptautisko ziņu nodaļas darbinieku gatavībai ātri pārtulkot un īsi pirms aplaušanas iesniegt jaunākās vācu un angļu radioziņas.³⁶ Līdz ar centrālās avīzes “*Izvestija*” kvalitātes uzlabošanos tā saucamajos Adžubeja laikos, izdevuma “*Za rubežom*” iznākšanu 1960. gadā un sociālistisko valstu ilustrēto žurnālu salīdzinoši brīvu pieejamību 60. gadu vidū pieejama apjoma starptautiskā informācija kļuva pieejama jebkuram interesentam ar tālaika vidējo algu. Inteligences aprindas un cilvēki ar personiski vai iepriekšējā paaudzē zaudētu augstāku neatkarības sociālo statusu deva priekšroku preses izdevumiem un informācijai ar kaut minimālu ekskluzivitātes pieskaņu, šai gadījumā kultūras ziņām. Latvijas apstākļos tas nozīmēja lasītās preses loka ierobežošanu ar avīzi “*Literatūra un Māksla*”, “*Zvaigznes*” kultūras lappusēm un – mazākā mērā – literatūras mēnešrakstu “*Karogs*”, kura publicētie darbi 50. gadu beigās ļaudīm ar sociālām pretenzijām šķita vai nu pārāk politizēti, vai pārlietu primitīvi “*tautiski*”. Interesi par “*Rīgas Balsi*” minētās aprindas nespēja uztvert citādi kā zemāko slāņu sliktas gaumes piemēru.³⁷

1957. GADA SEKAS LATVIJAS PERIODISKAJĀ PRESE

Nacionālkomunisti tā arī neizmantoja savu ietekmi pār Latvijas preses izdevumiem. Ņemot vērā kustības sašķeltību un subjektīvā faktora dominanci tajā, šodien ir gandrīz neiespējami pateikt, vai tā bija nespēja vai neprasmē. 1958. gada oktobrī jauna karojošā ateisma kampaņa visā PSRS teritorijā ievadīja īslaicīgā preses “*atkušņa*” beigas. Pārmaiņas vispirms skāra ārzemju informāciju, padarot redakcijas vēl atkarīgākas no oficiālo ziņu dienestu materiāliem. Vēl pirms 1959. gada jūlija plēnuma no ilustrētajiem izdevumiem pazuda oriģināla vizuālā informācija par Rietumiem, un “*Zvaigzne*” šai jomā atkal sāka atdarināt “*Ogoņok*”.³⁸ Liktenīgā plēnuma laikā nacionālkomunistu pretinieki savās runās uzskatāmi parādīja, ka tā arī nav sapratuši ne oponentu

nodomus, ne preses potenciālu masu ietekmēšanā. Vadošo latviešu izdevumu redakcijas tika denuncētas kā nelojālu elementu pagrīdes slēptuves un, lai cik komiski tas būtu, uzurpētas sinekūras, ar kurām atteikušies dalīties. Pēdējais patiesībā arī kļuva par galveno iemeslu “Cīņas”, “Literatūras un Mākslas”, “Zvaigznes” un dažu citu redakciju sagrāvei. Taču – tiši vai netiši – nacionālkomunisti bija paguvuši izveidot optimālo Padomju Latvijas preses sistēmu un uz vietējiem periodiskajiem izdevumiem balstītu informācijas telpu.

1958. gadā “Zvaigznei” pievienojās analogiska formāta jaunatnes ilustrētais žurnāls “Liesma”, kas neveiksmīgi balansēja starp propagandu un cenzētajām neformālajām ziņām un trīsdesmit gadus tā arī nespēja precīzi noteikt savu auditoriju. Vienlaikus no žurnāla “Bērniņa” izveidojās divām Latvijas jauniešu paaudzēm labi pazīstamie “Draugs” un “Zīlīte” un, veidots precīzi pēc sava populārā Maskavas analoga, Latvijā ienāca žurnāls “Veselība”. Ārpus nacionālkomunisma perioda palika populārzinātnisko žurnālu masveida dibināšanas laiks 60. gados, kas pie mums izpaudās “Zinātnes un Tehnikas” un vairākus lauksaimnieciska rakstura izdevumus apvienojošās “Lauku Dzīves” izveidošanā.

Kā nacionālkomunisma mantojums Latvijā vēl ilgi pēc 1957. gada un pašas kustības sagrāves saglabājās no padomju paraugiem atšķirīga, mājīgāka, uz lasītāju orientēta prese. Īpaši labi tas redzams, salīdzinot 1956.–1958. gadā nacionālkomunistu dibinātos vai pārraudzītos preses izdevumus un pārējo presi. “Zinātne un Tehnika” un “Lauku Dzīve” tā arī palika oficiāli vēsi informatīvie izdevumi ar didaktisku ievirzi, kur pat joki nekad nebija smieklīgi. Žurnāla “Sieviete” 60. gadu zvaigžņu stunda pienāca, nevis pateicoties attieksmes maiņai, bet gan neparasti veiksmīgai tradicionālās māsaimniecības padomu jomas aizņemšanai. “Zvaigzne” turpretim nekad tā īsti nekļuva par Latvijas “Ogoņok” un zem visiem uzslāņojumiem tā arī palika mazliet “Atpūta” un mazliet 20. gadu “Die Woche”. “Dadzā” vēlāko gadu atšķirības vairāk izskaidrojamas ar redakcijas pārpludināšanu ar sākotnējai latviskā humora idejai svešiem ļaudīm, taču, tā kā jokot par ikdienu nācās piezemētās vietējās dzīves prozas ietvaros, arī “Dadzis” nekļuva par latviešu “Krokodil”. “Rīgas Balss” ziņu avotu tradīcijas saglabāšanos vislabāk raksturo daži 1969. gada numuri, kur redakcija, par spīti neoficiālajam klusēšanas aizliegumam, soli pa solim seko līdzī amerikāņu lidojumam uz Mēnesi.³⁹ “Literatūra un Māksla”, tāpat kā 50. gados, turpināja savienot uzticību dzimtajai valodai un kultūrai ar zināmu – ne visiem pieņemama snobisma devu. Nacionālkomunistu veidotā prese radoši pārveidoja 20.–30. gadu tradīcijas un turpmākajos trīsdesmit gados pati kļuva par tradīciju noteicēju Latvijā, lai savukārt piedzīvotu radošu pārvērtēšanu Atmodas gados.

ATSAUCES

- ¹ За рубежом – 30 // За рубежом. – 1990. – № 22. – С. 5.
- ² *Gordon F.* An Adventure During the Thaw: the Evening Newspaper Rīgas Balss – Personal Experiences 1957–1971 // Journal of the Baltic Studies. – Summer 1988. – P. 164.
- ³ Turpat.
- ⁴ *Colliers Encyclopedia.* – Vol. 17. – New York, 1952. – P. 183.
- ⁵ *Hamblin D. J.* That was Life. – New York, 1977. – P. 86, 87.
- ⁶ ИЛ – 28 // Техника – молодёжи. – 1984. – № 7. – С. 23.
- ⁷ Неделя. – 1989. – № 16. – С. 5.
- ⁸ *Аджубей А.* Те десять лет // Знамя. – 1988. – № 5. – С. 122.
- ⁹ Ежегодник БСЕ. 1957. – Москва, 1958. – С. 80.
- ¹⁰ *Одинцов М.* Хождение по мукам. 1954–1960 // Наука и религия. – 1991. – № 7. – С. 3.
- ¹¹ Рига // Огонёк. – 1957. – № 20. – С. 13, 14.
- ¹² Сīņa. – 1959. – 10. apr.
- ¹³ *Gordon F.* An Adventure During the Thaw .. – P. 169.
- ¹⁴ Шаболовка 37. – Москва, 1988. – С. 90, 91.
- ¹⁵ *Henīšs A.* Vējš augstākās priedes nolauza // Сīņa. – 1989. – 31. marts.
- ¹⁶ *Ābele S.* Daugavā iet ledus. – Rīga, 2003. – 61. lpp.
- ¹⁷ *Butulis I.* Dažas nacionālkomunisma izpausmes žurnālā “Zvaigzne” // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 25. sēj. – Rīga, 2009. – 696. lpp.
- ¹⁸ Zvaigzne. – 1957. – Nr. 12. – 1. lpp.
- ¹⁹ Labākais perioda republikānisko humora žurnālu karikatūru stila salīdzinājums atrodams 1957. gada žurnālā “Zvezda” no 1. līdz 12. numuram.
- ²⁰ Dadzis. – 1957. – Nr. 1. – 3.–5. lpp.
- ²¹ *Вайль П.* Долгота Риги. – Рига, 2003. – С. 45.
- ²² Власть. – 2003. – С. 59, 60.
- ²³ Latvijas vēsture. 20. gadsimts. – Rīga, 2005. – 343. lpp.
- ²⁴ *Berkļavs E.* Zināt un neaizmirst. – 1. grām. – Rīga, 1998. – 166. lpp.
- ²⁵ Vienīgā kolektīvā pieņemšana 1956. gadā, aptuveni tikpat bieži, cik Rjazanaņas apgabala pirmajam sekretāram.
- ²⁶ *Berkļavs E.* Zināt un neaizmirst. – 157. lpp.
- ²⁷ *Butulis I.* Dažas nacionālkomunisma izpausmes žurnālā “Zvaigzne”. – 699. lpp.
- ²⁸ LKP CK VII, slēgtā plēnuma stenogramma // Padomju Latvijas Komunisti. – 1989. – Nr. 4. – 67., 68. lpp.
- ²⁹ *Berkļavs E.* Zināt un neaizmirst. – 166. lpp.
- ³⁰ Turpat.
- ³¹ *Henīšs A.* Vējš augstākās priedes nolauza.
- ³² *Gordon F.* An Adventure During the Thaw .. – P. 165, 166.
- ³³ *Gabre A.* “Rīgas Balsij” – 50 // Rīgas Balss. – 2007. – 27. sept.
- ³⁴ *Ābele S.* Daugavā iet ledus. – 61., 62. lpp.
- ³⁵ Ежегодник БСЕ. 1957. – С. 80.
- ³⁶ *Gordon F.* An Adventure During the Thaw .. – P. 169.
- ³⁷ *Ābele S.* Daugavā iet ledus. – 60. lpp.
- ³⁸ *Butulis I.* Ārzemju informācija žurnālā “Zvaigzne” // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 21. sēj. – Rīga, 2007. – 458. lpp.
- ³⁹ Rīgas Balss. – 1969. – 20. jūl. – 6. lpp.

Juris Pavlovičs

NATIONAL COMMUNISTS AND THE PRESS:
SOME ASPECTS OF THE LATVIAN
INFORMATIONAL SPACE IN 1957

Summary

The essence of the Latvian national communist movement cannot be properly defined due to the individual and amorphous character of the ideas and beliefs held by its members. During their few years of influence on Soviet Latvian politics national communists made significant changes in the structure, style and quality of the Latvian press. Their most impressive achievement was the foundation of an informative evening paper *Rīgas Balss* (Voice of Riga) – a newspaper whose modernity was unique in the USSR of the 1950s. Destroyed through party purges of 1959, national communists still were able to leave a significant cultural legacy that included some modern journalistic methods. Despite new challenges and suppression of national ideas in the 1960s and 1970s Latvian press was able to keep this legacy alive and follow the local traditions until independence was regained in 1990. While Latvian national communists had no intention of overthrowing the Soviet government, their plans for reorganisation of the national press influenced the history of Latvia more than anything else done by this movement.

Iesniegts 07.01.2010.

Elīna Guščika

ELVĪRA ŠNORE UN LATVIJAS AGRĀ DZELZS LAIKMETA PĒTNIECĪBA*

IEVADS

Elvīra Šnore (dzim. Vilciņa, 1905–1996) ir atstājusi nozīmīgu mantojumu Latvijas arheoloģijas zinātnē, tajā skaitā Latvijas agrā dzelzs laikmeta (1.–4. gs.) pētniecībā. Arheoloģe kopumā veikusi izrakumus apmēram 70 arheoloģiskajos pieminekļos, publicējusi 165 zinātniskus un populārzinātniskus darbus.¹ Gandrīz trešdaļa pētījumu saistīta ar Latvijas agrā dzelzs laikmeta jautājumu risināšanu. No profesionālajiem arheologiem tieši E. Šnore veikusi visvairāk izrakumu Latvijas agrā dzelzs laikmeta pieminekļos.² Arheoloģes 1993. gadā publicētā monogrāfija par agrā dzelzs laikmeta uzkalniņiem Latvijas austrumu daļā³ joprojām ir pēdējais apjomīgākais šim aizvēstures posmam veltītais pētījums un uzskatāms par hrestomātisku darbu agrā dzelzs laikmeta izpētē.

Arheoloģes zinātniskā darbība aptver ilgu laika posmu – no 20. gs. trīsdesmitajiem gadiem līdz pat deviņdesmito gadu sākumam. Lai kā, kad E. Šnore sāka patstāvīgus pētījumus Latvijas arheoloģijā, jau bija uzkrāts nozīmīgs agrā dzelzs laikmeta artefaktu materiāls un nostiprinājusies mūsdienās pieņemtā aizvēstures periodizācija, tomēr informācija par pašu laikmetu bija vēl visai nepilnīga. Pirmie dokumentētie izrakumi 1.–4. gs. arheoloģiskajos pieminekļos veikti jau 19. gs., taču agrais dzelzs laikmets kā atsevišķs posms Latvijas aizvēsturē vēl netika izdalīts. Balstoties galvenokārt uz tolaik uzkrāto senlietu materiālu, pirmajos Latvijas arheoloģijai veltītajos apkopojosajos darbos – 1896. gadā izdotajā X Viskrievijas arheologu kongresam veltītajā katalogā un 1913. gadā publicētajā Baltijas arheoloģiskā materiāla pārskatā attiecīgi Rihards Hausmans un Makss Eberts Austrumbaltijas dzelzs laikmetu iedala trīs posmos: Priekškristus dzelzs laikmetā (6. gs. pr. Kr. – 1. gs.), pirmajā dzelzs laikmeta posmā jeb

* LETONIKA Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas “Letonika” ietvaros.

senākajā dzelzs laikmetā (1.–8. gs.) un otrajā dzelzs laikmeta posmā jeb jaunākajā dzelzs laikmetā (8.–13. gs.).⁴ Kā atsevišķu Latvijas aizvēstures posmu 1.–4. gs. izdala Harijs Moora 1926. gadā izdotajā Latvijas arheoloģijai veltītajā apkopojumā darbā *Latvijas archaioloģija*.⁵ Šeit arī pirmo reizi lietots apzīmējums *agrāis dzelzs laikmets*. Ar to gan saprasts laika periods no 6. gs. beigām pr. Kr. līdz 400. gadam, kas iedalīts priekšromiešu posmā (6. gs. beigas pr. Kr. – 1. gs.) un romiešu posmā (1.–4. gs.). Taču jau trīsdesmitajos gados līdz ar plašākiem, sistemātiskiem pētījumiem 500. g. pr. Kr. – 1. gs. senvietās (Vārkavas Gavariški, Vārves Stīķi u.c.) priekšromiešu posms tika izdalīts kā patstāvīgs aizvēstures periods – Pirmskristus jeb senākais dzelzs laikmets. Pamazām nostiprinājās vienota, mūsdienās pieņemtā Latvijas dzelzs laikmeta četrdaļīgā hronoloģijas sistēma un terminoloģija, kur agrāis dzelzs laikmets aptver 1.–4. gadsimtu.⁶

E. Šnorei pirmā saskare ar agrā dzelzs laikmeta problemātiku bija vēstures studiju laikā Latvijas Universitātē 20. gs. divdesmito gadu otrajā pusē.⁷ Paralēli studijām E. Šnore darbojās arī Franča Baloža vadītajās Pieminekļu valdes ekspedīcijās. F. Baloža vadībā piedalījās arheoloģisko pieminekļu apzināšanā un izrakumos, to skaitā ar agro dzelzs laikmeta datējamā Slates sila kapulaukā.⁸ Par šo uzkalniņu kapulauku studiju ietvaros tapa arī pirmā plašākā arheoloģes publikācija.⁹ Patstāvīgus pētījumus arheoloģijā E. Šnore sāka 1932. gadā jau kā Valsts vēsturiskā muzeja Arheoloģijas nodaļas darbiniece (kopš 1933. gada Arheoloģijas nodaļas vadītāja).¹⁰

Līdz četrdesmito gadu sākumam E. Šnore aktīvi iesaistījās intensīvajā Latvijas arheoloģisko pieminekļu apzināšanas un izpētes darbā. Izrakumus arheoloģe veica dažādu aizvēstures posmu un vēsturisko laiku pieminekļos. Šajā salīdzinoši neilgajā laika posmā līdzās tādu personību kā Francis Balodis, Harijs Moora, Eduards Šturms, Rauls Šnore (arheoloģes dzīvesbiedrs), Pēteris Stepiņš u.c. darbībai Latvijas agrā dzelzs laikmeta izpētē E. Šnore veica izrakumus arī 14 ar šo posmu datējamās senvietās. Publikācijas par agrā dzelzs laikmeta tēmu trīsdesmitajos gados un četrdesmito gadu sākumā arheoloģei gan ir tikai dažas. Tomēr tieši šajā laikā agrā dzelzs laikmeta izpēte kļuva par vienu no galvenajām E. Šnores zinātniskajām interesēm. Agrā dzelzs laikmeta Austrumlatvijas uzkalniņu kapulauku analīze sākotnēji pat bija paredzēta kā disertācijas tēma.¹¹

Būtiskas pārmaiņas nesa Otrais pasaules karš. Gandrīz visi profesionālie arheologi bija spiesti pamest Latviju vai tika represēti.¹² Arī Rauls Šnore 1944. gadā organizēja ģimenei pārceļšanos uz Zviedriju, taču neveiksmīgi un pēc šī notikuma tika represēts.¹³ Turpretī Elvira Šnore, paliekot Latvijā, kļuva par vienīgo trīsdesmito gadu profesionālo arheologu paaudzes pārstāvi, kas šeit turpināja pētījumus senvēsturē. Uzreiz pēc kara E. Šnore vēl darbojās Centrālajā valsts

vēstures muzejā, bet kopš 1946. gada par arheoloģes darbavietu turpmākā mūža garumā kļuva Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures un materiālās kultūras institūts.¹⁴

Padomju okupācijas laikā E. Šnore agrā dzelzs laikmeta senvietu izpēti salīdzinājumā ar trīsdesmito gadu intensīvo darbību pievērsās daudz mazāk. Izrakumi veikti 13 ar agro dzelzs laikmetu datējamās senvietās. Tomēr šī perioda problemātika tieši vai netieši skarta aptuveni 45 publikācijās. Šajā laikā E. Šnores devums agrā dzelzs laikmeta izpētē saistās ar vēl kādu aspektu. Ņemot vērā iepriekšminētos vēsturiskos apstākļus, E. Šnore ar savu uzkrāto pieredzi un zināšanām bija kļuvusi par galveno skolotāju nākamajai arheologu paaudzei.¹⁵ Viņas vadītajos izrakumos pieredzi guva tādi vēlāk nozīmīgi agrā dzelzs laikmeta vietu un jautājumu pētnieki kā Jānis Graudonis, Vladislavs Urtāns, Jolanta Daiga u.c. Liela nozīme Latvijas arheoloģijas attīstībā bija faktam, ka E. Šnore turpināja uzturēt ciešus sakarus ar divdesmito – trīsdesmito gadu Baltijas agrā dzelzs laikmeta izpētē nozīmīgajiem igauņu arheologiem Hariju Mooru un Martu Šmīdeheli, turklāt kā viena no vadošajiem valsts pētniekiem viņa nodibināja kontaktus arī ar tā laika redzamākajiem poļu, krievu, baltkrievu, lietuviešu u.c. valstu arheologiem.¹⁶

Ilgās zinātniskās darbības laikā interese par agro dzelzs laikmetu pētniecei nebija zudusi nekad. Par to liecina pašā mūža nogalē jau pēc Latvijas neatkarības atgūšanas iznākusi pēdējā arheoloģes monogrāfija, kas veltīta Austrumlatvijas agrā dzelzs laikmeta uzkalniņiem.¹⁷ Jau 20. gs. trīsdesmitajos gados aizsāktais pētījums kā E. Šnores plāna darbs apstiprināts tikai 1980. gada 30. decembra Vēstures institūta sēdē.¹⁸ Monogrāfija izdota, arheoloģei esot jau 88 gadu vecumā. E. Šnore nereti atgādinājusi saviem līdzgaitniekiem, ka par iemīļotu tēmu domāt nevajag ilgi, lai neiznāk kā viņai – darbu īstenot tikai mūža galā.¹⁹

Ņemot vērā visu iepriekšminēto, neapšaubāmi var teikt, ka Latvijas agrā dzelzs laikmeta pētniecības attīstību nav iespējams skatīt, neanalizējot E. Šnores zinātnisko darbību – tās gaitā gūtos rezultātus un atziņas.

ARHEOLOĢISKIE LAUKA DARBI

E. Šnore arheoloģiskos lauka darbus veikusi dažādos Latvijas agrā dzelzs laikmeta kultūru apgabalos – vadījusi izrakumus vairāku veidu agrā dzelzs laikmeta apbedījumu vietās un dzīvesvietās, kā arī apsekojusi daudzus šī posma pieminekļus. Pētījumiem veltīto laiku, entuziasmu, kā arī arheoloģes darbaspējas spilgti raksturo Zesercelmu un Razbuku kapulauku 1934. gada izrakumu dienasgrāmatās dokumentētā ekspedīcijas gaita: “Izbraucu 14. VI [pulksten] 7.15,

Daugavpili [esmu] 12.00. Gaidu līdz 17.00, kad ar autobusu [dodos] uz Černovku.”²⁰ – “Černovkā [nonāku pulksten] 19.00. [Dodos] 3 ½ km kājām līdz Kaldabruņas muižai, no kuras zēns palīdz aiznest pakas līdz Zesercelmiem [1 ½ km]. Zesercelmos roku visu piektdienu, sestdienu un svētdienu. Svētdienas vakarā pl. 22.00 aizbraucu uz Geidaniem. No Geidaniem 18. VI pl. 4.30 uz Siliņiem. Tur nonāku 6.30 rītā. Taisos gaidīt līdz vakaram uz vilcienu, bet laimīga tieku uz Viesīti ar preču vilcienu. Viesītē nonāku pl. 12.00. Sameklēju vedēju un pl. 14.00 izbraucu uz Razbukiem. Pl. 16.00 pēc stundas atpūtas [...] nostrādājam līdz saules rietam. Rok vēl 19. VI, noroku uzkalniņu, un pl. 23.00 izbraucam uz Viesīti. 20. VI pl. 7.55 ierodos Rīgā.”²¹

Vairākums izrakumu noticis agrā dzelzs laikmeta apbedījumu vietās. Šī perioda liecības E. Šnore atklāja jau savos pirmajos patstāvīgi vadītajos izrakumos 1932. gadā Lielpuderu akmeņu krāvumu kapulaukā.²² Trīsdesmito gadu pirmajā pusē arheoloģes vadībā izrakumi notikuši vēl vienā šī veida ar senāko un agro dzelzs laikmetu datējamā pieminekļi – Lazdiņu akmeņu krāvumu kapulaukā.²³ Gan Lielpuderos, gan Lazdiņos arheoloģiskie pētījumi veikti Pieminekļu valdes uzdevumā kā pārbaudes izrakumi, lai noskaidrotu Valsts vēsturiskajā mazuļē ienākušo ziņu un senlietu atradumu vietu raksturu.

Lielpuderi iekļaujas akmeņu krāvumu kapulauku Ziemeļvidzemes–Ziemeļlatgales izplatības areālā, bet Lazdiņu kapulauks – Ziemeļkurzemes izplatības areālā. Gan Lielpuderi, gan Lazdiņu kapulauks sastāvēja no viena akmeņu krāvuma, kas aizņēma attiecīgi 30 × 20 m un 42 × 20 m lielu neregulāras formas platību. Lielpuderi akmeņu krāvumā izpētīta tikai 14 × 1 m liela pārbaudes tranšeja, un nelielās izrakumu platības dēļ kapulaukā iegūti vien atsevišķi uz agro dzelzs laikmetu attiecināmi savrupatradumi (galvenokārt tekstilā un gludā keramika). Sākotnēji arī Lazdiņos ārēji nepamanāmā, zemē iedziļinātā krāvuma vietā tika iemērītas vairākas nelielas pārbaudes tranšejas, kuras vēlāk paplašinot izpētīts viss pieminekļis. Neskatoties uz to, ka Lazdiņu akmeņu krāvums ilgstošas aršanas rezultātā bija postīts, tas sniedza būtiskas liecības par akmeņu krāvumu kapulauku uzbūvi u.c. Turklāt par Ziemeļvidzemes–Ziemeļlatgales akmeņu krāvumu kapulaukiem trīsdesmitajos gados jau bija savākta diezgan plaša informācija,²⁴ bet Ziemeļkurzemē bija zināmi tikai divi šī veida ar agro dzelzs laikmetu datējami pieminekļi, no kuriem arheoloģiski pētīts viens (Kandavas Reinās).²⁵ Lazdiņu akmeņu krāvums ir pirmais un līdz pat šim brīdim vienīgais pilnībā izpētītais šī veida kapulauks Latvijas ziemeļrietumos.²⁶

Lazdiņu akmeņu krāvums bija veidots jau 1. g.t. beigās pr. Kr. Tas bija krauts uz pamatzemes no dažāda lieluma akmeņiem. Augsnes virskārta pirms krāvuma veidošanas norakta, iespējams, šādā veidā apbedījumu vietas teritorija bija līdzināta vai kā citādi iezīmēta. Vairā-

kās krāvuma vietās varēja novērot paralēlus, ZR–DA vai Z–D virzienā orientētus, no lielākiem akmeņiem izliktus 2,5–4 m garus un 1,5–2 m platus četrstūrus, kas aizpildīti ar sīkākām oļiem. Šajos ieslēgumos konstatētas galvenokārt senākā, bet arī agrā dzelzs laikmeta kapu liecības. Krāvuma dienvidu, dienvidaustrumu daļā mirušie bija apbedīti nededzināti (antropoloģiskais materiāls ļoti slikti saglabājies), bet tā rietumu daļā atklātas kremācijas liecības. Ugunskapu paliekas bija gan vienkārši izkaisītas krāvuma teritorijā, gan izvietotas vienkopus nelielās ligzdinās. Kā skeletkapu, tā ugunskapu raksturīga sastāvdaļa bija mirušajiem līdzīgi dotās senlietas – dažāda veida rotas, darbarīki un ieroči. Bez minētajām liecībām vairākās vietās krājumā atklātas arī atsevišķas oglītes un viena diametrā 1,5 m liela ugunsķura vieta.

Jāpiemin arī E. Šnores trīsdesmito gadu vidū dzīvesbiedra R. Šnores prombūtnes laikā vadītie darbi Makašānu Salenieku kapulauka akmeņu krāvumos.²⁷ Bez akmeņu krāvumiem kapulaukā bija arī smilšu uzkalniņi ar akmeņu konstrukcijām.²⁸

Skaitliski visvairāk izrakumu E. Šnore veikusi Latvijas agrā dzelzs laikmeta uzkalniņos ar akmeņu riņķi. Kopumā viņas vadībā arheoloģiskie pētījumi notikuši 15 šī veida kapulaukos – Kalnabricos, Klētniekos, Ņebēnos, Ņuncos, Lejasoķēnos, Lejniekos, Melderišķos, Ratulānos, Razbukos, Sēlpils Saleniekos, Sāvienā, Stūreļos, Zesercelmos un Zvanītājos,²⁹ kā arī Putrās.³⁰ Intensīvākais uzkalniņu ar akmeņu riņķi pētniecības laiks bija 20. gs. trīsdesmitie gadi un četrdesmito gadu sākums, kad E. Šnore salīdzinoši īsā periodā Pieminekļu valdes uzdevumā izrakumus veica astoņos kapulaukos. Ilgajos padomju varas gados pētīti vien septiņi pieminekļi. Lielākoties visi šie izrakumi bija glābšanas darbi. No smiltīm veidotie uzkalniņi nereti bija ilgstoši un intensīvi apstrādāti – aparti un apsēti. Lauksaimniecībai traucējošie lieli akmeņi no uzkalniņu riņķiem visbiežāk izlauzti un izmantoti dažādiem celtniecības darbiem. Šāda veida postījumi īpaši bija skāruši Latvijas austrumu daļas pieminekļus. Tas galvenokārt skaidrojams ar vēsturiskajiem apstākļiem – Latgalē jau 19. gs. bija raksturīgs zemes dalījums sīkās zemnieku saimniecībās, līdz ar to – intensīvāks tās izmantojums.³¹ Jāpiemin arī, ka daļa uzkalniņu reljefa dēļ bija cietusi Pirmā pasaules kara laikā (Ņunci, Zvanītāji). Tāpat vizuāli ļoti pamanāmie un nereti ar teiksmainiem nostāstiem apvītie uzkalniņi stipri postīti mantraču darbības rezultātā. Putrās uzkalniņš bija pilnībā nopostīts, kapulauka teritorijā ierīkojot viduslaiku kapsētu, un par kādreiz šeit bijušo uzkalniņu liecina vien atsevišķu uz agro dzelzs laikmetu attiecināmu senlietu atradumi. Līdzīgā veidā agrā dzelzs laikmeta apbedījumi bija izpostīti arī, piemēram, Zvanītājos, kur gan pats uzkalniņš ar tam raksturīgo uzbūvi bija saglabājies, – uzkalniņu norobežojošais akmeņu riņķis izmantots kā vēlākās kapsētas žogs.

Līdzīgi kā akmeņu krāvumu kapulauki, arī uzkalniņi ar akmeņu riņķi dalāmi divās lokālās grupās. No E. Šnores pētītajiem kapulaukiem četri pieder uzkalniņu ar akmeņu riņķi rietumu grupas areālam (Kalnabrici, Klētnieki, Lejasoķēni, Putras), bet pārējie 11 – austrumu grupas areālam.³² Gan rietumu, gan austrumu grupas kapulauki sastāvēja no viena (Klētniekos, Lejasoķēnos, Lejniekos, Razbukos, Zesercelmos, Zvanitājos, iespējams, arī Putrās) līdz septiņiem (Sāvienā) plānā apaļiem vai ovāliem, sfēriskiem uzkalniņiem, kuru diametrs bija no 7 m (Sāvienā) līdz pat 20 m (Lejasoķēnos, Ratulānos), bet augstums no 0,45 m (Sāvienā) līdz 2 m (Saleniekos). Ņemot vērā izrakumu glābšanas raksturu, vairums pieminekļu netika izpētīts pilnībā. Kapulaukos, kas sastāvēja no vairākiem uzkalniņiem, izrakumi lielākoties veikti tikai apdraudētākajos uzkalniņos. Piemēram, Sāvienā no septiņiem izpētīti divi uzkalniņi, Stūreļos no pieciem izpētīts viens uzkalniņš. Par pilnīgi izpētītu uzskatāms Melderišķu kapulauks ar diviem uzkalniņiem (palicis neizrakts vien 12,5 × 3 m liels laukums I uzkalniņa rietumu malā), kā arī kapulauki, kas sastāvēja no viena uzkalniņa. Tiesa gan – pēdējā gadījumā pastāv varbūtība, ka kapulaukos sākotnējais uzkalniņu skaits bijis lielāks. Uzkalniņu pētniecības metode pamatā bija vienāda. Smilšu uzbērumus ar četriem starpprofiliem sadalīts sektoros, kas pa nelielām zemes kārtām norakti līdz pamatzemei (tādējādi veidojot pilnīgu objekta šķērsriezumu); pēc tam izpētīti arī starpprofilī. Izņēmums ir Klētnieku uzkalniņš, kas atradās sakņu dārzā, tādēļ izrakumus varēja veikt tikai pavisam mazā laukumā. Sākotnēji neliels pārbaudes laukums tika iemērīts arī Ķebēnos, jo bija šaubas par uzkalniņa piederību agrajam dzelzs laikmetam.

Lai arī vairums ekspedīciju bija neliela apjoma, visos šajos izrakumos E. Šnore papildinājusi un precizējusi jau iepriekš uzkrāto informāciju par uzkalniņu ar akmeņu riņķi izplatību, apbedīšanas tradīcijām u.c. jautājumiem. Līdz trīsdesmito gadu pirmajai pusei, kad E. Šnore aizsāka savus pētījumus, Latvijā jau bija zināmi apmēram 80 šī veida uzkalniņu kapulauki, arheoloģiski pētīti bija kādi 20 pieminekļi, taču ne vienmēr precīzi dokumentēti utt.³³ E. Šnore kļuva par uzkalniņu ar akmeņu riņķi austrumu grupas galveno pētnieci Latvijā. No trīsdesmito gadu otrās puses līdz pat mūsdienām bez E. Šnores izrakumiem arheoloģiskie pētījumi veikti vēl tikai vienā Latvijas uzkalniņu ar akmeņu riņķi austrumu grupas kapulaukā (Boķos).³⁴

Uzkalniņu uzbūve abu lokālo grupu kapulaukos pamatā ir līdzīga. Tie veidoti galvenokārt agrajā dzelzs laikmetā, ar smiltīm apberot akmeņu riņķu ierobežotā apaļas vai ovālas formas laukumā guldītus mirušos. Uzkalniņu pamatnēs atklātie pelnu–ogļišu slāņi liecina, ka pirms uzbēruma veidošanas iežogotais laukums nereti dedzināts. Visi E. Šnores pētītie uzkalniņi bija kolektīvas apbedījumu vietas

(taču jāmin, ka sastopami arī uzkalniņi ar vienu apbedīto³⁵). Kapi konstatēti dažādos uzkalniņa uzbēruma slāņos, senākie no tiem atrodas uz pamatzemes. Ņemot vērā plašos postījumus, tikai septiņos uzkalniņos (Ķebēnos, Lejniekos, Melderišķos, Ratulānos, Razbukos, Saleniekos un Stūreļos) atklāti vairāk vai mazāk neskarti agrā dzelzs laikmeta apbedījumi. Lielākais to skaits konstatēts Melderišķu kapulaukā. Melderišķu 1. uzkalniņā no kopumā septiņiem kapiem uz agrā dzelzs laikmeta beigām droši bija attiecināmi trīs, bet 2. uzkalniņā – astoņi apbedījumi. Atklātie neskartie kapi liecina, ka mirušie uzkalniņos 1.–4. gs. apbedīti nededzināti, guldīti dažādos virzienos izstieptā stāvoklī. Tā kā antropoloģiskais materiāls saglabājies ļoti slikti, precīzākas mirušo pozas vairumā gadījumu nebija nosakāmas. Tāpat kā akmeņu krāvumos apbedītajiem, arī šeit mirušajiem kapā līdzīgi dotas gan rotas, gan darbarīki, gan ieroči. Tieši senlietu materiālā (priekšmetu tipos utt.) galvenokārt ir vērojamas atšķirības rietumu un austrumu grupas pieminekļos.³⁶ Daudzos gadījumos gan austrumu, gan rietumu grupas areāla uzkalniņos neiztrūkstoša kapa sastāvdaļa bija visbiežāk kājgali un galvgali likti akmeņi. Vairāku kapu tuvumā atklātas arī ugunsgrāvis paliekas (Melderišķos, Razbukos). Lejnieku kapulauka uzkalniņā blakus apbedījumam uz pamatzemes atklāts 1,5 × 1,2 m liels pavards, kura pamats bija klāts ar jēla, oranža māla kārtu, virs tās blīvā krāvumā atklājās māla apmetuma fragmenti un keramikas lauskas. Šāda parādība Dienvidlatvijas uzkalniņos tika konstatēta pirmo reizi.³⁷

Uzkalniņi ar akmeņu riņķi neapšaubāmi ir E. Šnores plašāk pētītā agrā dzelzs laikmeta pieminekļu grupa, taču nozīmīgus izrakumus viņa veikusi arī Latvijas austrumu pierobežas agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulaukos bez akmeņu riņķa – Šķilbēnu Daņilovkas I un Dzilnaskalna kapulaukā.³⁸ Abos pieminekļos izrakumi notika 20. gs. piecdesmitajos gados PSRS ZA organizētās Igaunijas, Latvijas, Lietuvas, Baltkrievijas un Krievijas kompleksās arheoloģiskās, etnogrāfiskās un antropoloģiskās ekspedīcijas ietvaros rīkotajā t.s. ievada ekspedīcijā – Abrenes rajona apzināšanā 1951. un 1952. gadā.³⁹ No Latvijas PSR ZA Vēstures un materiālās kultūras institūta puses to vadīja E. Šnore, bet no PSRS ZA Materiālās kultūras vēstures institūta puses – S. Tarakanova. Šī ekspedīcija tika rīkota ar mērķi apzināt līdz šim mazāk pētītos Latvijas pierobežas reģionus (īpaši Daugavas augšteces rajonā), kur būtu vērojama vairāku etniski atšķirīgu kultūru (slāvu, somugru, baltu) saskare.

Abos minētajos kapulaukos tika konstatēti sfēriski, plānā apaļi un iegareni uzkalniņi, kurus ieskauj nevis akmeņu riņķis, bet gan izrakts grāvītis. Salīdzinājumā ar iepriekš apskatītajiem Austrumlatvijas kapulaukiem šeit uzkalniņu skaits bija ievērojami lielāks. Daņilovkas I kapulaukā konstatēti 49 uzkalniņi, bet Dzilnaskalnā – 22 uzkalniņi.

To lielums bija dažāds – diametrs variēja no 5 līdz 10 m, bet augstums – no 0,5 līdz 1 metram. Arī šie pieminekļi netika izpētīti pilnībā. Daņilovkas I kapulaukā izrakumi veikti septiņos uzkalniņos (vienā uzkalniņā izrakumus vadīja S. Tarakanova), Dzilnaskalnā – divos uzkalniņos. Pētījumiem izvēlēti mazāk postītie uzkalniņi, taču arī tiem izrakumu laikā galvenokārt uzbērumu centrālajā daļā atklātas izraktas bedres. Izrakumu metodika bija dažāda. Daņilovkas I kapulauka 1., 2. un 5. uzkalniņa centrālajā daļā iemērīts $4 \times 4 - 6 \times 6$ m liels laukums, bet malas atstātas neraktas. Pārējie uzkalniņi izpētīti pilnībā, izmantojot jau uzkalniņu ar akmeņu riņķi pētniecībā izstrādāto izrakumu metodi.

Izrakumos gūts nozīmīgs šo pieminekļu grupu raksturojošs materiāls. Līdz šiem izrakumiem līdzīga veida uzkalniņi bija konstatēti un pētīti tikai vēl Makašānu Salenieku kapulaukā, kur, kā jau iepriekš minēts, līdztekus uzkalniņiem atradās arī akmeņu krāvumi.⁴⁰ Latvijas teritorijā joprojām zināms maz šī veida pieminekļu – tikai seši kapulauki.⁴¹ E. Šnores pētījumos iegūtās liecības tādējādi ir būtisks avots šo apbedīšanas tradīciju izpētē.

Agrajā dzelzs laikmetā veidotie Daņilovkas I un Dzilnaskalna uzkalniņi uzbūves ziņā bija līdzīgi kā iepriekš apskatītie uzkalniņi – tie uzbērti no smiltīm, un pirms uzbēruma veidošanas uzkalniņa vieta īpaši iezīmēta. Piemēram, atsevišķos gadījumos uz pamatzemes pirms mirušā guldīšanas bērtas baltas smiltis (Dzilnaskalnā). Taču, kā jau minēts, to pamatnē nebija likts akmeņu iežogs, bet gan izrakts grāvītis (izrakumu metodikas dēļ visos gadījumos tas netika konstatēts). Dzilnaskalna kapulauka 1. uzkalniņam grāvītis bija 1 m plats un 0,5 m dziļš. Uzkalniņi Daņilovkas I un Dzilnaskalna kapulaukā bija gan individuālas, gan kolektīvas apbedījumu vietas (lielākais apbedījumu skaits – seši kapi – atklāts Dzilnaskalna 1. uzkalniņā). Mirušie apbedīti nededzināti, guldīti izstieptā stāvoklī dažādos virzienos (dominē Z–D un D–Z virziens). Tāpat kā Dienvidlatvijas uzkalniņos, arī šeit raksturīga kapu sastāvdaļa bija inventāra priekšmeti un pie mirušā liktie atsevišķie akmeņi. Taču kopumā senlietas mirušajiem līdzī dotas mazākā skaitā, turpretī kapu iezīmējušie akmeņi nereti bija daudz lielāki nekā iepriekš apskatītajos uzkalniņos. Dažādos uzbēruma slāņos bija novērojami arī pelnaini zemes laukumi – domājams, ugunsrituālu paliekas.

Bez plašajiem agrā dzelzs laikmeta apbedījumu vietu pētījumiem šī perioda liecības E. Šnore atklājusi arī sešās dzīvesvietās – gan pilskalnos, gan atklāta tipa apmetnēs. Agrā dzelzs laikmeta dzīvesvietas Latvijas teritorijā vispār zināmas daudz mazākā skaitā nekā apbedījumu vietas. Tas lielā mērā skaidrojams ar to, ka agrajā dzelzs laikmetā, mainoties saimnieciskajiem un sociālajiem apstākļiem, daudz izplatītākas kļuva arheoloģiski grūtāk identificējamās atklāta tipa apmetnes,

turpretī pilskalnu apdzīvotība samazinājās.⁴² Raksturīgi, ka lielāko daļu agrā dzelzs laikmeta dzīvesvietu E. Šnore pētījusi padomju laikā, kad atbilstoši marksistiskajā ideoloģijā valdošajai interesei par ražošanas spēkiem dzīvesvietu pētniecībai tika pievērsta īpaša uzmanība.⁴³ Sava nozīme agrā dzelzs laikmeta dzīvesvietu izpētē bijusi arī E. Šnores 1960.–1965. gadā vadītajai Sēļu I ekspedīcijai, kuras laikā veikti plaši izrakumi Daugavas krastos saistībā ar plānoto Pļaviņu hidroelektrostacijas būvi.⁴⁴ Jāmin, ka E. Šnore bija pirmā, kas pēckara laikā pievērsās plašiem apmetņu un pilskalnu pētījumiem Latvijā.⁴⁵

Agrā dzelzs laikmeta liecības E. Šnore atklāja divos Austrumlatvijas pilskalnās – t.s. vēlās švīkātās keramikas kultūras apgabala Dignājas pilskalnā un uzkalniņu ar akmeņu riņķi areāla Asotes pilskalnā.⁴⁶ Jāmin, ka nevienā no tiem netika konstatēts neskarts šī perioda kultūrslānis ar kādām celtniecības paliekām. Tas visticamāk postīts vēlāko celtniecības un nocietinājumu darbu laikā. Par pilskalnu apdzīvotību agrajā dzelzs laikmetā liecina vien nedaudzie senlietu un keramikas atradumi. Jāņem gan vērā, ka šie pieminekļi netika izpētīti pilnībā. Piemēram, izrakumos Asotē izpētīta ceturtdaļa pilskalna plakuma. Nav izslēgts, ka kādā vietā pilskalnu plakumā var būt saglabājies neskarts agrā dzelzs laikmeta slānis.

Apskatāmā perioda liecības E. Šnore konstatēja arī četrās atklāta tipa apmetnēs – akmeņu krāvumu kapulauku areāla Kivtu, Nukšu un Ķīšukalna apmetnē,⁴⁷ uzkalniņu ar akmeņu riņķi areāla Piģēnu apmetnē (šeit izrakumi veikti Sēļu I ekspedīcijas ietvaros).⁴⁸ Lielākajā daļā no tām, līdzīgi kā pilskalnu gadījumā, iegūtas tikai atsevišķas ar agro dzelzs laikmetu datējamas senlietas un keramika (akmeņu krāvumu kapulauku areālā pārstāvēta galvenokārt gludā un tekstilā keramika, bet Piģēnu apmetnē – gludā keramika). Tikai Kivtu apmetnes izpētītajā 6600 m² teritorijā E. Šnore atklāja uz 1.–4. gs. attiecināmas celtniecības paliekas. Cirmas ezera krastā no vējiem pasargātā dabiskā ieplakā tika atsegtas šī perioda no akmeņiem krautu pavardu vietas un virszemes guļbūves tehnikā celtu, ap 5 × 6 m lielu ēku paliekas. Tāpat iegūtas liecības par metālu apstrādi.

Pie Latvijas agrā dzelzs laikmeta pētījumiem jāatzīmē arī E. Šnores veiktie pārbaudes izrakumi 1.–4. gs. atradumu vietās Zvārdes Grīnertos un Dīcmaņos–Pilsīņkos.⁴⁹ Dīcmaņu–Pilsīņku kapulauks literatūrā minēts kā viens no nedaudzajiem zināmajiem agrā dzelzs laikmeta Latvijas dienvidu daļas (jeb uzkalniņu ar akmeņu riņķi rietumu grupas areāla) līdenajiem kapulaukiem.⁵⁰ Tomēr ne vienā, ne otrā pieminekļi nekādas agrā dzelzs laikmeta liecības netika atklātas. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas arhīvā glabājas Pieminekļu valdes 1933. gada 6. jūlijā izdotas apliecības kopija, kur E. Šnore pilnvarota izdarīt izrakumus Rucavas Mazkatužu māju robežās.⁵¹ Rucavā atrodas arī viens no

nedaudzajiem zināmajiem Latvijas rietumu daļas agrā dzelzs laikmeta pieminekļiem – Mazkatužu kapulauks ar zemē ieraktiem apbedījumiem un virs tiem uzbūrtiem nelieliem smilšu uzkalniņiem.⁵² Tomēr nav nekādu ziņu, ka E. Šnore šajā kapulaukā būtu rakusi.

Paralēli izrakumiem jau kopš divdesmitajiem, trīsdesmitajiem gadiem E. Šnore savās vadītājās arheoloģiskajās ekspedīcijās veikusi arī pētāmo pieminekļu tuvākās apkārtnes apsekošanu.⁵³ Padomju laikā arheoloģes vadībā notika arī vairākas atsevišķas Latvijas austrumu daļas arheoloģisko pieminekļu apzināšanai veltītas ekspedīcijas. Agrā dzelzs laikmeta izpētē nozīmīga ir Vidzemes un Latgales apzināšana 1968. gadā.⁵⁴ Šajās ekspedīcijās E. Šnore gan apsekojusi jau zināmos arheoloģiskos pieminekļus, gan meklējusi vēl neregistrētas senvietas. Kopš divdesmitajiem, trīsdesmitajiem gadiem arheoloģe konstatējusi vienu iepriekš nezināmu nopostīta akmeņu krāvumu kapulauka vietu Viļakas virsmežniecības teritorijā,⁵⁵ atklājusi jaunus, iespējamus agrā dzelzs laikmeta uzkalniņus Madonas rajona Lazdauniekos,⁵⁶ Vaives pagasta Kalauzu mājās,⁵⁷ Višķu pagasta Galvānu Kapukalnā,⁵⁸ kā arī Atašienes Stalidzānos, Elkšņu Terbidānos, Brūveros un Karašānos, Sēlpils Krustaličos, Saukas pagasta Zvirgzdiņu mājās un Lones Palsānos.⁵⁹

Kopumā E. Šnore vadījusi arheoloģiskos izrakumus 27 ar agro dzelzs laikmetu datējamos dažāda veida kapulaukos un dzīvesvietās (sk. tab.). Paralēli izrakumiem viņa pēc senlietu atradumiem, ziņām un ārējām pazīmēm atklājusi ap 10, domājams, tieši uz 1.–4. gs. attiecināmu senvietu. Jāpiemin, ka ekspedīciju laikā E. Šnore arī apsekojusi lielu skaitu jau iepriekš zināmu agrā dzelzs laikmeta arheoloģisko pieminekļu, ziņojusi par to saglabātības pakāpi un vajadzības gadījumā – par izpētes nepieciešamību.

HISTORIOGRĀFIJA

Pamatojoties uz daudzskaitlīgajiem izrakumiem Latvijas agrā dzelzs laikmeta pieminekļos, E. Šnore šī aizvēstures posma problemātikai pievērsusies vairākās publikācijās. Aktīvo arheoloģisko lauka darbu laikā līdz 20. gs. astoņdesmito gadu pirmajai pusei vairākums E. Šnores agrajam dzelzs laikmetam veltīto publikāciju likumsakarīgi ir konspektīvas ikgadējas atskaites par konkrētu pieminekļu izrakumu rezultātiem.⁶⁰ Atsevišķi plašāki, analītiskāki darbi tapuši par Slates sila uzkalniņiem un Lazdiņu akmeņu krāvumu kapulauku.⁶¹ Tiesa gan – studiju laika publikācijā par Slates sila kapulauku secinājumi ir vēl visai īsi, lielāko daļu darba aizņem izrakumu dokumentācija. Konkrētiem agrā dzelzs laikmeta pieminekļiem veltīto publikāciju vidū nevar nepieminēt arī arheoloģes apjomīgo, kā disertācijas darbu tapušo monogrāfiju par Asotes pilskalnu.⁶²

Paralēli šiem darbiem E. Šnore publicējusi arī vairākus Latvijas agrajam dzelzs laikmetam veltītus apkopojošus darbus. Trīsdesmitajos gados, būdama Valsts vēsturiskā muzeja darbiniece, viņa veidojusi Pieminekļu valdes izdotu 1.–4. gs. senlietu katalogu.⁶³ Piecdesmitajos gados, pakļaujoties oficiālajām padomju varas izvirzītajām prasībām, E. Šnore kopā ar igauņu arheologu H. Mooru Latvijas agrā dzelzs laikmeta materiālu iekļāva marksisma teorijās balstītajā sabiedrības vēsturiskās attīstības shēmā. Kā pieredzējušākā Latvijas arheoloģe E. Šnore tika aicināta rediģēt 1952. gadā iznākušo H. Moora monogrāfiju *Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā*.⁶⁴ Tas ir pirmais darbs, kur visaptveroši parādās marksistiskās metodoloģijas un koncepcijas lietojums Latvijas arheoloģijā.⁶⁵ H. Moora jau 1948. gada nogalē E. Šnorei adresētā vēstulē raksta: “.. lūdzu, ķerieties klāt labošanai, visos gadījumos pilnīgi patstāvīgi [H. Mooras pasvītrojums], nekautrējieties iedziļināties un labot arī sīkumus, bez jebkādām formalitātēm ..”⁶⁶ Visticamāk, tas attiecināts ne tik daudz uz teorētiskajām atziņām kā uz faktoloģisko materiālu. Taču jebkurā gadījumā E. Šnore zināmā mērā uzskatāma par Latvijas arheoloģijas zinātnē zīmīgā darba līdzautori.⁶⁷ Šeit paustais skatījums uz agrā dzelzs laikmeta posmu atkārtots gadu vēlāk H. Mooras un E. Šnores jau oficiāli kopīgi veidotajā Latvijas senvēstures pārskatā izdevumā *Latvijas PSR vēsture*.⁶⁸ Abos iepriekšminētajos darbos atspoguļotā teorētiskā shēma kļuva par galveno un obligāto iezīmi agrā dzelzs laikmeta arheoloģiskā materiāla interpretācijā turpmākos 35 gadus.

Tomēr pati nozīmīgākā arheoloģes publikācija neapšaubāmi ir jau pieminētā 1993. gadā izdotā pēdējā monogrāfija *Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā*.⁶⁹ Tajā apkopota lielākā daļa E. Šnores veikto agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulauku izrakumu materiālu, kā arī rezumētas atziņas vairākos ar tiem saistītos teorētiskos jautājumos (atsevišķi netiek apskatīts vien Daņilovkas I kapulauks, taču tā materiālā meklētas paralēles, risinot vairākus teorētiskus jautājumus).

Kopumā savās publikācijās E. Šnore pievērsusies dažādu ar Latvijas agro dzelzs laikmetu saistītu jautājumu izpētei. Netieši šī posma problemātiku viņa skārusi arī vairākos pamatā vidējam un vēlajam dzelzs laikmetam, kā arī vispārējiem Latvijas aizvēstures jautājumiem veltītos darbos.⁷⁰

Kā rāda publikācijas, E. Šnore visvairāk pētījusi agrā dzelzs laikmeta pieminekļu un dažādu parādību tipoloģijas un hronoloģijas jautājumus. Konkrētiem pieminekļiem veltītās publikācijās, kā arī monogrāfijā par Latvijas austrumu daļas uzkalniņiem arheoloģe sīki apraksta un sistematizē izrakumos iegūto materiālu – gan artefaktus, gan liecības par dažādām atklātajām parādībām. Jau 20. gs. trīsdesmitajos gados viņa mēģinājusi sistematizēt arī visu raksturīgāko

apskatāmā perioda senlietu materiālu.⁷¹ Pamatā dažādu priekšmetu un parādību datēšanā E. Šnore balstās uz 20. gs. divdesmito gadu beigās un trīsdesmitajos gados H. Mooras izstrādāto Latvijas agrā dzelzs laikmeta senlietu hronoloģijas sistēmu.⁷²

Pievēršoties konkrētu senlietu un dažādu citu atklāto liecību aprakstam un analīzei, E. Šnore neizbēgami skar arī dažādus ar agro dzelzs laikmetu saistītus saimnieciskos aspektus, piemēram, celtniecības attīstību.⁷³

Kopš 20. gs. trīsdesmitajiem gadiem E. Šnore nopietni pievērsusies agrā dzelzs laikmeta etniskās vēstures jautājumu risināšanai. Tie skatīti gan saistībā ar apskatāmā posma kultūras apgabalu un pieminekļu izpēti, gan mēģinot skaidrot vēlā dzelzs laikmeta Latvijas teritorijas iedzīvotāju etnoģenēzes jautājumus. Kā galveno pazīmi konkrēta apgabala iedzīvotāju etniskās piederības identificēšanā E. Šnore skata apbedīšanas tradīcijas.

Par akmeņu krāvumu kapulauku izcelsmi un etnisko piederību jau kopš 20. gs. divdesmitajiem, trīsdesmitajiem gadiem Latvijas arheoloģijā pamatā valda vienots viedoklis. Tāpat kā vairums pētnieku (E. Šturms u.c.),⁷⁴ arī E. Šnore jau kopš trīsdesmitajiem gadiem šos pieminekļus viennozīmīgi uzlūko kā vietējas izcelsmes parādību, kas attīstījusies no iepriekšējā posma Ziemeļlatvijas apbedīšanas tradīcijām – no akmeņu šķirstu uzkalniņiem.⁷⁵ Par to liecina gan līdzīgās kapulauku konstrukcijas, gan arī Lazdiņu kapulaukā atklātās 1. g.t. pr. Kr. beigu liecības. Arī etniskā ziņā arheoloģe, tāpat kā lielākā daļa pētnieku (piemēram, F. Balodis, M. Šmīdehelme, E. Šturms), akmeņu krāvumu kapulaukus saista ar somugriem.⁷⁶ E. Šnore mēģina šo pieminekļu etnisko piederību vēl precizēt, attiecinot tos protolībiešiem.⁷⁷ Kā spilgtāko apliecinājumu šim faktam E. Šnore min Latvijas akmeņu krāvumu kapulauku materiāla līdzību ar Igaunijā un Somijā sastopamo.

Sarežģītāks ir Latvijas dienviddaļas uzkalniņu ar akmeņu riņķi izcelsmes un etniskās piederības jautājums. Likumsakarīgi, ka E. Šnore etniskās vēstures problēmas galvenokārt risina saistībā ar viņas plašāk pētīto Latvijas austrumu daļu. Taču jāmin, ka tieši šī reģiona etniskā vēsture jau kopš divdesmitajiem, trīsdesmitajiem gadiem ir arī viena no vispār Latvijas arheoloģijā plašāk diskutētajām tēmām un šos jautājumus joprojām nevar uzskatīt par pilnībā atbildētiem.

Par Dienvidlatvijas uzkalniņu ar akmeņu riņķi izcelsmi literatūrā jau kopš trīsdesmitajiem gadiem pastāv divi atšķirīgi viedokļi – tie skatīti gan kā vietējas izcelsmes parādība (H. Moora), gan kā jaunu cilvēku grupu no ārpuses ienesta tradīcija (F. Balodis, Fēlikss Jākobsons).⁷⁸

Savā pirmajā plašākajā pētījumā par Slates sila kapulauku E. Šnore izvairās minēt kādus konkrētus uzkalniņu ar akmeņu riņķi izcelsmes

skaidrojums, vien norāda, ka tie Latvijas un Lietuvas teritorijā parādās aptuveni vienā laikā un vēlāk sadalās divās atsevišķās rietumu un austrumu grupās.⁷⁹ Padomju periodā atbilstoši marksistiskajai ideoloģijai šī vienlaicīgā uzkalniņu kapulauku parādīšanās Latvijas teritorijā agrajā dzelzs laikmetā bija jāinterpretē kā atbilde noteiktām sociālekonomiskām norisēm – tātad kā vietējas izcelsmes parādība.⁸⁰ Taču tajā pašā laikā apjomīgajā pētījumā par Asoti arheoloģe norāda, ka nepietiekamo materiālu dēļ pilskalna 1. g.t. pr. Kr. iedzīvotāju etniskās piederības jautājums paliek neatbildēts.⁸¹ Iespējams, tas attiecināts tikai uz konkrēto pieminekli, taču var arī pieņemt, ka šeit E. Šnore netieši norāda uz Austrumlatvijas 1. g.t. pr. Kr. un agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu ar akmeņu riņķi kultūras (ar ko viennozīmīgi saista 1.–4. gs. pilskalna atradumus⁸²) kontinuitātes jautājuma komplikētību un neskaidrībām.

Vēlākajos pētījumos E. Šnore nonāk pie secinājuma, ka uzkalniņus Latvijas austrumu daļā pamatā tomēr nav veidojuši autohtoni šīs teritorijas iedzīvotāji.⁸³ Tik plaša jauna veida pieminekļu izplatība, pēc viņas domām, nevarētu būt izskaidrojama bez jaunu cilvēku masu ieplūšanas. Tie švikātās keramikas kultūras areālā ienākuši no dienvidiem ap 2.–3. gadsimtu, un kā nozīmīgāko ienākšanas ceļu E. Šnore min 10–15 km plato Sēlijas valni. Par šādu iedzīvotāju migrācijas virzienu un konkrētu ceļu, viņasprāt, visspilgtāk liecina valodniecības dati – toponīmu līdzība Dienvidaustrumlatvijā un Austrumlietuvā, kā tā tieši Sēlijas vaļņa rajonā vērojamā vislielākā uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauku koncentrācija. Paraleli izvīzītajai migrācijas teorijai E. Šnore arī norāda, ka agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi šeit seko iepriekšējā laika posma līdzīgām apbedīšanas tradīcijām, ko atspoguļo, piemēram, Gārsenes Bērzkalnu kapulauks – viens no nedaudzajiem līdz šim zināmajiem 1. g.t. beigu pr. Kr. švikātās keramikas kultūras uzkalniņiem.⁸⁴ Visticamāk arheoloģe ar to norāda uz ienācēju un vietējo iedzīvotāju mijiedarbības lomu agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu ar akmeņu riņķi kultūras izveidē. Par šādu varbūtību liecina arī viņas uzsvērtais fakts, ka agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi nereti veidoti švikātās keramikas kultūras dzīvesvietās (Ķebēnos, Melderišķos).⁸⁵

Diskutabls vienmēr bijis arī uzkalniņu ar akmeņu riņķi etniskās piederības jautājums. Vienprātīgi atzīts, ka visi šie uzkalniņi saistāmi ar austrumbaltiem, tāpat jau kopš trīsdesmitajiem gadiem uzkalniņu ar akmeņu riņķi areāla rietumu grupas pieminekļi viennozīmīgi skatīti kā zemgaļu priekšteču atstātas liecības (F. Balodis, H. Moora).⁸⁶ Turpretī par Latvijas austrumu daļas uzkalniņu ar akmeņu riņķi etnisko piederību pētnieku domas dalās. Tie saistīti gan tikai ar latgaļu izcelsmi (F. Balodis, R. Šnore) vai tikai sēļu etnoģenēzi (E. Šturms), gan ar vēl nediferencētu vai vāji diferencētu latgaļu–sēļu kopību (H. Moora).⁸⁷

Arī E. Šnore trīsdesmito gadu sākuma publikācijā par Slates sila kapulauku rietumu grupas uzkalniņus ar akmeņu riņķi viennozīmīgi saista ar zemgaļu priekštečiem, taču Latvijas austrumu daļas uzkalniņus vēl izvairās saistīt ar noteiktām baltu ciltīm.⁸⁸ Viņa tikai norāda, ka Austrumlatvijas agrā dzelzs laikmeta uzkalniņos atklātie vidējā dzelzs laikmeta apbedījumi, kā arī šajā laikā no jauna uzbērtie uzkalniņi liecina par agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kultūras nepārtrauktu attīstību un kontinuitāti turpmākos gadsimtos. Trīsdesmito gadu beigās veidotajā agrā dzelzs laikmeta senlietu katalogā E. Šnore mēģina jau konkretizēt Austrumlatvijas uzkalniņu etnisko piederību un saista tos ar latgaļiem.⁸⁹ Visticamāk, tas pausts izdevuma redaktora un ievada daļas autora, kā arī arheoloģes skolotāja F. Baloža uzskatu ietekmē. Visos savos vēlākajos darbos, to skaitā arī pēdējā monogrāfijā, E. Šnore Latvijas austrumu daļas uzkalniņus ar akmeņu riņķi saista gan ar latgaļu, gan sēļu etnoģenēzi.⁹⁰ Kā galvenais arguments minēta jau Slatē konstatētā parādība – agrā dzelzs laikmeta pieminekļu nepārtrauktā izmantošana vēlākos gadsimtos. Tāpat kā nozīmīgs pamatojums šādam apgalvojumam izmantoti valodniecības dati – arheoloģe norāda, ka liela daļa toponīmu uzkalniņu kapu teritorijā sākas ar sakni *Sel-* un *Lat-*. Protolatgaļus un protosēļus E. Šnore skata kā divas diferenciētas ciltis, taču tajā pašā laikā atzīmē, ka līdzīgo apbedīšanas tradīciju dēļ nošķirt sēļu un latgaļu kultūru izplatības areālu agrajā dzelzs laikmetā ir ļoti sarežģīti.⁹¹ Kā argumentus konkrētu pieminekļu atribūcijai vienai vai otrai ciltij E. Šnore izmanto gan sēliskās kāpjošās intonācijas izplatības datus, gan pēcapbedījumu antropoloģiskos pētījumus (agrā dzelzs laikmeta apbedījumos gandrīz visi kauli ir iznīkuši un ļoti liela daļa kapu arī postīta). Kopumā ar sēļiem E. Šnore saista Daugavas kreisā krasta, kā arī Vidzemes uzkalniņu kapus, bet ar latgaļiem – Daugavas labā krasta uzkalniņu liecības.⁹² Taču, pamatojoties uz pēcapbedījumu antropoloģiskajiem datiem, arheoloģe pirmo reizi atsevišķus ar protolatgaļiem saistāmus agrā dzelzs laikmeta pieminekļus identificē arī Daugavas kreisajā krastā (Kunci, Ratulāni).⁹³

Jaunākajos Latvijas austrumu daļas pētījumos šāds agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu etniskās atribūcijas raksturojums tiek noraidīts. Piemēram, Andrejs Vasks un Arnis Rādiņš piekrīt F. Jākobsona jau trīsdesmitajos gados izvīrītajam apgalvojumam, ka latgaļi Latvijas teritorijā ienākuši tikai līdz ar iepriekš šajā reģionā netipisko līdzeno kapulauku parādīšanos vidējā dzelzs laikmeta beigās.⁹⁴ Tādējādi Latvijas austrumu daļas uzkalniņi ar akmeņu riņķi saistāmi vienīgi ar sēļu priekštečiem. E. Šnore līdzeno kapu parādīšanos savukārt skata kā vietējas izcelsmes parādību – kā pakāpenisku apbedīšanas tradīciju nomaiņu.⁹⁵ Pēc arheoloģes domām, par to liecina, piemēram, Boķu kapulaukā atklātā parādība – kapu uzkalniņa “paplašināšana”,

pārvietojot uzkalniņa riņķa akmeņus. Latgaļu migrācija vidējā dzelzs laikmetā, viņasprāt, varēja būt saistīta vienīgi ar to tālāku virzību uz ziemeļiem somugru apdzīvotajās teritorijās.⁹⁶

Jāmin, ka E. Šnore agrajā dzelzs laikmetā Latvijas austrumu daļā vēl neizdala vēlās švikātās keramikas kultūras apgabalu. To identificējis A. Vasks 20. gs. deviņdesmitajos gados.⁹⁷ E. Šnore šī apgabala pieminekļus, piemēram, 20. gs. trīsdesmitajos gados pētīto Dignājas pilskalnu, agrajā dzelzs laikmetā arī saista ar latgaļu (jeb precīzāk – protolatgaļu) kultūru.⁹⁸

Tik viennozīmīgus spriedumus E. Šnore neizdara attiecībā uz Dzīlnaskalna un Daņilovkas I kapulauku jeb uzkalniņiem ar apkārt veidotu grāvīti. Viņa gan uzsver faktu, ka tie ir vistālāk uz ziemeļiem izvirzītie agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulauki, kā arī norāda uz būtiskām uzbūves iezīmēm, kas tos atšķir no pārējiem Dienvidlatvijas uzkalniņiem. Arheoloģe tos skata galvenokārt saistībā ar baltu etnoģenēzi,⁹⁹ taču, pamatojoties uz visām atšķirīgajām iezīmēm, secina, ka jautājums par šo kapulauku etnisko piederību vēl nav skaidrs.¹⁰⁰ Viņa vien norāda uz jaukto somiski latvisko apdzīvotību šajā latgaļu teritorijas ziemeļu daļā. Jānis Ciglis un Arnis Radiņš jaunākajos pētījumos šos kapulaukus izdala kā atsevišķus agrā dzelzs laikmeta kultūras apgabala pieminekļus, kas atšķirībā no pārējiem Dienvidlatvijas uzkalniņiem ir uzskatāmi par senāku dzelzs laikmeta apbedīšanas tradīciju tiešu turpinājumu.¹⁰¹ Šādu saikni pieļauj arī E. Šnore, norādot, ka daži apbedījumi šajos uzkalniņos zīmīgi ar lielu akmeņu “spilveniem”, kas nolikti kapa galvgalī un, šķiet, ir akmeņu šķirstu reminiscence.¹⁰² Taču arheoloģe šos pieminekļus datē nevis ar 1.–2. gs., kā tas ir jaunākajos pētījumos, bet gan ar 3.–4. gs.,¹⁰³ tādējādi izslēdzot tiešas kontinuitātes iespējamību.

Jāpiemin, ka piecdesmitajos gados E. Šnore pirmo reizi plašāk pētījusi un sākotnēji kā agrā dzelzs laikmeta ar slāviem saistītus pieminekļus skatījusi arī austrumu pierobežā kompleksās ekspedīcijas ietvaros 1954. gadā Zilupes apzināšanas laikā Katalavā un Pasiēnā pētītos uzkalniņus ar kremācijas paliekām, kur vienīgie atradumi bez kalcinētu kaulu paliekām bija atsevišķi keramikas fragmenti.¹⁰⁴ Šāds secinājums izdarīts, balstoties uz pieminekļu uzbūves un apbedīšanas tradīciju analogijām kriviču arheoloģiskajā materiālā. Tomēr jau nedaudz vēlāk, sākot ar sešdesmitajiem gadiem, E. Šnore norāda, ka šāda veida kapulauki Latvijas teritorijā parādās slāvu ekspansijas rezultātā tikai vidējā dzelzs laikmeta vidū.¹⁰⁵ Līdzīgi arī jaunākajos pētījumos A. Radiņš pēc keramikas analīzēm šos uzkalniņus datē ar 1. g.t. pēc Kr. vidu, turklāt apšaubā šo pieminekļu saistību ar slāvu kultūru.¹⁰⁶ Viņš uzskata, ka tie saistīti ar baltu etniskās vienības – Dņepras–Dvinas kultūru.¹⁰⁷

Bez daudzajiem ar etnisko vēsturi saistītajiem jautājumiem vēl viena zīmīga tēma E. Šnores Latvijas agrajam dzelzs laikmetam veltītajos

darbos ir sociālais aspekts. Jau trīsdesmitajos gados pētījumā par Slates sila uzkalniņiem arheoloģe novērojusi, ka viens dominējošais virziens (ZR–DA) konstatējams uzkalniņu centrā tieši uz pamatzemes guldītajiem mirušajiem.¹⁰⁸ Tas ļāva secināt, ka kapa vietas izvēle norāda uz dažādiem sociālas dabas jautājumiem, tātad uzkalniņu centrā guldītie varētu būt bijuši nozīmīgākie cilts locekļi. Sociāli ekonomiskā jautājuma akcenti īpaši nozīmīgi kļuva padomju laikā, kad Latvijas arheoloģijā kā valsts oficiālā dogma ienāca marksistiskā pētniecības metodoloģija. Agrais dzelzs laikmets tika skatīts kā ģints attiecību sairšanas periods.¹⁰⁹ Mūsu ēras sākumā, ražošanas spēku pieauguma rezultātā mazajām saimēm atdaloties no saimju kopienām, iesākās ģints iekārtas sabrukums un attīstījās atsevišķu saimju ražošana un privātu bagātību uzkrāšanās, kā arī kopienas locekļu ekspluatācija. E. Šnore šo pamatā H. Mooras izstrādāto arheoloģiskā materiāla interpretācijas shēmu pārņēma arī agrā dzelzs laikmeta apbedīšanas tradīciju skaidrojums.¹¹⁰ Līdzīgi kā igauņu arheologs, arī E. Šnore atzina, ka agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulauki ir patriarhālo lielo saimju vai saimju kopienu kopīgās apbedīšanas vietas. Katrs atsevišķs akmeņu krāvums un uzkalniņš, kurā apbedīti vairāki mirušie, ir kā maza kapsētiņa – saimju kopienā ietilpstošas vienas mazās saimes apbedījumu vieta, kur centrā guldītais bijis saimes galva. Arī šis pieņēmums jaunākajos pētījumos noraidīts. Piemēram, A. Vasks, izmantojot matemātiskās metodes, secina, ka apbedīto skaits uzkalniņos (ņemot vērā to hronoloģisko amplitūdu) ir pārāk mazs, lai tos uzskatītu par visas saimes apbedījumu vietām.¹¹¹ Līdz ar to izvirzīts pieņēmums, ka uzkalniņus var uzskatīt ne tikai par apbedījumu vietu, bet arī par sava veida sabiedrības manifestācijas zīmi.

Visus šos iepriekšminētos agrā dzelzs laikmeta aspektus E. Šnore skārusi kopumā apmēram 50 zinātniskās un populārzinātniskās publikācijās. Tajās skatīti gan tipoloģijas un hronoloģijas jautājumi, gan dažādi saimnieciskie aspekti, gan ar agrā dzelzs laikmeta etnisko vēsturi un sociālajiem aspektiem saistīti jautājumi. Arheoloģe savos pētījumos balstījusies ne tikai uz arheoloģisko materiālu, bet arī uz antropoloģiskajiem, lingvistiskajiem un etnogrāfiskajiem datiem.

SECINĀJUMI

Elvīras Šnores devums Latvijas agrā dzelzs laikmeta pētniecībā aptver gan nozīmīgus šī posma pieminekļu arheoloģiskos lauka pētījumus, gan arī būtiskas teorētiskās atziņas.

Arheoloģes 27 pieminekļu izrakumu rezultāti atspoguļo un raksturo gandrīz visus Latvijas teritorijā atklātos agrā dzelzs laikmeta pieminekļu veidus, to izplatības areālus. Lielākoties pētītas apbedījumu vietas. E. Šnore veikusi arheoloģiskos pētījumus Latvijas

ziemeļu daļas akmeņu krāvumu kapulaukos (gan Ziemeļkurzemē, gan Ziemeļvidzemē–Ziemeļlatgalē), Latvijas dienvidu daļas uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulaukos (galvenokārt to austrumu grupas areālā, taču atsevišķi nozīmīgi pētījumi bijuši arī rietumu grupas pieminekļos), tāpat viņas vadībā veikti izrakumi Latvijas ziemeļaustrumu uzkalniņu bez akmeņu riņķa kapulaukos. Skaitliski visvairāk pētītas Latvijas austrumu daļas apbedījumu vietas, it īpaši – uzkalniņi ar akmeņu riņķi. Latvijas austrumu daļā E. Šnore veikusi izrakumus arī vairākās dzīvesvietās (gan pilskalnos, gan atklāta tipa apmetnēs), kas ietilpst kā akmeņu krāvumu kapulauku, tā arī uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauku izplatības areālā. Viena dzīvesvieta pētīta arī Latvijas dienvidaustrumu daļā – t.s. vēlās švikātās keramikas kultūras apgabalā. Vienīgais Latvijas reģions, kur E. Šnore nav veikusi izrakumus agrā dzelzs laikmeta pieminekļos, ir valsts rietumu daļa – literatūrā visbiežāk ar protokuršiem saistītais līdzeno kapulauku areāls.

Izrakumos rūpīgi atsegtās un – ne mazāk svarīgi – detalizēti fiksētās agrā dzelzs laikmeta liecības sniedz nozīmīgu informāciju par šī posma materiālo un garīgo kultūru Latvijas teritorijā. Atsevišķi pētītie objekti kļuvuši par hrestomātiskiem piemēriem, raksturojot noteiktas Latvijas agrā dzelzs laikmeta pieminekļu grupas vai t.s. kultūras apgabalus (piemēram, Lazdiņi, Melderišķi, Dzilnaskalns u.c.).

E. Šnores arheoloģiskie lauka darbi spilgti raksturo arī divu Latvijas arheoloģiskās pētniecības posmu iezīmes, prioritātes un agrā dzelzs laikmeta izpētes stāvokli kopumā. Trīsdesmitajos gados veiktie arheoloģiskie lauka pētījumi lielākoties bija glābšanas darbi Pieminekļu valdes uzdevumā. Atsevišķos gadījumos norisūši arī pārbaudes izrakumi, lai noskaidrotu senlietu atradumu vietas raksturu. Turpretī padomju laikos bez glābšanas izrakumiem rīkotas arī plašas ekspedīcijas mazāk pētītu jautājumu noskaidrošanai. Ekspedīciju ietvaros veikti gan izrakumi, gan arheoloģisko pieminekļu apzināšana. Agrā dzelzs laikmeta izpētes stāvokli Latvijā raksturo arī fakts, ka E. Šnores pētīto šī perioda pieminekļu vidū dominē tieši apbedījumu vietas. Jau minēts, ka šī perioda dzīvesvietas, kas galvenokārt ir atklāta tipa apmetnes, salīdzinājumā ar kapulaukiem vispār Latvijas arheoloģijā zināmas daudz mazākā skaitā. Taču likumsakarīgi, ka vienīgais pētītais vēlās švikātās keramikas kultūras apgabala pieminekļis ir dzīvesvieta. Šai kultūrai piederīgas agrā dzelzs laikmeta apbedījumu vietas līdz šim nav atklātas. Arī E. Šnores “specializācija” Latvijas austrumu daļas uzkalniņu ar akmeņu riņķi izpētē ir likumsakarīga. Tieši vizuāli pamanāmie no smiltīm veidotie uzkalniņi, turklāt ar bagātīgu kapu inventāru ir viens no visvairāk postītajiem pieminekļu veidiem, īpaši saimnieciski intensīvi apgūtajā Latvijas austrumu daļā. Līdz ar to daudz vairāk ziņu par tiem nonācis līdz arheologiem un daudz vairāk bija nepieciešams organizēt šo pieminekļu glābšanas darbus.

Apmēram 50 tieši vai pastarpināti agrajam dzelzs laikmetam vēltītajās publikācijās E. Šnore pievērsusies pieminekļu izrakumu materiāla sistematizēšanai, tipoloģijai un hronoloģijai. Nozīmīgi ir arī arheoloģes veiktie etniskās vēstures pētījumi, kuros mēģināts skaidrot gan konkrētu pieminekļu veidu izcelšanās, gan arī etniskās piederības jautājumus. Tāpat apbedīšanas tradīciju liecības interpretētas arī sociālā aspektā.

Savos teorētiskajos pieņēmumos E. Šnore vienmēr bijusi piesardzīga un nereti izvairījies no konkrētiem apgalvojumiem. Pieminekļu izcelsmes un etnisko jautājumu aspektā arheoloģes viedoklis pamatā balstījās atziņā, ka tieši agrajā dzelzs laikmetā noformējās vēlāk rakstiskajos avotos minētās baltu ciltis. Līdz ar to E. Šnore konkrētu pieminekļu izplatības areālu saista ar protozemgaļiem, vēl vāji diferencētiem protosēļiem un protolatgaļiem utt. Jāmin, ka E. Šnore savos teorētiskajos darbos neizdala vairākus šobrīd identificētos t.s. agrā dzelzs laikmeta kultūras apgalbus, piemēram, vēlās švikātās keramikas kultūras pieminekļus viņa pieskaita latgaļiem jeb, precīzāk, protolatgaļiem. Sociālā aspektā arheoloģe pieminekļus interpretē kā tiešu sabiedrības uzbūves un sociālo attiecību atspulgu.

Arī E. Šnores historiogrāfija, līdzīgi kā arheoloģisko lauka darbu raksturs, spilgti atspoguļo Latvijas agrā dzelzs laikmeta izpētes gaitu. Līdz Otrajam pasaules karam galvenās risinātās tēmas ir agrā dzelzs laikmeta tipoloģijas, hronoloģijas un pieminekļu etniskās piederības problēmas. Padomju okupācijas posmā līdz ar marksistiskās ideoloģijas dogmu ienākšanu zinātnē paralēli iepriekšminētajiem aspektiem uzsvērta laikmeta sociāli ekonomiskā interpretācija. Tieši E. Šnore un H. Moora kā šī posma vadošie Baltijas pētnieki pirmo reizi Latvijas arheoloģisko materiālu iekļāva šajā marksistiskās ideoloģijas shēmā. Lai arī šodien padomju laikā pieņemtā retorika un daļa arheoloģiskā materiāla skaidrojumu tiek noraidīta, E. Šnores veikumu nevar neievērot. Pirmkārt, padomju laikā šāda arheoloģiskā materiāla interpretācija bija obligāta jebkuram pētniekam, kas vēlējās strādāt savā jomā. Otrkārt, šī marksistiskā interpretācija ienesa Latvijas arheoloģijas zinātnē jaunu skatījumu, kas pieejas ziņā bija tuvs visā Eiropā kopš sešdesmitajiem gadiem aktuālajai procesuālajai arheoloģijai.

Kopumā E. Šnore iezīmē šādu agrā dzelzs laikmeta ainu Latvijas aizvēsturē. Latvijas ziemeļu daļā turpināja attīstīties senākā dzelzs laikmeta sabiedrības. Turpretī dienviddaļā no dienvidiem ieplūda un apmetās jaunas cilvēku masas, kas pēc etniskās izcelsmes un kultūras bija radniecīgas iepriekšējā periodā šajā teritorijā dzīvojošajām švikātās keramikas ciltīm. Ienācēji ar raksturīgo mirušo apbedīšanu uzkalniņos ar akmeņu riņķi pamazām izveidoja divas lokālas grupas – austrumu un rietumu grupu. Sabiedrība bija visai egalitāra. Tā sastāvēja no nelielām saimēm, kas galvenokārt dzīvoja atklāta tipa

apmetnēs guļbūves konstrukcijās celtās ēkās un pamatā nodarbojās ar zemkopību. Atsevišķas saimes, iespējams, tikai noteiktās situācijās apdzīvoja arī pilskalnus.

Nobeigumā var teikt, ka Elvīra Šnore devusi nepārvērtējamu ieguldījumu Latvijas agrā dzelzs laikmeta pētniecībā. Arheoloģes izrakumi un jaunu pieminekļu apzināšanas darbi devuši bagātīgu materiālu tālākai laikmeta izzināšanai. Neskatoties uz to, ka vairāki no E. Šnores teorētiskajiem pieņēmumiem šodien tiek noraidīti, tiem ir būtiska loma Latvijas agrā dzelzs laikmeta pētniecības attīstībā. Visbeidzot jāpiemin, ka E. Šnore, regulāri apsekojot ne tikai eventuālos, bet arī reģistrētos pieminekļus, uzraudzījusi šī mantojuma saglabāšanu nākamajai pētnieku paaudzei un Latvijas senvēsturei.

E. ŠNORES ARHEOLOĢISKI PĒTĪTO LATVIJAS AGRĀ DZELZS LAIKMETA SENVIETU SARAKSTS

Nr. p.k.	Nosaukums	Pieminekļa veids	Atrašanās vieta (bij. raj., pag.)	Pētniecība (izrakumu vadītājs, gads)	Kopējā hronoloģija
1.	Asote	plsk	Jēkabpils, Kūku	E. Šnore, 1949–1954	B–D ₄
2.	Daņilovka I (Kara kapi)	uzk kpl	Balvu, Šķilbēnu	E. Šnore, 1951–1952	D ₁ –D ₂
3.	Dignāja	plsk	Jēkabpils, Dunavas	E. Šnore, 1939; A. Vasks, 1989–1990	B–D ₄
4.	Dīcmaņi–Pilsīņķi (Vistu kapi)	kpl	Dobeles, Lielaucis	E. Šnore, 1937	D ₂ –D ₃
5.	Dzilnas-kalns	uzk kpl	Balvu, Šķilbēnu	E. Šnore, 1952	D ₂
6.	Grīnerti	kpl	Dobeles, Lielaucis	E. Šnore, 1935	B–D ₄
7.	Kalnabrici	uzk kpl ar akmeņu riņķi	Cēsu, Vecpiebalgas	E. Šnore, 1948	D ₂ –D ₄
8.	Kivti	apm	Ludzas, Zvirgzdenes	E. Šnore, 1938, 1948, 1955, 1957, 1958	B–D ₃
9.	Klētnieki	uzk kpl ar akmeņu riņķi	Ogres, Ķeīpenes	E. Šnore, 1934	D ₂ –D ₃

Nr. p.k.	Nosaukums	Pieminekļa veids	Atrašanās vieta (bij. raj., pag.)	Pētniecība (izrakumu vadītājs, gads)	Kopējā hronoloģija
10.	Ķebēni	uzk kpl ar akmeņu riņķi	Jēkabpils, Rītes	E. Šnore, 1940	D ₁ -D ₃ , V
11.	Ķīšukalns	apm	Ludzas, Zvirgzdenes	A. Šneiders, 1894; E. Šnore, 1959	A-D ₄
12.	Ķunci	uzk kpl ar akmeņu riņķi	Jēkabpils, Sēlpils	E. Šnore, 1981	D ₂ -V
13.	Lazdiņi (Roceži)	akmeņu krāvēju kpl	Talsu, Laidzes	E. Šnore, 1933-1934	D ₁ -D ₃
14.	Lejasoķēni	uzk kpl ar akmeņu riņķi	Ogres, Krapes	E. Šnore, 1933	D ₂ -D ₃
15.	Lejnieki	uzk kpl ar akmeņu riņķi	Madonas, Mārcienas	E. Šnore, 1983	D ₂
16.	Lielpuderi	akmeņu krāvēju kpl	Rēzeknes, Sakstagala	E. Šnore, 1932; Riekstiņš 1933, 1935	D ₁ -D ₃ , V
17.	Melderišķi	uzk kpl ar akmeņu riņķi	Jēkabpils, Rītes	E. Šnore, 1933	D ₂ -D ₃
18.	Nukšas	apm	Ludzas, Nukšu	E. Šnore, J. Graudonis 1947-1948	D ₂
19.	Pīgēni (Lejasdopeļi)	apm	Aizkraukles, Staburaga	E. Šnore, 1961-1962; M. Bresava, 1963	D ₁ -D ₄
20.	Putras	uzk kpl ar akmeņu riņķi	Dobeles, Tērvetes	E. Šnore, 1955	D ₂ -D ₃ , V
21.	Ratulāni	uzk kpl ar akmeņu riņķi	Jēkabpils, Saukas	E. Šnore, 1978-1979	D ₂ -V
22.	Razbuki	uzk kpl ar akmeņu riņķi	Jēkabpils, Elkšņu	E. Šnore, 1934	D ₂
23.	Salenieki	uzk kpl ar akmeņu riņķi	Jēkabpils, Sēlpils	E. Šnore, 1966	D ₂

Nr. p.k.	Nosaukums	Pieminekļa veids	Atrašanās vieta (bij. raj., pag.)	Pētniecība (izrakumu vadītājs, gads)	Kopējā hronoloģija
24.	Sāviena (Vilči)	uzk kpl ar akmeņu riņķi	Madonas, Ļaudonas	E. Šnore, 1942	D ₂ -D ₃
25.	Stūreļi (Ogas)	uzk kpl ar akmeņu riņķi	Jēkabpils, Rites	Žuravskis, 19. gs. beigas, 20. gs. sāk.; E. Šnore, 1941	D ₁ -D ₂
26.	Zesercelmi	uzk kpl ar akmeņu riņķi	Daugavpils, Bebrenes	E. Šnore, 1934	D ₂ -D ₃
27.	Zvanītāji	uzk kpl ar akmeņu riņķi	Jēkabpils	E. Šnore, 1974	D ₂ -D ₃ , V-J

Saisinājumi: A – akmens laikmets (8500.–1500. g. pr. Kr.), B – bronzas laikmets (1500.–500. g. pr. Kr.), D₁ – senākais dzelzs laikmets (6. gs. pr. Kr. – 1. gs.), D₂ – agrais dzelzs laikmets (1.–5. gs.), D₃ – vidējais dzelzs laikmets (5.–9. gs.), D₄ – vēlais dzelzs laikmets (9.–12./13. gs.), V – viduslaiki (13./14. gs. – 16. gs. vidus), J – jaunie laiki (16. gs. vidus – 20. gs. sākums); uzk kpl – uzkalniņu kapulauks, plsk – pilskalns, apm – apmetne.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Mugurēvičs Ē.* Elvīras Šnores dzīves un zinātniskās darbības apraksts // *Arheologi Elvīra Šnore (1905–1996) un Rauls Šnore (1901–1962). Biobibliogrāfija, vēstules, laikabiedru atmiņas / Sast. A. Caune.* – Rīga, 1997. – 11. lpp.; *Mugurēvičs E.* Arheoloģes Elvīras Šnores publicētie darbi [bibliogrāfija] // *Arheologi Elvīra Šnore ..* – 16.–28. lpp.
- ² *Latvijas PSR arheoloģija (turpmāk – LA) / Red. A. Bīrons, Ē. Mugurēvičs, Ā. Stubavs, E. Šnore.* – Rīga, 1974. – 324.–344. lpp.; *Latvijas senākā vēsture. 9. g.t. pr. Kr. – 1200. g. (turpmāk – LSV) / Red. A. Vasks, Ē. Mugurēvičs.* – Rīga, 2001. – 378.–413. lpp.; *Arheologu pētījumi Latvijā (turpmāk – APL) 2000. un 2001. gadā / Atb. red. I. Ose.* – Rīga, 2002. – 463 lpp.; *APL 2002. un 2003. gadā / Atb. red. I. Ose.* – Rīga, 2004. – 171 lpp.; *APL 2004. un 2005. gadā / Sast. I. Ose.* – Rīga, 2006. – 135 lpp.; *APL 2006. un 2007. gadā / Sast. A. Vilcāne.* – Rīga, 2008. – 245 lpp.
- ³ *Šnore E.* Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā. – Rīga, 1993. – 112 lpp.
- ⁴ *Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896.* – Rīga, 1896. – S. XII, XIII; *Ebert M.* Die Baltischen Provinzen Kurland, Livland, Estland // *Praehistorische Zeitschrift.* – 1913. – Bd. 5, H. 3/4. – S. 528–559. M. Eberts 1913. gadā vecāko dzelzs laikmetu pēc

Austrumprūsijas parauga daļa arī sīkākos posmos, kur 1.–2. gs. ir B periods jeb agrais romiešu posms, bet 3.–4. gs. – C periods jeb vēlāis romiešu posms.

- ⁵ *Moora H.* Dzelzs laikmets // Latvijas arheoloģija / Red. F. Balodis. – Rīga, 1926. – 35., 37. lpp.
- ⁶ *Riekstiņš H.* Latviešu cilšu kapu tipi un apbedīšanas paražas dzelzs laikmetā. – Rīga, 1935. – 5.–26. lpp.; *Šnore E.* 1.–4. gadsimteņi // Latviešu kultūra senatnē / Red. F. Balodis un R. Šnore. – Rīga, 1937. – 19.–38. lpp.; u.c. Atsevišķos izdevumos līdz pat četrdesmitajiem gadiem attiecībā uz 1.–4. gs. paralēli vēl arvien tiek lietots apzīmējums *senākā dzelzs laikmeta romiešu posms*. Piemēram: *Balodis F.* Senākie laiki. Latviešu senvēsture // Latviešu vēsture, 1 / Red. F. Balodis, A. Tentelis. – Rīga, 1938. – 79.–111. lpp.
- ⁷ *Mugurēvičs Ē.* Elvīras Šnores dzīves .. – 9., 10. lpp.
- ⁸ *Šnore E.* Izrakumi Slates sila uzkalniņu kapos 1927. gadā // Arheoloģijas raksti. 1. sēj., 1. daļa. – Rīga, 1933. – 5. lpp.
- ⁹ *Mugurēvičs Ē.* Elvīras Šnores dzīves .. – 10. lpp.; *Šnore E.* Izrakumi Slates sila .. – 32 lpp.
- ¹⁰ *Mugurēvičs Ē.* Elvīras Šnores dzīves .. – 10. lpp.
- ¹¹ *Zariņa A.* No atmiņām par Elvīru Šnori // Arheologi Elvīra Šnore .. – 114. lpp.
- ¹² *Mugurēvičs Ē.* Arheoloģei Elvīrai Šnorei – 100. Zinātniskā darbība padomju varas apstākļos pēckara periodā // Arheoloģija un etnogrāfija (turpmāk – AE). – Rīga, 2005. – 21. laid. – 9. lpp.
- ¹³ *Vīksne R.* Krimināllieta Nr. 15463 // Arheologi Elvīra Šnore .. – 86.–96. lpp.
- ¹⁴ *Mugurēvičs Ē.* Arheoloģei Elvīrai Šnorei .. – 9. lpp.
- ¹⁵ Turpat.
- ¹⁶ Zinātniskā korespondence E. Šnores privātarhīvā, kas glabājas LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē. – LVI Pa: 539-1.
- ¹⁷ *Šnore E.* Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas .. – 112 lpp.
- ¹⁸ E. Šnores vēstule Konstacei Ozolai 1981. gada 22. janvārī // Arheologi Elvīra Šnore .. – 74. lpp.
- ¹⁹ *Zariņa A.* No atmiņām par Elvīru Šnori .. – 114. lpp.
- ²⁰ *Šnore E.* Pārskats par izrakumiem Zesercelmu senkapos 1934. g. – LNVM AA: 635; kvadrātie kavās raksta autores papildinājumi.
- ²¹ *Šnore E.* Pārskats par izrakumiem Razbuku senkapos 1934. g. – LNVM AA: 636.
- ²² *Šnore E.* Ziņojums par aizsardzības izrakumiem Lielpuderu sādžā akmens krāvuma kapos 1932. g. – VI AA: 1031; Lielpuderu senlietu kolekcija. – LNVM A 10904: 48–54, 8224: 34 u.c.
- ²³ *Šnore E.* Pārskats par izrakumiem Lazdiņu senkapos 1933.–1934. g. – LNVM AA: 634; *Шноре Э.* Каменный могильник в Лаздыни // *Studia archaeologica in memoriam Harri Moora.* – Tallinn, 1970. – C. 189–196.
- ²⁴ *Šnore R.* Latvijas aizvēstures kartes. 1. Agrais un vidējais dzelzs laikmets (1.–8. gs. pēc Kr.) // *Congressus secundus archaeologorum Balticorum Rigaie*, 19.–23. VIII 1930. Latvijas Universitātes Raksti. Filoloģijas un filozofijas fakultātes sērija. – Rīga, 1936. – 1. sēj. – 17.–22. lpp.

- ²⁵ Šnore R. Latvijas aizvēstures kartes .. – 22. lpp. Pēc Andreja Vaska pētījumiem zināms, ka šajā laikā bija atklāti arī vairāki citi agrā dzelzs laikmeta akmeņu krāvumu kapi, taču tolaik par tiem bija cits priekšstats un lielākoties tie uzskatīti par nenoskaidrotām atradumu vietām. – Vasks A. Akmeņu krāvuma kapulauki Kurzemē // AE. – Rīga, 2003. – 21. laid. – 141.–151. lpp.
- ²⁶ Vasks A. Akmeņu krāvuma kapulauki .. – 142.–149. lpp.
- ²⁷ Rēzeknes apriņķa Makašānu pagasta mape. – LNVM AA.
- ²⁸ Šnore R. Izrakumi Salenieku “Kara kapos” Makašānu pagastā // Senatne un Māksla (turpmāk – SM). – 1936. – Nr. 2. – 25.–45. lpp.
- ²⁹ Šnore E. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi .. – 8.–31. lpp.
- ³⁰ Šnore E. Pārskats par arheoloģiskajiem pārbaudes izrakumiem Putru kapulaukā 1955. gadā. – VI AA: 948.
- ³¹ Mieriņa A. Zemnieki un lauksaimniecība // Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres. – Rīga, 2000. – 108. lpp.
- ³² LSV. – 215. lpp., 158. att.
- ³³ Šnore R. Latvijas aizvēstures kartes .. – 9.–15. lpp. Nav izslēgts, ka daļa no agrā dzelzs laikmeta atradumu vietām arī saistīta ar postītiem uzkalniņiem.
- ³⁴ Šnore E. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi .. – 5. lpp.; Šnore R. Latvijas aizvēstures kartes .. – 9.–15. lpp.; Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. II Teil: Analyse. – Tartu, 1938. – S. 683–721; Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1982. un 1983. gada pētījumu rezultātiem (turpmāk – ZASM par .. gadu) / Atb. red. I. Ronis. – Rīga, 1984. – 132 lpp.; ZASM par 1984. un 1985. gadu / Atb. red. I. Ronis. – Rīga, 1986. – 155 lpp.; ZASM par 1986. un 1987. gadu / Atb. red. I. Ronis. – Rīga, 1988. – 176 lpp.; ZASM par 1988. un 1989. gadu / Atb. red. I. Ronis. – Rīga, 1990. – 155 lpp.; ZASM par 1990. un 1991. gadu / Atb. red. Ē. Mugurēvičs. – Rīga, 1992. – 131 lpp.; ZASM par 1992. un 1993. gadu / Atb. red. Ē. Mugurēvičs. – Rīga, 1994. – 111 lpp.; ZASM par 1994. un 1995. gadu / Atb. red. I. Ose. – Rīga, 1996. – 160 lpp.; ZASM par 1996. un 1997. gadu / Atb. red. I. Ose. – Rīga, 1998. – 111 lpp.; ZASM par 1998. un 1999. gadu / Atb. red. I. Ose. – Rīga, 2000. – 414 lpp.; APL 2000. un 2001. gadā .. – 463 lpp.; APL 2002. un 2003. gadā .. – 171 lpp.; APL 2004. un 2005. gadā .. – 135 lpp.; APL 2006. un 2007. gadā .. – 245 lpp.
- ³⁵ Piemēram, rietumu grupas uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulaukos individuālie uzkalniņi atklāti Zanes, Īles mežniecības, Rūsīšu–Debešu, Andziņu kapulaukā; austrumu grupas – Slates sila kapulaukā. Hausmann R. Hügelgräber zu Zanten // Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1892. – Mitau, 1893. – S. 68–71, 74; Stepiņš P. Senkapi Īles mežā // AE. – Rīga, 1974. – 11. laid. – 111.–120. lpp.; Stepiņš P. Pārskats par izrakumiem Rubas pag. Rūsīšos–Debešos 1940. gadā. – LNVM AA 280; Ģinters V. Pārskats par izrakumiem Andziņu kapulaukā 1931. gadā. – LNVM AA 56; Šnore E. Izrakumi Slates sila .. – 23. lpp.
- ³⁶ Piemēram, rietumu grupas uzkalniņos vīriešu kapos iegūti galvenokārt dzelzs uznavas cirvji, bet austrumu grupas vīriešu kapos – lielākoties kātcauruma cirvji (šaurasmens cirvji); sieviešu kapos rietumu grupā no darbarīkiem raksturīgāki ir dzelzs kātcauruma kapļi, austrumu grupā – sirpji; tāpat rietumu grupā kā krūšu rota bieži izmantotas saktas, bet austrumu grupā – lielākoties rotadatas u.c. – LSV. – 219. lpp.

- ³⁷ Šnore E. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi .. – 52. lpp.
- ³⁸ Šnore E. Abrenes ekspedīcijas pārskats, 1951. un 1952. gads. – VI AA: 12; Šnore E. Zilupes ekspedīcijas pārskats, 1954. gads. – VI AA: 23.
- ³⁹ Kompleksā ekspedīcija notika no 1955. līdz 1960. gadam. Šnore E. Latvijas PSR arheologu piedalīšanās Baltijas kompleksā arheoloģiskā, etnogrāfiskā un antropoloģiskā ekspedīcijā // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis (turpmāk – LZAV). – 1957. – Nr. 4. – 169., 170. lpp.
- ⁴⁰ Šnore R. Izrakumi Salenieku “Kara kapos” .. – 25.–45. lpp.; Abrenes apr. Šķilbēnu pag. Daņilovkas kpl. – LNVM AA. Zināms bija arī Struņķu sila kapulauks, taču tas vēl netika identificēts kā šī veida piemineklis. – Madonas apr. Jaungulbenes pag. Struņķu sila mape. – LNVM AA.
- ⁴¹ Ciglis J. Ziemeļaustrumu Latvija senākā dzelzs laikmeta beigās un agrā dzelzs laikmeta sākumā // LZAV, A. daļa. – 2007. – Nr. 4. – 23., 24. lpp.
- ⁴² LSV. – 190. lpp.
- ⁴³ Stubavs A. Arheoloģiskā pētniecība Padomju Latvijā 1945.–1960. g. (ap-skats) // AE. – Rīga, 1962. – 4. laid. – 5. lpp.
- ⁴⁴ Šnore E. Pārskats par Sēļu I ekspedīcijas arheoloģiskajiem izrakumiem Lejasdopeļu arheoloģiskajā kompleksā 1961. gadā. – VI AA: 70. – 1. lp.; Zemītis G. Sēļu aizvēsture arheoloģisko pētījumu gaitā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls (turpmāk – LVIŽ). – 2001. – Nr. 1. – 12. lpp.
- ⁴⁵ Mugurēvičs Ē. Elvīras Šnores dzīves .. – 12. lpp.
- ⁴⁶ Šnore E. Dignājas pilskalns: Īss pārskats par 1939. gada izrakumiem // SM. – 1939. – Nr. 4. – 56. lpp.; Шноре Э. Асотское городище // Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР. – Рига, 1961. – Т. 2. – С. 13, 15, 147.
- ⁴⁷ Šnore E. Izrakumi apmetnē un kapulaukā Ludzas rajona Kivtu ciema Lielajā Apariņā // Referātu tēzes par arheologu un antropologu 1958. gada darba rezultātiem (turpmāk – RT). – Rīga, 1959. – 21.–23. lpp.; Šnore E. Celniecības liecības Kivtu apmetnē // AE. – Rīga, 1978. – 12. laid. – 59.–61. lpp.; Graudonis J., Šnore E. Pārskats par izrakumiem Nukšās 1947.–1948. gadā. – VI AA: 932. – 2. daļa; Nukšu apmetnes senlietu kolekcija. – LNVM A 65456: 148; Šnore E. Izrakumi Šelupinku Ķīšukalnā 1959. g. (Ludzas raj.) // RT 1959. – Rīga, 1960. – 4. lpp.; LA. – 100. lpp.
- ⁴⁸ Šnore E. Pārskats par Sēļu I ekspedīcijas arheoloģiskajiem izrakumiem Lejasdopeļu arheoloģiskajā kompleksā 1961. gadā. – VI AA: 70; Šnore E. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Jēkabpils raj. Staburaga c/p Piģēnu apmetnē. – VI AA: 732.
- ⁴⁹ Tukuma apriņķa Zvārdes pagasta mape. – LNVM AA.
- ⁵⁰ LA. – 37. att.
- ⁵¹ Liepājas apriņķa Rucavas pagasta mape. – LNVM AA.
- ⁵² LSV. – 214.–217. lpp.
- ⁵³ Ziņas par E. Šnores 20. gs. divdesmitos, trīsdesmitos gados apzinātajiem pieminekļiem glabājas LNVM Arheoloģijas nodaļā, apriņķu arhīvā. Vēlākā laikā ekspedīcijās apzināto senlietu protokoli iekļauti konkrēto pieminekļu izrakumu pārskatos vai arī apkopoti noteiktu rajonu vai reģionu apzināšanas darbu pārskatos.
- ⁵⁴ Šnore E. Pārskats par Latgales un Vidzemes arheoloģisko pieminekļu apzināšanu 1968. gadā. – VI AA: 1118; Šnore E. Apzināšana Jēkabpils un Aizkraukles rajonos 1976.–1980. gadā. – VI AA: 864.

- ⁵⁵ Šnore E. Pārskats par Latgales un Vidzemes .. – 16. lp.
- ⁵⁶ Turpat. – 6. lp.
- ⁵⁷ Cēsu apriņķa Vaives pagasta mape. – LNVM AA.
- ⁵⁸ Daugavpils apriņķa Višķu pagasta mape. – LNVM AA.
- ⁵⁹ Šnore E. Apzināšana Jēkabpils un Aizkraukles rajonos 1976.–1980. gadā. – VI AA: 864. – 7., 46.–48., 76., 77., 84.–86. lp.; Šnore E. Arheoloģiskās ekspedīcijas darbs Augšzemē 1978. gadā // ZASM par 1978. gadu. – Rīga, 1979. – 81. lpp.
- ⁶⁰ Sk.: Mugurēvičs E. Arheoloģes Elvīras Šnores publicētie darbi .. – 16.–28. lpp.
- ⁶¹ Šnore E. Izrakumi Slates sila uzkalniņu kapos .. – 32 lpp.; Шноре Э. Каменный могильник в Лаздыни .. – С. 189–196.
- ⁶² Шноре Э. Асотское городище .. – С. 5–166.
- ⁶³ Šnore E. 1.–4. gadsimteni .. – 19.–38. lpp.
- ⁶⁴ Moora H. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. – Rīga, 1952. – 169 lpp.
- ⁶⁵ Sne A. Social archaeology in Latvia: a survey // Inside Latvian Archaeology / Ed. by O. W. Jensen e.c. – Göteborg, 1999. – P. 97, 98.
- ⁶⁶ H. Mooras 1948. gada 20. decembrī E. Šnorei adresētā vēstule. – LVI Pa: 539-1: 106; raksta autores tulkojums no krievu valodas.
- ⁶⁷ Mugurēvičs E. Arheoloģei Elvirai Šnorei .. – 11. lpp.
- ⁶⁸ Moora H., Šnore E. Pirmatnējā kopienas iekārta LPSR teritorijā. Ģints iekārtas sairšana (m. ē. I–IV gs.) // Latvijas PSR vēsture. I sējums. No vissenākajiem laikiem līdz 1860. gadam / Atb. red. J. Zutis. – Rīga, 1953. – 21.–27. lpp.
- ⁶⁹ Šnore E. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi .. – 112 lpp.
- ⁷⁰ Шноре Э. Латгало-славянские контакты на территории восточной Латвии во второй половине I-го и начале II-го тысячелетия н.э. // Acta Baltico-Slavica. – Bialystok, 1969. – Т. 6. – С. 145–157; Шноре Э. К вопросу этногенеза латгалов // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. – Вильнюс, 1985. – С. 39–47; Šnore E. Celtniecības liecības Kivtu apmetnē .. – 52.–75. lpp.; u.c.
- ⁷¹ Šnore E. 1.–4. gadsimteni .. – 19.–38. lpp.
- ⁷² Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. I Teil: Die Funde. – Tartu, 1929. – 194 S.; II Teil: Analyse. – Tartu, 1938. – 749 S.
- ⁷³ Šnore E. Celtniecības liecības Kivtu apmetnē .. – 59.–61. lpp.
- ⁷⁴ Ciglis J., Zirne S., Žeiere I. Lībieši senatnē. – Rīga, 2001. – 7.–8. lpp.
- ⁷⁵ Šnore E. Lībji, lībieši (aizvēsture) // Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1935. – 12. sēj. – 23277.–23278. sl.; Шноре Э. Каменный могильник в Лаздыни .. – С. 195.
- ⁷⁶ Ciglis J., Zirne S., Žeiere I. Lībieši senatnē .. – 7., 8. lpp.
- ⁷⁷ Šnore E. Lībji, lībieši .. – 23277.–23278. sl.; Шноре Э. Каменный могильник в Лаздыни .. – С. 195.
- ⁷⁸ Moora H. Die Eisenzeit in Lettland .. – S. 38, 39; Balodis F. Senākie laiki. Latviešu senvēsture .. – 94. lpp.; Jākobsons F. Dzelzs laikmets Latvijā // Fēlikss Jākobsons. Austrumbaltijas dzelzs laikmeta pētījumi. Latvijas Vēstures muzeja Raksti. Nr. 6. – Rīga, 1999. – 46.–48. lpp.
- ⁷⁹ Šnore E. Izrakumi Slates sila uzkalniņu kapos .. – 22. lpp.
- ⁸⁰ Moora H., Šnore E. Pirmatnējā kopienas iekārta .. – 21.–27. lpp.

- ⁸¹ Шноре Э. Асотское городище .. – С. 142.
- ⁸² Turpat. – 130. lpp.
- ⁸³ Шноре Э. К вопросу этногенеза латгалов .. – С. 40, 44, 46; Šnore E. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi .. – 76.–87. lpp.
- ⁸⁴ Шноре Э. К вопросу этногенеза латгалов .. – С. 40.
- ⁸⁵ Turpat.
- ⁸⁶ Vasks A. Kultūretniskā situācija agrajā un vidējā dzelzs laikmetā Latvijas teritorijā // LVIŽ. – 1998. – Nr. 1. – 10., 22. lpp.
- ⁸⁷ Sk.: Šnore E. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi .. – 76.–79. lpp.; Vasks A. Kultūretniskā situācija agrajā un vidējā dzelzs laikmetā .. – 11.–22., 24. lpp.; Zemītis G. Sēļu aizvēsture arheoloģisko .. – 5.–28. lpp.; u.c.
- ⁸⁸ Šnore E. Izrakumi Slates sila uzkalniņu kapos .. – 23.–26. lpp.
- ⁸⁹ Šnore E. 1.–4. gadsimteņi .. – 19.–38. lpp.
- ⁹⁰ Šnore E. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi .. – 76.–87. lpp.; Шноре Э. К вопросу этногенеза латгалов .. – С. 39.
- ⁹¹ Šnore E. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi .. – 77. lpp.
- ⁹² Turpat. – 76.–87. lpp.
- ⁹³ Turpat. – 82. lpp.
- ⁹⁴ Vasks A. Kultūretniskā situācija agrajā un vidējā .. – 19. lpp.; Radiņš A. 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. Latvijas Vēstures muzeja Raksti. Nr. 5. – Rīga, 1999. – 155.–165. lpp.
- ⁹⁵ Шноре Э. К вопросу этногенеза латгалов .. – С. 43.
- ⁹⁶ Šnore E. Vidējais dzelzs laikmets (Pāreja uz šķiru sabiedrību) 5.–9. gs. Etniskās problēmas // LA. – 171. lpp.
- ⁹⁷ Vasks A. Kultūretniskā situācija agrajā un vidējā .. – 11.–13. lpp.; u.c.
- ⁹⁸ Šnore E. Dignājas pilskalns .. – 56., 61. lpp.
- ⁹⁹ Шноре Э. К вопросу этногенеза латгалов .. – С. 43.
- ¹⁰⁰ Šnore E. Latvijas PSR arheologu piedalīšanās .. – 170. lpp.; Šnore E. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi .. – 83. lpp.
- ¹⁰¹ Bitner-Wroblewska A., Ciglis J., Radiņš A. Latvijas arheoloģiskās senlietas Polijas krātuvēs. – Rīga, 2005. – 218.–221. lpp.; Ciglis J. Ziemeļaustrumu Latvija senākā dzelzs laikmeta .. – 23. lpp.
- ¹⁰² Šnore E. Latvijas PSR arheologu piedalīšanās .. – 170. lpp.
- ¹⁰³ Ciglis J. Ziemeļaustrumu Latvija senākā dzelzs laikmeta .. – 23. lpp.; Šnore E. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi .. – 83. lpp.
- ¹⁰⁴ Šnore E. Latvijas PSR arheologu piedalīšanās .. – 171. lpp.; Шноре Э. Латгало-славянские контакты .. – С. 147, 148, 150.
- ¹⁰⁵ Шноре Э. Латгало-славянские контакты .. – С. 147, 148, 150; LA. – 171. lpp.
- ¹⁰⁶ Radiņš A. 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu .. – 49.–52. lpp.
- ¹⁰⁷ Turpat.
- ¹⁰⁸ Šnore E. Izrakumi Slates sila uzkalniņu kapos .. – 23. lpp.
- ¹⁰⁹ Moora H., Šnore E. Pirmatnējā kopienas iekārta .. – 21.–27. lpp.
- ¹¹⁰ Piemēram: Šnore E. Ratulānu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1979. gadā // ZASM par 1979. gadu. – Rīga, 1980. – 97. lpp.; Šnore E. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi .. – 33. lpp.
- ¹¹¹ Vasks A. Daži agrā un vidējā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulauku sociālās interpretācijas jautājumi // Cauri gadsimtiem. Latvijas Vēstures muzeja Raksti. Nr. 7. – Rīga, 2000. – 49. lpp.

Elīna Guščika

ELVĪRA ŠNORE AND RESEARCH INTO THE EARLY IRON AGE OF LATVIA

Summary

Elvīra Šnore (1905–1996) is the most productive researcher into the Early Iron Age of Latvia (1st–4th centuries). She has excavated 27 archaeological monuments of this prehistoric period and published about 50 scientific and popular science papers. It was in the 1930s when the studies of the Early Iron Age were most intensive, but Elvīra Šnore's scientific interest in this period did not lessen even after that. She was the only one who continued research into prehistory of Latvia after the Soviet occupation. She became the principal teacher of the next generation of Latvian archaeologists, also future researchers into the Early Iron Age. Results of archaeological field works carried out by Elvīra Šnore and her ideas had a strong influence on the development of Latvian archaeology as well as improved concepts about the Early Iron Age of Latvia.

The results of excavations carried out by Elvīra Šnore reflect almost all types of the Early Iron Age monuments in Latvia. Most of the excavated monuments (21 objects) were burial grounds, which are also the most widely known Early Iron Age monuments of Latvia. Excavations were carried out in stone setting cemeteries (northern Kurzeme, northern Vidzeme and northern Latgale), in barrow cemeteries with stone circle (in southern Latvia) and in barrow cemeteries without stone circle (in north-eastern Latvia). The best explored are intensively devastated Early Iron Age barrow cemeteries with stone circle in eastern Latvia. Excavations were carried out in 15 cemeteries of this type. Archaeological research was also carried out in six settlement sites of the Early Iron Age, both in hillforts and in open settlements. They are related with different cultural areas, which are identified mostly by main burial practices. Some of them are located in the area of stone setting cemeteries in northern Vidzeme and northern Latgale, some in the area of barrow cemeteries with stone circle in Eastern Latvia, but only one of them is in the area of late Striated Pottery Culture. Research work carried out by Elvīra Šnore did not include only the Early Iron Age monuments of the so-called proto-Couronian area with flat cemeteries in western Latvia.

These archaeological field works reflect not only the situation in the Early Iron Age territory of Latvia, but also tendencies in Latvian archaeology. There can be distinguished two several phases. In the 1930s excavations mostly were of a small scale, carried out in order to salvage monuments from devastation. After World War II wide expeditions were organized, not only as salvage excavations, but also guided

by scientific interest. In the context of the Early Iron Age research, the most important was a preliminary expedition to the former district of Abrene which in 1944 was included into the territory of the RSFSR; this expedition was organized in 1951, as an introduction to a later complex USSR archaeological expedition.

Also on the theoretical level Elvīra Šnore discussed different problems of the Early Iron Age in Latvia. Typological and chronological researches as well as researches into ethnic and social problems were carried out. In the ethnic aspect Elvīra Šnore mainly held an opinion that the Early Iron Age had been the period during which tribes mentioned in written sources had formed; but in the social aspect she interpreted monuments of the Early Iron Age as a direct reflection of the socio-economic life or system.

These theoretical approaches reflect the situation during different periods of Latvian archaeology, too. In the 1930s, there were researches almost only into typology, chronology and into ethnical aspects, but during Soviet rule interpretations from the socio-economic view-point gained importance. Elvīra Šnore together with the Estonian archaeologist Harri Moora were the first who introduced the material of the Early Iron Age of Latvia in the theoretical framework of the Marxist-Leninist ideology where the explanations of changes in prehistory/history were determined mainly by the economic aspect.

In general we can say that Elvīra Šnore has left substantial archaeological material and records from the Early Iron Age of Latvia, and also made a significant impact on the further development of Roman Age archaeology in Latvia.

Iesniegts 21.10.2009.

VĒSTURES AVOTI

Eduards Bīriņš,

bij. Latvijas Republikas ģenerālkonsuls Londonā

MANAS ATMIŅAS

(*Turpinājums. Sākumu sk. žurnāla 2006. g. 3. nr., 2007. g. 2. nr., 2008. g. 2., 4. nr., 2009. g. 2. nr.*)

TREŠĀ DAĻA

1908. gads

Šīs manas atmiņas veltītas manai dārgajai sieviņai Lidijai.
Rīgā 1935. gadā [paraksts]

II

Šķirstot vecās, apdzeltējušās savienībnieku lielās prāvas apsūdzības raksta lapas, man nāk atmiņā kāda bijušo savienībnieku sanāksme 25 gadus pēc šiem notikumiem. Šo sanākumi bija organizējusi pie sevis bijusī savienībniece Emma Lieknis-Vittenbergs, Rīgas trešās ģimnāzijas direktrese. Tas notika 1931. gadā. Ar dzēlīgu galda runu uzstājās bijušais savienībnieks Ernests Runcis-Arnis – “Jaunāko Ziņu” atbildīgais redaktors, starp citu, sacīdams: “Es nolādu savienību un tās glēvos vadoņus, kuri bez kādiem noteiktiem mērķiem, bez kaut kādas ciešas organizācijas rīkojās pēc 1905. gada.”

Šie vārdi atstāja uz visiem klātesošiem smagu iespaidu, bet tie nekavēja Ernestu Runci-Arni pēc pāris gadiem sarakstīt un 1934. gadā publicēt grāmatu “Latvju tautas politiskā atmoda”, kurā taisni šos savienības glēvos vadoņus cildināja kā varoņus, kuriem bijusi drosme aicināt uz cīņu par Latvijas neatkarību, par Latvijas valsti.

Rūpīgi studējot savienībnieku prāvas apsūdzības rakstu, tur nekas nav minēts par šiem vadoņiem. Viņu vārdi tur nav pat saskatāmi. Viņi visi jau sen bija drošībā ārzemēs, izņemot grāmatā minētos Apsesdēlu un Akurateri, kuri faktiski nekad nekādu sevišķu vadošu lomu savienībā nav spēlējuši. Vadošās zvaigznes bija ārzemēs dzīvojošie Ernests Rolavs, Dr. Miķelis Valteris un Emīls Skubiķis, kuri vieni paši gandrīz pierakstīja visus tanī laikā ārzemēs iznākušos savienības izdevumus. Viņi stāvēja tālu no aktīvajiem savienības biedriem Latvijā, no viņu cīņas un ciešanām.

Ernests Rolavs 1906. un 1907. gadā vairāk bija noraizējies par savu personīgo labklājību, kā tas redzams no Arņa grāmatas "Latvju tautas politiskā atmoda",¹ nekā par savienības un tās biedru likteni. To taču nevar pierakstīt viņa varonībai, nedz saprātam, ka šis vecais latvju revolucionārs 1907. gadā no Cīrihes brauc uz Petrogradu², lai panāktu savu legalizēšanos pie Krievijas valdības, tas ir, taisni tanī laikā, kad tūkstošiem latviešu revolucionāru smaka cara cietumos un moku kambaros, kad latvju zemnieku sētās rīkojās cara soda ekspedīcijas, kad visa latvju zeme slacinājās mūsu biedru asinīm. Taisni šinī laikā viens no savienības idejiskiem vadoņiem Ernests Rolavs brauca uz Petrogradu legalizēties pie Krievijas administrācijas. Šis viņa žests neglāba viņu, un 1907. gada 18. augustā kā cara un muižniecības gūstekni viņu nošāva pie Grobiņas.³ Un Skubiķis un Valteris palika savās emigrantu vietās, kamēr savienībniekus Latvijā stiepa uz moku beņķiem un pašu savienību iznīcināja visbriesmīgākā kārtā. Tādēļ tiešām nav ko jūsmot par šiem vadoņiem, un Arnim bija pilnīga taisnība, ka taisni vadonības trūkuma un dažu gļēvulības dēļ savienībnieki nonāca uz moku beņķa un Sibīrijas katorgas cietumos.

1908. gada savienībnieku prāva atklāja visā pilnībā, ka bez kādas apvienojošas vadonības mēs, brīvības cīņu ierindas kareivji, paši dibinājām komitejas, cīnījāmies, kā paši par labāku atzinām, bez kāda noteikta plāna. Tā vairs nebija revolūcija, ar ko savienības un tāpat partijas kaujas organizācijas nodarbojās, tā patiesībā bija revolucionāru apkaunojoša rīcība, kuras mērķis bija pašzulturs un atriebība, kura nekad nesasniedza savu mērķi.

Eduards Baumanis ne vien visos sīkumos izstāstīja policijai visus kaujinieku uzbrukumus un to dalībniekus, bet, kad viņam vēl 1906. gada 17. septembrī rādīja arestētos, tad viņš tos uzrādīja par personām, kuras viņa agrākās liecībās slēpās zem pieņemtiem vārdiem.

Pievedu šeit pēc apsūdzības raksta kara tiesai nodoto savienībnieku sarakstu: Ansis Ābelīts, dzimis 1885. g. 3. maijā; Aleksandra Ādamsone, dzimusi 1885. g. 8. novembrī; Augusts Apsīts-Apsedēls, dzimis 1880. g. 2. augustā; Eduards Bīriņš, dzimis 1883. g. 25. martā; Alfrēds Bīriņš, dzimis 1878. g. 30. jūlijā; Ādolfs Bīriņš, dzimis 1885. g. 21. septembrī; Pēteris Valcis, dzimis 1889. g. 10. janvārī; Hugo Hempels, dzimis 1869. g. 23. augustā; Alfrēds Grosmanis, dzimis 1884. g. 16. augustā; Kārlis Dekšis, dzimis 1883. g. 17. jūnijā; Eduards Dumpis, dzimis 1881. g. 3. jūlijā; Anete Zaice, dzimusi 1883. g. 1. augustā; Eduards Zirģelis, dzimis 1875. g. 9. janvārī; Emma Ivankalne, dzimusi 1879. g. 5. jūnijā; Reinholds Kārkliņš, dzimis 1876. g. 19. jūnijā; Teodors Kerevics, dzimis 1884. g. 29. septembrī; Kārlis Krūze, dzimis 1884. g. 6. aprīlī; Juris Lazda, dzimis 1876. g. 21. janvārī; Pēteris Leinerts, dzimis 1885. g. 12. novembrī; Kārlis Levits, dzimis 1888. g. 8. februārī; Roberts Lielkoks, 19 gadus vecs; Roberts Liders, dzimis 1889. g. 17. oktobrī; Emma Līce, dzimusi 1887. g. 29. septembrī; Eduards Naikovskis, 17 gadus vecs; Krišjānis Ozoliņš, dzimis 1887. g. 7. novembrī; Pēteris Ozols, dzimis 1870. g. 9. maijā; Jūlija Pilsētneice, dzimusi 1850. g. 10. martā; Ernests Runcis, 20 ga-

dus vecs; Dāvids Traubergs, dzimis 1886. g. 31. jūlijā; Ella Trauberga, dzimusi 1879. g. 23. augustā; Pēteris Cikuls, dzimis 1880. g. 26. jūnijā.

Bez minētiem miruši, respektīvi, nošauti, pirms prāvas iztiesāšanas: Eduards Baumanis, Arnolds Martinsons, Felikss Graudiņš, Valdemārs Lapiņš, Antons Armanjevs, Mārtiņš Melbārdis, Alfrēds Kerevics, Bulle un Brūnais.⁴

Sekojošie apsūdzētie aizbēguši un nav atrasti: Pēteris Ozols, Andrejs Kalniņš, Otto Priede, Alberts Traubergs, Eduards Traubergs, Viktors Kleinars, Juvinalijs Denisovs, Viktors Frobergers, Jānis Treimanis, Maksims Pikurs, Alfrēds Caune, Mārtiņš Batraks, Antons Šnice, Mārtiņš Svirkalis, Aleksanders Āboliņš, Konstantīns Bondarevics un Juris Pētersons.

Šie ir lielās savienībnieku prāvas dalībnieki. Šo prāvu iztiesāja pagaidu kara tiesa Rīgā no 13. līdz 15. jūlijam. Spriedumu pasludināja šādu: Augusts Apsīts-Apsesdēls un Ernests Runcis-Arnis – katram 10 gadi katorgā.

Ansis Ābelīts, Aleksandra Ādamsons, Alfrēds Grosmanis, Kārlis Dekis un Pēteris Cikuls – katram 4 gadi katorgā.

Eduards Dumpis, Anete Zaice, Kārlis Levits, Emma Ivankalne un Krišjānis Ozoliņš – mūža nometināšana Sibīrijā, ar tiesību zaudēšanu.

Attaisnoja: Alfrēdu un Ādolfu Biriņus, Hugo Hempelu, Kārli Krūzi, Eduardu Zirģeli, Juri Lazdu, Emmu Līci, Eduardu Naikovski, Jūliju Pilsētnieci, Dāvidu un Ellu Traubergus, Reinholdu Kārklīņu un Teodoru Kerevicu.

Mani atsvabināja no cietuma pret zalogu (drošības naudu) 1908. gada 1. aprīlī – un pirms tiesas aizbēgu uz ārzemēm.

Lielāko daļu arestētos savienībniekus spīdzināja Rīgas un soda ekspedīciju moku kambaros, bet pie tā atgriezīšos savās atmiņās par manu arestu un tam sekojošiem piedzīvojumiem cietumos un Lielvārdes soda ekspedīcijā 1906. gada rudenī.

Šī lielā savienībnieku prāva bija beigu cēliens savienības darbībai, jo, neraugoties uz daudzajiem mēģinājumiem to atjaunot ārzemēs vai Latvijā, visiem šādiem mēģinājumiem bija īss mūžs. Notiesātais Ernests Runcis-Arnis 1908. gada 15. jūlijā no Rīgas centrālā cietuma raksta man uz Londonu: “Nu, ko saki par mūsu lietas rezultātiem? Vai zini, tu esi laimīgs kā velns – tu droši vien būtu dabūjis tikpat, cik es. Vispārīgi jāsaka, ka man tā lieta nepatika. Es biju iedomājies, ka mēs ar lielāku tīmi atzīmēsim savas darbības epilogu, bet patiesībā mēs grabinājām tikai pūslī. Garīgais stāvoklis bija milzīgi nejēdzīgs, tā ka pēc tiesas biju spiesti pāriet uz slimnīcu, no kurienes tad arī rakstu šīs rindas.”

Ka Latviešu sociāldemokrātu savienība bija iznīcināta, par to priecājās arī sociāldemokrāti partijnieki, respektīvi, Latvijas Sociāldemokrātijas centrālā komiteja, kura savā avīzē “Sociāldemokrātijas Vēstnesis” 1910. gada februārī Nr. 6, starp citu, raksta:

“Kā krievu bada gubernās dažas zemnieku mājas tik tukšas no barības vielām, ka tur neviens mūdzis, nedz blakts, nedz žurka nespēj dzīvot, tā arī “Savienība” bija beidzot tik tukša no biedriem, ka tur vairs nevarēja neviens mūdzis – provokators iemesties. Jo ko tas lai tur būtu provocējis, aiz šī tukšuma “Savienība” tad arī nobeidzās.”

Tāds bija partijnieku veltījums saviem revolucionārajiem un tā ienīstajiem konkurentiem – savienībniekiem.

Tādu pat ļaunu prieku partijnieki parādīja tai pašā “Sociāldemokrātijas Vēstnesī” sakarā ar krievu sociālistu revolucionāru partijas sabrukumu, kad provokators Azefs, minētās partijas centrālās komitejas loceklis, nodeva savus biedrus.

Cik tālu vien mana atmiņa iet atpakaļ, tā savienības, kā partijas tā laika literatūra ņudzēt ņudz no savstarpējiem ķengu rakstiem un apkarošanās. Tā bija cīņa par vadoņu posteņiem šinīs organizācijās, kuru maskoja ar it kā teatrāliskām un taktiskām frāzēm un lozungiem. Toreizējo stāvokli labi raksturo izvilks no “Strādnieks” 1913. gada 31. maijā, Nr. 24, par šim savstarpējām “cīņām”: “Oblomova zofaja varonība, Dandino aristokrātisms un lielmanības ākstīšanās, Tartifa liekulība – šī košā buķete smaržo preti no mūsu politiskā un literāriskā jansonisma,” – t.i., sociāldemokrātiem partijniekiem. Šī raksta autors nobeidz: “Toties skanīgāka bija viņu vārdu lejerkaste.”⁵

Pievēstie ir tikai nevainīgie sīkumiņi no tā laika nelegālās literatūras ziediem, salīdzinot ar tiem smagajiem lielgabalu grautiņiem un karstajām oglēm, kādas partijnieki birdināja uz tā ienīsto savienībnieku galvām, kuri prasīja “savu kaktiņu, savu stūrīti zemes” latviešu zemniekiem un atklāti sludināja Latvijas valsts ideju.⁶

Pēc 1908. gada lielās prāvas šos savienībniekus, sakaltus smagās dzelžu ķēdēs, aizsūtīja uz Sibīrijas katorgas cietumiem, bet sociāldemokrāti partijnieki par viņiem ņirgājās un atklāti savā “literatūrā” priecājās, ka savienība iznīcināta.

III

Ceļš, pa kuru 1906. gadā arestētie savienībnieki nostaigāja līdz Rīgas kara tiesas durvīm, bija smags ciešanu un pārbaudījumu ceļš. Par maniem un citu savienībnieku piedzīvojumiem moku kambaros ir minēts interpelācijā otrā Valsts domē 1907. gadā. Par šiem piedzīvojumiem manu rakstu nodrukāja lielā angļu dienas avīze “Daily News” 1908. gada 17. un 18. augustā, kuru pievedu šeit visā pilnībā:

“Sākot ar 1905. gada decembri, Baltijā iestājās visbriesmīgākais politisko arestēto mocīšanas laikmets. Cietumus pārpildīja ar politiskajiem. Policijas iecirkņi un aresta telpas tika pārvērstas par arestēto moku kambariem. Nebija neviena nakts, kad nebūtu dzirdamas cilvēku vaimanas no Rīgas slepenpolicijas nama. Netika ievērots, vai vainīgs jeb ne, ja tikai kaut kādu aizdomu jeb anonīmu aizrādījumu dēļ kādu cilvēku arestēja, tad tādu bez žēlastības uz to visbriesmīgāko spīdzināja, lai izspiestu vaļsirdīgu atzišanos. Tā bieži gluži nevainīgi cilvēki atzinās dažādus noziegumus izdarījuši, lai tikai glābtos no briesmīgajām mokām. Lai labāk raksturotu politisko arestēto apstākļus Baltijā, tad ļaušu runāt faktiem, kurus pats piedzīvoju Baltijas moku kambaros un cietumos.

Mani arestēja 4. septembrī 1906. gadā mana tēva “Cāļu” mājās Vecsvirlaukas pagastā Zemgalē. Minētā dienā agri no rīta “Cāļu” mā-

jās iebruka Rīgas slepenpolicijas priekšnieka palīgs Mihejevs⁷, vēlākais Maskavas slepenpolicijas sevišķu uzdevumu ierēdnis, līdz ar kareivjiem un Jelgavas policistiem. Mihejevs izlauza mājām durvis, izveda manu 70 gadus veco tēvu dārzā un draudēja viņu nošaut, ja neteikšot patiesību par saviem dēliem. Mans tēvs tam atbildēja, ka neko ļaunu nezina. Tad Mihejevs spļāva viņam sejā un lika kareivjiem mani līdz ar maniem diviem brāļiem Alfredu un Adolfu izģērbt kailus, un pavēlēja pērt, lai sakot, kur ieroči noslēpti. Tā kā mums nevienam ieroču nebija, tad atbildējām, ka neko nezinām. Mūs visus trīs pēc kārtas nogāza gar zemi, un Jelgavas policijas iecirkņa uzraugs Osipovs kapāja ar rīkstēm mūsu kailās miesas. Sāpes bija dedzinošas. Sita mūs līdz asinīm. Manam jaunākam brālim Adolfam tā sadauzīja seju, ka viņam acis gluži aizpampa un seja palika zila no sitieniem.

Mihejevs, izzinājis, ka es strādāju Hempla un Ko tipogrāfijā Rīgā, iesita man pa seju un sacīja, ka es tanī tipogrāfijā esot drukājis proklamācijas un es pats esot revolucionārā laikraksta "Cīņa" redaktors – izdevējs. Kad viņš mani aizvedīšot uz Rīgu pie sevis, tad es tā kā tā atzišoties.

Pēc tam mūs visus arestētos, t.i., mani līdz ar maniem diviem brāļiem un māju kalpu, un kādu Jāni Andreiko, sasēja ar striķiem un aizveda uz Jelgavas policijas aresta telpām.

Kad mūs veda projām uz Jelgavu, tad lika iejūgt tēvam zirgu, mūs visus sasēdināja ratos, bet tēvam vajadzēja braukt līdz par vedēju. Pa starpu ēkā mē noplēsa jumtus, sadauzīja dakstiņus, dzīvojamai mājai izlauza durvis, plēsa grīdas un lauza vecāku mēbeles, kā arī nozaga ap 50 rubļi un dažādas sudraba un zelta lietas. Kad viss bija izpostīts un salauzts, Mihejevs draudēja mājas nodedzināt, ja mēs neviens neatzišoties un neteikšot patiesību.

Šis notikums runā pārāk gaišu valodu par to, ka kaut kāds nebūt slepenpolicijas ierēdnis varēja braukāt pa visu Baltiju, kaudams, spīdzinādams un zemnieku mājas dedzinādams.

Manu vecāku mājas tikai sapostīja, pašus piekāva un, neraugoties uz to, ka neko noziedzīgu neatrada un mēs neviens nekādā noziegumā neatzināmies, mani līdz ar pārējiem jau minētiem tomēr arestēja.

Nekas cilvēka pašcieņu tik dziļi nevar aizskart kā miesas sods. Ne tik daudz sāpes mani mocīja kā apziņa, ka esi pilnīgi padots necilvēku rīcībā, kuru asins kārībai un nežēlībai nav nekādas robežas.

Jelgavas policijas aresta telpās mums nedeva ēst un lika gulēt uz kailas, aukstas grīdas. Pristavs Sandersons bieži daudzā arestētos, plūca matus un spārdīja ar kājām. Mūs šeit saturēja bez ūdens un ēdiena veselas četras dienas. Bijām pavisam novārguši un asinīm apkaltuši, bez pārsienamiem un bez lāsītes ūdens, ar ko padzerties vai nomazgāties.

1906. gada 9. septembrī mūs pārveda uz Kurzemes guberņas cietumu Jelgavā. Tur mūs pamatīgi pārmeklēja, lamāja un vecākais uzraugs vairākas reizes iesita ar revolvera spalvu man pa galvu tādēļ, ka es protestēju, ka viņš mani nolamāja. Mani kopā ar maniem brāļiem Alfredu un Adolfu ievietoja etapa kamerā kopā ar kriminālnoziedzniekiem, pēdēji

mūs pamatīgi apzaga, tā ka palikām puskailli. Mūsu lūgumus pārvest uz politisko kamerām cietuma administrācija atstāja bez ievēribas. Cietumā bija visbriesmīgākais režīms. Uzraugi bieži piekāva ieslodzītos – kā politiskos, tā kriminālos. Sūdzības prokurors atstāja bez ievēribas. Kamerās priekš viena cilvēka ievietoti no 6 līdz 8 cilvēki, tā ka pa nakti nav iespējams kārtīgi gulēt. Gaiss slihts, ventilācijas nav. Ēdiens un maize ļoti slikti. Turpat cietumā sētā iepretim ieslodzīto logiem izpildīja nāves sodus Jelgavas kara tiesas notiesātiem politiskajiem, t.i., nošāva. Visā cietumā bija dzirdamas notiesāto vaimanas un viņu lāsti slepkavām, kas, jaukdami ar flinšu zalvju troksni, mūs noveda tuvu pie izsamisuma. Bija neizsakāmi žēl biedru. Mēs pilnīgi apzinājāmies, ka arī mūsu dzīvība atkarājas tikai no cietuma administrācijas dažu ierēdņu iegribas, tā daudzus nemierīgākos vienkārši izveda no cietuma un turpat nošāva, uzdodami par iemeslu bēgšanas mēģinājumu. Uz ikvienu, kurš uzdrošinājās tikai parādīties pie savas kameras loga, cietuma uzraugi vai kareivji šāva. Ļoti daudzi tādā kārtā tika nošauti.

Kad griezos pie cietuma administrācijas, lai ievieto mūs slimnīcā jeb dod zāles, vai pārsien mūsu ievainojumus, tie pasmējās, sacīdami: “Tas par maz. Nošaut jūs vajadzēja. Priekš revolucionāriem vienīgās zāles ir lode.”

1906. gada 12. septembrī mani līdz ar maniem abiem brāļiem pa etapu aizsūtīja uz Rīgu, kur mūs ievietoja Vidzemes guberņas cietumā. No Jelgavas cietuma mūs visus veda uz dzelzceļa piestātni, saslēgtus ķēdēs, kur stingrā apsardzībā novietoja mūs arestantu vagonā ar resētiem logiem.

Vidzemes guberņas cietumā atradās pavisam līdz 200 politisko katordznieku, visi sakalti ķēdēs uz kājām. Cietuma režīms pārāk stingrs. Politiskie katordznieki pa lielākai daļai atronas pārāk nabadzīgos apstākļos. Tiem nav ne tējas, ne cukura, ne tabakas. Tie pārtiek no cietumnieku ēdiena, kas sastāv no pāris mārčiņām sliktas, rupjas rudzu maizes dienā un no rīta un pusdienā sasmirdušas zupas. Par katru mazāko pretrunu tiek spīdzināti tumšajos karceros pie maizes un auksta ūdeņa. Katrā visniecīgākā protesta gadījumā katordzniekus piekauj. Politisko katordznieku lūgumus un sūdzības nekad neievēro.

Mani kopā ar brāļiem Alfredu un Adolfu ievietoja etapa kamerā, no kurienes drīz mūs visus trīs izsauca cietuma kantorī. Tur mums paziņoja, ka mūs vedīšot uz Rīgas slepenpoliciju, pie kam spiegs Antons piezīmēja, ka viņš mums visiem trim ādas pār acīm novilkšot.

1906. gada 13. septembrī mūs visus trīs brāļus kareivju pavadībā aizveda uz Rīgas slepenpoliciju. Tanī laikā tur atradās līdz 100 arestēto politisko. Daudzus no viņiem briesmīgi spīdzināja un nodeva lauka kara tiesai – nošaušanai. Nekad tik daudzus un tik briesmīgi nespīdzināja kā pa kara lauka tiesu pastāvēšanas laiku. Pirmie kara lauka tiesu upuri Rīgā bija Antons Armanjevs un Mārtiņš Melbārdis, kurus apvainoja par piederību pie Latviešu sociāldemokrātu savienības kaujas organizācijas. Abus viņus notiesāja uz nāvi un nošāva Centrālā cietu-

ma sētā. Viņiem bijusi tā miesa nokapāta no kauliem, ka kauli bijuši redzami, rokām pirksti salauzti un sejas sakropļotas līdz nepazīšanai. Armanjevu un Melbārdi nošāva 2. septembrī 1906. gadā.

Kad mani kopā ar maniem brāļiem Alfredu un Adolfu ieveda Rīgas slepenpolicijā (tagadējā prefektūras namā. – E. B.), tad tās priekšnieks Greguss iesauca mani pie sevis kabinetā, rādīja man nodevēju Eduardu Baumanī un prasīja, vai es viņu pazīstot, uz manu atbildi, ka nepazīstu, sekoja smags sitiens no muguras puses man pa galvu. Pēc tam aizveda mani slepenpolicijas aresta telpās un ieslodzīja kamerā Nr. 3. Šīnī kamerā bija telpas, augstākais, 10 personām, bet mēs tanī bijām samspiesti kādi 25 politiskie ieslodzītie. Kamera bija ļoti netīra. Pēc dažām stundām jau sāku ķert utis uz drēbēm. Ieslodzītie centās viens otru uzjautrināt ar anekdotēm un jokiem, bet tomēr daudzi, ļoti daudzi bija drūmi, daudzi vaimanāja un taustīja savas sakropļotās miesas.

Kad pienāca vakars, tad kamerās palika visi klusi, neviens negribēja labprāt sarunāties, visiem acis raudzījās uz durvīm – un jutās uztraukti. Katrs gaidīja, ka nupat nāks spiegs un sauks moku kambarī. Spīdzināšanas notika tikai pa naktīm, no 10 vakarā līdz 6 no rīta. Pa to laiku neviens negulēja, bet nemierīgi valstījās pa cieto asfalta grīdu, jo jāguļ bija uz kailu grīdu bez salmiem un maisa. Daudzus no uztraukuma pārņēma drudzis. Arī man uznāca tik stiprs drudzis, ka nevarēju ne gulēt, ne sēdēt. Ap 11 naktī atvērās mūsu kameras durvis – un spiegs Ludendorfs sauca:

“Eduard Biriņš, seko man.”

Es zināju, kas mani sagaida, un, būdams uz visu gatavs, gāju. Līdzko izgāju pa kameras durvīm, Ludendorfs paņēma mani zem rokas, uzveda otrā stāvā, kādā stūra istabā, tā sauktajā Gregusa kabinetā.

Tā bija neliela, četrkantaina istaba ar vienu logu un divām durvīm. Tanī atradās slepenpolicijas priekšnieks Greguss, viņa palīgs Mihejevs un spiegi: Aleksandrovskis, Antons, Ludendorfs un Cimermanis. Greguss ar Mihejevu, kreklos izsviedušies, gulēja uz košetēm, Aleksandrovskis sēdēja aiz galda, tam priekšā bija balts papīrs un rokās spalva. Man aiz muguras nostājās pārējie. Aleksandrovskis man prasīja, lai es stāstot par savu revolucionāro darbību. Atbildēju, ka man nekas nav ko stāstīt. Tad viņš man rādīja gumijas sitamos, tā iesauktu Mariju Ivanovnu, un prasīja man:

“Vai tu pazīsti “Mariju Ivanovnu”, ja neteiksi visu, ko zini, tad es tevi ar viņu iepazīstināšu.”

Tad Greguss, ar roku uz beņķi un striķiem rādīdams, piezīmēja, ka augstākā priekšniecība viņam esot pavēlējusi mani pērt, ja es neieņķosot patiesību.

Mihejevs strauji uzcēlās no košetes, iesita man pa galvu un kļiedza, lai es tūliņ velkot bikses zemē un guļoties uz beņķa. Es to nedarīju. Tad arī Greguss pieskrēja man klāt un kļiedza, lai tūliņ guļot uz beņķa, bet es tomēr negūlos. No muguras puses mani sagrāba spiegi, nogāza uz beņķa ar varu, norāva bikses un citas drēbes. Piesēja mani ar striķiem pie beņķa.

Uzlika slapju lupatu uz manu kailo miesu. Spiegs Cimermanis uzsēdās man uz galvas, un Greguss kļiedza, lai es atzīstoties, lai stāstot visu, ko zinot, tad nesitīšot. Ja neko nesacīšot, tad tūliņ sitišot. Es neko neatbildēju, un tad nāca pirmais sāpīgais sitiens. Pēc tam atkal prasīja, lai atzīstos, un sekoja atkal sitiens – un tā sitiens pakal sitienam un jautājums pakal jautājumam, lai atzīstos. Ar pārcilvēcīgiem spēkiem cietu un klusēju. Sāpes bija šausmīgas. Domas apstājās darboties, galva reiba. Pirmais mani sita Ludendorfs, kad tas bija nokūsis, tad Greguss pats sita. No lielām sāpēm pārņemts, neizturēju un sāku kliegt un kost beņķi ar zobiem.

Beidzot sāka mani sist Mihejevs un kļiedza:

“Sītiēt redaktoru! Sītiēt sociāldemokrātu!”

Cik ilgi viņi mani tā mocīja, neatceros. Asinis plūda pa muti un degunu. Viņa seja man bija slapja no asinīm. Biju viscauri slapjš no sviedriem, jo, kad sita, tad briesmīgi svīdu. Kad mani beidza sist, tad biju tā samocīts, ka bez citu piepalīdzības nevarēju vairs piecelties no beņķa, nedz pakustēties. Tad Greguss nogrūda mani no beņķa uz grīdas un spārdīja ar kājām. Tad lika spiegiem Antonam ar Ludendorfu turēt mani stāvus, un Greguss no priekšas un Mihejevs no muguras puses ņēmās mani apstrādāt ar gumijas sitamiem. Dauzīja krūtis, muguru, galvu, kur tikai trāpīja. Greguss man neļāva aizsegt acis ar rokām, teikdams, ka viņš ne vien acis man izsitīšot, bet plaušas tā sadauzīšot, ka, ja mani arī dzīvu atstāšot, tad tomēr es nobeigšoties. Mihejevs sita man pa pirkstiem, sacīdams, ka viņš manus pirkstus pārlauzīšot, ka es vairs nekad nevarēšot ne burtus salikt, ne rakstīt.

Viņi sita mani un prasīja, lai pasaku, kur atronas nelegālā drukātava, un lai es atzīstos, ka esmu Latviešu sociāldemokrātu savienības nelegālās, Rīgā slepeni iznākušās avīzes “Strādnieks” redaktors – izdevējs. Es neatzinu un viņiem neko neatbildēju, tad viņi arī man vairs neko neprasīja, bet tikai sita, plūca matus, rāva aiz bārdas un ūsām, sita pa nagiem, pa pirkstu galiem, spārdīja ar kājām. Kad visi minētie Baltijas bendes bija noguruši, tad Mihejevs sacīja, ka viņš izvedīšot ārpus pilsētas un nošaušot. Turpat manu acu priekšā pielādēja šaujamos ieročus. Greguss sacīja, ka piecas patronas pielikšot manai nošaušanai. Visi saģērba mēteļus mugurā. Lika pasaukt ormani. Man uz rokām uzspārdzēja dzelzs riņķus.

Domāju, ka laikam nu reiz nošaus gan mani, tādēļ griezpos pie Gregusa un prasīju, lai dod man revolveri – un es pats sevi nošaušu, jo labāki mirt nekā ilgāki ciest šīs mocības. Greguss palika dusmīgs un sāka mani lamāt un kliegt:

“Ak tā, tu gribi mirt, še tev mirt,” – un abi ar Mihejevu sāka mani briesmīgi dauzīt un tik stipri ar flintes resgali iesita man pa galvu, ka zaudēju samaņu. Tad spiegi nonesa mani apakštāvā un ieslēdza vienu, atsevišķi no citiem, kamerā Nr. 4. To nakti pavisam kādas četras reizes mani sēja pie beņķa un sita no pulksten 11 vakarā līdz 7 no rīta. Tā bija mana pirmā nakts Rīgas slepenpolicijā.”

(Turpinājums sekos)

PIEZĪMES

- ¹ Ernesta Runča literārais pseidonīms bija Ernests Arnis. Ar šo pseidonīmu 1934. gadā tika izdots grāmata "Latvju tautas politiskā atmoda".
- ² 1907. gadā pilsētas nosaukums bija Pēterburga.
- ³ Ernests Runcis grāmatā "Latvju tautas politiskā atmoda" Ernestam Rolavam ir veltījis nodaļu, kurā arī sniedz atbildi uz Bīriņa jautājumu, kāpēc vismelnākās reakcijas laikā E. Rolavs ieradies Latvijā. E. Rolavs apzinājās, ka viņa klātbūtnes laiks 1905. gadā ir bijis ļoti īss un policijas rīcībā nav nekādu konkrētu pierādījumu, kas ļautu viņu apcietināt un notiesāt. Tomēr nākas piekrist E. Bīriņam, ka ilgstoša atrašanās ārzemēs radīja zināmu iluzorisku priekšstatu par stāvokli Baltijā un revolucionāru rīcības daudz maz objektīvu izmeklēšanu.
- ⁴ Eduards Žanis Baumanis pagaidu karatiesā 1908. gada 3. martā reizē ar Konstantīnu Liepiņu notiesāts uz nāvi par konkrētām kaujinieku operācijām, nošauts 7. marta rītā.

Par Arnoldu Martinsonu policijai bija maz pierādījumu. Dokumentos atzīmēts, ka 1906. gada 18. oktobrī viņš ceļā no Lielvārdes uz Lielo pagastu bēgot ticis nošauts, iespējams, līdzīgi kā citos gadījumos, kad bēgšanu inscenēja.

Felikss Graudiņš mira Rīgā cietuma slimnīcā 1907. gada 29. maijā no aklās zarnas iekaisuma sekām.

Voldemāru Lapiņu 1906. gada 26. augustā Rīgā apšaudē Mazajā Kalēju ielā nogalināja pilsētas daļas iecirkņa pristava palīgs Gordejevs.

Antonu Armanjevu un Mārtiņu Melbārdi nošāva pēc pagaidu karatiesas sprieduma 1906. gada 31. augustā.

Teodors Bulle un Augusts Brūnais pēc karatiesas sprieduma par konkrētām kaujinieku operācijām nošauti 1908. gada 7. janvārī.

- ⁵ Citētais fragments ir no raksta "Maskas un cilvēki", kas publicēts "Strādnieka" 1913. gada 25. numurā. Laikraksta iepriekšējā – 24. numurā ir ievietots paskaidrojums J. Jansona (Brauna) lietā par nodevību Jaunās strāvas izmeklēšanas laikā. Tas apstrīdēja Latvijas Sociāldemokrātijas paziņojumu, ka starptautiskās sociālistiskās kustības Internacionāles birojs ir attaisnojis Jansonu (Braunu). Paziņojumā uzsvērts, ka minētais birojs sastāv apmēram no 80 cilvēkiem un nekādu oficiālu lēmumu Jansona (Brauna) lietā nav pieņēmis, biroja sekretārs K. Huismanis ir paudis tikai savu personisko viedokli. Šajā sakarā raksts "Maskas un cilvēki" aicina Latvijas Sociāldemokrātiju norobežoties no nodevējiem, attīrīt savas rindas un politikajā cīņā veicināt lielāku politisku tikumību.
- ⁶ Preses izdevumi rāda, ka tālaika dažādie sociāldemokrātiskās kustības pārstāvji cits pret citu izturējās neiecietīgi un nikni, katrs sevi uzskatot par vienīgo un īsto patiesības nesēju un apspiesto aizstāvi.
- ⁷ Konstantīns Mihejevs bija Rīgas policijas pārvaldes Kriminālās daļas, vēlāk Izmeklēšanas daļas pristavs, pēc tam Izmeklēšanas daļas priekšnieka vietnieks. Laikraksti ziņo, ka virzību tālāk pa karjeras kāpnēm kavē viņa zemais izglītības līmenis. 1908. gada maijā viņš atstāja Rīgu un pārcēlās uz Maskavu pie sava bijušā priekšnieka Arkādija Koško, kas tur strādāja augstā amatā policijā.

Atmiņas publicēšanai sagatavojusi un komentējusi
Līga Lapa

OTRAIS PASAULES KARŠ AMATIERU FOTOATTĒLOS. JELGAVA NACISTU OKUPĀCIJAS LAIKĀ

20. gadsimta Latvijas vēsturi grūti iedomāties bez fotogrāfijām, kurās uzņemti gan valstij vēsturiski svarīgi notikumi, gan kādam cilvēkam personiski nozīmīgi mirklī no viņa dzīves. Reti gadās, ka indivīds, fotografējot šī brīža savam priekam, iedomājas, ka viņa uzņemtā fotogrāfija, paejot daudziem gadiem, kļūs par nozīmīgu laikmeta notikumu liecinieku. Fotogrāfijas krājas ģimenes albumos, muzejos, arhīvos. Muzeju un arhīvu vērtības tiek saudzētas un glabātas, bet bieži vien citādi notiek ar ģimenes albumos, arhīvos esošajām fotogrāfijām. Viens tās glabā, cits pēc kāda laika izmet izgāztuvē vai sadedzina, jo uztvere par šo fotogrāfiju vērtību ir atšķirīga. Domāju, katrs lasītājs atcerēsies kādu gadījumu, kad šīs duālās attieksmes dēļ kādas fotogrāfiskas vērtības ir gan iznīcinātas, gan arī saglabātas, jo iejaukušies ir cilvēki – kolekcionāri. Jā, nesaglabājas stāsti – leģendas, kas nāk līdzī jebkurai fotogrāfijai, bet saglabājas vismaz pati fotogrāfija, kuru speciālisti spēj nolasīt. 20. gadsimtā viens no ilustrētajiem notikumiem ir Otrais pasaules karš. Tad fotoaparāti bija jau diezgan daudziem fotoamatieriem, kas varēja atļauties fiksēt arī ikdienas notikumus.

Latvijas vēsturē maz apzināta vieta – vācu karavīru, amatpersonu fotogrāfijas, kas stāsta par viņu piedzīvoto Latvijā Otrā pasaules kara laikā. Attīstoties internetam, interneta tirgos tiek piedāvātas arī fotogrāfijas, kas nāk no bijušo vācu armijas karavīru fotoalbumiem, ko viņu pēcnācēji cenšas pārdot kara bilžu kolekcionāriem. Šīs fotogrāfijas var, pateicoties Latvijas kolekcionāriem, nonākt arī Latvijā. Sarunās ar Latvijas muzeju pārstāvjiem konstatēju, ka reti kurš muzejs seko līdzī tam, ko nozīmīgu Latvijas vēsturei pārdod starptautiskajā interneta tīmeklī. Citi nepārvalda internetu, citi saka, ka valsts likumdošana neļauj šo vērtību iegādi. Katrā ziņā, pateicoties privātajiem kolekcionāriem, daža laba vēsturiska fotogrāfija ir nonākusi Latvijā un kļūst pieejama vēstures pētniekiem. Piemēram, dažas fotogrāfijas, kuras ir iegādājies interneta izsolēs jelgavnieks Normunds Bečs, kuru interesē oriģinālas fotogrāfijas par

Jelgavu. Šīs fotogrāfijas bija izsolītas www.ebay.de pēdējo divu gadu laikā. Problēma ar šīm fotogrāfijām ir tāda, ka parasti nav zināmi to autori un datējot jāvadās galvenokārt pēc uzrakstiem, kas veikti fotogrāfiju otrā pusē.

Jelgavu vācu karaspēks ieņēma 1941. gada 29. jūnijā. Tas vēsturiski bija labi zināms fakts. Padomju laikos par vācu karaspēka izdzīšanas datumu bija atzīts 1944. gada 29. jūlijs, bet jauniegūtās fotogrāfijas apstiprina kādreizējo notikumu aculiecinieku stāstīto, ka kaujas pilsētā notika vēl augusta pirmajās nedēļās. Domāju, ka amatieru fotogrāfijas, nonākot vēsturnieku rokās, palīdzēs labāk izprast ne vienu vien Otrā pasaules kara notikumu Latvijā.

Andris Tomašūns

Vācu autokolonna iebrauc Jelgavā pa Elejas šoseju pāri Gaisa tiltam.
29.06.1941.

Jelgava, varētu būt Lielā vai Akadēmijas iela, jelgavnieki sagaida vācu karaspēku.
29.06.1941.

Jelgava, Lielā iela, vācu karavīri dodas Lielupes tilta virzienā uz Rīgu.
29.06.1941.

Jelgava, redzams Driksas tilts, Sv. Trīsvienības baznīca.
29.06.1941.

Jelgava, skats uz pilsētu no Pārlielupes, priekšplānā pozē vācu zaldāti apvidus
automašīnā *Horch*. 29.06.1941.

Jelgava, Rīgas iela, padomju karagūstekņu transportēšana uz gūstekņu savākšanas vietu. 29.06.1941.

Jelgavas tirgus laukums pie Cēra viesnīcas nama, RAD parāde.
1943. gada vasara

Jelgavas pils, 1943. gada vasara, darba dienesta RAD jaunieši dodas uz svinīgu parādi tirgus laukumā

Jelgavas tirgus laukums RAD parādes laikā. 1943. gada vasara

Jelgava, Driksas tilts uzspriecināts, vācu artilēristi velk pāri tilta drupām uz pilsētas centra pusi kājnieku lielgabalu. Foto izgatavots Vīnē 1944. gada 28. augustā, fotogrāfs – kara ziņotājs Vēbers. Foto aprakstā minēts, ka ciņas notiek Latvijas teritorijā, Jelgava nav minēta, bet atpazīstama fotogrāfijā

ZINĀTNES DZĪVE

15. EIROPAS ARHEOLOGU ASOCIĀCIJAS SAiets RIVA del GARDĀ ITĀLIJĀ

2009. gada 15.–20. septembrī Riva del Gardā (Trento, Itālija) notika 15. gadskārtējais Eiropas Arheologu asociācijas saiets. Orgkomiteju vadīja Franko Nikolis no Trento autonomās provinces arheoloģiskā mantojuma biroja.

Saieta daudzo sesiju referāti bija iedalīti septiņos tematiskos blokos:

- A. Arheoloģiskās interpretācijas iespējas;
- B. Arheoloģija šodien;
- C. Arheoloģiskais mantojums;
- D. Identitāte, mijiedarbība un kultūras maiņa;
- E. Materiālā kultūra;
- F. Rituāls un simbolisms;
- G. Zinātne un arheoloģija.

No visas plašās saieta programmas šeit īsi iezīmēsim mūs sevišķi interesējošo sesiju kopējo nostādni un atsevišķu referātu tematiku.

A bloka pirmā sesija, kuru vadīja Maria Petersone (Zviedrija), bija veltīta fermai (*farm*) – aizvēsturiskai un viduslaiku fermai un tās ainavai, jo dzīvesvietu arheoloģija pēdējā gadsimta laikā ir ļoti strauji attīstījusies. Fermai ir ne tikai ekonomiska un funkcionāla nozīme, jāskata arī sociālā joma un prāta konstrukcijas. Fiksējama ne tikai agrārā produkcija, jāiedziļinās arī nemateriālos aspektos – kosmoloģijā un sociāli kulturālās vērtībās.

Sesiju atklāja Annes Karli (*Carlie*; Zviedrija) referāts par dzelzs laikmeta apmetņu hierarhijas pētījumu aspektiem. Viņa kritizēja nostādni par metodoloģiskajiem jautājumiem, kuri nosaka tikai augstākās hierarhijas lomu fermas apsaimniekošanā, nemēģinot tuvoties zemāko hierarhisko slāņu sociālo jautājumu risināšanai. Referente izmantoja apjomīgu arheoloģisko izrakumu bāzi no Skones un citiem Zviedrijas reģioniem, demonstrējot jaunu pieeju fermā mītošās sabiedrības stratifikācijai. Citā referātā tika aplūkots jautājums par dažādiem hierarhijas izpausmes veidiem dzelzs laikmetā, jo sociālā hierarhija skatāma visai kompleksi, ietverot arī apkārtējo ainavu, kas var sniegt norādes par aramzemes lietošanu, mežu platībām un citiem nozīmīgiem faktiem.

A bloka ceturtajā sesijā, kuru vadīja Andrea Vianello (Oksforda), tika risināti jautājumi par masveida pārvietošanos pāri un gar ūdenstilpēm zemes iekšienē un piekrastē. Sesijā tika nolasīti 11 referāti. To vidū bija referāts par Lubāna mitrāja mezolīta un agrā neolīta ekonomisko

potenciālu un iedzīvotāju pārvietošanos no ūdens atbrīvotajos Lubāna ezera klānos, kas deva stimulu vidējā un vēlā neolīta kultūru tālākai attīstībai (Ilze Loze, Latvija).

Tika apskatīts Baikāla ezera reģions Sibīrijā, kur vidējā holocēna iedzīvotāju – mednieku–savācēju apmetnēs, kas izvietotas arī gar upju iztekas vietām no ezera, kopš 20. gs. 90. gadiem rit spraigs arheoloģisko izrakumu darbs. Moderno analīžu plašais pielietojums pētījumos ļāvis iegūt rezultātus, kas liecina par iedzīvotāju dzīves sfēras uzlabojumiem vēlajā neolītā un agrajā bronzas laikmetā (Andžejš Vēbers, Kanāda).

Referātā par upi no arheologa skatījuma tika aplūkoti Donavas vidusdaļas baseinā esošie ūdensceļi, pa kuriem norisa cilvēku pārvietošanās visdažādākos virzienos (Attila Tots, Ungārija). Tika nolasīti arī referāti par Po upi bronzas laikmetā (Andrea Vianello) un margināliem mežiem un purviem un to apdzīvotību un ekoloģiskajām problēmām Īrijas Longfordas reģionā (Ingelise Stuijts, Īrija).

Jaunas vēsmas tika saskatītas arī megalītu pētījumu jomā. Sesiju “Neolīta monumēnti: funkcija, mentalitāte un ainavas sociālā konstrukcija” vadīja Betina Šulca-Paulsona (Vācija). Astoņos referātos tika apskatīti rituāli, sociālie un arhitektoniskie aspekti, pievērstoties arī ainavas raksturojumam, megalītu izcelšanās problēmai un to izplatībai Francijā un Skandināvijā. Īpaša uzmanība tika pievērsta Ibērijas megalītiem.

Nevar neatzīmēt arī 19. un 20. gs. kara arheoloģijas intensifikāciju. Šīs sesijas organizators bija Harolds Mitums (*Mytum*; Apvienotā Karaliste), un tā sākās ar referātu par Napoleona laika gūstekņu noietiem. Tika ziņots par plaši izvērstiem pētījumiem par cietumiem, noietiem un gūstekņiem laikā no 1942. līdz 1948. gadam Francijā, Kanādā, nacistu noietiem Norvēģijā, karagūstekņu noietiem Zviedrijā, Normandijas *La glaciere* noietni u.c.

No **B bloka** referātiem atzīmējama sesija par arheoloģiju un globālo krīzi, kuru organizēja Natans Šlangers (Francija). Ievadreferātā tika uzskaitītas krīzes daudzās dimensijas, atgādinot, ka par arheoloģiskā mantojuma saglabāšanu atbild konkrēta nacionāla valsts. Referenti no dažādām valstīm runāja par to, kā globālā krīze ietekmējusi arheoloģiskos pētījumus konkrētās valstīs un kādi ir iespējamie risinājumi. Tika atzīmēts, ka valsts atbalsts pašreizējos apstākļos arvien sarūk, problēmas ir arī komerciālo arheoloģisko pētījumu jomā. Profesionāli arheologi zaudē darbu īpaši komerciālajā arheoloģijā. Ungārijā investori palīdz arheologiem darboties tikai tajos objektos, kuri oficiāli reģistrēti un atrodas autentiskajās datu bāzēs. Pat Nīderlandē samazināts dažu lauka darbu skaits. Krievijā privātām firmām neatliekamai aizsardzības darbu izpildei nepieciešama valsts palīdzība.

Apspriedi pie apaļā galda par profesionālismu arheoloģijā vadīja Kenets Eičisons (*Aitchison*; Apvienotā Karaliste). Tika norādīts, ka Eiropā pavisam strādā 16 000 profesionālu arheologu, 70% no tiem Eiropas Savienības valstīs. Kopēju datu par krīzes rezultātā zaudētajām darbavietām pagaidām vēl nav. Atzīmējama jauno arheologu kvalitatīva sagatavošana Slovēnijā, kur studenti piedalās programmas *Leonardo da*

Vinci projektā *Discovering the Archaeologists of Europe*. Ar visai pamācošu devīzi *From Figurehead to those who do the real work* (no nomināliem vadītājiem līdz tiem, kas dara reālu darbu) uzstājās Pīters Hintons un Gerijs Veits no Apvienotās Karalistes. Viņi uzsvēra dziļu profesionālismu Apvienotās Karalistes kultūras mantojuma menedžmenta sektorā, profesionālas asociācijas lomu darba kvalitātes celšanā, kā arī iezīmēja ceļus, kā izvest Apvienotās Karalistes arheoloģiju cauri krīzei.

C bloka referātu vidū atzīmējami ziņojumi par brīvdabas muzejiem un to nākotni 21. gadsimtā. Šo sesiju bija sagatavojuši Romana Skandolari (Itālija). Brīvdabas arheoloģiskie parki tiek uzskatīti par daļu no lokālā tūrisma stratēģijas. Atzīmēta Ledro muzeja (Itālija) popularitāte Eiropā, – tajā 9 mēnešu laikā jau pabijuši 33 000 apmeklētāju. Idejas par mūsdienu ciematu iesaisti brīvdabas ekspozīciju izveidē tiek labvēlīgi akceptētas.

Lielu interesi tieši zinātniskā plānā izraisīja **D bloka** referāti par identitāti, mijiedarbību un kultūras maiņu. Īpaši atzīmējama Januša Čebrešuka (Polija) vadītā sesija par zvanveida kausu kultūru. Identitāte ir moderna koncepcija arheoloģijā, un tā tiek lietota, arī skaidrojot zvanveida kausu kultūras fenomenu Eiropā. Zvanveida kausu kultūras iedzīvotāji tiek identificēti kā prestižu medību piekopēji reģionā starp Oderu un Vislu. To sabiedrības struktūra bija atšķirīga no agrāk fiksētām sabiedrības struktūrām Eiropā. Zvanveida kausu kultūras iedzīvotāji koncentrējās noteiktos reģionos teritorijā no Portugāles līdz Ungārijai un no Jitlandes līdz Maltai, tie sastopami arī Ziemeļāfrikā. Īpaša uzmanība tika pievērsta varas stratēģijai un šīs kultūras identitātes attīstībai.

E bloka sesijās tika apskatītas vairākas mums noderīgas tēmas. Viena no tām ir Balkānu krams, par kuru sesiju bija organizējusi Marija Gurova (Bulgārija) sadarbībā ar Kembridžas un Bērkli (ASV) universitāti. Šeit var pamācīties, kā iespējams risināt krama izejvielas un gatavo artefaktu sedimentālās izcelšanās jautājumus, piesaistot augsta ranga speciālistus, kas var analizēt kā izejmateriālu, tā arī to salīdzināt ar izgatavotajiem krama rīkiem.

No **F bloka** referātiem atzīmējama sesija par dzīvnieku rituālu nogalināšanu un apbedīšanu, ko bija sagatavojis Aleks Pluskovskis (Apvienotā Karaliste). Šeit laurus, protams, plūca Mindaugs Bertašus ar referātu par zirgu apbedīšanas rituālu Lietuvā, par kuru viņš pēdējā laikā publicējis rakstu nozīmīgā lietuviešu kolēģu sagatavotā izdevumā par zirgu un cilvēku Eiropas senatnē (*Achaeologica Baltica*, 11. – Vilnius, 2009).

Sesiju par zinātni un arheoloģiju vadīja Keri Brauna (*Brown*; Apvienotā Karaliste). Šeit tika aplūkota mūsdienīgu zinātnisku metožu izmantošana, skaidrojot gan metalurģijas, gan zemkopības ieviešanos Itālijā, gan stikla materiālu evolūciju Itālijā bronzas laikmetā.

Arheologu saiets bija labi organizēts, sesiju un apaļā galda sēdes notika savlaicīgi. Itāļu kolēģi izrādīja īpašu viesmīlību, viesus lidostā sagaidot ar autobusu un tāpat pēc saieta pavadot atceļā.

KONFERENCE PAR VĒSTURI UN VĒSTURES UZTVERI

2009. gada 27. un 28. oktobrī Gētes institūta telpās Rīgā notika konference ar nosaukumu “Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere”, kuru rīkoja Latvijas Vēsturnieku komisija kopā ar Latvijas Okupācijas muzeju, Latvijas Valsts arhīvu un Gētes institūtu, bet finansiālus līdzekļus ārpus rīkotāju loka vēl bija devuši AS “Latvijas Gāze” un Margas un Kurta Melgārda fonds (Esene, Vācija). Par konferences programmas sastādīšanu un referentu izraudzīšanu bija rūpējušies profesori Ervīns Oberlenders (*Oberländer*; Mainca, Vācija) un Valters Nollendorfs (Rīga).

Pēc konferences programmas veidotāju uzskatiem, Eiropā par Otro pasaules karu un tā sekām kopš 1991. gada pārmaiņām izveidojušās trīs savstarpēji konkurējošas atmiņas kultūras – “nacionālsociālistiskā okupācija un holokausta nosaka rietumu atmiņas kultūru, uzvarētāju un atbrīvotāju mīts veido krievu atmiņas kultūru, un divos totalitāros režīmos piedzīvotās ciešanas nosaka Eiropas austrumu daļas tautu atmiņas kultūru”. Rietumu valstīs bijis vairāk nekā 60 gadu laika veidot savus vēstures uzskatus par Otro pasaules karu un nacionālsociālistisko okupāciju, kurpretī Eiropas austrumu daļā, ieskaitot Latviju, tikai 1991. gadā pavērās iespējas publiski veidot savus uzskatus par dubulto diktatūras pieredzi. Šī Austrumeiropas tautu pieredze un koncepcija par dubulto okupāciju rietumos vēl nav guvusi vispārēju atzīšanu kā pašsaprotama Eiropas 20. gadsimta vēstures daļa.

Referātus bija sagatavojuši pētnieki no Beļģijas (Pīters Lagrū), Francijas (Olivijē Viviorka), Igaunijas (Tomass Hio), Latvijas (Inesis Feldmanis), Krievijas (Boriss Dubins), Polijas (Pjotrs Madajčiks), Ukrainas (Jurijs Šapovals) un Vācijas (Hanss Lembergs un Pēteris Šteinbahs). Pēc katra zemes pārstāvja referāta (garums ap 35–40 min.) sekoja koreferāts (ap 10–15 min.), kurā parasti referātā izteiktās problēmas komentēja no Latvijas redzesviedokļa. Visi koreferenti bija Latvijas vēstures zinātnes pārstāvji (Daina Bleiere, Aleksandrs Ivanovs, Uldis Neiburgs, Danute Dūra, Aivars Stranga, Kaspars Zellis, Ritvars Jansons), izņemot vienu koreferātu, kura autore bija Eva Klarita Onkena Pettai no Vācijas.

Konferenci atklāja Latvijas Valsts prezidents Valdis Zatlers, kura paspārnē arī darbojas Latvijas Vēsturnieku komisija, savā uzrunā uzsvērdams vēsturiskās atmiņas saglabāšanas nozīmi, it sevišķi tādai mazai tautai un valstij kā Latvija.

Pēc Valsts prezidenta uzrunas sākās konferences darbs. Ievadreferātu konferences tematikā, kuram nebija koreferāta, sniedza Mārburgas profesors Hanss Lembergs (temats: “Kolaborācija kā īstermiņa un ilgtermiņa fenomens”), sīki iztīrējot vārda “kolaborācija” izcelšanos un attīstību no 18. gs. līdz mūsdienām. Viņš atzīmēja, ka neesot nekādu problēmu ar “kolaborācijas” jēdziena attiecināšanu uz notikumiem gan Latvijas pirmās padomju okupācijas (1940./1941. g.), gan arī vācu okupācijas laikā

(1941.–1945. g.). Toties jēdziena izmantošana attiecībā uz otru – 45 gadus garo padomju okupāciju (1944./1945.–1991. g.) radot problēmas. Jēdziens zaudējot savu pirmatnējo nozīmi, un būtu jāpārdomā par citu jēdzienu izmantošanu, lai aprakstītu sadarbību starp zemes iedzīvotājiem un okupētāju, respektīvi, jauno valsts varu.

Pēteris Šteinbahs no Manheimas (temats: “Pagātnes izvērtēšana – izaicinājums pēcdiktatoriālām sabiedrībām”) analizēja pēckara Vācijas pūles noslēgt tautas un valsts rēķinus ar nacistisko pagātni, kā arī izaicinājumus pagātnes seku pārvarēšanā, kas bija radušās sakarā ar Vācijas Demokrātiskās Republikas “izbeigšanos” un tās integrāciju Vācijas Federatīvās Republikas sastāvā. Referents uzsvēra, ka šais abos procesos liela nozīme bijusi tam, ka agrāko diktatorisko režīmu kalpiem dota iespēja iekļauties jaunajās demokrātiskajās sabiedrībās, ja viņiem nav bijusi uzrādāma “krimināla pagātne” un viņi paši izrādījuši vēlmi kritiski izvērtēt savu pagātni.

Maskavas profesors Boriss Dubins (temats: “Atmiņa kā valstisks pasākums”) apskatīja problēmas, kas Krievijas Federācijā saistītas ar staļinisma interpretācijas atdzimšanu par Lielo Tēvijas karu ap 2000. gadu. Kā rādot aptaujas, lielākā daļa Krievijas iedzīvotāju pieslējusies šai Maskavas versijai par Otrā pasaules kara notikumiem. Uzvara Lielajā Tēvijas karā esot vienīgais pozitīvais padomju vēstures mantojums un nepieciešams instruments, ar kura palīdzību tiekot radīta lepnuma un identitātes sajūta krievu tautā. Kā rādīja sekojošās diskusijas, tad šī pozitīvā nostāja par PSRS uzvaru Lielajā Tēvijas karā iesakņojoties arī Ukrainā un Baltijas valstīs dzīvojošās skaitliski prāvajās krievu tautības imigrantu grupās, un tā nesakrīt ar vietējo tautu vēsturisko pieredzi un notikumu vēstures interpretāciju.

Olivijē Viviorka no Parīzes (temats: “Okupācija: Vēsture un vēstures uztvere Francijā”) pievērsās situācijai pēckara Francijā. Tur vēsturniekiem rūpīgu un ilgstošu pētījumu rezultātā bijis jāpārvar politiku pieņemtā atmiņas kultūra, kas izplatījusi uzskatus, ka franču tauta vienprātīgi pretojusies vācu okupācijas varai. Šis bijis 50 gadu garš process, kurā vēsturniekiem ar arhīvu materiālu palīdzību bijis jāpierāda okupācijas daudzpusīgie aspekti.

Piters Lagrū no Briseles (temats: “Okupācija: Vēsture un vēstures uztvere Beļģijā un Nīderlandē”) savu referātu raksturoja kā “skatu no tālajiem rietumiem”. Referāta sākuma daļā viņš apšaubīja, vai attiecībā uz padomju okupāciju Latvijā (ap 50 gadu) un Ukrainā (ap 70 gadu) termins “okupācija” esot atbilstošs. Attiecinot to uz tik garu laika posmu, šis jēdziens zaudējot daudz no savas sākotnējās skaidrības un jēgas. Referāta beigu daļā Lagrū akcentēja, ka vācu okupācijas pārvaldes sistēmā Baltijas valstu stāvoklis un nākotne nav bijusi skaidri noteikta un viss noticis pēc principa “redzēsim, kā būs”. Referents aicināja Baltijas kolēģus vairāk pievērsties vācu okupācijas politikas salīdzinošiem aspektiem. Arī sekojošās diskusijās izskanēja ierosinājumi salīdzināt vācu un padomju okupāciju atsevišķās zemēs, piemēram, Polijā.

Kijevas profesors Jurijs Šapovals (temats: “Kā “nacionalizēt” padomju periodu Ukrainas vēsturē?”) pievērsās padomju sistēmas nostiprināšanas

jautājumiem Ukrainā. Nevarot noliegt, ka šo darbu bieži veikuši ukraiņi paši un varbūt drīzāk būtu jārunā par to, ka “mūs okupēja pašu tautieši”.

Varšavas profesors Pjotrs Madajčiks (temats: “Okupācija: Vēsture un vēstures uztvere Polijā”) savā referātā norādīja uz Polijā veiktajām aptaujām par iedzīvotāju attieksmi pret abām Polijas okupācijām, respektīvi, okupācijas varām: nacistisko Vāciju un staļinistisko Padomju Savienību. 1992. gadā 67% aptaujāto norādījuši, ka abas okupācijas bijušas vienādas – vienlīdz briesmīgas. 21% atzinis, ka dzīves apstākļi padomju okupācijas periodā bijuši sliktāki nekā vācu, bet vairākums domājis, ka abas okupācijas bijušas vienādi sliktas. Tāpat vairākums uzskatījis, ka abu sistēmu terors bijis vienādi šausmīgs, kas, pēc referenta uzskatiem, isti neatbilstot vēsturiskai patiesībai. Šādos līdzīgos uzskatos sabiedrība esot arī šodien. Pēc citas – 2005. gadā veiktas aptaujas, tikai 27% atzinuši, ka Polija piederējusi pie Otrā pasaules kara uzvarētājiem. Toties vairākums sagaidot, lai Krievijas Federācija atvainojoties par PSRS karaspēka iebrukumu Polijā 1939. gada 17. septembrī.

Profesors Tomass Hio no Talinas (temats: “Okupācija: Vēsture un vēstures uztvere Igaunijā”) savā referātā uzsvēra, ka Igaunijas (tāpat arī citu Baltijas valstu) gadījumā nekādi nevarot atteikties no vārda “okupācija” lietošanas. Par tā lietošanu pēc garām debatēm esot vienojušies Igaunijas vēsturnieki, jo neviens cits termins situācijā neiederoties, ja to vērtējot no starptautisko likumu viedokļa. Tas arī esot cieši saistīts ar Igaunijas neatkarības nepārtrauktību.

Pēdējais konferences referents bija profesors Inesis Feldmanis no Rīgas (temats: “Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā”). Viņš iebilda pret vairāku Rietumeiropas vēsturnieku nostāju, kuri uzskatot, ka Latvijas okupācija kā process beidzies līdz ar tās inkorporāciju PSRS. Šādas tendences šodien esot vērojamas arī Lietuvā. Feldmanis arī izteica savu nostāju pret t.s. “uzvarētāju versiju”, kurā nepelnīti daudz uzsverot Padomju Savienības vadošo lomu uzvarā pār nacismu, nopeļ un soda vienīgi nacistus un tādā veidā mazina citu karojošo pušu, sevišķi staļiniskās Padomju Savienības izdarītos noziegumus pret cilvēci. Valstīs, kuru iedzīvotāji cietuši abos totalitārajos režīmos, šāds nacisma un komunisma kriminālā rakstura salīdzinājums liekoties dabīgs. Atbildes nosakot tieši pārdzīvotais.

Koreferents pēc katra referāta deva savu vērtējumu, kā referātā izteiktais būtu uztverams un saprotams no Latvijas skatpunkta. Koreferātos bija daudz jaunu ideju un ierosinājumu, kā referātos dzirdēto varētu izmantot un integrēt turpmākajos Latvijas vēstures pētījumos.

Konferences galavārds teica viens no programmas veidotājiem – profesors Ervīns Oberlenders, uzsverot, ka iegūts ļoti daudz svarīgas informācijas un daudz atziņu no dažādu zemju pieredzes, kas ne tikai palīdzēsot visiem labāk izprast citu pieredzi, bet reizē arī palīdzēsot katram pašam izvērtēt savu līdzšinējo perspektīvu.

STARPTAUTISKĀ KONFERENCE “JAUNĀKIE ARHEOLOĢISKIE PĒTĪJUMI LIETUVĀ”

2009. gada 27. un 28. novembrī Lietuvā, kūrortpilsētā Druskininkos, norisinājās kārtējā starptautiskā konference, kas bija veltīta jaunākajiem arheoloģiskajiem pētījumiem Lietuvā. Informāciju par jaunākajiem atklājumiem sniedza arī arheologi no Kaļiņingradas apgabala (Krievija), Polijas, Igaunijas un Latvijas. Pavisam konferencē tika nolasīti 14 referāti.

Pirms konferences atklāšanas tās organizatori apsveica jaunus Lietuvas arheologu biedrības goda biedrus, to skaitā Latvijas pētnieku profesoru Andreju Vasku. Tika nosaukts arī gada labākā arheoloģisko izrakumu pārskata autors – Egidijus Šatavičus (*Egidijus Šatavičius*) un prezentēts apjomīgais un teicami ilustrētais rakstu krājums “Arheoloģiskie izrakumi Lietuvā 2008. gadā” (Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais. – Vilnius, 2009. – 583 p.). Lietuvas arheologi tika informēti par iespēju 2010. gadā sagatavot un izdot angļu valodā reprezentablu grāmatu par svarīgākajiem arheoloģiskajiem izrakumiem Lietuvā pēdējo desmit gadu laikā.

Konferences sākumā vārds tika dots viesiem. Pirmie uzstājās poļu arheologi ar referātiem par pēdējo gadu izrakumiem Polijas ziemeļaustrumu daļā, seno prūšu arheoloģiskajos pieminekļos. Anna Bitnere-Vrublevska (*Anna Bitner-Wróblewska*) no Varšavas sniedza kopējo ieskatu šīs teritorijas izpētes vēsturē. Vācu arheologu vadībā nelielos apjomos izrakumi šeit notikuši jau 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā. Plašākos apjomos izrakumus iesākuši poļu arheologi. Pētījumu apjomi strauji pieauguši pēdējo desmit gadu laikā. Izrakumi veikti vairākos objektos: Červonij Dvora XXI (*Czerwony Dwor*), Nidžvica (*Nidzwica*), Lisi (*Lisy*), Elbinga/Truso, Žutavskes Komorovo (*Komorowo Żutawskie*) u.c., kas aptver visus aizvēstures laikposmus. Svarīga loma prūšu materiāla pētniecībā ir kādreizējā muzeja “Prūsija” inventāra grāmatu izdošanai (Archeologiczne księgi inventarzone dawnego Prussia-Museum. Die archäologischen Inventarbücher aus dem ehemaligen Prussia-Museum. Археологические инвентарные книги бывшего музея “Пруссия”. – Olsztyn, 2008. – 447 s.). Prūšu aizvēstures pētniecībā iesaistīti vairāki poļu arheologi, tiek organizēti “Baltu semināri”, uz kuriem tiek aicināti speciālisti no baltu zemēm. Plānots nākamo baltu arheoloģijas kongresu 2012. gadā organizēt Rīgā.

Marjušs Vičulkovskis (*Mariusz Wyczółkowski*) no Kežiņas (*Kerzynie*) Polijā referēja par saviem izrakumiem prūšu 10.–11. gadsimta kulta vietā Poganovo 4 Olštinas apgabalā. Izrakumu laikā pie pilskalna tika uztiets akmens elks – t.s. baba, tam apkārt atrasts ap 4500 dzīvnieku kaulu, lielākoties – upurēto zirgu kauli. Paralēles novērotam zirgu kultam zināmas daudzās Eiropas un Āzijas zemēs. Iegūtie materiāli būtiski papildina zinātnieku priekšstatus par prūšu reliģiskajiem rituāliem.

Cezarijs Sobčaks (*Cezary Sobczak*) no Varšavas stāstīja par kompleksiem pētījumiem Šurpilos (*Szurpily*), kur atrodas ap 40 arheoloģisko

pieminekļu, kas pārstāv plašu laika diapazonu no akmens laikmeta līdz agrajiem viduslaikiem. Pirmos arheoloģiskos izrakumus šeit 1981.–1991. gadā veica J. Okuličs-Kozarins (*Okulicz-Kozaryn*). Pašlaik Šurpilos notiek plaši starpdisciplinārie pētījumi: iegūti aerofotouzņēmumi, ezerā darbojas zemūdens arheologi, atrastās koka konstrukcijas tiek dendrohronoloģiski datētas, ģeodēzisti ir sagatavojuši precīzu apkārtnes plānu, kurā atliktas ar metāldetektoru konstatēto atradumu vietas un veikti ģeomagnētiski pētījumi ar testa izrakumiem perspektīvākajās vietās. Pētījumu rezultātā izstrādāts pilskalna un apkārtnes virtuālais trīsdimensionālais modelis.

Latvijas pārstāvis Artūrs Tomsons referēja par arheoloģiskajiem pētījumiem Rīgas pilī 2007.–2009. gadā. Sakarā ar rekonstrukcijas darbiem vecākās pils pagalma austrumu pusē A. Tomsona un J. Cigļa vadībā notika plaši pētījumi. Pateicoties tam, ka lielākā kultūrslāņa daļa jaunākajos laikos netika pārrakta, pagalma stratigrāfija ir labi saglabājusies. Apakšējie slāņi attiecas uz laiku pirms pils celtniecības un satur Rīgas pilsētas 13. gs. apbūves paliekas, izsekots koku klāsts – nelielas ieliņas segums. Iegūts daudz senlietu no organiskajām vielām – koka un ādas. Augšējie slāņi sniedz svarīgas liecības par pils būvniecības vēsturi.

Helena Kaldere (*Helena Kaldere*) no Tartu iepazīstināja ar pētījumiem Saleveres (*Salevere*) pilskalnā Rietumigaunijā. Pirms izrakumu sākšanas tika sastādīts apkārtnes ģeodēziskais plāns un apsekoti akmeņu krāvumi – seno agrāro sistēmu paliekas. 2008. gadā uzsākti nelieli arheoloģiski izrakumi. 2009. gadā izpētīti divi laukumi akmeņu krāvumos. Atrasts dzelzs nazis, dzīvnieku kauli. Pilskalnā veikts vaļņa griezum, kur iegūti jauni paraugi ¹⁴C analizēm.

Marti Veldi (*Martti Veldi*) no Tartu referēja par pētījumiem Tervas (*Törva*) pilskalnā Dienvidigaunijā. Pilskalna plakuma platība veido 1000 m². Pirmie pētījumi šeit notika Harija Mooras (*Harri Moora*) vadībā jau 1966.–1967. gadā, un iegūtas liecības par pilskalna apdzīvotību 12.–14. gadsimtā. 2009. gadā veikts vaļņa griezum. Augšējais slānis attiecas uz 13.–14. gadsimtu, un tajā atrastas monētas, stikla un akmensmasas keramikas trauku lauskas. Apakšējais slānis attiecināms uz mezolītu, starp abiem slāņiem sanesto smilšu starpslānis. Spriežot pēc atradumu rakstura, viduslaikos pilskalnā varēja atrasties tirgotāju uzturēšanas un tirgus vieta.

Vladimirs Kulakovs (*Владимир Кулаков*) no Krievijas referēja par izrakumiem Kaļiņingradas apgabalā. Apvienotā Krievijas Zinātņu akadēmijas Arheoloģijas institūta un Ķīles Kristiāna Albrehta universitātes ekspedīcija kopš 2005. gada veic izrakumus pazīstamajā skandināvu apmetnē un uzkalniņu kapulaukā Kaupā (*Kaup, Viskauten*, pašlaik Mohovoje Zeļenogradas raj.). 2009. gada sezonas laikā tika atklāts līdzenais prūšu kapulauks. Daļa izpētīto apbedījumu datēta ar laiku pēc vikingu laikmeta beigām – 11.–12. gadsimtu. Mirušie pārsvarā sadedzināti uz vietas. Sastopami apbedījumi ar zirgu, atrastas kuršiem raksturīgas senlietas.

Izmantojot nelielu paūzi, kas radās, pateicoties pēdējo referātu lakoniskumam, vārdu īsam ziņojumam lūdza jaunais Krievijas arheologs no

Kaļiņingradas Romāns Širouhovs (*Роман Ширouxов*). Viņš informēja, ka Kaļiņingradas apgabalā iegūts unikāls seno metālu laikmeta bronzas rotu depozīts, kas sastāvēja no sešām aprocēm, viena kaklariņķa un rotadatas.

Bez tam tika īsi prezentēta jaunā Lietuvas arheologa Evgenijusa Svetika (*Evgenijus Svetikas*) monogrāfija divos sējumos par Lietuvas karalītes kristianizācijas atspoguļojumu arheoloģiskajā materiālā (Svetikas E. Lietuvas Didžiosios kunigaikštystēs christianizācija XIV a. pab. – XV a.: archeoloģinīa radinīai su krikiščionišķais simbolīais. – Vilnius, 2009. – T. 1. – 659 p.; T. 2. – 255 p.).

Konferences otrajā daļā uzstājās Lietuvas arheologi. Gintauts Rackevičs (*Gintautas Rackevičius*) stāstīja par 2002.–2009. gada pētījumiem Lietuvas lielkņaza pilī Viļņā. Pēc īsa ieskata pils vēsturē referents atzīmēja, ka izrakumi ļāvuši noteikt pils plānojuma izmaiņas 15.–16. gadsimtā. Ārpus pils teritorijas atsegts koka ielas klāsts un koka celtnu paliekas. Pēc dendrohronoloģisko pētījumu datiem, pils pārbūve attiecināma uz laiku ap 1553. gadu. Izrakumos iegūtas liecības par pirmo Lietuvas monētu kalšanu pilī un precizēts to datējums. Pēc referāta izraisījās diskusija par pirmās Lietuvas lielkņaza rezidences atrašanās vietu, jo izrakumos atsegto 13.–15. gs. mūra konstrukciju raksturs neļauj tās saistīt ar valdnieka uzturēšanas vietu. G. Rackevičs atzīmēja, ka pašlaik ir izpētīti tikai 10% pils kopplatības un šo jautājumu atrisinās turpmākie izrakumi.

Gintauts Zabiela (*Gintautas Zabiela*) referēja par pētījumiem stipri postītajā Vedru (*Vedriai*) pilskalnā Žemaitijā, ko gadsimtiem ilgi izskalo Akmenīnas (*Akmenynas*) upe. 2005.–2008. gadā pilskalnā izpētīti ap 300 m², izrakumi veikti arī apmetnē pilskalna pakājē. Nogāzē iemēritajā tranšējā atklāta terases vieta. Pavisam atrasts ap 100 senlietu. Daļa atrastās keramikas attiecas uz agro dzelzs laikmetu, tomēr lielākā daļa atradumu datējama ar 9.–11./12. gadsimtu. Vairākums atradumu – dzelzs īlens, naži, bronzas krustadatas u.c. – iegūts tieši apmetnē.

Par pētījumiem Bandužu (*Bandužiai*) apmetnēs pie Žadres (*Žadrė*) pilskalna Klaipēdas dienvidos 2006.–2008. gadā ziņoja Ieva Masulīne (*Masiulienė*). Senvietu komplekss sastāv no pilskalna, vairākām apmetnēm un senkapiem. Pilskalns datēts ar mūsu ēras 1. g.t. beigām – 2. g.t. sākumu. Savukārt lielākā daļa no atradumiem apmetnēs attiecas uz laika posmu no 1. g.t. līdz 13./14. gs. beigām. III–IV apmetnē 2008. gadā izpētītas 235 dažāda rakstura bedres. Atrastas auklas, gludās, apmestās keramikas lauskas. No senlietām atzīmējams dzelzs āmura fragments, sudraba stienīša fragments, dzintara gabaliņi, tīģeļi, dedzināti rūdas un sārņu gabaliņi. Pēc izrakumu vadītāju domām, šeit atradās sezonāla tirgus zona.

Par pētījumiem Gudeļu (*Gudeliai*) vai Lenkišķes (*Lenkišķės*) uzkalniņu kapulaukā 2002.–2008. gadā referēja Laurīns Kurīla (*Laurynas Kurila*). Viļņas rajonā izvietotais uzkalniņu kapulauks (1. g.t. vidus – 1. g.t. trešais ceturksnis) stipri cietis augstsprieguma elektrolīnijas ierīkošanas laikā. Kapulauks pētīts jau 1987.–1989. gadā. Glābšanas darbi atsākti 2002. gadā. 2002.–2006. gadā uzietas un izpētītas astoņu norakto uzkalniņu vietas. Uzkalniņiem veidoti akmeņu riņķi, apbedītie kremēti. Starp apbedījumiem viens bijis simboliskais karavīra apbedījums ar cirvi

un šķēpu. 2007. un 2009. gadā izpētītas četru uzkalniņu paliekas. Vienā apbedījumā atrasts bronzas kaklariņķis un spirālgredzeni. Uz ziemeļiem no uzkalniņiem konstatēta un pētīta jauno laiku dzīvesvieta.

Oļegs Fedejevs (*Olegas Fediejevas*) informēja par pētījumiem Svētās Dievmātes Debesbraukšanas baznīcā Traķu (*Trakai*) pilsētā (baznīca celta 1409. gadā). Zem baznīcas grīdas vairākās kārtās atsegti apbedījumi apgleznotos zārkos. Augšējie kapi attiecas uz laiku ap 1764. gadu, kad notika karš ar Krieviju. Izpētītas arī vairākas kriptas. Senākie apbedījumi tajās datēti ar 15. gadsimtu. Pavisam baznīcā atsegti 82 kapi. Izrakumi norisa arī baznīcas ārpusē, vecās kapsētas teritorijā. Šeit atsegti 372 kapi. Pieejas konstatētas tikai dažos no tiem. Vienā bērna kapā atrasta aprobece no salocītām monētām.

Par 2006.–2009. gada izrakumiem 14.–17. gs. pareizticīgo kapsētā Viļņā, Bokšo ielā 6, referēja Rītis Jonaitis (*Rytis Jonaitis*) un Irma Kaplūnaite (*Kaplūnaite*). Atsegts viens kolektīvais kaps. Osteoloģiskā materiāla analīze atspoguļo iedzīvotāju slimības, vienai sievietei konstatēti smagi galvas ievainojumi. Sieviešu kapos atrasti sudraba gredzeni, vainagu apkalumi un auskari.

Vikints Vaitkevičs (*Vykintas Vaitkevičius*) referēja par pieredzi seno ģeogrāfisko karšu izmantošanā arheoloģisko pieminekļu meklējumos. Ievietojot vecās kartes mūsdienu ĢIS (ģeogrāfiskās informācijas sistēma), ir iespēja lokalizēt dabā tajās atzīmētās senvietas – uzkalniņus, kapsētas utt. Labs avots šādiem pētījumiem ir 17.–18. gs. zviedru kartes, kurās parādās toreizējo ceļu, mežu, māju vietas. Vēl senākās kartes ir pārāk shematiskas un neprecīzas. Arheoloģisko objektu meklēšanā var izmantot arī Krievijas impērijas 18.–19. gs. kartes. Tajās dažkārt pat atzīmētas “kurgānu” – uzkalniņu kapulauku vietas. Internetā ir publicēta privāta datorizētā seno karšu kolekcija – <http://maps4u.lt>.

Konferences otrajā dienā notika ekskursija pa apkārtnē arheoloģiskajiem pieminekļiem. Tika apskatīti Kapčamiestes (*Kapčiamiestis*) paleolīta apmetne, Vainežeru (*Vainežeris*) muižas un jauno laiku nocietinājums, Rudamina pilskalns, viduslaiku baznīcas un pils vieta Luškavā.

Roberts Spīrģis

Ģ. ELIASA JELGAVAS VĒSTURES UN MĀKSLAS MUZEJA KONFERENCE JELGAVĀ

2009. gada 18. decembrī Jelgavas vēstures un mākslas muzejs rīkoja ikgadējo zinātnisko konferenci “Zemgales vēstures lappuses pārļapojo”. Konferencē tika nolasīti 14 referāti par visdažādākajām Zemgales vēstures tēmām. Ekonomiskās krīzes sekas bija jūtamas arī muzeja darbinieku iespējās izrādīt viesmīlību un skumjajā brīdinājumā par līdzekļu nepietiekamību konferences materiālu krājuma izdošanai. Taču neatkarītajā

Academia Petrina intelektuālā atmosfēra, par spīti visam, nebija zudusi un noskaņoja vēsturniekus un muzeja speciālistus veiksmīgai radoša darba dienai.

Pēc sirsniņiem muzeja direktores Gitas Grases un viņas vietnieka Ginta Putiķa ievadvārdiem sākās zinātniskie priekšlasījumi. Pirmo klātesošie noklausījās Imanta Laviņa referātu par Mežotnes vietvārda iespējamo pieminēšanu 12. gadsimta arābu ģeogrāfa Idrīsī darbos. Viņš norādīja, ka arābu ģeogrāfu sastādītas bija 72 atsevišķas kartes par dažādiem pasaules reģioniem. Kā liela daļa senās vēsturiskās ģeogrāfijas jautājumu, tā izrādījās ļoti specifiska tēma, kuras pilnīgai izpratnei nepieciešams būt profesionālam arābistam.

Guntis Gerhards un Mārtiņš Lūsēns ziņoja par izrakumu rezultātiem Jelgavas Sv. Trīsvienības baznīcas kādreizējā atrašanās vietā. Pagājušajā vasarā veiktajos izrakumos tika atsegta daļa no 17.–18. gadsimtā baznīcā veiktajiem apbedījumiem, kas ļāva gūt priekšstatu par šī perioda bērnu paradumiem un turīgāko Jelgavas iedzīvotāju aprindu ikdienu un veselības stāvokli. Izrakumu rezultāti deva pierādījumus gan par salīdzinoši augsto medicīnas pakalpojumu kvalitāti 18. gadsimta Jelgavā, gan arī mūsdienās grūti iedomājamo bērnu mirstību un kaulu lūzumu traumatisma, tuberkulozes un cingas izplatību.

Ernests Vasiļausks no Lietuvas regulāri uzstājās Jelgavas konferencēs, un šoreiz viņa referāts bija veltīts izrakumiem Jonišķu vecpilsētā (16.–18. gs.). Šķietami nepretenciozā atskaite par izrakumiem provinces mazpilsētā Jonišķos, kur mazāk par visu var cerēt uz sensācijām, izrādījās neparasti fascinējoša, atklājot dažus Lietuvas seno iedzīvotāju ikdienas aspektus, kam parasti uzmanību nepievērš. Krišs Kapenieks runāja par saikni starp Zemgales un Kuršu kāpu reģioniem viduslaikos, atrodot jaunas un negaidītas kopsakarības. Līgas Irbes pētījums par Zemgales reģiona ietekmi uz jauniešu noziedzību Rīgā 19. gadsimta 70.–90. gados likās šķietami daudzsološs, taču cerības neattaisnoja. Ieguldot lielu darbu un izmantojot plašu avotu materiālu, viņa tā arī nespēja norādīt uz kopsakarībām, kas attaisnotu tēmas izvēli, tā vietā dodot priekšroku neizteiksmīgam konkrētu kriminālsituāciju apskatam.

Vēsturniece Inese Stikute stāstīja par vācu Pirmā pasaules kara okupāciju Jelgavā, it īpaši tās administratīvi birokrātisko pusi. Jelgavai un Zemgalei kopumā tas bija saimnieciskā un sociālā posta laiks, jo, atrodoties uz ekonomiskā kolapsa robežas, Vācija izmantoja Zemgali kā izejvielu un kara laupījuma avotu, nodarot reģionam nelabojamu postu. Juris Ciganovs atgādināja klausītājiem par pirms 90 gadiem notikušo Bermonta avantūru, tās izcelsmi, sekām un Zemgali kā militāri politisko telpu, kur minētie notikumi risinājās. Viņš īpaši skarbi kritizēja Latvijas masu kultūrā ne tik sen radītās leģendas par šo laiku un to negatīvo ietekmi uz traģisko notikumu pareizu izpratni. Tika analizēta P. Bermonta biogrāfija, kā arī bermontiešu karaspēka vājā vadības koordinācija, kas neļāva tam 1919. gadā ieņemt visu Rīgu.

Ginta Brūmane runāja par politiskā plakāta tradīciju starpkaru Latvijā, tā dizainu, vietējām īpatnībām un lomu politiskajā dzīvē. Tika

atgādināts par tādu jau aizmirstu vai par literāru izdomu uzskatītu starptaru perioda tradīciju kā priekšvēlēšanu kari starp plakātu izlīmētājiem, cenšoties aizņemt izdevīgākās un pārskatāmākās vietas. Kā izrādījās, Jelgava šai jomā bija ne mazāk kareivīga kā Rīga. Aldis Barševskis stāstīja par to, kā Latvijas prese apskatīja vai, pareizāk sakot, izvairījās apskatīt baltvācu izceļošanu 1939. gada rudenī. Jelgavai, kur vācu minoritāte bija iespaidīgi pārstāvēta, tas nozīmēja nopietnu sociālu un kulturālu traģēdiju, lai arī drīz pienākušā kara un okupācijas dēļ sekas tā arī netika līdz galam apjaustas. Jelgava no izceļošanas neieguva neko un, lai ko arī rakstītu Ulmaņa prese, ļoti daudz zaudēja.

Par Zemgales iedzīvotāju ikdienas dzīves īpatnībām Otrā pasaules kara laikā referēja Edvīns Evarts, minot atsevišķus aspektus, kā Zemgales aktīvo kultūras dzīvi kara laikā un higiēnas prasību ievērošanas grūtības ikdienā. Iesākto tematiku ar dzīvu stāstījumu un interesantu skatījumu turpināja Juris Pavlovičs, kurš vairāk pievērsās pārtikas racionēšanas sekām Jelgavas iedzīvotāju ikdienas dzīvē, salīdzinot to ar situāciju tā laika Eiropā.

Sievietes lomu militārajā dienestā Zemessardzē 1991.–1999. gadā, balstoties uz atsevišķu Zemgales novada vienību piemēru, aplūkoja I. Pinte. Viņa uzsvēra sieviešu dažādo motivāciju un ieņemamos amatus, iestājoties Zemessardzē. Izmantojot bagātīgu fotogrāfiju materiālu, par Jelgavas Ģ. Eliasa vēstures un mākslas muzeja sadarbību ar Jelgavas Ā. Alunāna muzeju referēja M. Matise. Beidzamā šajā konferencē uzstājās T. Putna ar stāstījumu par muzejpedagoģiskās programmas “Pašvaldību vēlēšanas 20. gs. sākumā” teatralizāciju interaktīvajās nodarbībās, parādot gan jauniešu, gan pieaugušo interesi par dažādām vēlēšanu niansēm.

Pasākuma noslēgumā aktīvas sarunas un diskusijas risinājās jau aiz konferences zāles durvīm. Kā vienmēr, var tikai priecāties par iespēju apmeklēt Jelgavas muzeju un tikties ar tā darbiniekiem un konferences viesiem. Atliek vien, kā to dara angļi, novēlēt, lai šī diena atkārtos vēl daudzas reizes. Cerēsim uz to.

Edvīns Evarts, Juris Pavlovičs

VĀCU VIDUSLAIKU PIĻU APVIENĪBAS ZINĀTNISKĀS PADOMES SANĀKSME MARKSBURGĀ

Vācu viduslaiku piļu apvienība (*Deutsche Burgenvereinigung*) ir vecākā starpreģionālā pieminekļu aizsardzības iniciatīva Vācijā. 1899. gadā to izveidoja arhitekts – restaurators un viduslaiku piļu pētnieks Bodo Ebharts (*Ebhardt*), lai turpmāk novērstu piļu un citu aizsargceltņu, kā arī vēsturisku dzīvojamo ēku iznīcināšanu un nepareizi izprastu restaurēšanu. Jau nākamajā gadā pēc dibināšanas apvienība par simbolisku summu nopirka Marksburgas pili Reinas krastā pie Braubahas pilsētiņas, lai tur izveidotu savu sanāksmju vietu un specializētu nozares bibliotēku.

Lai popularizētu pētījumus par viduslaiku pilīm, 1899. gadā apvienība sāka izdot mēnešrakstu “*Der Burgwart*”, kas ar šo nosaukumu iznāca līdz 1959. gadam. Pēc tam tas tika pārveidots par žurnālu “*Burgen und Schlösser*”, kas kopš 2000. gada iznāk četras reizes gadā un kuru izdod Vācu viduslaiku piļu apvienības paspārnē izveidotais Eiropas piļu institūts (*Europäisches Burgeninstitut*).

Lai realizētu Vācu viduslaiku piļu apvienības mērķus saglabāt, pētīt un zinātniski pareizi restaurēt senos arhitektūras pieminekļus, ir izveidota tās Zinātniskā padome. Tajā ievēlēti apmēram 30 profesionāli piļu pētnieki – lielākoties vācieši, bet arī pārstāvji no kaimiņzemēm – Austrijas, Šveices, Ungārijas, Čehijas, Dānijas un Polijas. Zinātniskā padome regulāri organizē starptautiskas zinātniskas konferences par noteiktām tēmām un sagatavo rakstu krājumus, bet katru otro gadu Marksburgā notiek kolokvijs, kurā apspriež aktuālos jautājumus un noklausās jauno piļu pētnieku – maģistru un doktorantu referātus t.s. Jauniešu forumā (*Junges Forum*).

Vācu viduslaiku piļu apvienības Zinātniskās padomes kārtējā sanāksme Marksburgā notika 2010. gada 29.–31. janvārī. Tā kā jau vairākus gadus Zinātniskās padomes sastāvs tiek paplašināts, ievēlot tajā Vācijas tuvāko kaimiņvalstu piļu pētniekus, tad arī šoreiz sanāksmē bija lūgti piedalīties Vācu viduslaiku piļu apvienības izraudzīti divi padomes locekļu kandidāti. Katram no viņiem bija jānolasa pusstundu garš referāts par savu pētījumu tēmu. Viens no kandidātiem bija Vidussaksijā Leisnigā strādājošais restaurators Tomass Šmits (*Schmidt*), kas stāstīja par savu darbu arhitektūras pieminekļu restaurēšanā, sevišķi pievērsoties sienu gleznojumu atjaunošanai.

Otra kandidāte bija šīs informācijas autore Ieva Ose no Latvijas, kas savā referātā deva ieskatu Latvijas viduslaiku piļu izpētes vēsturē. Jāatgādina, ka Vācu viduslaiku piļu apvienība jau drīz pēc nodibināšanas uzsāka sadarbību ar tolaik Rīgā dzīvojušo piļu pētnieku Karlu fon Lēvisu of Menāru. Viņš jau 1901. gadā mēnešrakstā “*Der Burgwart*” publicēja rakstu par Livonijas piļu izpēti 19. gadsimtā, bet vēlāk līdz pat 1919. gadam vairākkārt rakstīja par mūsu pilīm un pilsdrupām. Kā pēc I. Oses referāta noklausīšanās izteicās vairāki Zinātniskās padomes locekļi, ilgstošā Latvijas okupācija un atšķirtība no vācu piļu pētniekiem diemžēl sekmējusi šī fakta piemiršanu, kā arī kavējusi savstarpēju kontaktu attīstību. Tāpēc ar lielu interesi tika uzņemta informācija gan par Latvijas viduslaiku piļu saglabāšanas grūtībām pēc Otrā pasaules kara, gan sasniegumiem plašajos izpētes darbos 20. gs. 60.–80. gados, gan pilīm veltītu publikāciju skaita pieaugumu pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas. Pēc referātu nolasišanas abi kandidāti tika ievēlēti par Vācu viduslaiku piļu apvienības Zinātniskās padomes locekļiem.

Zinātniskās padomes sanāksmes lielāko daļu aizņēma Jauniešu foruma referāti. Septiņi jaunie piļu pētnieki – vēstures, arheoloģijas, mākslas vēstures vai restaurācijas specialitātes maģistri vai doktoranti no Vācijas, Austrijas, Ungārijas un Čehijas ziņoja par sava zinātniskā darba pirmajiem nopietnajiem rezultātiem. Tā, piemēram, Miklošs Racs

(*Racz*) no Budapeštas apkopojis būvvestures materiālus, veicis celtnu dokumentāciju un devis restaurācijas priekšlikumus Česnekas (*Csesznek*) pilsdrupu tālākai izmantošanai, Austrijas vēsturniece Klaudija Fellere (*Feller*) no Grācas bija apkopojusi arhīvos atrodamās ziņas par Tiroles augstmaņu izdevumiem piļu celtniecībā, čehu mākslas vēsturnieks Františeks Zāruba (*Záruba*) referēja par Kutna Horas pils arhitektūras izpētē iegūtajiem rezultātiem, Andreass Hummels (*Hummel*) deva Mellingenas pili pie Veimāras notikušo arheoloģisko materiālu izvērtējumu utt.

Vēl vienu referātu kopu – 10 dažāda garuma ziņojumus veidoja Zinātniskās padomes locekļi īsi priekšlasījumi par interesantākajiem pēdējo gadu pētījumiem un jaunajiem atklājumiem. Tā Tomass Kītreibers (*Kühreiber*) sniedza informāciju par projektu, kas saistīts ar 11.–14. gs. piļu pārvaldes izpēti, Kristofers Hermans (*Herrmann*) ziņoja par vāciešu un poļu kopīgi izveidoto fondu Ziemeļpolijas piļu restaurācijas veicināšanai, Tomass Bīterli-Valdfogels (*Bitterli-Waldvogel*) iepazīstināja ar Francijā veiktu eksperimentālu Gedelonas (*Guédelon*) viduslaiku pils būvēšanu, lai labāk izprastu toreizējos celtniecības paņēmienus, prof. Rolands Mellers (*Möller*) ziņoja par neparastas formas dakstiņu atradumiem un no tiem veidota jumta seguma restaurācijas iespējām, Tomass Morics (*Moritz*) referēja par keramikas atradumu arheometrisko pētījumu rezultātiem, Hanss Vilhelms Heine iepazīstināja ar Lejassaksijā veiktiem pilsvietu reljefa moderniem uzņēmumiem, Pēters Etels (*Ettel*) un Lūkass Verters (*Werther*) stāstīja par Bavārijā 10. gs. bijušām ungāru pilīm, bet Zinātniskās padomes priekšsēdis – arheologs un būvpētnieks Joahims Ceīne (*Zeune*) sniedza pirmo informāciju par Runkelas pils bergfrīda izpēti, kuras rezultātā izstrādāts detalizēts būvperiodu datējums. Ar dalītām jūtām sanāksmes dalībnieki uzņēma arhitektūras profesores un pašreizējās Ņelnes Doma būvmeistares Barbaras Šokas-Vernereres (*Schock-Werner*) stāstījumu par viduslaiku katedrāles pamatu caurlauzumu, lai izveidotu jaunu ieeju tūristiem.

Tā kā Jauniešu foruma referenti Marksburgā bija pirmo reizi un arī daļa Zinātniskās padomes locekļu vairākus gadus pili nebija apmeklējuši, tad sanāksmes dalībnieki ar interesi klausījās kastelāna Gerharda Vāgnera (*Wagner*) vadīto ekskursiju. Viņš iepazīstināja ar pils būvvesturi 13.–15. gs., tās īpašniekiem līdz 19. gs., kā arī celtnu kompleksa atjaunošanu Bodo Ebharta vadībā laikā no 1900. līdz 1934. gadam, kad Marksburga restaurēta un iekārtota tādā izskatā, kāda tā varētu būt bijusi ap 1500. gadu. Tagad šī pils ir ne tikai Vācu viduslaiku piļu apvienības mājvieta, bet arī iecienīts tūrisma objekts – vienīgā nekad nesagrautā augstienes pils Vidusreinas apgabalā, kurā ir atjaunoti interjeri, bet nekad nav veikta romantisma laikā izplatītā pseidovēsturisku daļu būvēšana.

Vācu viduslaiku piļu apvienība ir atvērta sabiedriskā labuma organizācija, kurā var iestāties katrs interesents, kas maksā biedra naudu. Par apvienības rīkotajiem pasākumiem var uzzināt tās mājaslapā www.deutsche-burgen.org.

KONFERENCE “IKŠĶILEI – 825”

2010. gada 6. martā Ikšķilē notika konference, kas ievadīja pilsētas 825 gadu jubilejai veltītu pasākumu virkni. Konference tika sarīkota, sadarbojoties Ikšķiles novada domei, Ikšķiles kultūras biedrībai “Zaļās salas”, LU Latvijas vēstures institūtam un Latvijas Evaņģēliski luteriskai baznīcai. Ņemot vērā Ikšķiles vietu Latvijas vēsturē, konferences pamattēmas bija Ikšķiles vēsture 12.–13. gadsimta kontekstā un Latvijas kristianizācijas jautājumi.

Guntis Zemītis (LU Latvijas vēstures institūts) referātā “Ikšķiles vieta un loma Baltijas 12.–13. gadsimta notikumu kontekstā. Problēmas un risinājumi” raksturoja Daugavas lībiešu kultūras iezīmes un sniedza Ikšķiles arheoloģiskās izpētes apskatu. Referents pievērsās jautājumam par Daugavas lejteces apgabalu kā dažādu etnosu (baltu, Baltijas jūras somu u.c.) un kultūru saskarsmes zonu, kur 12. gadsimta beigās konfrontēja ne vien t.s. pagānisms un kristietība, bet arī divi kristietības virzieni – Romas katoļu un grieķu katoļu ticība.

Andris Šnē (LU Vēstures un filozofijas fakultāte) referātā “Divas ticības, divas kultūras, divas identitātes: kristietība un pagānisms Livonijā 12. un 13. gadsimtā” aplūkoja jautājumu par Baltijas tautu varbūtējo saskarsmi ar kristietību jau kopš 10. gadsimta, tomēr atzina, ka nav drošu liecību par kristietības izplatīšanos vietējā sabiedrībā līdz 13. gadsimtam; šajā ziņā kā ne visai rezultatīvu referents novērtēja arī Meinarda darbības laiku. Krusta karu laikmetā, kurā primāri bija ne tik daudz reliģiski, cik militāri, politiski un tirdznieciski mērķi, Livonija iekļāvās Rietumeiropas kultūras telpā, taču lielā mērā saglabājās vietējo sabiedrību sociālā un kultūras nošķirtība.

Kaspars Kļaviņš (Daugavpils Universitāte) referātā “Ikšķile Livonijas, Rietumeiropas, Tuvo Austrumu un Bizantijas kontekstā” acināja ar lielāku pašpārlicinātību raudzīties pagātnē (“nevis – mēs un Eiropa, bet – mēs Eiropā”) un izvērtēt 12.–13. gadsimta notikumus un parādības plašākā skatījumā. Viņš norādīja, ka 13. gadsimta krusta kari Baltijā Eiropas vēstures kontekstā nebija unikāla parādība, tajā pašā laikā kā īpašs notikums būtu vērtējama mūra pils celtniecība Ikšķilē, jo daudzviet citur Eiropā tolaik dominēja koka nocietinājumi. Jaunas atziņas par Latvijas senvēsturi Eiropas vai vēl plašākā kontekstā varētu sniegt, piemēram, rūpīgākas arābu avotu studijas, kā arī jauna dažu arheoloģisko atradumu izvērtēšana.

Guntis Kalme (Lutera akadēmija; “Sv. Meinards – laikmets un misija. Mācība baznīcai un sabiedrībai”) apcerēja pirmā Ikšķiles bīskapa Meinarda darbību, raksturojot viņu kā miermīlīgas misijas simbolu pretstatā nākamā bīskapa Bertolda agresīvajai un bīskapa Alberta agresīvu un diplomātiju apvienošajai darbībai. Referents aplūkoja krusta karu fenomenu 12.–13. gadsimta politiskās dzīves kontekstā (“visu karš pret visiem”), kā arī Augustīna mācības ietekmēto kristīgās baznīcas viedokli par varas lietošanu. Krusta karu laikmetu raksturojis tas, ka kristīgā

misija varēja īstenoties tikai komplektā ar pārējiem tālaika kristīgās civilizācijas komponentiem, to skaitā politisko varu.

Indulis Paičs (Lutera akadēmija) referātā “Ar gara uguni un vārda zobenu: Latvijas kristianizācijas teoloģiskie un antropoloģiskie aspekti” aplūkoja svētā kara idejas attīstību vēsturiskā griezumā – no Dieva soda instrumenta, ar ko tiek iznīcinātas valstis un varas, līdz krusta kariem ticības izplatīšanai. Referents uzsvēra, ka ideja, ka ar krusta karu iespējams kādu pievērst patiesajai ticībai, kristīgajai baznīcai tomēr ir sveša, un, analizējot krusta karu fenomenu no antropologa Renē Žirāra teorijas (ikviena sabiedrība savu identitāti un vienotību meklē cīņā pret kādu skaidri definētu ienaidnieku) viedokļa, aicināja novilkt robežu starp 13. gadsimta militārajām kampaņām Latvijas teritorijā un kristianizāciju.

Andris Priede (LU Teoloģijas fakultāte; “Livonijas bīskapijas teritoriālā izaugsme no Ikšķiles (Ibiešu ciemiem) līdz Baltijas apmēriem”) analizēja bīskapa Meinarda darbību Baltijas jūras reģiona politiskās situācijas un kristietības izplatīšanas centrienu kontekstā. Referents daudz vērības veltīja praktiskiem jautājumiem: kas pēc tālaika priekšrakstiem drīkstēja darboties par sludinātāju, kā tika risinātas problēmas, kas varēja rasties dažādo mūku ordeņu atšķirīgā apģērba un pārtikas dēļ, u.c. Pēc viņa domām, politiskā situācija, kas izveidojās Livonijā un kam pamatu lika Meinarda darbība, sekmēja vietējo tautu konsolidāciju un novērsa asimilāciju, kādu piedzīvoja, piemēram, vairākas rietumslāvu tautas.

Muntis Auns (LU Latvijas vēstures institūts) informēja par Ikšķiles novada bibliogrāfiskā rādītāja sastādīšanas darbu. Rādītājs iecerēts kā publiski pieejama elektroniska datubāze, kas atvieglotu informācijas atrašanu par novada kultūrvidi, vēsturi, sabiedrisko dzīvi, kā arī personībām, kas dzīvojušas un darbojušās Ikšķiles novadā.

Gan konferences referātos, gan sekojošajās diskusijās vairākos jautājumos izpaudās atšķirīgs, tomēr abpusēji rosinošs akadēmisko vēsturnieku un teologu skatījums. Referātus paredzēts publicēt rakstu krājumā.

Muntis Auns

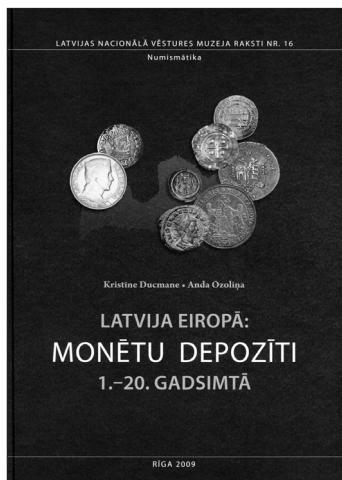
RECENZIJAS

Ducmane K., Ozoliņa A. Latvija Eiropā: Monētu depoziiti 1.–20. gadsimtā. – Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2009. – 223 lpp: il. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti. Nr. 16)

Publikāciju sērijā “Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti” 2009. gadā iznāca kārtējais – 16. sējums – Kristīnes Ducmanes un Andas Ozoliņas kopdarbs “Latvija Eiropā: Monētu depoziiti 1.–20. gadsimtā”. Grāmatas iznākšana ir svarīgs notikums vēstures pētniekiem, jo Latvijas numismātikas zinātne nonākusi pie svarīga attīstības posma – apkopojosa darba par visiem depoziiti atradumiem – topogrāfijas publikācijas.

Darbs sastāv no priekšvārda, avotu un historiogrāfijas apskata, pārskata par Latvijas teritorijā atrastajiem depoziitiem, numismātikas terminu vārdnīcas un monētu atradumu topogrāfijas. Priekšvārds, avotu un historiogrāfijas apskats, kā arī pārskats par monētu depoziitiem sniegts arī angļu valodā, kas padara grāmatu pieejamu plašam zinātnieku lokam arī ārzemēs. Pārskatā par depoziitiem sniegts īss attiecīgo vēsturisko periodu ekonomikas un monētniecības raksturojums. Atsevišķi aplūkota svešzemju monētu apgrozība Latvijas teritorijā. Populārāko numismātikas terminu vārdnīca, kas palīdz orientēties monētu nomenālos, ievietota nevis beigās, kā parasti tādos izdevumos, bet sākumā, pirms topogrāfijas, kas padara to ļoti ērtu lietošanai.

Grāmatas svarīgākā daļa ir atradumu topogrāfija – sistematizētu un aprakstītu monētu depoziiti uzskaitē pēc vēsturiskā, hronoloģiskā un ģeogrāfiskā principa. Topogrāfija, kartogrāfija un statistika ir mūsdienu numismātikas galvenās pētniecības metodes. Tādā veidā ar numismātikas palīdzību tiek iegūta informācija par sabiedrības ekonomisko attīstību, vēsturiskajiem notikumiem, starptautiskajiem sakariem, finanšu politiku, reformām u.c.

K. Ducmane un A. Ozoliņa, analizējot depoziņu sastāvu, izdala dažādus naudas apgrozības periodus, kas ir nozīmīgi numismātikas vēsturē. Izdalīti šādi periodi: Romas impērijas monētu depoziņi (1.–4. gs.); dirhēmu, jaukto (Austrumu un Rietumeiropas monētas) un Rietumeiropas monētu depoziņi (9.–13. gs.); Livonijas konfederācijas (13. gs. – Livonijas kara sākums) un Livonijas kara laika (1558–1583) depoziņi ar pēc mārkas sistēmas kaltajām monētām; Žečpospolitas kundzības laikā noguldītie depoziņi (pēc Rīgas kapitulācijas 1581–1621); Zviedrijas kundzības laikā noguldītie depoziņi (1621–1721); Krievijas impērijas laikā (1721–1918) noguldītie depoziņi; pēc Pirmā pasaules kara noguldītie depoziņi (1918 – mūsdienas). Aprakstīti 386 depoziņi, no tiem lielākā daļa glabājas Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā – 172 depoziņi ar 78 000 monētām. Savākta informācija par visiem depoziņiem, kas glabājas Latvijas novadu muzejos. Strādāts Cēsis, Valmierā (Valmieras muzeja šifrs ir VNM, nevis VNMM!), Kuldīgā, Jelgavā un citur. Par depoziņiem, kas glabājas ārvalstu muzejos, daudz informācijas iegūts, K. Ducmanei strādājot Krievijā Sanktpēterburgas vēstures arhīvos un Ermitāžas numismātikas nodaļā.

Autores veikušas lielu darbu, pārbaudot visas depoziņu monētas un daļu nosakot no jauna. Grāmatā ir septiņas krāsainas atradumu kartoshēmas attiecīgi katrai topogrāfijas daļai. Tas palīdz noteikt svarīgākos tirdzniecības ceļus, iezīmēt monētu maršrutus, apgrozības rajonus. Izdevums ir bagātīgi ilustrēts ar depoziņu un atsevišķu monētu attēliem, plāniem un citiem zīmējumiem.

Visi depoziņi aprakstīti pēc šādas shēmas: atrašanās vietas adrese (apriņķis, pagasts utt.), atraduma vieta, atrašanās apstākļi, atradēja vārds, noguldīšanas veids, depoziņa sastāva apraksts, datējums, depoziņa liktenis un literatūra. Depoziņu datējums, kā pieņemts, dots pēc jaunākās monētas. Tomēr lielākai daļai depoziņu diemžēl nav uzrādīta vecākā monēta, kas parasti ļauj noteikt depoziņa raksturu, atšķirt ilgākā un īsākā laika posmā sakrātos noguldījumus. Tāpat vietām nav norādīta depoziņa jaunākā monēta, bet sniegts tikai vispārējais datējums. Problemātiska šķiet Lībiešu upurālu monētu atradumu pieskaitīšana pie depoziņiem. Autores izdala trīs hronoloģiskos monētu ziedošanas periodus, pieskaitot tos pie attiecīgā perioda depoziņiem (Nr. 148, 272 un 354). Lībiešu upurālās atrastās monētu kopums nav noguldīts vienlaikus, tās ir dažādos periodos pa vienai ziedotas monētas, un uzskatīt kompleksu par trim depoziņiem nebūtu pareizi. Ja uzskatīsim par depoziņiem visus atrastos daudzskaitlīgos monētu kompleksus, tad pie depoziņiem būtu jāpieskaita arī arheoloģiskajos pieminekļos, piemēram, Daugmalē, Talsu pilskalnā, Salaspils Laukskolas, Mārtiņsalas, Dobeles senkapos un citur atrastos monētu kompleksus.

Nevar piekrist nodaļas “Dirhēmu, jaukto (Austrumu un Rietumeiropas monētas) un Rietumeiropas monētu depoziņi (9.–13. gs.)” hronoloģiskajiem rāmjiem. Tā saucamais vikingu monētu periods Latvijā beidzās 11. gadsimtā. 12. gadsimts pie mums ir bezmonētu periods, kad apgrozībā, kā to parādīja arheoloģiskajos pieminekļos atrastās monētas, turpina

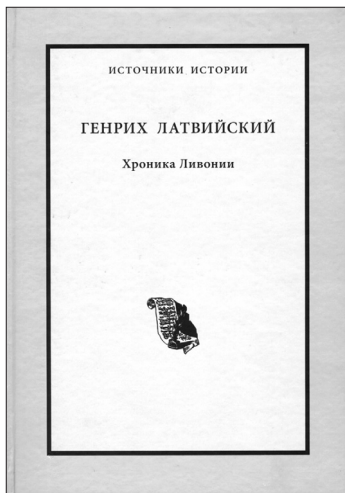
vēl piedalīties iepriekšējā perioda monētas. Neliela skaitā atrastās 12. gs. monētas liecina, ka gadsimta pirmajā pusē vēl pastāv vecie tirdzniecības ceļi, bet gadsimta pēdējā ceturksnī apgrozībā līdztekus Ķelnes denāriem parādās Vestfālenes pilsētu monētas. Pie "vikingu monētu perioda" autorēs iedala arī 12./13. gs. Jaunjelgavas norvēģu (?) pusbrakteātu depozītu, kam ir problemātisks datējums un sastāvs. Depozīts, ja tā datējums ir 12./13.gs., noteikti būtu pieskaitāms pie nākamā hronoloģiskā posma. Lasot šo nodaļu, rodas pārdomas arī par grāmatas nosaukumu – "Latvija Eiropā: Monētu depozīti 1.–20. gadsimtā". Protams, Latvijas monētniecības vēsture ir neatņemama Eiropas vēstures daļa, tomēr agrākajos vēstures posmos tā, tāpat ka visa Ziemeļeiropa un Austrumeiropa, cieši saistīta arī ar Austrumiem, par ko liecina dirhēmu depozīti. Latvijas monētu vēsture ir pasaules monētniecības vēstures sastāvdaļa.

Topogrāfijas trešās daļas – "Livonijas konfederācijas depozīti" pamatā ir K. Ducmanes 1992. gadā nostrificētās vēstures doktora disertācijas "Numismātikas pieminekļi kā Latvijas 13. gs. – 16. gs. pirmās puses ekonomiskās vēstures avots" monētu atradumu topogrāfija, kas papildināta ar jaunākajiem atradumiem. Tā ir viena no grāmatas vērtīgākajām nodaļām, profesionāli apstrādātu Livonijas perioda depozītu publikācija jau sen bija gaidīta. Ar nodaļu "Žečpospolitas kundzības laikā noguldītie depozīti" autorēm izdevies aizpildīt robu Latvijas vēstures historiogrāfijā, jo pētījumu par šī laika monētniecības attīstību trūka. Negaidīti daudz svarīgas informācijas sniedz arī pēdējā topogrāfijas daļa par 20. gs. noguldītiem depozītiem.

Grāmata izraisījusi interesi ne tikai numismātu un kolekcionāru aprindās, bet arī mūsdienu vēstures izpētei postošas sērgas izplatītāju – mantraču vidū. Diemžēl pēdējā laikā arheologu un numismātu zinātniskās publikācijas izmanto neciliem mērķiem. Tomēr tādas negācijas nevar aizkavēt zinātnes attīstību. Jāatzīmē, ka šim pētījumam ir liela izglītojoša nozīme: parādīta depozīta kā monētu kompleksa īpaša loma numismātikas pētījumos. Kā atzīmē pašas autorēs, "depozīti ar zinātniskām metodēm rūpīgi apstrādāti, sistematizēti un apkopoti, [...] kļūst par sevišķi drošu vēstures pētniecības lietisko avotu".

Lai sagatavotu šo unikālo Latvijas vēstures metālā rakstīto hroniku, bija vajadzīgas dziļas un daudzpusīgas zināšanas, pedantisks un skrupulozs darbs, kā arī milzīga darba pieredze. Latvijas vēstures historiogrāfijā pirmoreiz radīts jauns vēstures avots – monētu atradumu topogrāfija, kas ataino vietējo un ārvalstu monētu izmantošanu un īpatnības naudas apgrozībā Latvijā. Tā ir īpaša datu bāze pētniekiem, kas pievērsušies ekonomikas attīstības un tirdzniecības problēmām. Tas ir liels Kristīnes Ducmanes un Andas Ozoliņas nopelns, ka mums priekšā ir nopietns, rūpīgi sagatavots avots tālākiem pētījumiem.

Tatjana Berga

Генрих Латвийский. Хроника Ливонии / Подготовлено к изданию А. И. Цепковым. – Рязань: Александрия, 2009. – 384 с. (Latvijas Indriķis. Livonijas hronika / Izdošanai sagatavojis А. Сепковс)

Indriķa hronika (IH), kura divsimt piecdesmit gadu laikā tulkota astoņās valodās un izdota vairāk nekā trīsdesmit reizi, kārtējo reizi apliecina savu vispopulārākā Latvijas senākās vēstures avota statusu. Šoreiz par IH iznākšanu Krievijā sērijā “Vēstures avoti” (Источники истории) gādājis vēsturnieks Aleksandrs Сепковс no Rjazana.

Krievijas ZA akadēmiķis D. Ļihačovs kādā atsauksmē А. Сепкову ir raksturojis kā pašai ziedīgu darbinieku, kurš izdevis par saviem līdzekļiem agrāk publicētās krievu un ārzemju hronikas.

Pirmie IH izdevēji bija vācu zinātnieki (J. D. Grubers, A. Hansens, E. Pabsts, V. Arnsts), kuri ar savām publikācijām par hronikas norakstiem un tās latīņu teksta studijām ierosināja tulkošanu citās valodās. IH krievu valodā pilnā apjomā izdota trīs reizes. Vēsturnieks J. Češihins-Vetrinskis (1824–1888) IH publicēja 1876. gadā (Генриха Латышского Ливонская хроника // Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края. – Рига, 1876. – С. 65–285), izmantodams E. Pabsta vācu tulkojumu (1867). Šis IH izdevums krievu valodā pašlaik ir atzīts par neapmierinošu, jo bez vācu tulkojumā sastopamām kļūdām klāt nāca arī paša J. Češihina pieļautās neprecizitātes. No V. Arnta 1874. gadā publicētā latīņu teksta, kas tika papildināts ar vācbaltu vēsturnieka L. Arbuzova, jun. (1882–1951) tekstoloģiskiem pētījumiem, IH krieviski pārtulkoja filologs S. Aņņinskis (1891–1943), kurš hroniku 1938. gadā sagatavoja izdošanai sērijā “Известия иностранцев о народах СССР” – kopā ar latīņu tekstu un komentāriem (Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. Введение, перевод и комментарии С. А. Аннинского. Предисловие В. А. Быстрянского. – Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1938. – 608 с.).

IH fragmenti, kuru aprakstos skarti notikumi Krievzemē, sastopami vairākos vēstures avotu izdevumos. No avotu publicēšanas viedokļa ar pašreizējam zinātnes līmenim atbilstošiem komentāriem IH fragmenti ievietoti V. Matuzovas un J. Nazarovas kopdarbā (Матузова В. И., Назарова Е. Л. Крестоносцы и Русь. Конец XII в. – 1270 г. Тексты, перевод, комментарии. – Москва, 2002). Latīņu teksts ir sagatavots pēc L. Arbuzova un А. Bauera publikācijas (*Heinrici Chronicon Livoniae //*

Scriptores rerum Germanicorum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi. – Hannoverae, 1955), bet tulkojumam ar dažiem precizējumiem izmantots A. Aņņinska darbs. IH teksts un tulkojums šajā izdevumā aizņem 134 lpp., komentāri – 62 lpp.

A. Cepkovs savā izdevumā par pamatu izvēlējis S. Aņņinska publicētās IH 2. izdevumu krievu valodā ar saīsinātu ievadu, bez latīņu teksta, ar mazāk atsaucēm un īsākiem komentāriem (Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. Введение, перевод и комментарии С. А. Аннинского. Предисловие В. А. Быстрянского. 2-е издание. – Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1938. – 352 с.). Šo izdevumu viņš papildina ar savu priekšvārdu lasītājiem, Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastes karti, kas aptuveni rāda politisko un etnisko situāciju 13. gadsimtā. Publikācijas titullapā izdevējs ievietojis pāris citātu tulkojumā krievu valodā no Helmolda (~1120–1177) darba *Chronica Slavorum*, kur stāstīts par hronista grūtībām, aprakstot senus notikumus. Krusta karu raksturošanai A. Cepkovs divās ar hronikas tekstu nesaistītās vietās (XVI un 57. lpp.) citē šādu karu iedvesmotāju – pāvesta (1088–1099) Urbana II un franču teologa Bernāra no Klervo (*Bernard de Clairvaux*, 1090–1153) dedzīgos aicinājumus uz cīņu pret neticīgajiem.

Priekšvārdā A. Cepkovs īsi raksta par baltu un Baltijas somu tautu (kurši nepareizi pieskaitīti somugriem!) pakļaušanu 13. gs. pirmajos gadu desmitos. Stāstījumu viņš izvērš, aprakstot Vācu ordeņa cīņu ar senprūšiem. Balstoties uz medievistu darbiem par bruņinieku ordeņiem, A. Cepkovs lielu uzmanību veltījis Prūsijas iekarošanas attēlošanai, kas IH hronikā nav aprakstīta. Tāpat pavisam nevajadzīgs ir Vācu ordeņa un Polijas kņazu 13. gs. attiecību apskats. Turklāt šie notikumi atreferēti pēc poļu hronista garīdznieka Jana Dlugoša (1415–1480) annālēm, kuras par laiku līdz 15. gs. kompilētas no dažādiem nevienādīgiem avotiem (*Lexikon des Mittelalters.* – München, 2002. – Bd. III. – S. 1140). Pievēršanās Vācu ordeņa valsts likteņiem 13.–14. gs. IH izdevējam likās interesanta, jādāmā, tai ziņā, ka Otrā pasaules kara rezultātā Vācu ordeņa iekarotās senprūšu zemes tika sadalītas starp Krieviju un Poliju. Šķiet, šajā aspektā rakstīts izdevēja priekšvārds, lai ar tā starpniecību vairāk ieinteresētu IH krievu izdevuma lasītājus.

Jāatzīmē, ka tieši izdevēju priekšvārdos arī agrāk bija aktualizēta IH kā vēstures avota publicēšanas vajadzība. Jau pirmajā IH publikācijā izdevējs vācu izcelsmes vēsturnieks Hannoveres bibliotekārs Johans Daniēls Grūbers (1688–1748), uzrunājot ietekmīgo Anglijas karali Džordžu II (1683–1760), skaidri izteica savu attieksmi pret hronikā tēlotiem Baltijas iedzīvotājiem (*Origines Livoniae sacrae et civilis seu Chronicon Livonicum vetus.* – *Francofurti et Lipsiae*, 1740). Viņš rakstīja, ka vācu tirgotāji un misionāri 13. gs. sastapuši nekulturālu un barbarisku tautu, kas dzīvojuši bez Dieva, likuma un karaļa (*populum barbarum et incultum, sine Deo, sine Lege, sine Rege*) un kurai vācieši atnesuši kultūru. Nākamajos IH vācu izdevumos autori ir atturējušies no šādiem nepamatotiem apgalvojumiem, bet vairāk ir risinājuši jautājumus, kas saistās ar hronikas autora personību un etnisko piederību, hronikas saikni ar citiem vēstures avotiem un

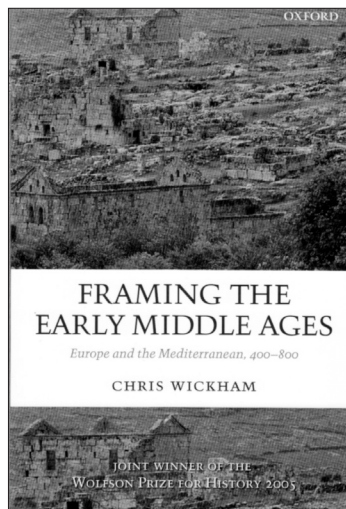
tās sniegto ziņu ticamību. Līdz ar IH vecāko rokrakstu tālāko izpēti un vēstures zinātnes attīstību atkrita agrākie aizspriedumi par vietējo tautu sabiedrības zemo kultūras līmeni.

A. Cepkova sagatavotajā IH izdevumā ir ievietots V. Bistraņska 1937.–1938. gadā sacerētais politiska rakstura priekšvārds, kurā pirmais teikums sākas ar PSRS komunistiskās/boļševiku partijas vadošo funkcionāru Staļina, Ždanova un Kirova slavināšanu, atzīmējot viņu nopelnus vēstures zinātnes pareizā virziena noteikšanā. Viņi esot norādījuši arī uz nepieciešamību ņemt vērā Oktobra revolūcijas rezultātā no lielkrievu muižnieku un kapitālistu jūga atbrīvoto Baltijas tautu vēstures faktus. Uzsverot IH izdevuma iznākšanas aktualitāti, šajā priekšvārdā nesaudzīgi kritizēti nacistiskās Vācijas fīreri (Hitlers, Gērings, Gebelss, Rozenbergs), kuri sapņojot par Baltijas atkārtotu iekarošanu, lai atjaunotu Vācu ordeņa un Hanzas bijušo kundzību. IH apraksti liecinot par Krievzemes spēku jau 13. gs. un Baltijas iedzīvotāju lielākām simpātijām pret krieviem nekā vāciešiem. Vai šāda rakstura priekšvārds jaunajā krievu izdevumā atstāts ar nolūku, lai parādītu 20. gs. 30. gadu otrās puses realitātes, vai izdevējam ir bijis kāds cits aprēķins, lasītājam paliek neskaidrs.

S. Aņņinska zinātniskais darbs, kas ir A. Cepkova izdevuma pamatā, historiogrāfijā visumā novērtēts pozitīvi. Viņa publikācija un ievads atbilda tālaika IH kā vēstures avota izpētes līmenim un bija veikta ar vispārāzītām vēstures zinātņu metodēm. Plašāku recenziju (Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1938. – Nr. 4. – 702.–709. lpp.) ir uzrakstījis Arveds Švābe (1888–1959), kura izteiktajām kritiskajām piezīmēm arī pašlaik var pilnībā pievienoties. No viņa piezīmēm var minēt tikai būtiskāko – nav izmantota visa literatūra par IH (īpaši tā, kas sarakstīta Baltijas zemēs), pieļautas daudzas kļūdas topogrāfiskos komentāros, kas jau 30. gados bija pilnīgi novecojuši, vērojama vienpusība politiskajos komentāros, pārspilējot krievu iespaidu Baltijas vietējā sabiedrībā, u.c. A. Švābem nav bijis saprotams, kāpēc S. Aņņinskis nav konsultējies ar PSRS dzīvojošiem latviešu vēsturniekiem latviešu valodas un vietvārdu jautājumos. Tagad mēs zinām, ka latviešu izcelsmes zinātnieki tajā laikā tika represēti, līdz ar to šāds pārmetums toreiz skaidrojams ar informācijas trūkumu.

Kritiku gan ir pelnījis A. Cepkovs, jo viņš nav izmantojis jau minēto V. Matuzovas un J. Nazarovas darbu, kur plašajos komentāros šāda veida jautājumi ir sekmīgi risināti. No šī darba plašā ģeogrāfiskā rādītāja A. Cepkovam vajadzēja sastādīt tabulu, kurā iepretim IH minētiem vietvārdiem autores ir likušas mūsdienu nosaukumus, un lasītājam rodas pareizs priekšstats, konkrēti kurā vietā risinājās hronikā aprakstītie notikumi. Pēckara laikā katrā Baltijas valstī ir iznākuši IH jauni izdevumi nacionālajās valodās, kuri atbilst hronikas pašreizējai izpētes pakāpei. Sekojot labākajiem IH izdevumiem, šis vērtīgais vēstures avots tulkots angļu, itāļu un somu valodā. Diemžēl A. Cepkova izdotā IH publikācija ir palikusi 20. gs. 30. gadu līmenī.

Wickham Chris. Framing the Early Middle Ages: Europe and the Mediterranean, 400–800. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – XXVIII+990 p., 13 maps. ISBN 0-19-921296-1. (*Vikhems K.* Aptverot agros viduslaikus: Eiropa un Vidusjūras reģions no 400. līdz 800. gadam)

Kopš 20. gs. 90. gadu sākuma par vienu no aizraujošākajiem un metodoloģiski nozīmīgākajiem vēstures virzieniem kļuvusi vēlā antīkā laikmeta un agro viduslaiku sākuma perioda (angļu valodā *late antiquity*) pētniecība. Ar vēlo antīko laikmetu, atsevišķiem pētniekiem tradicionāli to joprojām saistot tikai ar Romas impērijas norietu 4.–5. gs., mūsdienu vēstures zinātnē tiek saprasts laika posms Eiropā, it īpaši Vidusjūras reģionā, starp mūsu ēras 250. un 800. gadu. Protams, dažādos pētījumos šis laikmets ticis datēts atšķirīgi, tomēr tā pamatiezīme ir antīkās sabiedrības un kultūras norietam sekojošais kristietības un islāma civilizāciju uzplaukums. Tādējādi tas ir svarīgs posms vēsturiskās kontinuitātes jautājumu pētniecībā, kā arī Eiropas valstu veidošanās problemātikā. Pašlaik jau ir radīti vairāki apkopojoshi darbi par vēlā antīkā laikmeta norisēm Eiropā, no kuriem, piemēram, par vēlā antīkā laikmeta pētniecības stūrakmeni kļuvis amerikāņu vēsturnieka Pītera Brauna 1996. gada darbs par Eiropas kristīgās civilizācijas veidošanos, kas pievēršas reliģijas un kultūras vēstures jautājumiem.

Angļu vēsturnieks Kriss Vikhems (dzimis 1950. gadā) ir viens no ievērojamākajiem vēlā antīkā laikmeta un viduslaiku vēstures pētniekiem mūsdienās. Doktora grādu viņš ieguvis 1975. gadā Oksfordas Universitātē, un jau kopš tā laika viņa pētījumi galvenokārt saistīti ar Itālijas vēsturi agrajos un attīstītajos viduslaikos. 1977.–2005. gadā K. Vikhems strādāja Birmingemas Universitātē, 1993. gadā kļūstot par agro viduslaiku vēstures profesoru, bet pašlaik viņš ir viduslaiku vēstures profesors Oksfordas Universitātē. Pirms dažiem gadiem dienas gaismu ieraudzīja K. Vikhema apjomīgais un viņa paša iepriekšējos pētījumus apkopojošais darbs par Eiropu apmēram četrus gadsimtus ilgā laika posmā, kuram arī veltīta šī recenzija. Tas nenoliedzami ir plašākais pētījums par Eiropu viduslaiku sākumā, lai gan autors tajā piedāvā tikai sociālās un ekonomiskās vēstures panorāmu un ietvaru, solot kultūras vēstures jautājumus integrēt savā nākamajā pētījumā. K. Vikhema monogrāfija uzreiz piesaistīja gan speciālistu, gan publikas uzmanību, iegūstot arī virkni apbalvojumu

(ieskaitot 2005. gada *Wolfson History Prize*, 2006. gada *Deutscher Memorial Prize* un tā paša gada Amerikas vēsturnieku asociācijas piešķirto *James Henry Breasted Prize*).

K. Vikhema pētījumu neveido atsevišķas agro viduslaiku reģionālas vēstures, viņš piedāvā paskatīties uz Eiropu kopumā 400 gadu ilgā periodā salīdzinošā perspektīvā. Var tikai piekrist autoram, ka "Romas impērija pārāk bieži ir aplūkota kā vienots veselums un pārāk reti kā atsevišķu provinču kopums" (3. lpp.). Tāpēc arī šī darba izejas punkts ir atsevišķi Eiropas reģioni, K. Vikhemam pievērsoties desmit teritorijām – Ziemeļāfrikai, Ēģiptei, Bizantijas centrālajai daļai Mazāzijā un Grieķijā, Sīrijai un Palestīnai, Itālijai, Spānijai, Gallijai/Franku valstij, Britānijai/Anglijai un Velsai, Īrijai un Dānijai (abi pēdējie reģioni neietilpa Romas pasaulē, atspoguļojot atšķirīgu pasauli un kultūru). Protams, aprakstot pēcromiešu pasauli, uzmanība varētu tikt pievērsta arī Armēnijai, slāvu zemēm, Irānai utt., tomēr autors atzīst, ka darbam izvēlētie reģioni piedāvā tik plašu materiālu, ka jau ar to vien nav viegli darboties, turklāt aktuāla ir arī pētījumu valodu problēma un esošais, jau tāpat milzīgais grāmatas apjoms. Šādā plašā apkopojumā darbā arī nav iespējams veltīt uzmanību katram atsevišķam vēstures avotam vai pat avotu veidam, tāpēc K. Vikhems ievadā jau atrunā, ka, piemēram, normatīvajos aktos ietvertu informāciju viņš pieņems kā esošu (protams, apzinoties to tipveida un autoritātes problēmu), savukārt naratīvos avotus, kopumā raksturojot kā neuzticamus, viņš pārsvarā aplūko retoriskajā laukā un saiknē starp autoru un darba auditoriju. Pētāmos jautājumus autors analizē, balstoties uz vēstures avotiem, taču pievērsoties arī historiogrāfiskajām diskusijām. K. Vikhems perfekti orientējas gan historiogrāfijas vēsturē (kas būtībā balstās uz Alfona Dopša un Anrī Pirena darbiem, lai gan abi savus nozīmīgākos darbus sarakstīja jau 20. gs. 20. gados, bet kas bija aktuāli pat vēl pirms desmit gadiem), gan mūsdienu pētniecības virziena un tradīcijas. Tiesa, agro viduslaiku vēstures pētniecība ir cieši saistīta ar Eiropas mūsdienu valstu veidošanos, tāpēc arī to historiogrāfijā joprojām dominē nacionālās pieejas un tradīcijas.

Viena no K. Vikhema darba raksturīgākajām iezīmēm ir mēģinājumi apvienot rakstīto vēstures avotu analīzi ar arheoloģiskās pētniecības rezultātiem, un jāatzīst, ka autors ļoti sekmīgi pierāda, ka vēstures pētniecībā nav nodalāma rakstīto vēstures avotu un materiālās kultūras liecību vēsture; tikai integrējot dažādus avotu veidus un to interpretējošās pieejas, pētnieks var rakstīt vēsturi. Šī atziņa ir ļoti būtiska arī antīkā laikmeta un viduslaiku pētniecībā, jo tieši arheoloģisko izrakumu un pētījumu straujais pieaugums (kā norāda autors, šī veida informācija ir palielinājusies desmitkārtīgi un vietām pat simtkārtīgi) pēdējās desmitgadēs ļāvis veidot jaunas vēlā antīkā laikmeta interpretācijas un tādējādi būtiski ir mainījusies izpratne par Eiropas reliģisko, kultūras, sociālo, ekonomisko un militāro attīstību un dažādu sabiedrību un kultūru savstarpējo mijiedarbību.

K. Vikhema monogrāfijas pirmā daļa (tajā ietilpst divas nodaļas) veltīta agro viduslaiku valsts un pārvaldes formām, iezīmējot arī konkrēto

teritoriju ģeogrāfisko stāvokli (autors korekti atzīst reģionu sociālās un politiskās attīstības saistību ar to ekoloģisko vidi) un raksturojot nozīmīgākos vēstures avotus. Tā kā autoru interesē sociālā un ekonomiskā vēsture, tad šīs nodaļas monogrāfijā kalpo tikai kā nepieciešams ievads, nevis detalizēta politiskās vēstures norišu analīze. K. Vikhems atzīmē, ka pēc Romas impērijas vienotās telpas sabrukuma Eiropas reģionos vērojamas gan centralizācijas, gan decentralizācijas tendences, dažos reģionos veidojās stabilas struktūras, bet citi piedzīvoja juku laikus. Tādējādi jau pirmajās nodaļās (un to spilgti apliecina visa monogrāfija) K. Vikhems parāda reģionālo atšķirību īpatsvaru – agrajos viduslaikos neviens reģions nav uzskatāms par tipveida piemēru vai likumsakarību izņēmumu.

Pēc autora domām, tieši valsts forma aplūkojamajos gadsimtos bija piedzīvojusi lielākās pārmaiņas salīdzinājumā ar Romas impērijas laiku. Īpašu uzmanību K. Vikhems pievērš nodokļu uzlikšanas un ievākšanas sistēmām un to transformācijām. Viņš uzsver, ka atšķirības starp vājām un spēcīgām valstīm būs vērojamas tieši nodokļu ieviešanas nozīmē un raksturā (ideālos tipos izdalot uz zemi un uz nodokļiem balstītas (attiecīgi vājas, kā ģermāņu valstis, un spēcīgas, kā Romas impērija) valstis, turklāt ar to būs saistītas aristokrātijas un centrālās varas lomas un karaspēka uzturēšanas veids, kam par karošanu maksās algu vai piešķirs zemi). Pēc Romas laikmeta gan nodokļu ieviešana, gan tirdzniecība pārsvarā norisinājās mikroreģionos atkarībā no aristokrātijas ietekmes un pieprasījuma. Veiksmīga nodokļu ieviešana bija atkarīga no informācijas plūsmas, un tajā ir jāiegulda liels darbs – jāpiekrīt autoram, ka nodevas ievākt ir vieglāk nekā izveidot nodokļu sistēmu līdz ar visiem ar to saistītajiem pierakstiem un normatīviem.

Grāmatas otrā daļa, ko veido trīs nodaļas, veltīta aristokrātijai, galveno uzmanību pievēršot tās materiālajai situācijai katrā aplūkojamajā reģionā. K. Vikhems aristokrātijas pārstāvi definē kā politiskās (pārsvarā uz zemi balstītās) elites locekli, kurš varēja īstenot varu, pateicoties savam statusam (153. lpp.). Lai gan dažādu zemju aristokrātijai bija ļoti maz kopīgu iezīmju, K. Vikhems tomēr izdala sešas pazīmes, kas raksturoja aristokrātiju: dzimtas senču pieminēšana, zemes īpašums, stāvoklis valsts hierarhijā, pret aristokrātiju labvēlīga valsts politika un tās atzīšana no citu politisko līderu puses, kā arī īpašs dzīvesveids. Aristokrātijas, pēc autora domām, strukturējošais elements bija zemes īpašuma apjoms un organizācija, taču arī pārējiem parametriem bija sava nozīme. K. Vikhems norāda, ka agros viduslaikus pēc Romas impērijas norieta gan rietumos, gan austrumos raksturo strukturāla (zemes īpašuma) kontinuitāte un kontinuitātes pārrāvums aristokrātijas identitātē. Saskaņā ar K. Vikhema pētījumu pēcmomiešu aristokrātijas kopumā bija nabadzīgākas (izņemot frankus un Sīriju) un lokālas (izņemot frankus), un tikai Franku valsts un Spānijas, kā arī kristiešu aristokrātija Ēģiptē pirms tās islāmizācijas saglabāja romiešu sociālpolitisko vidi. Aristokrātijas identitāte un vērtības agrajos viduslaikos kļuva militarizētas, un tikai pilsētās saglabājās romiskais gars un vide.

K. Vikhems norāda, ka Ziemeļeiropā valstu veidošanās balstījās uz četriem faktoriem, no kuriem viens bija ārējais (piemēram, kristianizācija un migrācijas) un trīs iekšējie faktori – ciešas valdnieka un aristokrātijas attiecības, kā tas bija Anglijā, bet kādas sabruka Īrijā; ekonomiskās diferenciācijas pieaugums, kas agri sākās Dānijā, pakāpeniski attīstījās Anglijā un vismazāk bija jūtams Īrijā; uz zemes īpašumu balstītas aristokrātiskās varas izveidošanās, kas aplūkojamā perioda beigās nostiprinājusies tikai Anglijā. Zemes īpašuma pārvaldes un lauksaimnieciskās ražošanas raksturošanā K. Vikhems izmanto sociologu K. Marksa un F. Engelsa koncepciju par ražošanas veidiem, agro viduslaiku saimniecības definēšanai izmantojot terminu “zemnieciskais ražošanas veids”, ko raksturo rangu sabiedrība (261., 536.–540. u.c. lpp.). Šo ražošanas veidu (tas pārsvarā tiek raksturots, izmantojot plaši pazīstamo marksistisko antropologu, piemēram, M. Sālina, E. Boserupas, K. Melaso u.c. darbus) viņš nostāda pret feodālo un verdzības ražošanas veidiem, akcentējot, ka aplūkojamajā periodā Romas verdzības vairs nebija, bet dzimtbūšana nebija aizsākusies. Tā, piemēram, ap 600. gadu Ziemeļeiropā bija zemnieciskā ražošanas veida sabiedrības, lai gan 800. gadā tās virzījās uz feodālo ražošanas veidu (īpaši tas bija vērojams Anglijā, toties Īrijā vismazāk). Autors uzskata, ka gan verdzība antikajā pasaulē, gan zemes nonākšana īpašumā agrajos viduslaikos iezīmēja zemeskungu kontroles pastiprināšanos pār lauksaimniecisko ražošanu.

Grāmatas trešās daļas trīs nodaļās aplūkoti ar zemniecības vēsturi saistīti jautājumi. Zemnieku K. Vikhems definē ekonomiskās kategorijās – tas ir vietsēdis zemes apstrādātājs (retāk lopkopis), kas ar zemkopību nodrošina iztiku, vismaz daļu no zemkopja darbiem veic pats un pats kontrolē savu darbu, tādējādi atšķiroties no vidēja zemes īpašnieka, kurš pats vairs nepiedalās zemes apstrādē, un verga un zemes nomnieka, kurš nav noteicējs pār savu darbu (386. lpp.). Agro viduslaiku pasaule pārsvarā bija agrāra, zemnieki veidoja ap 90% iedzīvotāju (ar nelieliem izņēmumiem vairāk urbanizētajā Ēģiptē un Sīrijā–Palestīnā). Lai parādītu zemnieku dzīvi agrajos viduslaikos, K. Vikhems, pārsvarā balstoties uz dzīvesvietu arheoloģiskajiem materiāliem, detalizēti raksturo atšķirīgu reģionu zemnieku ciemus noteiktos laika posmos – Toskānā un Reinas vidustecē 8. gs., Ildefransā 7.–8. gs., Anatolijas centrālajā daļā ap 600. gadu, divus lielus ēģiptiešu ciemus 6. un 7.–8. gs., kā arī iztēlotu ciemu Anglijā 7. gs. (tāpēc gan šis modelis nav mazāk pārliecinošs, drīzāk tas ir ļoti perspektīvs skatījums un pieeja). Šajās kopienās vērojama salīdzinoši stabila sociālā struktūra un lielo zemes īpašumu fragmentācija, tās veidoja nukleārās ģimenes, tomēr dzimtai joprojām bija liela nozīme, īpaši ārkārtas situācijās. Lai gan autors sola raksturot arī dzimtes (*gender*) lomas zemnieku kopienās, viņš aprobežojas ar sieviešu sociālā statusa un mantošanas iespēju raksturojumu. Autors norāda uz augstu iekšējās diferenciācijas līmeni zemnieku kopienās, turklāt pakāpeniski brīvo locekļu statuss un iespējas samazinājās, bet kādreizējie Romas pasaules nebrīvie ieguva plašākas iespējas. Paradoksāli, bet, kā atzīmē K. Vikhems, zemnieku autonomija neuzlaboja viņu dzīves apstākļus – un viņi

zaudēja pieeju maiņas tīkliem, pašiem nodrošinot sevi ar nepieciešamo. Agrajos viduslaikos Rietumeiropā aristokrātija bija vājāka nekā jebkad agrāk vai vēlāk, un kontroli pār zemniekiem tā atguva tikai aplūkojamā perioda beigās līdz ar feodālā ražošanas veida un aristokrātijas statusa un bagātības nostiprināšanos un zemnieku patstāvības ierobežošanu (īpaši Karolingu valstī).

Tirdzniecības tīkli un urbānisms ir recenzējamās grāmatas ceturtais daļas tēma, kurā ietilpst divas nodaļas un apkopojšie secinājumi. Jāatzīmē, ka agro viduslaiku urbānisma (un tā kontinuitātes) problēma ir raisījusi plašas sociologu un vēsturnieku diskusijas. K. Vikhems uzsver, ka pilsētām svarīgākā ir to ekonomiskā funkcija un saimnieciskais raksturs, lai gan aplūkojamajos gadsimtos pilsētas tika definētas arī kā bīskapu rezidences vai administratīvi centri. Aplūkojot urbānos centrus, autors kā kritērijus, kas pārsvarā atspoguļojas arheoloģiskajā materiālā, izmanto pilsētas iedzīvotāju koncentrāciju, tirdzniecību un neagrāro ražošanu, bet atzīstot arī pašpārvaldes, tiesiskā statusa un politisko funkciju nozīmi (591.–594. lpp.). K. Vikhems pievērš uzmanību pilsētu politisko struktūru transformācijām laikmeta politisko norišu kontekstā, pilsētu saimnieciskajai darbībai, aristokrātijas pārstāvju reprezentācijai pilsētās un pilsētu plānojuma pārmaiņām. Urbānie centri tradicionāli spēcīgi bija Ēģiptē un Tuvajos Austrumos, savukārt Vidusjūras rietumu reģionā pilsētas pakāpeniski zaudēja daudzas agrākās romiešu pilsētu iezīmes, samazinot savu “urbāno raksturu līdz [autora] izdalītajiem minimālajiem kritērijiem” (673. lpp.). Autors norāda, ka agrajos viduslaikos tipiska pilsēta bija lokāla rakstura un tās turība nebūt nepalielinājās straujos apjomos. Pēc viņa domām, Rietumeiropas pilsētu attīstībai būtisks bija 8. gs., kad urbānie centri atdzīvojās Vidusjūras reģionā un veidojās Ziemeļeiropā, lielā mērā saistībā ar maiņas sakaru aktivizēšanos un aristokrātijas varas nostiprināšanos.

Monogrāfijas 11. nodaļa, kas veltīta maiņas un tirdzniecības tīkliem, ir noslēdzošā un vienlaikus saskaņā ar autora ieceri galvenā darba nodaļa. Šī nodaļa ir izteikti balstīta uz arheoloģiskajām liecībām, ņemot vērā, ka rakstītie avoti maiņas modeļus aplūkojamajos gadsimtos atspoguļo ļoti vāji. Tāpēc arī autors pievēršas plaša patēriņa preču kustībai Eiropā, aplūkojot, piemēram, keramikas tehnoloģiju un dažādu keramikas izstrādājumu izplatību, nevis prestiža preču sastopamību dažādos Eiropas reģionos. Protams, ka keramikas pētniekam jārēķinās ar diezgan izplūdušiem datējumiem, lielu nedefinētu keramikas tipu īpatvaru un citām problēmām, tomēr šāda pieeja ir daudzsolīga. Autors secina, ka starpreģionālās maiņas apjomi 8. gs. beigās bija pietiekami lieli, lai aristokrāti būtu ieinteresēti lauksaimnieciskās ražošanas (un tātad zemes) kontrolē. Spēcīgam karalim vajadzēja to pašu, ko spēcīgai aristokrātijai, – zemi, ko tas tieši un pilnībā kontrolē, un tādējādi zemes kontroles jautājums ir centrālais K. Vikhema monogrāfijas temats. Grāmatas noslēgumā kā laikmeta raksturīgākās iezīmes līdzās Eiropas reģionālajai daudzveidībai viņš atzīmē finanšu struktūru vienkāršošanu un aristokrātijas varas vājumu agrajos viduslaikos, kas savukārt

saistīts ar zemniecības lielāku autonomiju un pakāpenisku aristokrātijas militarizāciju.

Sociālekonomiskajā dinamikā K. Vikhems akcentē iekšējo procesu un attīstības nozīmi, un, pēc viņa domām, ārējie faktori, piemēram, iebrukums, epidēmijas, dabas katastrofas u.tml., tikai saasina iekšējo situāciju, taču tie nav nozīmīgākie. Pārmaiņas risinās lēnām, pat straujām pārmaiņām ir ilga priekšvēsture, un tās sakņojas ilgākā laikposmā, uzkrājoties pārmaiņu norisei nepieciešamajiem priekšnoteikumiem. Taču šāds pārmaiņu skaidrojums, glorificējot iekšējo objektīvo attīstību, pilnīgi ignorē subjektīvos faktoros. Dažādos pētījumos ticis uzsvērts, ka objektīvie faktori, kas vērsti uz pārmaiņām, spēs realizēties, tikai pateicoties aktīvajiem indivīdiem un to spējām un veiksmei mainīt tradicionālās struktūras. Šajā kontekstā jāmin arī K. Vikhema nenovērtētā kultūras un reliģijas loma, tāpat tikai vietām autors pieskaras etniskās un sociālās identitātes jautājumiem. K. Vikhems vienmēr akcentējis, ka viņš raksta marksistisku vēsturi, un var piekrist, ka marksistiskajā vēstures skatījumā šie jautājumi nav svarīgi, tomēr gan indivīds, gan reliģija, gan identitāte un citas kategorijas ietekmē arī sociālekonomiskos procesus (protams, ar reģionāli un hronoloģiski atšķirīgu intensitāti), tāpēc to ignorēšana nesekmē pilnīgākas vēsturiskās ainas izpratnes veidošanu. Jāatzīstas, ka ir diezgan divaini sociālajiem jautājumiem veltītā darbā redzēt atsaucēs 19. gs. pētnieka K. Marksa vārdu, bet nesastapt, piemēram, 20. gs. nogales vadošā sociologa E. Gidensa darbus.

Grāmatu noslēdz apjomīgs avotu un literatūras saraksts (832.–943. lpp.!) un vispārējs rādītājs, kas šādam apkopojošam darbam ir ļoti lietderīgs. K. Vikhema darbs, autoram sava uzstādījuma ietvaros veidojot pārliecinošu un argumentētu sabiedrības un saimniecības attīstības ainu, nenoliedzami ir intelektuāli piesātināta lasāmviela, kas prasa lasītājam visu laiku domāt un vienlaikus arī rosina diskutēt. Tiesa, jāatzīst, ka monogrāfijas lielais apjoms drīzāk ir šķērslis tās apguvei (jo izstudēt gandrīz tūkstoš lappuses blīva teksta nav viegla lieta). Taču šis K. Vikhema darbs piedāvā ļoti korektu iepriekšējo gadu pētījumu apkopojumu, kas papildināts ar viņa paša pētījumu rezultātiem un teorētiskajām atziņām. Autora detalizētās avotu studijas, korektā nacionālo historiogrāfiju interpretācija un plašais skatījums uz sociālekonomiskajām norisēm Vidusjūras telpā un Eiropā (organiski integrējot tajā iepriekšējā historiogrāfijā bieži vien nošķirtus reģionus un pat Ziemeļeiropu) padara šo darbu par svarīgu un nozīmīgu dažādu vēstures jomu, laikmetu un virzienu pētniekiem.

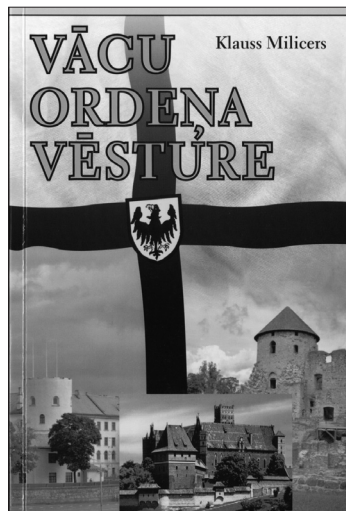
Andris Šnē

Milicers K. Vācu ordeņa vēsture. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2009. – 336 lpp.

Klausu Miliceru (*Klaus Miltzer*) varētu nosaukt par Vācu ordeņa pētniecības mūsdienu klasiķi, kurš savu ceļu pie grāmatas “Vācu ordeņa vēsture” ir mērojis vairāk nekā 20 gadu. Atšķirībā no daudziem slaveniem 19. vai 20. gadsimta vēsturniekiem, ko mūsdienu vēstures studenti un pētnieki uzlūko kā klasiķus, kas vienmēr ir bijuši savas nozares autoritātes, K. Milicers ieguvis autoritāti Vācu ordeņa pētniecībā pēdējo 20 gadu laikā – būtībā mūsdienu vēsturnieku acu priekšā!

Pirmais K. Milicera raksts par Vācu ordeņa Gīngenes komendes vēsturi publicēts 1968. gadā.¹ Nākamais Vācu ordeņa vēstures pētniecībai veltītais darbs – “*Die Entstehung der Deutschordensballeien im Deutschen Reich*” iznāk 1981. gadā. 80. gados publicēti vairāki K. Milicera zinātniskie raksti par Vācu ordeni, bet šī ordeņa pētniecībai viņš nopietnāk pievērsās 90. gados, kad vēsturnieks iesaistās dažādos zinātniskos projektos, kas saistīti ar Vācu ordeņa vēstures izpēti, publicē rakstus dažādos krājumos, kā arī pats rediģē rakstu krājumus. 90. gadu sākumā viens no K. Milicera pētniecības jautājumiem ir Vācu ordeņa Livonijas atzara bruņinieki, par kuriem viņš publicē daudzus zinātniskus rakstus, t.sk. divus Latvijā,² kā arī kopīgi ar Lucu Fenski 1993. gadā izdod rakstu krājumu “*Ritterbruder im Livländischen Zweig des Deutschen Ordens*.” 1999. gadā iznāk Vācu ordeņa pētnieku aprindās augstu vērtētais darbs “*Von Akkon zur Marienburg: Verfassung, Verwaltung und Sozialstruktur des Deutschen Ordens 1190–1309*”; bet 2005. gadā – “*Die Geschichte des Deutschen Ordens*”, kura latviskais tulkojums klajā nācis 2009. gada nogalē.

Pirms analizēt K. Milicera “Vācu ordeņa vēsturi”, jāsaka, ka 285 lappuses (tāds ir tīrais teksta izklāsta apjoms šīs grāmatas latviešu izdevumā, neskaitot priekšvārdu, bibliogrāfiju, glosāriju un rādītāju; oriģinālā tās ir 179 lappuses) nav iespējams sīki aprakstīt visas Vācu ordeņa darbības nianšes, aspektus un vēstures likločus, tādēļ autors ir centies maksimāli optimizēt izskatāmos jautājumus, lai parādītu galvenos Vācu ordeņa

¹ *Miltzer K.* Die Deutschordenskommande zu Giengen // Zeitschrift für Württembergische Landesgeschichte. – 1968. – Nr. 27. – S. 31–38.

² *Milicers K.* Vācu ordeņa Livonijas atzara brāļi universitātēs // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1992. – Nr. 2. – 18.–23. lpp.; *Milicers K.* Bruņinieki Vācu ordeņa Livonijas atzarā: 1237–1562 // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1994. – Nr. 3. – 47.–55. lpp.

darbības aspektus visā tā pastāvēšanas laikā. Ņemot vērā grāmatas apjomu un tās orientāciju uz plašu lasītāju loku, daudzi jautājumi ir aplūkoti visai konspektīvi vai dažbrīd pat vienkāršoti, pasakot galvenās domas, skaitļus un faktus, lai tikai neapturētu grāmatas ritējumu. Tomēr tādējādi K. Milicers ir arī sevi atsedzis kritiķiem, kas pēc grāmatas izlasīšanas varēs pārnest, ka autors nav apskatījis tādus vai citus jautājumus un ka varbūt šos jautājumus viņš nav aplūkojis pat apzināti.

Kritikas vilni K. Milicers varētu saņemt arī par izvēlēto pētniecības metodi, jo atšķirībā no daudziem citiem Vācu ordeņa, Prūsijas ordeņa valsts vai Livonijas vēstures pētniekiem viņš ir izmantojis pavisam citu pieeju Vācu ordeņa vēstures izpētē. Te varētu runāt pat par divkāršu skatpunkta maiņu: pirmkārt, K. Milicers grāmatā uzmanību vērš tikai uz Vācu ordeni, tādēļ latviešu lasītāju var mulsināt visai lakoniskās ziņas, piemēram, par Livonijas bīskapijām, Hanzu, feodālo attiecību attīstību u.tml. jautājumiem, kas būtu neatņemama Livonijas viduslaiku vēstures grāmatas sastāvdaļa. Otrkārt, K. Milicers ir mēģinājis vienādā mērā aplūkot visus Vācu ordeņa atzarus – Vācu ordeni Prūsijā, Vācu ordeni Livonijā jeb Livonijas ordeni, Vācu ordeni Vācijā un Vācu ordeni Vidusjūras baseina zemēs. Arī tas var likties pārsteidzoši, jo nereti pētnieki, kas deklarējuši, ka aplūkos Vācu ordeņa vēsturi, pamatā ir pievērsušies tā Prūsijas atzara vēsturei, vien piebilstot, ka Vācu ordenim bijuši atzari arī Vācijā un Livonijā.³

Šī autora izvēlētā skatpunkta maiņa uz Vācu ordeņa vēsturi mudina Latvijas lasītājus padomāt ne tikai par attieksmi pret Vācu ordeni, bet arī pret Livonijas un Baltijas viduslaiku vēsturi. Laikam visstrīdīgākā vieta K. Milicera grāmatā ir atziņa, ka Vācu ordenis savās pārvaldītājās zemēs nav praktizējis zemju izlīdzinošu krusta karu dalībniekiem (116., 127. lpp.), kā arī salīdzinoši pozitīvais Vācu ordeņa valsts iekārtas raksturojums.

Teiktais par zemju neizlīdzinošu dižciltīgajiem krustnešiem ir pretrunā padomju un nacionālajā historiogrāfijā izplatītajiem pieņēmumiem par krusta kariem Baltijā (ko reprezentē Vācu ordenis) kā vācu koloniālisma un vācu feodāļu ekspansijas izpausmi.⁴ Notikumi 12.–13. gadsimtā Baltijā parasti tikuši skatīti kā binārā opozīcija starp vietējiem iedzīvotājiem (balti, somugri) un iebrucējiem (vācieši, kristieši), bet K. Milicers parāda, ka iebrucēju puse tik monolīta nemaz nav bijusi, un pretstata Vācu ordeni

³ Šis “prusocentrisms” nereti ir ticis pārņemts Hartmūtam Bokmanam par viņa 1981. gadā iznākušo darbu “*Der Deutsche Orden. Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte*”, kas ir pēdējais pirms K. Milicera monogrāfijas vāciski izdots visaptverošais pētījums par Vācu ordeņa vēsturi (sk., piem.: *Reitemeier A. Rezension von: Klaus Militzer: Die Geschichte des Deutschen Ordens, Stuttgart: W. Kohlhammer 2005, pieejams: www.sehepunkte.de/2007/11/9768.html [aplūkots 04.02.2010.]*).

⁴ Piem.: “Vācieši labprāt uzņēmās iet krusta karos pret saviem kaimiņiem austrumos. Tādā kārtā varēja iegūt jaunu zemi, mantu un bez tam vēl – grēku piedošanu” (*Ģērmanis U. Latviešu tautas piedzīvojumi I–IV. – Rīga: Zvaigzne, 1991. – 31. lpp.*); “Ar kristīgo misiju tika piesegti vācu feodāļu iekarošanas centieni, attaisnota viņu nežēlība” (*Ючас М. А. Немецкий орден в трудах остфоршереров // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования, 1987 г. – Москва: Наука, 1989. – С. 274*).

Livonijas zemju bīskapiem un Dānijas karalim, kuri savas pakļautās Prūsijas un Livonijas zemes izlēņoja krusta karotājiem, kas laika gaitā lika pamatus baltvācu muižniecībai. Te var runāt arī par akcentu pārbīdīšanu autoram vēlamajā virzienā, jo K. Milicers nenoliedz Vācu ordeņa zemju izlēņošanu, vien norāda, ka ordeņa pārvaldītajās zemēs nav atrodami “lielāki īpašumu kompleksi, kas būtu nonākuši dižciltīgo rokās” (127. lpp.), secinot, ka Vācu ordenis tādā veidā ir mēģinājis mazināt sev politisko konkurenci no lielo zemju īpašnieku puses, kamēr, lūk, Rīgas arhibīskaps un Dānijas karaļi – tieši pretēji – dāsni izlēņoja savas zemes, lai tādējādi piesaistītu sev uzticamus vasaļus (127. lpp.). Tieši to pašu par Vācu ordeņa praktizēto zemju izlēņošanu Livonijas vēsturei veltītajā monogrāfijā raksta ievērojams latviešu viduslaiku pētnieks Indriķis Šterns: “Ja par archibīskapijas lēņiem aizrādīts, ka tie palaikam aptvēra vairākus ciemus un pagastus ar desmitiem arķlu, tad ordeņa lēņi parasti bija mazi,”⁵ – taču I. Šterns savā darbā ir gana sīki izanalizējis Livonijas ordeņa izlēņošanas praksi, lai, to izlasot (jo īpaši atziņu, ka Vācu ordenis šajā jomā bijis gandrīz tāds pats kā Rīgas arhibīskapija⁶), lasītājs saprastu, ka visi vācieši, kas 13. gadsimtā iebruka Baltijā, ir vienādi. Te diemžēl jānorāda uz jau teikto par K. Milicera grāmatas ierobežoto apjomu, kura dēļ, iespējams, ir izpalicis Vācu ordeņa zemju izlēņošanas politikas apskats un sīkāka analīze.

Pēdējā desmitgadē arī vairāki latviešu vēsturnieki ir mēģinājuši apšaubīt uzskatu par Vācu ordeņa destruktīvo lomu viduslaiku Baltijā,⁷ taču, kā rāda lasītāju atsauksmes, daudziem ir grūti piekrist šai nostājai. Tomēr ir vērojama arī pretēja tendence, kas manāma kristīgās baznīcas vēstures pētnieku darbos – baznīcas pretstatīšana Vācu ordenim, norādot, ka tieši Vācu ordenis ir atbildīgs par visu slikto, kas noticis Livonijā 13.–14. gadsimtā.⁸

Pievērsoties pašas grāmatas satura izklāstam, atzīmējams, ka tās autors Vācu ordeņa vēsturi ir sadalījis četros laika posmos un katra posma ietvaros atspoguļojis notikumu attīstību tajā vai citā ordeņa atzarā. Proporcionāli vislielākā grāmatas daļa ir veltīta laika posmam no Vācu ordeņa dibināšanas brīža 1190. gadā līdz 1309. gadam, aplūkojot ordeņa izveidošanos, pirmos amatvīrus, pirmās balijas. Tāpat šajā daļā aplūkota Vācu ordeņa valstu izveidošanās Prūsijā un Livonijā, kā arī šo ordeņa valstu saimnieciskā un politiskā struktūra.

Otrajā daļā atspoguļots Vācu ordeņa “ziedu laiks” (1309–1410) – ordeņa attīstība 14. gadsimtā Prūsijā, Livonijā, Vācijā, kā arī Vidusjūras zemēs. Grāmatas trešajā daļā ir aplūkots Vācu ordeņa noriets Baltijā, kas sācies

⁵ Šterns I. Latvijas vēsture, 1290–1500. – Rīga: Daugava, 1997. – 455. lpp.

⁶ Turpat. – 451. lpp.

⁷ Dzenis A. Latvieši Livonijas ordeņa valstī – vergi vai saimnieki? Pieejams: apslepta-vesture.blogiem.lv/trackback.php?id=18928 [aplūkots 09.02.2010.], arī www.delfi.lv/news/comment/comment/agris-dzenis-latvieši-livonijas-ordena-valsti.d?id=21763223 [aplūkots 09.02.2010.]; Kļaviņš K. Kas izveidoja un aizsargāja Livoniju? // Kļaviņš K. apStāvēšana. – Rīga: Mansards, 2009. – 7.–20. lpp.

⁸ Piem.: Cakuls J. Livonijas Romas katoļu baznīcas valsts XIII–XVI gs. – Rīga: Rīgas Metropolijas kūrīja, 2007. – 264 lpp.

ar sakāvi Grīnvaldes kaujā un beidzies ar reformāciju un ordeņa sekularizāciju Prūsijā 1525. gadā un Livonijā 1562. gadā. Tomēr noriets šajā laikā ir vērojams ne tikai uz politiskās skatuves, bet arī pašā Vācu ordenī, kur vērojama imperatīvu maiņa un garīgā bruņinieku ordeņa pārvēršanās par dižciltīgo korporāciju (268. lpp.).

Taču tās vēl nav Vācu ordeņa beigas, un grāmatas noslēdzošajā – ceturtajā daļā K. Milicers parāda ordeņa vēsturi Vācijā 16.–20. gadsimtā. 20. gadsimta sākumā tas pilnībā atteicās no bruņinieku brāļu uzņemšanas un mūsdienās atkal darbojas kā garīgais ordenis. Krusta karu pētnieks Svens Ekdāls, rakstot par šo K. Milicera grāmatu, piebilst, ka sadaļā par mūsdienām trūkst apskata par Vācu ordeņa tēla ģenēzi dažādu valstu historiogrāfijā un iedzīvotāju apziņā, jo īpaši dažādi izmantoto Vācu ordeņa tēlu nacistiskās Vācijas un padomju ideoloģijā, kur savijās gan marksistiski šķiriskie, gan dažādi nacionālie, gan nacionālistiskie uzskati.⁹

Grāmatas noslēgumā autors dod arī nelielu glosāriju, kur īsumā paskaidro dažādus ar Vācu ordeņa darbību saistītos specifiskos terminus.

Jebkuru tulkotu grāmatu var uzlūkot no divām pusēm – kā oriģināldarbu un kā šī darba pārrādījumu, izvērtējot tulkotāja un redaktora darbu. Vērtējot šīs grāmatas latviešu variantu, ir jāuzsver tulka un redaktora rūpīgā pieeja tekstam, jo jāņem vērā visai mazattīstītā Vācu ordeņa vēstures pētniecības tradīcija Latvijā un specifiskā terminoloģija, kā arī grūtības saistībā ar seno Baltijas un Prūsijas vācisko vietvārdu korektu atveidojumu latviešu valodā.

Runājot par kļūdām grāmatas latviešu izdevumā, gribētos norādīt uz 186. lappusē ievietoto Livonijas konfederācijas karti – pirmkārt, Vācu ordeņa zemes mestra un “iekšējās padomes” apgabali ir sajaukti ar “pārējiem apgabaliem”, otrkārt, pieļauta tā pati kļūda, kas vācu izdevumā, Pērnavu lokalizējot Sēlpils foftijā.

Kā latviešu izdevuma pievienotā vērtība ir uzlūkojams grāmatas beigās ievietotais latviešu valodā izdotās literatūras saraksts par Vācu ordeņa vēsturi un ordeņa pilīm Latvijā. Tāpat jāatzīmē viena no vadošajiem Vācu ordeņa pētniekiem mūsdienu Latvijā – Ilgvara Misāna sarakstītais priekšvārds latviešu izdevumam, ieskicējot Vācu ordeņa un Baltijas krusta karu vēstures pētniecības problēmas pēckara Eiropā, kā arī mūsdienu Latvijā.

K. Milicera “Vācu ordeņa vēstures” izdevums latviešu valodā ir vērtējams kā pozitīvs piensums Livonijas viduslaiku pētniecībai Latvijā, kas dod iespēju lasītājiem iepazīt ne tikai Vācu ordeni, bet arī jaunākās tendences tā darbības pētniecībā. Grāmata ļauj arī nedaudz citādām acīm paskatīties uz to Latvijas senatnes daļu, kas daudzus gadu desmitus tika saistīta ar nebrīvības un svešas varas varmācīgu uzspiešanu.

Raitis Simsons

⁹ *Ekdahl S.* Rezension von: Klaus Militzer: Die Geschichte des Deutschen Ordens, Stuttgart: W. Kohlhammer 2005, pieejams: www.sehepunkte.de/2007/11/11233.html [aplūkots 09.02.2010.]. Plašāku ieskatu Vācu ordeņa historiogrāfijā dažādās Eiropas valstīs S. Ekdāls ir sniedzis rakstā: *Ekdahl S.* Crusades and colonization in the Baltic // Nicholson H. (ed.). *The Crusades.* – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005. – P. 172–203.

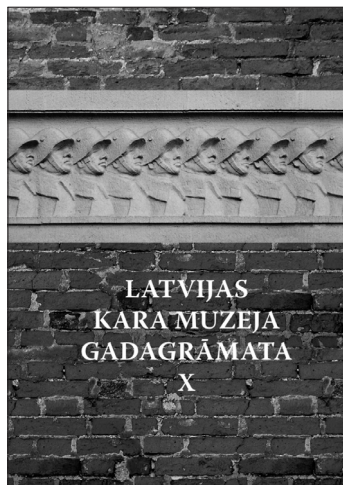
Latvijas Kara muzeja gadagrāmata
X / Sast. Juris Ciganovs. – Rīga:
Latvijas Kara muzejs, 2009. –
312 lpp.: il.

Iznācis desmitais Latvijas Kara muzeja (LKM) gadagrāmatas sējums. Priecē, ka arī šajos hiperekonomijas laikos muzejam ir atradušies līdzekļi krājuma izdošanai. Gadagrāmata tematiski sadalīta četrās daļās, ko veido pētījumi, raksti, kas veltīti bruņojuma vēsturei, ieskats muzeja krājumos un LKM notikumu hronika. Grāmata ir bagātīgi ilustrēta ar fotodokumentiem no muzeja arhīva.

Gadagrāmatai nav sastādītāja ievada, kas ļautu izprast tajā iekļauto rakstu atlasē principus vai vienojošo koncepciju. Recenzents, jau apskatot iepriekšējos izdevumus,¹ atzīmēja vienotas koncepcijas trūkumu. Gadagrāmatai, domāju, ir jāsniedz muzeja iepriekšējā gada pētniecības, izglītības darba u.c. sasniegumu kopaina. Vai grāmatas tematiskā (nevis hronoloģiskā, jo visi krājumā ievietotie raksti veltīti tikai 20. gs. problemātikai) daudzveidība ir muzeja tiešām plašā darbalauka sekas vai arī vienotas pētnieciskās koncepcijas stratēģijas trūkums?

Tāpat jāatzīmē LKM speciālistu nepietiekamais devums krājuma veidošanā – vairāk nekā pusi tā rakstu sagatavojuši ar muzeju tieši nesaistīti pētnieki. Vai muzeja speciālisti savus pētījumus publicē citur? Ja tā – tad notikumu hronikā vajadzētu dižoties nevis ar muzeju apmeklējušo prominencu fotogrāfijām, bet atspoguļot arī savu darbinieku pētījumus citos izdevumos, uzstāšanos konferencēs utt. Bez tam desmitajā – sava veida jubilejas sējumā derētu dot atskatu uz to, kas iepriekšējos sējumos ir publicēts (vismaz indeksa formā), kādas tēmas skatītas, kādas savukārt izpalikušas. Tas ļautu ne tikai izvērtēt iepriekšējā dekādē sasniegto, bet arī nospraust jaunus mērķus un uzdevumus muzeja pētnieciskajā darbā.

Tā kā liela daļa gadagrāmatas autoru ir ar muzeju nesaistīti, tad, publicējot viņu rakstus, lietderīgi būtu norādīt, vai tie ir pirmpublicējumi vai arī pārpublicācijas (tas attiecas arī uz tulkotajiem ārvalstu kolēģu rakstiem). Tā Z. Butkus un M. Ilmjerva raksta pirmpublicējums ir izdevumā “*Lietuvos istorijos studijos*”,² bet profesora A. Zundas raksts – “Latvijas

¹ Sk.: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2007. – Nr. 4. – 163.–168. lpp.; 2009. – Nr. 2. – 194.–197. lpp.

² Butkus Z., Ilmjērv M. SSRS Generalinio štabo viršininko maršalo Aleksandro Jegerovo 1937 m. vasario 15–26 d. vizito į Lietuvą, Latviją ir Estiją ataskaita // Lietuvos istorijos studijos. – 2008. – Nr. 22. – P. 178–201. Sk.: <http://www.if.vu.lt/files/LIS%20serveris/LietuvosIstorijosStudijosNo22.pdf>

Vēsturnieku komisijas rakstos”.³ Vēl neizpratni radīja apstākļi, kāpēc Ļ. Žvanko rakstā pielikumā arhīvu materiāls ir sniegts krievu valodā, savukārt Z. Butkus un M. Ilmjerva rakstā – tikai tulkojumā no krievu valodas. Domāju, nepieciešama konsekvence avotu materiāla pasniegšanā. Kā trūkums jāatzīmē arī rakstu anotāciju svešvalodā pazušana no gadagrāmatas. Vai tas skaidrojams ar orientēšanos vienīgi uz latviski lasošo auditoriju?

Gadagrāmatas pētījumu daļu veido 11 pētnieku raksti, kas hronoloģiski aptver laika periodu no 1905. gada līdz Otrajam pasaules karam, tikai A. Zundas raksts hronoloģiskās robežas pārdzina līdz 1993. gadam. Rakstu sakārtojuma princips, iespējams, bijis hronoloģisks.⁴

Kara muzeja nodaļas vadītājs Dainis Poziņš, balstoties uz žandarmērijas izmeklēšanas materiāliem, devis ieskatu 1905. gada revolūcijas kaujinieku problemātikā⁵ – respektīvi, par LSDSP kaujinieku veiktajiem terora aktiem Rīgā 1905. gada pavasarī. Raksts sniedz interesantas liecības gan par kaujinieku izgatavotajām bumbām, gan par sprādzienu izmeklēšanas gaitu. Domāju, raksts kļūtu interesantāks un aptverošāks, ja autors plašāk ieskicētu arī jautājumus par kaujinieku grupām Latvijā, to stratēģiju un mērķiem, mēģinot atbildēt, kādēļ terora akti pastiprinājās tikai 1905. gada pavasarī, bet ne, piemēram, janvārī. Tas ļautu pārdomāt arī dažus apgalvojumus, piemēram, vai terora aktu izdarīšana sabiedriskās vietās aculiecinieku klātbūtnē būtu jāuzskata par kļūdu (18. lpp.) vai arī par pārdomātu taktiku savu mērķu realizācijā. Jācer, ka autors turpinās iesāktās tēmas izstrādi un nākotnē mēs sagaidīsim vēl citas viņa publikācijas par kaujiniekiem Latvijā 1905. gada revolūcijas laikā.

Ukraiņu vēsturniece Ļubova Žvanko gadagrāmatā publicējusi pētījumu par latviešu bēgļiem Harkovā 1915. un 1916. gadā.⁶ Viņa norādījusi, ka rakstā iezīmēti tikai galvenie pētījumu punkti turpmākai pētniecībai, tādēļ jācer, ka nākotnē autore varēs piedāvāt plašāku un izvērstāku rakstu par latviešu bēgļu (varbūt pat labāk – Kurzemes un Vidzemes guberņu bēgļu, jo līdz šim vēstures literatūrā trūkst detalizētu pētījumu par ebreju vai vācu bēgļu gaitām) likteni Ukrainā. Savukārt Jāņa Tomaševska raksts veltīts Latvju kareivju nacionālās savienības mēģinājumiem vienot latviešu strēlniekus kopējiem nacionāliem mērķiem.⁷

³ Zunda A. Lielbritānijas un Padomju Savienības abpusējās finansiālās pretenzijas un Latvijas zelts // Okupētā Latvija 1940–1990. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 19. sēj. – Rīga, 2007. – 71.–98. lpp.

⁴ Hronoloģiskuma princips gan netiek ievērots, Ē. Jēkabsona darbu, kura hronoloģiskās robežas ir no 1921. līdz 1938. gadam, ievietojot kā pēdējo.

⁵ Poziņš D. Vidzemes guberņas Žandarmērijas pārvaldes materiāli par bumbu sprādzieniem Rīgā un to izgatavošanu fabrikā Fenikss 1905. gada pavasarī. – 9.–18. lpp.

⁶ Žvanko Ļ. Latviešu bēgļi Pirmā pasaules kara gados Harkovā (1915–1916). – 19.–29. lpp.

⁷ Tomaševskis J. Latvju kareivju nacionālā savienība: mēģinājums vienot latviešu karavīrus kopējiem nacionāliem mērķiem (līdz 1917. gada Oktobra apvērsumam). – 36.–48. lpp.

Latvijas Atbrīvošanas kara vēsturei, neskatoties uz kopš tā aizritējušajiem 90 gadiem, veltīti tikai trīs pētījumi un Egīla Gelderiņa detalizētais un bagātīgi ilustrētais raksts par kājnieku bruņojumu.⁸ Gatis Ošs pievērsās iepriekš vēstures literatūrā nepietiekami skatītai un interesantai tēmai par vācu karaspēka kriminālajām aktivitātēm Kurzemē un Zemgalē 1919. gadā.⁹ Nenoliedzami vērtīgais un uzslavas pelnījušais jaunā vēsturnieka raksts tomēr liek uzdot dažus jautājumus, uz kuriem recenzents neatrada atbildes rakstā. Pirmkārt, kas īsti tiek saprasts ar “vācu karaspēku”? Vai tās būtu Reichsvēra 8. armijas, landesvēra vācu, Dzelzsdivīzijas vai Rietumkrievijas brīvprātīgo armijas daļas? Vai balstīšanās tikai uz etniskuma kategorijām var sniegt objektīvu ainu par notiekošo Latvijā 1919. gadā? Otrkārt, neskaidrības rada “kriminālo aktivitāšu” jēdziens – šajā gadījumā vajadzētu izskaidrot, vai kriminālos pārkāpumus determinēja 1903. gada Krievijas impērijas Sodu likums, Kara tiesu likums vai 1899. un 1907. gada Hāgas konvencijas vai arī kādi citi tiesību avoti. Objektīvākai problēmas atainošanai vajadzētu turpmāk pieskarties arī noziegumiem pret civiliedzīvotājiem, ko veica arī, piemēram, Igaunijas un Latvijas armijas karavīri.

Atbrīvošanas kara tematiku iztīrā arī gadagrāmatu pastāvīgais autors Murmanskas vēsturnieks Aleksandrs Čapenko, kurš apskata 2. Rietumkrievijas brīvprātīgo armijas korpusa piedalīšanos bermontiādē Lietuvā,¹⁰ un Barba Ekmane, kura pētījusi Rīgas garnizona gatavošanos pilsētas aizstāvēšanai 1919. gada oktobrī.¹¹ Ņemot vērā aizpērnajā gadagrāmatā B. Ekmanes publicēto darbu par gatavošanos Liepājas aizstāvēšanai,¹² kā pozitīvs moments minama pētījuma tēmas tālāka attīstība, nevis haotiska mētāšanās no tēmas uz tēmu.¹³

Prof. Ilgvars Butulis savā rakstā apskata Latvijas Aizsargu organizācijas institucionalizēšanās problēmas 20. gadu sākumā.¹⁴ Profesionāliem

⁸ Gelderiņš E. Kājnieku apbruņojums Latvijas Atbrīvošanas cīņās (1918–1920). – 223.–257. lpp.

⁹ Ošs G. Vācu karaspēka kriminālās aktivitātes Kurzemē un Zemgalē 1919. gadā. – 49.–57. lpp.

¹⁰ Čapenko A. 2. Rietumu brīvprātīgo korpusa izveidošanās un piedalīšanās Bermontiādē Lietuvas teritorijā 1919. gadā. – 74.–81. lpp.

¹¹ Ekmane B. Rīgas garnizona gatavošanās pilsētas aizstāvēšanai. 1919. gada oktobris. – 58.–73. lpp.

¹² Ekmane B. Gatavošanās Liepājas aizstāvēšanai 1919. gada rudenī. Par ko vēsta Latvijas Valsts vēstures arhīva glabātie dokumenti // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata VIII. – Rīga, 2007. – 43.–55. lpp.

¹³ Piemēram, pagājušajā gadagrāmatā Viktors Kateriničs sniedza izsmēlošu rakstu par bruņucepurēm no 1. pasaules kara līdz 1940. gadam (*Kateriničs V. Bruņucepures no 1. pasaules kara līdz 1940. gadam // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata IX. – Rīga, 2008. – 216.–242. lpp.*). Lasītāji varētu vēlēties nākamajā gadagrāmatā uzzināt par bruņucepurēm pēc 1940. gada, bet tā vietā V. Kateriničs iepazīstina lasītājus ar vācu “nāves pulksteņiem” (*Kateriničs V. 21 diennakts laika aiztures uzspriecinātājs ar pulksteņa mehānismu J-Feder 504 // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata X. – Rīga, 2009. – 258.–268. lpp.*).

¹⁴ Butulis I. Latvijas aizsargi ceļā uz aizsargu kongresu un organizācijas satversmes projekta pieņemšanu (1921–1923). – 82.–98. lpp.

vēsturniekiem raksts būs vērtīgs ieskats Aizsargu organizācijas veidošanas vēsturē. Tomēr, tā kā paramilitārām organizācijām iepriekš gadagrāmatā nav pievērsta īpaša uzmanība, būtu lietderīgi, ja raksta ievadā tiktu apskatīta problemātikas priekšvēsture, bet noslēgumā dots plašāks pārskats par Aizsargu organizācijas satversmes likteni un organizācijas tiesisko pamatu un regulāciju nākotnē.

LKM speciālists Kārlis Dambītis iztirzā Latvijas armijas jaunākās vienības – Zenīartilērijas pulka vēsturi.¹⁵ Raksts ir teicams militāro formējumu vēstures paraugs, kurš veikts, lielākoties balstoties uz arhīvu materiālu. Nozīmīgs ir lietuviešu vēsturnieka Zenona Butkus un igauņu vēsturnieka Magnusa Ilmjerva publicēšanai sagatavotais PSRS Sarkanās armijas Ģenerālštāba priekšnieka maršala Aleksandra Jegorova ziņojums par braucieni uz Lietuvu, Latviju un Igauniju 1937. gada februārī.¹⁶ Ziņojumā uzsvērts Baltijas valstu draudzīgums un pārliecība, ka tās negatavojas nopietni pretoties iespējamajai padomju ekspansijai šajā virzienā. Kritiski jāvērtē dokumentā minēto atsevišķu amatpersonu propadomiskais noskaņojums, kas balstās tikai uz vizītē pieredzēto, tomēr ziņojums lieliski parāda padomju ekspansionisma politikas plānus.

Uz savāktās biogrāfisko datu bāzes prof. Ēriks Jēkabsons detalizēti atsedz latviešu lomu Sarkanās armijas un PSRS represīvo struktūru vadībā PSRS 20.–30. gados.¹⁷ Viņš pierāda, ka augstākajos amatos PSRS bruņotajos spēkos bija tikai 5,60% latviešu, tādējādi apgāžot pieņēmumu par latviešu sevišķi augsto īpatsvaru Sarkanās armijas vadībā. Tāpat autoram izdevies noskaidrot, ka no 113 latviešu tautības augstākajiem virsniekiem tikai 22 bija nākuši no latviešu strēlnieku vienībām. Jācer, ka Ē. Jēkabsons iesākto darbu turpinās, apskatot arī zemākā komandējošā sastāva “latvisko īpatsvaru”.

Hronoloģiski krājumu noslēdz prof. Antonija Zundas raksts “Latvijas Republikas zelta liktenis un Rietumvalstis (1940–1993)” (142.–172. lpp.). Kā jau sākumā minēju, tas ir gandrīz identisks “Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstos” publicētajam. Atšķirības – mainīts nosaukums, nav pirmās rindkopas, tekstā vārds “Lielbritānija” nereti aizstāts ar “Anglija”, Apvienotās Karalistes oficiālo institūciju nosaukumi doti oriģinālrakstībā, nevis tulkojumā, kā tas ir komisijas rakstos. Šajā gadījumā Kara muzeja gadagrāmatas redkolēģija ir pelnījusi nopietnus pārmetumus lasītāju maldināšanā.

Grāmatu, kā ierasts, noslēdz ieskats muzeja krājumā. Lasītāji tiek iepazīstināti ar trimdas mākslinieka Kārļa Smiltēna gleznām¹⁸ un Krievijas 12. armijas 43. korpusa 110. divīzijas 439. Iļeckas kājnieku pulka pavēlēm

¹⁵ *Dambītis K.* Latvijas armijas Zenīartilērijas pulks. – 99.–117. lpp.

¹⁶ *Butkus Z., Ilmjervs M.* Pārskats par PSRS Ģenerālštāba priekšnieka maršala Aleksandra Jegorova 1937. gada 15.–26. februāra vizīti Lietuvā, Latvijā un Igaunijā. – 118.–141. lpp.

¹⁷ *Jēkabsons Ē.* Latvieši Sarkanās armijas un Iekšlietu tautas komisariāta vadībā Padomju Savienībā 1921.–1938. gadā. – 173.–220. lpp.

¹⁸ *Zeltiņa I.* Mākslinieks Kārlis Smiltēns – kara atainotājs. – 293.–302. lpp.

1916. gada pirmajos četros mēnešos.¹⁹ Diemžēl līdz šim Kara muzejs tikai iepazīstina ar krājumiem; vai tomēr muzeja zinātniskais potenciāls neļauj sagatavot arī kādu avotu edīciju – ja ne veidojot atsevišķu sēriju, tad publicējot to gadagrāmātā? Tas nenoliedzami celtu gan gadagrāmatas, gan muzeja autoritāti akadēmiskajās aprindās.

Kara muzeja gadagrāmata būtu jāvērtē kā nopietns un interesants izdevums, kas diemžēl nav izmantojis savu potenciālu un aizvien atgādina steigā savāktu rakstu apkopojumu, nevis kādas koncepcijas vienotu veselumu. Bet, kā teica senie romieši, *sub sole nihil perfectum*, tādēļ jānovēl Latvijas Kara muzeja kolektīvam sagatavot arī nākamo sējumu, bet Latvijas Republikas aizsardzības ministram, kura pārraudzībā ir muzejs, sekmēt tajā pētnieciskā un izglītības darba kvalitatīvu turpināšanos. Latvijas Kara muzeja gadagrāmatas – vienīgā valstī zinātniskā militārās vēstures izdevuma iznākšana ir jāveicina un jāattīsta, kas sekmēs ne tikai muzeja reglamentā noteikto funkciju izpildi, bet arī bagātinās nacionālo historiogrāfijas klāstu, kā arī rosinās plašāku sabiedrības interesi par Latvijas vēstures norisēm.

Kaspars Zellis

¹⁹ *Kriģere I.* Karavīru dienests un sadzīve Krievijas 12. armijas 43. korpusa 110. divīzijas 439. Iļeckas kājnieku pulka pavēlu atspoguļojumā. – 277.–292. lpp.

The “Baltic Frontier” Revisited. Power Structures and Cross-Cultural Interactions in the Baltic Sea Region. International Symposium organized by the Baltic Sea Region Studies Programme at the University of Vienna and the Department of History and Civilization at the European University Institute, Florence / Edited by Imbi Sooman and Stefan Donecker. – Vienna, 2009. – 307 p.

Starptautisko simpoziju, kurā piedalījās vēsturnieki no Austrijas, Itālijas, Dānijas, Somijas, Igaunijas, Latvijas, Vācijas un Polijas, organizēja Eiropas Universitāte Florencē un Vīnes Universitāte 2008. gada 29. februārī – 1. martā. Tas bija veltīts Baltijas jūras reģionam (ar to domājot visas Baltijas jūrai pieguļošās teritorijas) vēsturiskā un starpkultūru aspektā, īpašu uzmanību veltot “Ziemeļaustrumeiropas”¹ kultūrtelpas redzējumam kopš rietumeiropiskās ietekmes un kolonizācijas sākuma viduslaiku krusta karu rezultātā, kad šīs teritorijas kļuva pārējai Eiropai saskatāmas.

¹ Klaus Cernaka (*Klaus Zernack*) veidots apzīmējums reģionam. Par to arī vienā no krājuma rakstiem. Sk.: *Lars Fredrik Stöcker*. The History of the Baltic Sea Region in the Cold War Era. Transnational Entanglements beyond the Iron Curtain. – 153.–172. lpp.

Kā secina viens no referentiem – Vīnes Universitātes pētnieks Renē Tēbels (*René Tebel*), kura raksts veltīts Baltijas reģiona attēlojumam kartēs,² Baltijas reģions Rietumu kartēs parādās kopš aptuveni 1300. gada. Viņa pētnieciskais jautājums būtībā izsaka arī lielas krājuma autoru daļas apcerēto jautājumu par to, kā izpaužas Baltijas kā robežreģiona lokalizācija ģeogrāfiskajās un mentālajās (t.i., priekšstatu veidojošās) kartēs un kāda ir šīs robežsituācijas semantika, sākot ar viduslaikiem līdz pat mūsdienām. Renē Tēbela pētījumu objekts patiesi ir ģeogrāfiskās kartes ar to ģeogrāfiskās lokalizācijas un simboliskā attēlojuma interpretācijas problēmu, savukārt pārējo trīspadsmit rakstu autori nodarbojas ar Baltijas “mentālās kartografēšanas” (*mental mapping*) skaidrojumu, lūkojot veidot izpratni par robežreģionu ar mūsdienu vēstures pētniecības un kultūrzinātnes klāstā esošajām metodēm. Lindas Kaljundi rakstā³ par “tukšās” telpas aizpildīšanu ar kristīgo performatīvo darbību palīdzību tiek analizēta Helmolda Slāvu hronika, tādējādi iezīmējot krājumā aptvertā laikposma senāko un aplūkotās ģeogrāfiskās telpas rietumu robežu. Krājuma rakstu tematika patiesi aptver visu Baltijas jūras reģionu, gan īpaši akcentējot Latvijas un Igaunijas teritoriju skarošos jautājumus līdz mūsdienām, kā, piemēram, Imbi Somanes (*Imbi Sooman*) rakstā par bronzas kareivja pieminekļa pārvietošanu Tallinā 2007. gadā.

Pētniecības uzdevumā un grāmatas virsrakstā uzsvērtais starpkulturalitātes aspekts krājuma kopējā kontekstā ir pamanāms un starpkulturalitātes jēdzienā implicētā nebūt ne vienkāršā lietu redzējuma cienīgs. Protams, šo uzstādījumu akcentē tikai daļa krājuma autoru, un tikai daļa to arī patiesi realizē. Olivera Rātkolba (*Oliver Rathkolb*) un Katjas Veceles (*Katja Wezel*) raksti par holokausta recepciju un krievu jautājumu ir distancēti “ārpusnieciski”, kam tomēr ir savas vājās puses, jo problēmas tvērumš atspoguļots izteikti vienpusēji, īpaši Rātkolba rakstā par kolektīvās apziņas veidošanu holokausta un krievu minoritātes diskursu šķietamajā, jo raksta autora tomēr nepamanītajā klāt-ne-esamībā Baltijas valstīs kopš neatkarības atgūšanas.

Latviešu lasītājam krājuma raksti paver zināmu, tomēr īsti neapjaustu skatījumu uz Baltijas reģionu kā robežreģionu starp Rietumiem un Austrumiem, kur attiecības ar centru veidojas vēsturiski ļoti neviennozīmīgi vērtētā, autoruprāt, kolonizācijas procesā, saskatot tiešas paralēles ar Amerikas kontinenta “europeizēšanu”, amerikāņu identitātes veidotāja Frederika Džeksona Tērnera tradīcijai saplūstot ar krusta karu ideoloģiju tajos darbojošos personu izpratnē. Īpaši Linda Kaljundi, aplūkojot Helmolda no Bosavas Slāvu hroniku, atklāj Baltijas zemju iekarotāju deiktisko pašidentifikācijas mehānismu, gluži mehāniski ievietojot sevi Bībeles notikumu sižetos un tos attiecīgi lokalizējot.

² *René Tebel*. Could Maps from the Middle Ages and the Early Modern Period Provide Information about the “Baltic Frontier”? – 89.–105. lpp.

³ *Linda Kaljundi*. Medieval Conceptualisations of the Baltic Sea Region. Performing the Frontier in Helmold of Bosau’s “Chronicle of Slavs”. – 25.–40. lpp.

Krājuma virsrakstā ietverts “europeisks” reģiona redzējums, kurš gadsimtu gaitā palicis nemainīgs līdz pat šodienai, iedomājot par reģiona piederību Eiropas Savienībai un tā ģeopolitisko robežipatnību. Īpaši trāpīgi izvēlēta ir virsraksta pirmā daļa, kura nosaka, ka runa būs par “Baltijas (viduslaiku) robežas” reaktualizāciju, inventarizāciju (angliskais nosaukums skan: *The “Baltic Frontier” Revisited*). Šādi formulēts krājuma virsraksts norāda uz kultūrzinātnisku skatījumu tā raibajā starpdisciplināritātē un metodoloģiskajā pieejā. Autoriem vēsturniekiem raksturīga vēlme sniegt precīzu avotu aprakstu, secinājumus izdarot pārsvarā raksta beigās. Tā rīkojas Vija Daukšte, aplūkojot Krievijas un vācu bruņniecības nostādnes zemnieku izglītības jautājumā 19. gadsimtā, atklājot rusifikācijas un ģermanizācijas politiskos motīvus, kuri, kā viņa secina, vērtējami ar zināmu piesardzību, jo īpaši latviešu un igauņu nacionālās pašnoteikšanās redzējuma kontekstā, ar kuru identificējas pati raksta autore, gan to neuzsverot.

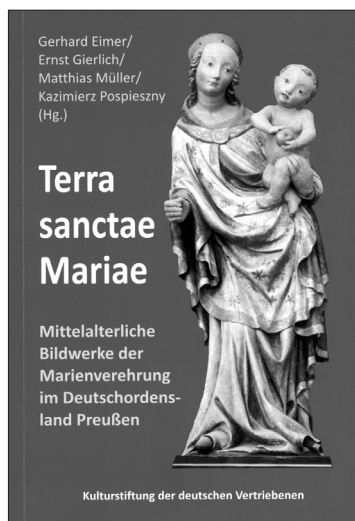
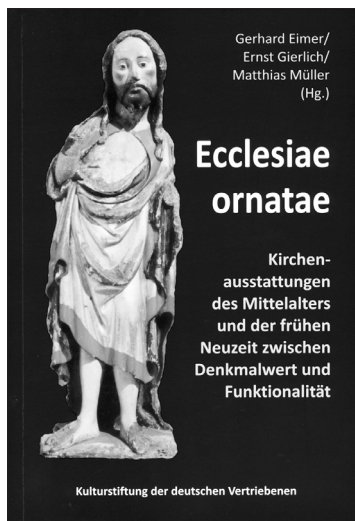
Kultūrzinātnieki savukārt sliecas pētāmo jautājumu interpretēt aktuālo “postkoloniālo”, “kultūratmiņas” un “*mental mapping*” jeb telpas un laika debašu kontekstā, iedvesmas avotu meklējot intertekstualitātē.

Robežas mīti un naratīvi ilustratīvi spilgti tematizēti Stefana Donekera programmatiskajā rakstā, kurš formulē Baltijas robežpozīciju un līdz ar to arī Baltijas identitātes problēmu, minot to, viņaprāt, galvenos, konstituējošos faktoros starptautiski aktuālu diskursu kontekstā. Līdz ar to arī Baltijas reģiona problēma kļūst globāli saprotama un interpretējama. Baltijas robežpozīcijas apraksta veidošanā Donekers, kam pievienojas daudzu rakstu autori, izmanto Frederika Džeksona Tērnera amerikāņu identitātes teoriju, kolonizācijas pionieru mentalitātes analīzi, kā arī centra un perifērijas attiecību semiotisko analīzi. Ne velti Garlība Merķeļa “Latviešu” oriģinālizdevuma vāka nezināma autora ilustrācija parāda izteikti koloniālu ainu, kurā pagānu ar varu piespiež pieņemt kristīgo ticību. Protams, salīdzinot ar krājumā ievietoto ilustrāciju no Brazīlijas⁴, kurā vietējais iedzīvotājs pakārts kokā kā kaujams lops, šis attēls ir “nekaitīgs”. Kolonizācijas un kolonizatora – pioniera robežas pārvarēšanas vēlme ir Tērnera inspirētā redzējuma interesantā šķautne, kura var palīdzēt apjaust un analizēt reģiona attīstību arī mūsdienās. Kultūratmiņas veidošanās un postkoloniālas atbrīvošanās procesu analīze ir mūsdienīgas vēstures filozofijas priekšnoteikumi. Šādā kontekstā starptautiski reprezentablais krājums, kurš jo īpaši aplūko mūsu reģiona kultūru, ir ierindojams starp gana interesantiem un pētniecisko domu rosinošiem.

Beata Paškevica

⁴ Sk.: *Stefan Donecker*. The Medieval Frontier and its Aftermath. Historicals Discourses in Early Modern Livonia. – 55. lpp. ievietota ilustrācija: Thevet, André (1558): Les singvlaritez de la France antarctique [...]. Paris: de la Porte; fol. 126.

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS

Ecclesiae ornatae. Kirchengausstattungen des Mittelalters und der frühen Neuzeit zwischen Denkmalwert und Funktionalität. Kunsthistorische Arbeiten der Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen. Band 6. – Bonn, 2009. – 384 S., 24 Farbtafeln.

Terra sanctae Mariae. Mittelalterliche Bildwerke der Marienverehrung im Deutschordensland Preußen. Kunsthistorische Arbeiten der Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen. Band 7. – Bonn, 2009. – 322 S., 25 Farbtafeln.

2009. gada oktobrī tiku gandarīts ar divu interesantu grāmatu sūtījumu, ko saņēmu no Vācijas un Polijas kolēģiem. Pusgadsimtu pēc savas kādreizējās mītnes zemes un tās kultūras sakņu zaudēšanas vācu izcelsmes politiskie bēgļi un II pasaules kara seku rezultātā no Prūsijas, Mazurijas un Pomerānijas pārvietotie vācieši savās apcerēs ir pārstājuši apraudāt zaudēto dzimteni un nopietnos kultūrvēsturiska satura pētījumos sублиmējuši kādreizējā aizvainojuma izjūtas. Pirms vairākiem gadiem “Izsūtīto vāciešu kultūras biedrība” (*Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen*) ir nodibinājusi plašam kultūras un mākslas vēstures jautājumu spektram

veltītu grāmatu sēriju *“Kunsthistorische Arbeiten der Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen”*, kuru 2009. gadā ir bagātinājis Bonnā izdots 6. un 7. sējums. Abas grāmatas ir veidotas kā tematiski vienoti rakstu krājumi, kuru radīšanā vienota mērķa labad ir darbojušies vairāk nekā trīsdesmit pazīstami Vācijas, Polijas un Eiropas austrumdaļas kultūras paradigmu pētnieki. Ierosmei kalpojušas nozīmīgiem kultūrteorētiskiem jautājumiem veltītas augstskolu konferences, kuru garīgais potenciāls un atziņu kapacitāte izrādījušies respektējamu publikāciju cienīgi kā satura, tā apjoma ziņā.

Sestā sējuma rašanos ir sekmējusi Pomerānijas muzejā (*Pommersche Landesmuseum*) Greifswaldē 2005. gadā norisusi konference *“Ecclesiae ornatae – viduslaiku un agro jauno laiku dievnamu aprīkojums kultūras pieminekļa un funkcijas paradigmās”*. Pēc konferences materiālu apkopošanas Maincas Universitātes Mākslas vēstures institūta profesora Dr. Matiasa Millera (*Müller*) sastādītais, bagāti ilustrētais rakstu krājums *“Ecclesiae ornatae”* kopdarbā ar profesoru Dr. Gerhardu Eimeru (*Eimer*) no Frankfurtes pie Mainas un Kopenhāģenas Universitātes, kā arī “Izsūtīto vāciešu kultūras biedrības” rakstvedi Dr. Ernstu Gīrlihu (*Gierlich*) ir ticis iespiests respektējamā izdevumā. Gan konferences, gan rakstu krājuma *“Ecclesiae ornatae”* (tulkojumā – baznīcai nepieciešamais aprīkojums) pamatuzdevums ir pievērst pētnieku uzmanību Baltijas jūras baseina dienvidu piekrastes zemju sakrālajai kultūrai un analizēt dievnamu uzbūvi, aprīkojumu un to interjera elementus dažādos, bet galvenokārt liturģiskajos aspektos. Tas, ka dievnamu izveides problemātikas pētniecībai ir izraudzīta noteikta ģeogrāfiskā un topogrāfiskā telpa, nav nejausi, bet gan likumsakarīgi, jo visi kopējā projektā apvienotie pētnieki uzskata Baltijas jūras baseina dienviddaļu par savās individuālajās, reģionālajās atšķirībās saistītu un vienotu kultūras telpu, kas sniedzas “no Lībekas, Mēklenburgas, Pomerānijas, Dancigas un Vācu ordeņa zemes Prūsijā līdz pat Baltijai” (9. lpp.). Krājuma publikācijās koncentrētus pētījumu rezultātus ir snieguši gandrīz divi desmiti zinātnieku no Vācijas, Polijas un Latvijas, skatot baznīcu telpisko koncepciju arhitektoniskos un liturģiskos pamatus, diskutējot par dievnamu iekārtas priekšmetu izgatavošanas funkcionālajiem un mākslinieciskajiem principiem, kā arī pievērsoties baznīcas mākslas darbu percepcijas un iedarbības jautājumiem.

Rakstu krājuma autori daudz uzmanības ir veltījuši viduslaikos ļoti respektētajai “svētuma” kategorijai, kuru ar semantiskām gradācijām ir piepildījuši ne vien cieņas pilnā attieksme pret baznīcas tēviem, rakstu mācītājiem un bībeliskajiem varoņiem, bet arī dažādā emocionālā un filozofiskā satura pakāpē to ir attīstījuši kristīgie mākslinieki un teologi. Vairāki autori ir apcerējuši relikviju vietu un lomu Vācu ordeņa un Skandināvijas zemju sakrālajā kultūrā. Viņi ir tiekušies izprast 13.–14. gadsimta dievnamu didaktiskam rotājumam uz sienām gleznoto un portālu skulptūrās, konsolēs un kapiteļos akmenī kalto tēlu simbolisko nozīmi, kas varēja svārstīties plašā amplitūdā: no pagāniskā politeisma un mitoloģisko ticējumu reminiscencēm līdz viduslaiku sholastiskās

domas, bibeliskās simbologrāfijas un liturģiskajā praksē nostiprinājušos ikonogrāfisko tēlu tiražēta lietojuma.

Agro jauno laiku vēstures kontekstā krājuma autorus ir interesējušas konfesiju maiņas rezultātā vērojamās pārmaiņas dievnamu telpiskajā koncepcijā, aprīkojuma veidojuma un sižetiskā papildinājuma tradīcijās. Pie tām neizbēgami noved dievnamu modernizācija, pārbūves vai – vēl ļaunāk – sekularizācija, kas ir galvenokārt racionālisma laika un 20. gadsimta sabiedrības politisko, ideoloģisko un ētisko paradigmu maiņas rezultāts. Krājumā tiek diskutēts arī par sakrālās kultūras pieminekļu aizsardzības, remonta un restaurācijas procesu raisītām neatgriezeniskām pārmaiņām katoļu dievnamu interjerā un to aprīkojuma izvietojumā, komplektācijā un ikonogrāfiskajā programmā, kas sekoja Vatikāna 2. koncila lēmumiem 20. gs. 60.–70. gados.

Definējot turpmāko pētījumu perspektīvu, *Ecclesiae ornatae* projekta vadītāji izvirzīja tēzi par mērķtiecīgu sadarbību kopīgā garīgajā telpā dzīvojošu vairāku nāciju mijiedarbības procesu izpētē, kurā iespējams atklāt ne tikai katras zemes tradīcijās sakņoto savdabību, bet vēlams arī izsekot atšķirīgu konfesiju, tautu un dažādu reliģisko priekšstatu pārklāšanās rezultātā radītajiem kultūras arhetipiem. Šādā kontekstā par auglīgu pētniecības lauku tika definēta 20. gadsimta politisko un teritoriālo pārmaiņu uzspiestā vācu un poļu kultūras mijiedarbība, kas var kalpot par precedentu Baltijai, kurā atšķirīgu etnosu un kultūras tradīciju mijiedarbībai un līdzaspastāvēšanai ir senas saknes un daudzos gadsimtos veidojušās tradīcijas.

Par septītā sējuma, kura sastādītāji un izdevēji ir Gerhards Eimers, Matiass Millers un Kazimirs Pospešnijs (*Pospieszny*; Toruņas Universitāte), vadmotīvu ir izraudzīts jēdziens *Terra sanctae Mariae* – Svētās Marijas zeme, ar to saprotot Vācu ordeņa teritorijās Prūsijā un arī Livonijā iekarotās un pārvaldītās zemes. Ar šo gandrīz vai sakrificēto vārdkopu 1190. gadā dibinātajam *Ordo domus Sanctae Mariae Theutonicorum Ierosolimitanorum* – Vācu ordenim – pāvests bija pavēris durvis par kristīgo misiju dēvētam krusta karam pret tām Austrumeiropas tautām, kuru zemēs, ostās un izejvielās bija ieinteresēti Vestfālenes un Reinzemes tirgotāji un amatnieki un kuras vēl nemaksāja nodokļus nedz katoļu baznīcai, nedz kādam laicīgam senjoram. Vācu ordeņa iekarotā un kristianizētā feodālo valstiņu kopa gan Livonijā, gan mūsdienu Polijas ziemeļdaļā ieguva poētisku, taču baznīciskā un politiskā nozīmē gluži konkrēti saprastu apzīmējumu *Terra Mariana*. Vēl mūsdienās kā vienlīdzīgi pastāv divi pāvesta iedibinātā patronāta skaidrojumi: vispārējās kristīgās kultūras nesēju godbijība pret Dievmāti un, iespējams, vēl arī Vācu ordeņa īpaši kultivētā spirituālā attieksme pret Mariju kā Kristus māti. Abi šie motīvi vienlīdz uzskatāmi iezīmē tos galvenos ceļus, pa kuriem gan Prūsijā, gan Livonijā ienāca kristīgajos rituālos, sakrālajā arhitektūrā un mākslas tēlos ietērptas gan trīsvienīgā Dieva, gan Dievmātes godināšanas formas.

Tām 2007. gada 21.–24. jūnijā Toruņas Universitātes rīkotajā konferencē “*Terra sanctae Mariae* – Marijas godināšanai veltītie mākslas

darbi Vācu ordeņa teritorijā viduslaikos” tika pievērsta pētnieku īpaša uzmanība, jaunu atziņu rakursos analizējot Marijas tēla daudzveidīgo teoloģisko, ikonogrāfisko, formāli stilistisko un semiotisko saturu, kā arī papildinot Marijas kā kristianizētās teritorijas patronāta izpratni. Jāatzīmē, ka vairākos konferencē nolasītajos vācu un poļu vēsturnieku referātos, kas iekļauti rakstu krājuma 7. sējumā, skartā tematika un problēmu loks varētu būt aktuāls arī Baltijas valstu pētniekiem.

Tā Toruņas Universitātes profesors Dr. Stefans Kvjatkovskis (*Kwiatkowski*) rakstā “Dievs, cilvēks un pasaule Vācu ordeņa bruņinieku skatījumā” ir pieskāries problēmai par kristīgā pasaules uzskata nesēju un dabas spēku pielūdzēju baltu tautu konflikta brutālo dabu arī Prūsijas teritorijā, kur agrīnās kristietības dualistiskais pasaules redzējums varēja izpausties augustīniešu kultivētā neoplatonisma tradīcijās. Gan konferences ziņojumos, gan publikācijās uzsvērts, ka Vācu ordeņa zemju mākslā visai iecienīts ir bijis Apokalipses motīvu attēlojums, kuru vidū septiņgalvu pūķa un Marijas sadursmē triumfē “Apokaliptiskā sieva”. Poļu pētniece B. Digdala-Klosinska (*Dygdala-Klosinska*) savā publikācijā šo ikonogrāfisko motīvu ir analizējusi kā Vācu ordeņa propagandas sižetu.

Vācu ordeņa teritorijā, tāpat kā Livonijā bieži sastopamajos Dievmātes ikonogrāfiskajos sižetos Marija mēdz būt attēlota tronī, nosēdināta līdzās Kristum, no kura rokām viņa saņem valdnieces kroni. Latvijas mākslas kontekstā šis sižets ir pazīstams no gleznojuma uz Rīgas Doma baznīcas sienas tieši virs Ziemeļu portāla. Berlīnes Universitātes lektores Sabīnes Jagodzinskas (*Jagodzinski*) rakstā “*Kalps un kundze* – ordeņa bruņinieku kultivētā Marijas godināšanas tradīcija Heinriha fon Heslera ilustrētajā Apokalipses manuskriptā” šī tēma skarta ne vien vispārējās godbijības un pielūgsmes aspektā, kas bija obligāts Vācu ordeņa bruņinieku garīgās audzināšanas komponents, bet tajā meklētas arī paralēles ar minnezenģeru tradīcijai raksturīgo “kalpa un kundzes” attiecību spektru.

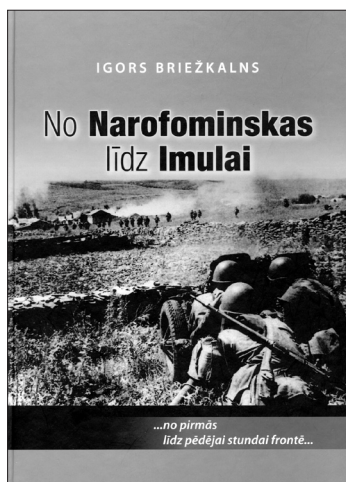
Latvijā, kas ir tik pārpilna ar Vācu ordeņa un bīskapu pilīm, militāro aizsargbūvju tēma ir sevišķi svarīga kā viduslaiku cietokšņu plāna, tā konstrukciju un formu ienākšanas ceļu izpratnei. Militāri administratīvie, garīgie un politiskie kontakti seno Livoniju saistīja ar Marienburgu (tagadējo Malborku Polijā), kur atradās Vācu ordeņa virsmestra rezidence. Ar savu nocietinātai pilsētai tuvo tēlu, iespaidīgo apjomu arhitektūru un pārdomāto aizsardzības potenciālu Marienburgas pils ikvienam tās iemītniekam un viesim pauda Vācu ordeņa spēku un garu. Savukārt pils kapelas austrumu ārsienā izbūvētajā nišā 14. gadsimta beigās ievietotā un ar zeltītu mozaīku klātā monumentālā Dievmātes (Madonnas) skulptūra visai Vācu ordeņa iekarotajai teritorijai pauda Marijas dievišķā patronāta ideju un spēku. Kazimirs Pospesnijs ziņojumā “Marienburga – Marijas sargājošās mantijas apņemtā *castrum et civitas*” ar konkrētiem piemēriem pierāda Vācu ordeņa godinātās patroneses īpašo nozīmi cietokšņa un Marienburgas pilsētas aizsardzībā. Ne tikai K. Pospesnija, bet arī vairāku citu pētnieku ziņojumos un krājumā ievietotajās publikācijās skartajai Marijas tēla ikonogrāfiskajai, simboliskajai un mākslinieciskajai nozīmei

ir ierādīta būtiska vieta. Tā, piemēram, profesora Gerharda Eimera domas konferences krājumā atspoguļotas tikai daļēji, rezervējot tām vietu pilnā apmērā kādā no nākamajiem krājumiem. Tur tad arī tiks vispusīgi izvērtēti monumentālās Madonnas skulptūras rašanās vēsturiskie, garīgie un teoloģiskie aspekti, tostarp Dievmātes tēla saistība ar Vācu ordeņa mestru apbedījumiem Marienburgas pils Sv. Annas kapelā. Atliek cerēt, ka G. Eimera pieņēmumi par mozaikas klātu monumentālās tēlniecības darbu migrāciju no antīkās un Bizantijas kultūras līdz Vācu ordeņa zemei pēc kāda laika ļaus ikvienam interesentam pārliecināties par šīs personības erudīcijas bagātību.

Vēl dziļāk skarot Marijas simbola teoloģisko būtību, vairāki rakstu autori ir skaidrojuši Marijas laicīgā ķermeņa substanci ar baznīcas ēkas, baznīcas kā institūcijas, ar draudzes arhetipu, un arī otrādi – konkrēto dievnamu asociējot ar Dievmātes sargājošo funkciju. Šādā kontekstā interesantas ir mākslas vēsturnieces no Poznaņas Lilianas Krancas-Domaslovskas (*Krantz-Domasłowska*) un Dr. Juliusa Račkovska (*Raczkowski*) no Toruņas domas, ar salīdzinājuma palīdzību argumentējot Marienverderas Doma baznīcas arhitektūras un iekārtas, kā arī Kēnigsbergas Doma baznīcas kora daļas rotājumu un apustuļu tēlu cikla piemērotību izsmalcināta Marijas godināšanas kulta vajadzībām.

Rezumējot “Izsūtīto vāciešu kultūras biedrības” sagatavotā un izdotā rakstu 7. sējuma nozīmi Marijas patronāta lomas atklāšanā, kāda tai bijusi Vācu ordeņa garīgajā un praktiskajā darbībā, zinātnieki nonāca pie galvenās atziņas – par Vācu ordeņa atkarībā nonākušajā teritorijā – *Terra sanctae Mariae* – izsmalcinātā rituālā formā evolucionējušu un reliģiskajā, garīgajā dzīvē kultivētu Marijas godināšanas praksi.

Ojārs Spārītis

Briežkalns I. No Narofominskas līdz Imulai: ... no pirmās līdz pēdējai stundai frontē... – Talsi, 2009. – 84 lpp.

Pateicoties Igoram Brižkalnam un biedrībai “Latviešu strēlnieku apvienība”, klajā nākusi ļoti vērtīga grāmata – apkopojošs vēstījums par latviešu karavīru gaitām Otrā pasaules kara laikā Sarkanās armijas rindās.

Grāmatas autors ir 1920. gadā dzimušais I. Brižkalns. Viņš 1940. gadā bija Latvijas armijas 7. Siguldas kājnieku pulka radiotelegrāfists, bet pēc tam Rīgas kājnieku karaskolas kursants.

Vācijas–PSRS kara laikā I. Briežkalns dienēja Sarkanās armijas 201. un 308. strēlnieku divīzijā, bija rotas un bataljona komandieris un pulka štāba priekšnieks un pieredzēja kara šausmas visu četru gadu garumā.

Autors pamatoti uzsver, ka mūsdienās, gluži tāpat kā padomju laikā, tiek rakstīts tikai par vienā pusē karojošajiem latviešiem. Blakus darba ievadā minētajām Igora Vārpas un Aivara Pētersona grāmatām jāatgādina vēl par Dainas Bleieres, Ilzes Jermacānes, Jāņa Riekstiņa un Artura Žvinkļa publikācijām, bet tas diemžēl arī ir gandrīz viss, ko vēsturnieki pēc 1991. gada uzrakstījuši par latviešu karavīriem Otrā pasaules kara laikā padomju armijā.

Grāmatā pamatoti kritizēts vairākums padomju laikā iznākušo darbu par šo tēmu, kuriem bija izteikti propagandistisks raksturs. Protams, šie pārmetumi neattiecas uz ievērojamā ukraiņu tautības Latvijas vēsturnieka un Latvijas vēstures institūta bijušā darbinieka Vasilija Savčenko (1923) pētījumiem, kas tolaik bija visobjektīvākie.

Patīkami, ka grāmatas lappusēs nevalda naidis pret pretējā pusē karojošajiem tautiešiem, ko nevar sacīt par daļu rakstītāju, kuri emigrācijā un pēdējo 20 gadu laikā Latvijā radījuši dažādas kvalitātes apcerējumus un atmiņas par savām dienesta gaitām nacistiskās Vācijas karaspēkā. Gluži pretēji – priekšvārdā lasāms: “Tā noteikti nebija ne latviešu leģionāru, ne strēlnieku vaina, ka abās pusēs kareivji un virsnieki bija spiesti karot par lielvalstu interesēm svešos formastērpos un zem svešiem karogiem, tomēr to darīja varonīgi un pēc labākās sirdsapziņas. Latviešu karavīri abās pusēs karoja pret iebrucējiem un nevis pret savu valsti un tautu” (3. lpp.). Jāpiebilst, ka grāmatu autors veltījis sava brāļa Georga Briežkalna (1926–1945) piemiņai, kurš 1945. gada 3. februārī krita vācu armijas 15. SS latviešu divīzijas sastāvā Polijā.

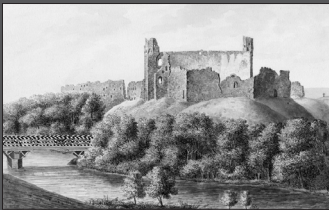
I. Briežkalns konspektīvi iepazīstina ar latviešu strēlnieku kauju ceļu no Narofominskas pie Maskavas 1941. gada decembrī līdz Imulas upei Kurzemē 1945. gada maijā. Šīs abas ģeogrāfiskās vietas, kas veido grāmatas nosaukumu, vienlaicīgi arī bija mūsu karavīru smagu un asiņainu cīņu sākuma un beigu punkts. Darba turpinājumā autors atsevišķās nodaļās sīkāk analizē ilgstošās kaujas pie Staraja Rusas un Demjanskas 1942.–1943. gadā un 1944. gadā izveidotās 308. strēlnieku divīzijas kauju ceļu Latvijā no 1944. gada augusta līdz 1945. gada maijam. Rakstot par kaujām Kurzemē, I. Briežkalns kategoriski noraida pazīstamos terminus “Kurzemes katls” un “Kurzemes cietoksnis” un izklāsta savu viedokli, kāpēc tie ir nepamatoti un abu karojošo pušu propagandistu izdomāti (25. lpp.).

Grāmatas nobeigumā sniegtas I. Briežkalna un latviešu strēlnieku komandieru: Detlava Brantkalna (1889–1979), Valdemāra Damberga (1899–1965), Roberta Varkalna (1899–1959), Augusta Ārenda (1903–1958) un Jāņa Lauka (1906) biogrāfijas, kā arī publicēta informatīva izziņa par 1940. gadā izveidoto Rīgas kājnieku karaskolu, Otrā pasaules kara latviešu strēlnieku vēstures svarīgāko notikumu hronoloģija un piecas strēlnieku kauju rajonu shēmas. Darbu bagātina četras lapas ar fotogrāfijām, kurās redzami gan daudzi latviešu strēlnieku komandieri, gan

simpātiska meitene – ar Sarkanās Zvaigznes ordeni apbalvotā leģendārā snaipere Monika Meikšāne (1916–1956).

I. Briežkalnam nav bijuši pieejami Krievijas arhīvu materiāli. Šī iemesla dēļ autors nevar precīzi pateikt, cik latviešu kopumā Otrā pasaules kara laikā dienēja latviešu strēlnieku formējumos, bet viņš uzskata, ka ne mazāk kā 80 000 cilvēku (7. lpp.). Tik ievērojams skaitlis karavīru laika posmā no 1941. līdz 1945. gadam kopā ar Rietumu sabiedrotajiem cīnījās pret nacismu, bet šodien praktiski ir “pazuduši” no Latvijas vēstures skatuves! Varbūt ar I. Briežkalna grāmatas iznākšanu situācija mainīsies?

Dzintars Ērglis

LIVONIJAS PIĻU ATTĒLI NO MARĶĪZA PAULUČI ALBUMA
 ABBILDUNGEN DER LIVLÄNDISCHEN BURGEN
 IM ALBUM DES MARQUIS PAULUCCI

Livonijas piļu attēli no marķīza Pauluči albuma / Izdošanai sagatavojusi, tulkojusi un komentējusi Ieva Ose. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2008. – 319 lpp.: il.

Latvijas vēstures institūts un Latvijas Akadēmiskās bibliotēka jau gadiem ilgi sadarbojas, sagatavojot publicēšanai nozīmīgus vēstures avotu krājumus. Pēc Johana Kristofa Broces “Zīmējumu un aprakstu” četru sējumu izdošanas nākamais kopdarbs ir 2008. gadā publicētie Livonijas piļu skati un plāni no albuma, ka nosaukts Baltijas provinču ģenerālgubernatora itāļu izcelsmes marķīza Filipo Pauluči (1779–1849) vārdā.

Albuma oriģināls glabājas Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā. Tā trijos sējumos apkopoti 19. gs. 20. gadu otrajā pusē un 30. gadu sākumā pēc Baltijas guberņas iestāžu pasūtījuma izgatavotie Latvijas un Igaunijas seno celtnu attēli un plāni ar paskaidrojumiem krievu vai vācu valodā. Šo attēlu un aprakstu īstenie autori ir vairāki guberņu vai apriņķu revidenti un mērnieki.

Pauluči albumu izdošanai ir sagatavojusi, tulkojusi un komentējusi Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece Ieva Ose, bet attēlus ieskenējusi Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas darbiniece Kristīne Plostniece.

Ievadā I. Ose ir iztīrījusi albuma nosaukuma izcelsmi, precizējusi vairāku attēlu datējumu, to autorus, kā arī paskaidrojusi apskatīto pieminekļu izvēli un iegūtās informācijas sakārtojumu manuskriptu sējumos. Vēl ievadā ietvertas ziņas par albuma agrākajām glabāšanās vietām, kā

arī tā izmantošanu, pētīšanu un nozīmi mūsdienās. Ievaddaļa ir paralēli publicēta latviešu un vācu valodā. Līdz ar to albuma informācija ir pieejama daudz plašākam kultūrvēstures interesentu lokam.

Albuma trijās sadaļās ir publicētas unikālas vizuālās liecības un vēstures dati par 66 viduslaiku celtnēm – tā laika Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas guberņas pilīm un pilsdrupām, kā arī dažiem klosteriem un baznīcām. Šie objekti ir atainoti gan akvareltehnikā darinātos skatos, gan plānos. Tos papildina krievu un vācu valodā sagatavotie pieminēkļu apraksti, kas publicēti gan oriģinālvalodā, gan tulkojumā latviešu valodā. Šo 19. gs. vēsturisko informāciju I. Ose ir papildinājusi ar jaunākajiem datiem par attēloto piļu un citu seno būvju celšanas laiku un bojāeju, kā arī norādījusi kļūdas, kas 19. gs. tekstos pārsvarā gan radušās tāpēc, ka tolaik Latvijas un Igaunijas teritorijas viduslaiku vēsture vēl bija maz pētīta.

Līdz ar Pauluči albuma publicēšanu zinātniskajā apritē ir ievadīta līdz šim maz zināma vēstures avotu kopa, kas, cerams, arī turpmāk sekmēs daudzu Latvijas un Igaunijas kultūrvēstures jautājumu tālāku izpēti. Savukārt Latvijas Akadēmiskajai bibliotēkai Pauluči albuma izdevums palīdzēs nodrošināt tā oriģināla labāku saglabāšanos – bibliotēkas lasītāji gandrīz divsimt gadu vecā manuskripta vietā var lietot tā pirmpublicējumu.

Margarita Barzdeviča

Barzdeviča M., Miklāva I.
 Ķīpsala. – Rīga: Apgāds
 “Zelta grauds”, 2008. –
 96 lpp.: il.

Apgāds “Zelta grauds” ar būvsabiedrības RBSSKALS finansiālo atbalstu izdevis Rīgas pilsētas daļai – Ķīpsalai – veltītu grāmatu.

Izdevumu ievada Margaritas Barzdevičas apskats “Ķīpsala – Daugavas mainīgā sala”, kas ir ilggadēju arhīva un citu materiālu pētījumu rezultāts. Aplūkota salas izveidošanās, saplūstot Lielajai Ķīpsalai (senāk – Žagarsala), Mazajai Ķīpsalai, Burkānsalai jeb Mazajai Klīversalai, Peldu salai un varbūt vēl citām salām un sēkļiem, – šo procesu sekmēja gan Daugavas mainīgā straume, gan inženiera G. E. Veismaņa 18. gadsimta otrajā pusē aizsāktie Daugavas gultnes regulēšanas un krastu nostiprināšanas darbi. Rīgas attīstības kontekstā iepazīstam Ķīpsalas apdzīvotības un apbūves veidošanos, kā arī jautājumus un problēmas, kas saistītas gan

ar salas saimniecisko dzīvi un kuģniecību, gan ar salas labiekārtošanu un satiksmi ar cietzemi laika posmā no 17. gadsimta līdz 20. gadsimta 30. gadiem.

Izdevuma ilustratīvajā daļā ievietotas 25 ar Ķīpsalu saistītas kartes un plāni (senākais Ķīpsalas attēlojums redzams H. Tūma 1622. gada gravūrā, kurā atainots 1621. gada Rīgas aplenkums), vairāki J. K. Broces un citu autoru zīmējumi un gravīras, dažas 20. gadsimta pirmās puses pastkartes ar Ķīpsalas skatiem, kā arī Hildas Vikas gleznas “Laivas Zunda kanālā” reprodukcija. Hronoloģiski autoru nolūks bija atainot Ķīpsalas attīstību līdz 20. gadsimta 30. gadiem, tādēļ ilustratīvā daļa noslēdzas ar Rīgas 1934. gada plānu, ja vien neskaita jauku Rīgas centra, tajā skaitā arī Ķīpsalas, 2008. gada aerofotouzņēmumu.

Grafisko materiālu atlasījusi un komentējusi Ingrida Miklāva (vienas kartes komentāra autors ir O. Spāritis). Daudzi izdevumā ievietotie materiāli ir pirmpublicējums. Patikami, ka grāmatai izvēlēts liels formāts, līdz ar to publicētajos attēlos nav zudušas daudzas sīkas, interesantas un svarīgas detaļas.

Izdevuma teksts tulkots arī angļu un krievu valodā, līdz ar to visa informācija pieejama itin plašam interesentu lokam. Pievienota neliela izdevumā minēto vēsturisko mēru tabula (17. lpp.).

Bagātīgā tekstualā un ilustratīvā informācija, kāda līdz šim par Ķīpsalu nav bijusi, nevilšus uzvedina uz vairākām domām un novērojumiem. Pirmā un, šķiet, pati saistošākā ir tā, ka Ķīpsalas vēsture mūsu dienās joprojām nolasāma ne vien ielu tīklā, apbūvē, Balasta dambja nostiprinājumā, bet arī reljefā, kamēr vien to nav aizvēdījusi jaunā apbūve un reljefa nolīdzināšanas tendence. Nenoliedzama līdzība saskatāma starp 50. lpp. ievietoto anonīma autora darināto Rīgas panorāmu (ar Ķīpsalu centrā) un tai blakus reproducēto J. G. F. Krestlinga litogrāfiju – varbūt tas var palīdzēt precizēt gan anonīmā oforta autoru, gan datējumu.

Nejaūša nav Hildas Vikas gleznas reprodukcijas un dežjoļa “Zundas kanāls” ievietošana izdevumā – Hilda Vika ilgus gadus dzīvojuši Ķīpsalā, un to nebūtu bijis lieki pieminēt. Lasītājam ieteiktu rūpīgāk papētīt 59. lpp. ievietotā plāna tekstu – tajā aprakstīta strūgu un kuģu pietauvošanās un kravu iekraušanas/izkraušanas kārtība Ķīpsalas krastā. Varētu pārdomāt jautājumu par Zunda (Mazās Daugavas) nosaukuma izcelsmi. Vai nosaukumu šim Daugavas atzaram devis Zundas ciems (48. lpp.)? Vai drīzāk tomēr otrādi – par zundu ģermāņu valodās dēvēja jūras šaurumu, un šo vārdu varēja attiecināt arī uz ūdensceļu starp Ķīpsalu un cietzemi.

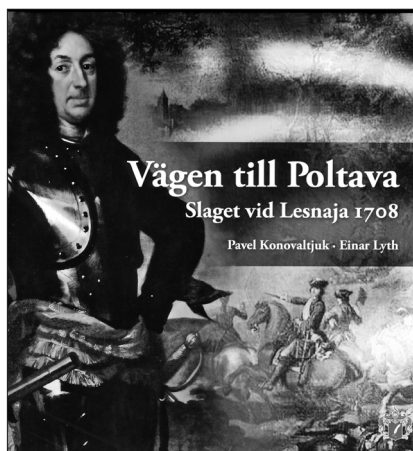
Izdevumam ir dažas nepilnības. Nav ievērota konsekvenca karšu un citu attēlu oriģinālnosaukuma atveidošanā (dažviet dots pilns nosaukums, dažviet – daļa), vietām oriģinālnosaukuma atveidojums ir neprecīzs (piemēram, 19. lpp. vārda *Rigenaseren* vietā jābūt *Rigen[sis] a seren[issimo]*, 22. lpp. *Dem Atgasen* vietā – *Item Atgasen*, 50. lpp. *Lamerberg* vietā – *Laemmerberg* jeb *Lämmerberg*). Līdz galam konsekvenca nav ievērota angļu tulkojumā, vietvārdu atveidojumam izvēloties latvisko vai vācisko formu. H. Tūma gravīras komentārā (18. lpp.) minēta skanstis pie

Jura hospitāļa Pārdaugavā, taču tur atradās nevis hospitālis, bet Jura jeb Jurģu muižas gruntis. Lai gan ir skaidrs, ka ar preču eksportu no Rīgas uz Eiropu (58. lpp.) jāsaprot Rietumeiropa, būtu labi vienmēr precizēt galamērķi, jo gan pati Rīga, gan arī tās tirdzniecības partneri austrumos (Smoļenska u.c.) pārstāvēja kādu Eiropas daļu. Vislielākais trūkums varbūt tomēr ir tas, ka izdevēji acimredzami taupījuši uz korektora rēķina, tādēļ vietumis palikušas interpunkcijas un pareizrakstības kļūdas.

Šīs piezīmes izdevuma vērtību nemazina. Grāmata bagātīgi atsedz to informāciju, ko par Ķīpsalu un tās vietu Rīgas vēsturē sniedz gan rakstītie avoti, gan kartogrāfiskais un ikonogrāfiskais materiāls. Publicētajos materiālos atainojas arī tuvāka un tālāka Ķīpsalas apkārtnē, daudzas sava laika detaļas – ēkas, kuģi, strūgas u.c. Priecē, ka grāmatas izdošanu finansiāli atbalstījuši uzņēmēji, un tas varētu būt labs paraugs tam, lai dienas gaismu ieraudzītu līdzīgi izdevumi arī par Bolderāju, Juglu, Vecmilgrāvi un citām Rīgas vietām.

Muntis Auns

Konovaltjuk P., Lyth E. Vāgen till Poltava. Slaget vid Lesnaja 1708. – Borgå: Svenskt Militärhistorisk Biblioteks Förlag, 2009. – 264 s. (Konovalčuks P., Lits E. Ceļš līdz Poltavai. Kauja pie Ļesnajas 1708)

1708. gada 28. septembrī (vec. st.)/9. oktobrī (jaun. st.) netālu no Ļesnajas ciema, kas atrodas uz dienvidaustrumiem no Mogiļovas Baltkrievijā, pirmo reizi Lielā Ziemeļu kara gaitā Krievijas cara Pētera I vadītajai armijai izdevās sakaut Zviedrijas karaļa Kārļa XII spēkus, kuru komandēja infantērijas ģenerālis Adams Ludvigs Lēvenhaupts. Šī kauja, kuru Pēteris I nosauca par “Poltavas kaujas māti”, faktiski nozīmēja pagrieziena punktu karadarbībā, taču vēlāk to aizēnoja Poltavas kauja un notikumi Ukrainā. Līdz ar to arī militārvēsturnieki ilgu laiku tai nepievērsa tik lielu uzmanību kā Poltavas kaujai. Tikai nesen – atzīmējot kaujas pie Ļesnajas 300. gadadienu – notikumiem Baltkrievijā pētnieki sāka pievērsties intensīvāk. Uz vairāku kaujai veltītu publikāciju fona jāizceļ zviedru un krievu pētnieku kopdarbībā tapušais darbs, kas pagājušajā gadā iznāca Zviedrijas militārās vēstures bibliotēkas apgādā. Tā autori ir Maskavā dzīvojošais vēstures miļotājs

Pāvels Konovalčuks un Zviedrijas armijas atvaļinātais brigādes ģenerālis un militārvēsturnieks Einars Lits, kuru varētu apzīmēt par grāmatas vadošo autoru.

Grāmata sastāv no 15 nodaļām un četriem pielikumiem un satur bagātīgu informāciju ne tikai par pašu kauju un tās norisi, bet arī par abu pušu armijām un karavadoņiem. Plaši ir atainota Lielā Ziemeļu kara laika zaldātu ikdiena un sadzīves detaļas, armijas organizācija un tamlīdzīgi jautājumi, kuri kaujām veltītos pētījumos citkārt bieži vien izpaliek. Latvijas lasītājam šis darbs varētu būt īpaši interesants ar to, ka tajā tiešā veidā tiek skartas arī Latvijas vēsturei nozīmīgas problēmas. Atcerēsimies, ka A. L. Lēvenhaupts kopš 1703. gada bija zviedru okupētās Kurzemes hercogistes un Piltenes apgabala pārvaldnieks, bet 1705. gada otrajā pusē tika iecelts par Rīgas kara gubernatoru un zviedru armijas Vidzemē, Kurzemē un Lietuvā virspavēlnieku. Tieši Rīgā un Kurzemē Lēvenhaupts formēja savu korpusu, kas 1708. gada vasarā devās palīgā Kārlim XII uz Ukrainu, līdzī vedot ap 7000 pārtikas un municijas vезumu, un militārajā vēsturē šis Lēvenhaupta vadītais korpuss iegājis ar nosaukumu “Kurzemes armija”.

Interesanti, ka tikai 20. gadsimta 80. gadu beigās tika atzīts fakts, ka pēc kaujas pie Ļesnajas daļai zviedru zaldātu tomēr izdevās paglābties un atgriezties Rīgā. Taču šeit viņus gaidīja nevis līdzjūtība, bet gan karatiesa. Saskaņā ar karaļa rīkojumu tika nozīmēta izmeklēšana par kaujas zaudējuma faktu un iespējamo nodevību un dezertēšanu, kas ilga līdz pat 1713. gadam. Lielāko daļu no minētās tiesas protokoliem, kas līdz tam nebija zināmi vēsturniekiem, Einaram Litam izdevās pirms neilga laika atrast Zviedrijas Valsts arhīvā. Apskatāmajā darbā šie vēstures avoti tiek ieviesti zinātniskajā aprītē, sniedzot jaunu skatījumu uz toreizējiem notikumiem un precizējot daudzus vēstures faktus. Tā, piemēram, uz zinām, ka pretēji padomju ideoloģisko nostādņu gaistonē tapušajiem apgalvojumiem par baltkrievu tautas masveida cīņu pret zviedru iebrucējiem baltkrievu zemnieki bieži vien palīdzēja kaujā ievainotajiem zviedriem un pat glāba viņu dzīvību.

Neapšaubāmi, Konovalčuka un Lita grāmata ir viens no nozīmīgākajiem pēdējā laika darbiem, kas tapuši, balstoties uz jauniegūtiem vēstures avotiem, un tiešā veidā skar arī Latvijas vēstures mazpētītās lappuses. Izdevums satur arī bagātīgu vizuālo informāciju – gleznas, grafikas, zīmējumus un kartoshēmas, kas ir gan krāsainas, gan melnbaltas un būtiski papildina grāmatā izklāstīto. Taču būtu bijis vēlams, lai zviedru valodā publicētajam tekstam tiktu pievienots kopsavilkums kādā no lielajām valodām – angļu, vācu vai krievu. Tā neesamību var atzīmēt kā grāmatas lielāko trūkumu.

Mārīte Jakovļeva

PERSONĀLIJAS

Sveicam jubilejā

ETNOLOĢEI PROFESOREI
DR. HABIL. HIST. LINDAI DUMPEI – 80

8. martā dzīves jubilejā sveicām Dr. habil. hist. profesori Lindu Dumpi. Kā valsts emeritētā zinātniece (no 2001. g.) pieredzējusi pētniece aizvadījusi vēl vienu ražīga darba posmu, joprojām turpinot aktuālu latviešu tradicionālās kultūras un tās attīstības jautājumu izpēti saistībā ar uztura vēsturi Latvijā. L. Dumpe ir aktīvi piedalījusies Valsts pētījumu programmas “Letonika” īstenošanā, un 2009. gadā publicēta viņas sagatavotā latviešu tradicionālajam uzturam veltītā grāmata “Latviešu tautas ēdieni. Latvijas vēstures institūta etnogrāfisko ekspedīciju materiāli”. Jaunais darbs pievienojies speciālistu un lasītāju augsti vērtēto līdzšinējo zinātnisko un populārzinātnisko darbu bagātīgajam klāstam, kas veltīti zemkopībai, lopkopībai un piensaimniecībai. Jubilāre ar dzīvu interesi seko procesiem etnoloģijas zinātnē un kā Starptautiskās Etnoloģijas un folkloras apvienības (SIEF) uztura pētīšanas programmas komisijas locekle (no 1992. g.) piedalās starptautiskās uztura pētnieku konferencēs, atsaucīgi konsultē jaunus pētniekus.

Novēlam cienījamai jubilārei stipru veselību, dzīvesprieku, jaunas radošas ieceres un to piepildījumu!

Lilita Vanaga

Šogad atceramies

ĀRSTEI UN NOVADPĒTNIECEI VAIDAI VILLERUŠAI – 80

6. martā izcilā ārste, novadpētniece un sabiedriskā darbiniece Vaida Villeruša būtu atskatījusies uz sava mūža 80 gadiem. Viņa dzimusi 1930. gadā Daugavpilī, kur tolaik strādāja viņas vecāki, bet dzīves lielākā daļa pagāja Rīgā un mātes dzimtajā pusē Ikšķilē. 1949. gadā viņa beidza Rīgas pilsētas 6. vidusskolu, 1956. gadā – Rīgas Medicīnas institūta Vispārējās ārstniecības fakultāti, pēc tam klīniskajā ordinatūrā apguva ķirurga specialitāti. V. Villerušas darba mūžs saistīts ar P. Stradiņa Republikānisko klīnisko, Rīgas pilsētas 1. klīnisko un Rīgas pilsētas 4. klīnisko Sarkanā Krusta slimnīcu, kur viņa strādāja līdz 1994. gadam.

Jau kopš 70. gadiem V. Villeruša pievērsās novadpētniecībai, bet īpaši rosīgs sabiedriskais un pētnieciskais darbs izvērtās 80. gadu beigās, sākoties Tautas atmodai. Viņu bieži varēja sastapt gan bibliotēkā, gan arhīvā, pētot avotus. V. Villeruša darbojās Latvijas Kultūras fonda valdē un Daugavas komisijā. Viņa piedalījusies Daugavas svētku organizēšanā, pēc viņas ierosmes Daugavas krastos uzstādītas daudzas piemiņas zīmes (tautasdziesmu teicējiem Ogresgalā, 17. gadsimtā sadedzinātajai “raga-

nai” Katrīnai Lielvārdē, 1. pasaules kara laikā apbedītajiem Kurzemes bēgļiem Rīgas Meža kapos u.c.); sabiedrībā nepalika nepamanīts viņas satraukums par Latvijas kultūrvides postīšanu un aicinājumi saglabāt vēsturiskas vietas, objektus un vietvārdus. V. Villeruša ir rakstu krājumu “Daugavas raksti” (1991–2000) un “Sēļu zeme” (1995) sastādītāja, Daugavas lejteces apkārtnes, it īpaši Ikšķiles novada, vēsturei veltīta pētījuma “Gājums” (1994), kā arī daudzu novadpētniecisku rakstu autore. Viņa izziņājusi Andreja Pumpura un citu dzimtu vēsturi, tika aizsākts arī darbs pie grāmatas par Daugavpils pilsētas vēsturi.

Par sabiedrisko un novadpētniecisko darbību 2002. gadā V. Villeruša apbalvota ar 4. pakāpes Triju Zvaigžņu ordeni. Viņa bija Latvijas Ordeņu brālības valdes un domes locekle.

Vaida Villeruša mirusi 2009. gada 28. jūlijā. Apbedīta Ikšķiles kapos.

Muntis Auns

RAKSTU AUTORI

- Muntis Auns** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Margarita Barzdeviča** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Tatjana Berga** – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Rūdolfs Brūzis** – arheologs, LU Latvijas vēstures institūts
- Edvīns Evarts** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Dzintars Ērglis** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Elīna Guščiķa** – LU Latvijas vēstures institūta zinātniskā asistente
- Mārīte Jakovļeva** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ēriks Jēkabsons** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Kārlis Kangeris** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Līga Lapa** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ineta Lipša** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ilze Loze** – arheoloģe, Dr. habil. hist., LZA korespondētājlocekle, LU Latvijas vēstures institūts
- Ēvalds Mugurēvičs** – arheologs, Dr. habil. hist., LZA īstenais loceklis, LU Latvijas vēstures institūts
- Ieva Ose** – arheoloģe, Dr. hist., LZA īstenā locekle, LU Latvijas vēstures institūts
- Beata Paškevica** – Dr. phil., Vidzemes augstskola
- Juris Pavlovičs** – vēsturnieks, LU Latvijas vēstures institūts
- Raitis Simsons** – vēsturnieks
- Ojārs Spārītis** – mākslas vēsturnieks, Dr. habil. art., LZA korespondētājloceklis, Latvijas Mākslas akadēmija
- Roberts Spirģis** – arheologs, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Andris Šnē** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultāte
- Andris Tomašūns** – vēsturnieks
- Lilita Vanaga** – etnogrāfe, LU Latvijas vēstures institūts
- Kaspars Zellis** – vēsturnieks